

*Lukáš Linek,
Jaromír Mazák,
Matouš Pilnáček,
Michael Škvrňák*

**Volební volatilita
v postkomunistické
Evropě**

Volební volatilita v postkomunistické Evropě

Lukáš Linek, Jaromír Mazák, Matouš Pilnáček, Michael Škvrňák

Recenzovali

Mgr. Jakub Charvát, Ph.D. (Metropolitní univerzita Praha a Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem)

doc. Mgr. et Mgr. Vlastimil Havlík, Ph.D. (Masarykova univerzita)

Dílo by vytvořeno za finanční podpory Grantové agentury České republiky, reg. č. projektu 19-06096S (Úroveň a zdroje volební volatilita v postkomunistické Evropě).

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2023

Edice SLON – Studie, 148. svazek / řídí Miloš Havelka, Jiří Šafr, Jiří Ryba a Alena Miltová

Redakce Jakub Fráňa a Alena Miltová

Grafická úprava a obálka studio Designiq

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NoDerivs 4.0 International License (CC BY-ND 4.0).

© Univerzita Karlova, 2023

© Lukáš Linek, Jaromír Mazák, Matouš Pilnáček, Michael Škvrňák, 2023

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2023

ISBN 978-80-246-5656-4 (pdf)

<https://doi.org/10.14712/9788024656564>

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

od roku 2021 součást Nakladatelství Karolinum

Obsah

Úvod

<i>Lukáš Linek</i>	8
Dynamika vývoje nových politických stran v postkomunistických státech	10
Konceptualizace výzkumu volební volatility a jeho inovace	12
Popis dat a konstrukce datových souborů	14
Stručný průvodce knihou	18

Kapitola 1

Volební volatilita: koncept a různé podoby

<i>Lukáš Linek, Jaromír Mazák</i>	23
1.1 Koncept volební volatility a její individuální a agregovaná verze	24
1.2 Časová dimenze volební volatility	27
1.2.1 Volební volatilita napříč různými volbami	28
1.2.2 Volební volatilita v průběhu volební kampaně	29
1.3 Členění volební volatility na podtypy	30
1.3.1 Vnitrobloková vs. mezibloková volatilita	31
1.3.2 Vnitrosystémová vs. vněsystémová volatilita	32
1.3.3 Změna hlasu vs. mobilizace a demobilizace	34
1.4 Politická strana, volební koalice či kandidující subjekt?	35
1.5 Shrnutí	37

Kapitola 2

Nové strany v postkomunistických státech: konceptualizace, operacionalizace a podpora od roku 1990

<i>Lukáš Linek, Jaromír Mazák</i>	39
2.1 Základní přístupy ke konceptualizaci nových politických stran	41
2.2 Konceptualizace a operacionalizace nových politických stran	44
2.2.1 Novost na základě organizačních kritérií	45
2.2.2 Novost na základě politické relevance	48
2.3 Vývoj počtu nových stran v postkomunistických státech	50

2.4 Vývoj volební úspěšnosti nových stran v postkomunistických státech	56
2.5 Shrnutí	62

Kapitola 3

Volební volatilita v postkomunistických státech: konceptualizace, operacionalizace a vývoj od roku 1990

<i>Lukáš Linek, Jaromír Mazák</i>	64
3.1 Různé přístupy k měření volební volatility	65
3.1.1 Určení kontinuity stran	66
3.1.2 Organizační kontinuita, novost stran a volatilita uvnitř a vně stranického systému	68
3.1.3 Zahrnutí stran do výpočtu	69
3.2 Úroveň a vývoj volební volatility v čase v postkomunistických státech	72
3.3 Volatilita uvnitř a vně systému stran v postkomunistických státech	80
3.4 Shrnutí	86

Kapitola 4

Teoretická vysvětlení volební volatility a volební úspěšnosti nových stran

<i>Lukáš Linek</i>	88
4.1 Nové strany v politickém systému: formování a volební úspěch	89
4.2 Vysvětlení formování nových stran	91
4.3 Vysvětlení volebního úspěchu nových stran	93
4.3.1 Volební systém	94
4.3.2 Další charakteristiky politického systému	95
4.3.3 Politické příležitosti a kontexty	97
4.4 Poznámka o (strategickém) vstupu etnických stran a jejich úspěchu	101
4.5 Vysvětlení volební volatility	103
4.6 Celkový přehled vysvětlení volební volatility a úspěšnosti nových stran	107
4.7 Shrnutí	109

Kapitola 5

Vliv volební soutěže na volební volatilitu a zisky nových stran

<i>Lukáš Linek, Jaromír Mazák</i>	111
5.1 Volební systém: formule, velikost obvodu a klauzule	113
5.2 Stranický systém: počet stran, fragmentace a polarizace	118
5.3 Vícerozměrná analýza	123
5.4 Shrnutí	127

Kapitola 6

Kontextuální charakteristiky a volební nestabilita v postkomunistických státech

<i>Lukáš Linek, Jaromír Mazák</i>	129
6.1 Politický systém: přímá volba prezidenta a druhá komora	129
6.2 Státní financování politických stran	132
6.3 Vývoj hospodářství	137
6.4 Korupční prostředí	140
6.5 Etnické menšiny	140
6.6 Vícerozměrná analýza	141
6.7 Shrnutí	144

Kapitola 7

Trestání vládních stran a volební volatilita

<i>Lukáš Linek, Jaromír Mazák</i>	146
7.1 Ekonomické hlasování a role kontextu	148
7.1.1 Kontext tvorby veřejných politik a vládnutí	151
7.1.2 Volební kontext: existence zřetelné alternativy k vládě	155
7.1.3 Kontext národního hospodářství	156
7.2 Ekonomické hlasování v postkomunistických zemích	156
7.3 Kdo má být trestán? Klasifikace postkomunistických vlád dle jejich stability, stranického složení a statusu	159
7.4 Změna v podpoře vládních stran	163
7.5 Vysvětlení zisků a ztrát vládních stran	167
7.6 Shrnutí	174

Kapitola 8

Voličská volatilita, podpora nových stran a trestání vlád

<i>Lukáš Linek</i>	176
8.1 Voličská volatilita	178
8.2 Voliči nových stran	182
8.3 Trestání vládních stran na individuální úrovni	185
8.4 Shrnutí	188

Kapitola 9

Voličská volatilita v Česku

<i>Michael Škvrňák</i>	190
9.1 Volební (agregovaná) volatilita	191
9.2 Volatilita na úrovni jedinců	192
9.2.1 Voličská volatilita: základní přehled	193

9.2.2	Podpora nových stran	195
9.2.3	Podpora vládních a opozičních stran	197
9.3	Stranická identifikace a voličská volatilita	200
9.4	Shrnutí	205

Kapitola 10

Voličská volatilita v Česku v průběhu volebního cyklu 2013 až 2017

	<i>Matouš Pilnáček, Lukáš Linek</i>	206
10.1	Vývoj voličské volatility v průběhu volebního cyklu 2013 až 2017	207
10.1.1	Voličská volatilita mezi volbami 2013 a 2017: souhrnné údaje	208
10.1.2	Voličská volatilita: přechody voličů mezi stranami	209
10.1.3	Stabilita voličů jednotlivých stran v průběhu volebního cyklu	213
10.2	Volatilita v podpoře jednotlivých stran v průběhu volebního cyklu	217
10.2.1	Proměna podpory vládních stran v průběhu volebního cyklu	218
10.2.2	Vzestup Pirátské strany	220
10.2.3	Přerod krajní pravice	223
10.3	Vliv stranické identifikace na volební volatilitu	225
10.4	Shrnutí	227

Kapitola 11

Závěr

	<i>Lukáš Linek</i>	229
11.1	Co jsme se dozvěděli o volební úspěšnosti nových stran?	230
11.2	Co jsme se dozvěděli o trestání vládních stran?	232
11.3	Co jsme se dozvěděli o volební volatilitě?	233

Summary	237
----------------	-----

Přílohy	241
----------------	-----

Literatura	292
-------------------	-----

O autorech	309
-------------------	-----

Úvod

Lukáš Linek

Volatilita znamená nestálost či kolísání. Pojem zakořenil v ekonomii, kde se používá pro míru kolísání hodnoty či výnosové míry v případě investic. V tomto smyslu je volatilita úzce spjata s rizikem, ale i příležitostí. Pokud něco kolísá, nenabízí to stabilitu ani jistotu či možnost spolehlivé predikce, nýbrž to přináší překvapení či šoky. Volební volatilita, tedy voličská přelétavost mezi politickými stranami, se stala důležitým tématem výzkumu voličského chování od 80. let minulého století, kdy v západoevropských zemích začala klesat dlouhodobá vazba voličů ke konkrétním stranám (typicky např. Bartolini a Mair 1990; Crewe a Denver 1985; Pedersen 1979). Do té doby se výzkum volebního chování zaměřoval spíše na stabilitu volby strany, roli stranictví a příslušnosti do sociálních skupin (typicky např. Berelson, Lazarsfeld a McPhee 1954; Campbell et al. 1960).

Zatímco v západní Evropě volební volatilita za posledních třicet až čtyřicet let významně narostla (Mainwaring a Zoco 2007; Emanuele, Chiamonte a Soare 2020), skutečnou explozi voličské nestability spojujeme se zeměmi bývalého komunistického bloku, tedy se zeměmi střední a východní Evropy. Podle standardních ukazatelů volatility je v tomto regionu volatilita dvakrát až třikrát větší než ve starých evropských demokraciích (Epperly 2011; Lane a Ersson 2007; Mainwaring et al. 2017). Volební volatilita je v postkomunistických zemích pravidlem již od samotného přechodu k demokracii, naopak stabilita je spíše výjimečná a nemívá dlouhého trvání. Haughton a Deegan-Krause (2015) dokonce připodobňují míru volatility v regionu k řádění hurikánu. Za asi nejvýznamnější výjimky lze považovat relativně stabilní stranický systém v Maďarsku, Česku či Slovinsku přibližně od poloviny 90. let do konce první dekády 21. století, kdy začala volatilita i v těchto zemích narůstat. Relativní stabilitu lze v posledních asi třech až čtyřech volbách sledovat také v Rumunsku, Estonsku a Polsku.

V této knize se zaměřujeme na výzkum volební volatility v 11 postkomunistických státech střední a východní Evropy (podrobněji k výběru zemí a voleb viz Příloha 1). Oproti většině studií kombinujeme analýzu volebních výsledků a z nich odvozených agregovaných hodnot volební volatility

s analýzou dotazníkových povolebních studií, které umožňují zkoumat voličskou volatilitu na individuální úrovni. Díky tomu dokážeme poskytnout mnohem detailnější pohled na volatilitu voličského chování a na její důvody. Design našeho výzkumu využívá různé definice a operacionalizace důležitých konceptů, které ovlivňují výpočet volební volatility (podrobněji viz dále). Díky tomu můžeme lépe diferencovat jednotlivé procesy, ke kterým v postkomunistických státech dochází, a tím i lépe vysvětlit námi sledované jevy.

Volatilita voličského chování a v důsledku i volatilita stranických systémů bývá v řadě studií diskutována jako součást dlouhodobých procesů, které přispívají k poklesu psychologické vazby voličů ke konkrétní straně. Volební volatilita je tak důsledek sekulárního procesu oslabování stranictví ve volební soutěži a ve společnosti. V první generaci výzkumů volební volatility, které se zaměřovaly výhradně na západoevropské země a několik mimoevropských demokracií, autoři kladli důraz na oslabování konfliktních linií ve společnosti (Bartolini a Mair 1990). Tito autoři navíc upozornili na roli institucionálních faktorů a organizačního zapouzdření společnosti ve stranách a odborech. Podle této literatury mělo oslabování základních společenských institucí, jako jsou odbory, církve a rodina, společně s procesy kognitivní mobilizace a rozšiřování státu veřejných sociálních služeb přispívat tomu, že vazby voličů ke stranám se rozvolňují a na volebním trhu je dostupná čím dál tím větší skupina voličů.

Z druhé strany mají existenci slabých vazeb ke stranám vysvětlovat procesy personalizace voleb (Karvonen 2010; Poguntke a Webb 2005). Jedná se o mnohohvrstevnatý proces, který zahrnuje na jedné straně úpravu volebních pravidel tak, aby byla zvýšena úloha lídra strany a jednotlivých kandidátů (přímé volby, preferenční hlasování, celostátní obvod), tak i procesy personalizace politické komunikace, kdy v pokrytí politiky mají stále větší význam předsedové stran a jejich image. V neposlední řadě se personalizace voleb projevuje větší rolí lídrů a kandidátů ve voličském rozhodování. V důsledku pak klesá role stranictví ve voličském rozhodování. Voliči bez vazby ke konkrétní straně, ale s pozitivním vztahem k lídrovi strany, jsou mnohem snáze dostupní na volebním trhu, neboť jejich podpora straně je odvislá od osoby lídra a s jeho změnou může snadno dojít ke změně podporované strany.

Uvedené procesy oslabování psychologických vazeb ke stranám mají odlišnou dynamiku v postkomunistických státech. Po přechodu k demokracii na přelomu 80. a 90. let se strany v těchto zemích formovaly v podstatně odlišné situaci než strany v Západní Evropě, když se formovaly na přelomu 19. a 20. století v době rozšiřování volebního práva. Postkomunistické strany se ustavovaly v situaci, kdy veřejnost již byla zahrnuta do politického rozhodování a nebylo tak nutné utvářet organizace s masovým členstvím

(Biezen 2003). Slabost stranických organizací byla umocněna tím, že vznikaly v době, kdy politické komunikaci dominovala televize, kterou v první dekádě 21. století doplnil internet a sociální sítě. Politické strany tak začínaly působit v prostředí, které nebylo úplně vhodné pro rozvoj stabilních a masových stranických organizací a pevných psychologických vazeb ke stranám. Proto se v těchto zemích setkáváme tak často s novými stranami, kterým se v řadě případů podařilo vyhrát volby, jichž se účastnily poprvé, či se jim hned po prvních volbách podařilo dostat do vlády.

Dynamika vývoje nových politických stran v postkomunistických státech

Základní narativ soudobé literatury ohledně nových stran a jejich vývoji v postkomunistických státech lze popsat následujícím způsobem. Zpruvé nové politické strany vznikají a jsou volebně úspěšné v těchto zemích ve větší míře než v ostatních částech světa (Haughton a Krause 2020). Zatímco literatura, která pokrývá Západní Evropu, uvádí v průměru přibližně 1,4 nové strany na každé volby (Hug 2001; Tavits 2006), v postkomunistických státech to bylo více než pět stran na jedny volby (Tavits 2008a). Zadruhé dochází v čase k poklesu v počtu nově vznikajících a volebně úspěšných stran (tamtéž). Základním argumentem je stabilizace stranického systému a voličského chování: politické strany i voliči se postupně učí koordinovat své volby a mezi stranami a voliči vznikají vazby, které stabilizují voličské chování. Podobný pokles volební úspěšnosti nových stran, jako uvádí Tavits (2008a), potvrzují i pozdější studie (Haughton a Krause 2020, 97–99).

Mnohem propracovanější teorii volební dynamiky v postkomunistických zemích předložil Pop-Eleches (2010) v podobě teorie tří generací postkomunistických voleb. Hlavním sdělením této teorie je, že ve třetí generaci postkomunistických voleb jsou úspěšné tzv. nové neortodoxní strany, tedy většinou strany politického středu zaměřené proti korupci. Podle Pop-Elechese sice nedošlo ke změně v úrovni protestního hlasování proti vládám, ale k jeho specifickému nasměrování na nové strany v období třetí generace postkomunistických voleb (tamtéž, 246). V čem spočívá hlavní odlišnost jednotlivých generací voleb a proč by mezi nimi měly být rozdíly z hlediska vzniku nových stran?

První generaci voleb představovaly tzv. zakladatelské volby. Jednalo se o první demokratické volby v dané zemi. V řadě zemí bylo pro tyto volby typické, že se jich účastnila velká protikomunistická hnutí, která vyjednávala přechod od komunismu k demokracii (Občanské fórum v Česku, Veřejnost

proti násilí na Slovensku, Fronta národní spásy v Rumunsku, Unie demokratických sil v Bulharsku, polská Solidarita pro volby v roce 1989 atd.). Tato hnutí většinou stála proti ne/reformovaným komunistickým stranám. Volby byly chápány jako referenda o podobě režimu. Po volebním úspěchu se tato hnutí začala drobit a stala se tak základem řady politických stran.

Druhá generace voleb představuje ty volby v každé zemi, které se konaly mezi zakladatelskými volbami a volbami třetí generace. Délka období druhé generace voleb je určena tím, jak dlouho v zemi trvalo, než došlo k řádné alternaci stran či bloků stran ve vládě. Většinou toto období netrvalo déle než dvoje volby. Pro toto období byl typický odpor k vládním stranám, který byl ostatně již dříve popsán v literatuře o ekonomickém hlasování v postkomunistických státech (Roberts 2008). V tomto období muselo dojít k alternaci, kterou je myšlena alternace moci mezi pomalými a rychlými reformisty. Jestliže zakladatelské volby vyhráli reformovaní komunisté či národní populisté, tak v druhé generaci voleb musely vyhrát pravo-středové reformní strany; jestliže zakladatelské volby vyhrálo reformní hnutí, tak v druhé generaci voleb musela vyhrát levicová alternativa (reformovaní exkomunisté).

Třetí generace voleb představuje ty volby, v nichž obě hlavní politické strany či bloky již byly u vlády a povětšinou nemají zrovna dobré vysvědčení z vládnutí. V důsledku pak relativně stabilizované stranické systémy zažívají rekonfiguraci na základě vstupu nových stran a zvýšení podpory již existujících marginálních nacionalistických a krajně levicových stran. Nově vstupující strany představovaly především středové populistické antikorupční strany.

V českém případě tak volby v roce 1990 byly zakladatelské a na ně navázaly volby druhé generace, v nichž zpočátku vyhrávala hlavní reformní strana, která vznikla z protikomunistického hnutí, aby ve volbách v roce 1998 uspěla hlavní levicová alternativa, byť v případě Česka a ČSSD samozřejmě nelze mluvit o reformovaných exkomunistech. Od roku 2002 pak Pop-Eleches v Česku eviduje třetí generaci voleb. Ve sněmovních volbách v roce 2002 neuspěla žádná nová strana a s velkou pravděpodobností protestní hlasy obdržela KSČM. Navíc se tyto volby vyznačovaly rekordně nízkou volební účastí, což lze též považovat za formu protestu proti stávajícím politickým stranám. Od voleb v roce 2006 však v Česku nové strany vznikají. Obdobná situace nastala i v jiných zemích, kdy v prvních volbách třetí generace uspěly vládní strany a nové strany nevznikaly (typicky Polsko 1997; Maďarsko 2002 a 2006). Zde je nutné uvést, že se jedná o pravděpodobnostní model a podpora nových i vládních stran závisí na celé řadě národních a časově omezených kontextů.

Na rozdíl od běžného narativu o vzniku nových stran, který akcentuje proces krystalizace stran a jejich stabilizaci a institucionalizaci, tato teorie

o třech generacích voleb představuje obdobu argumentu, který se v literatuře o nových stranách objevuje pod spojením neexistence důvěryhodných alternativ (Tavits 2008a; Chiru, Popescu a Székely 2021) a v literatuře o ekonomickém hlasování pod spojením neexistence dostupných alternativ (Bengtsson 2004; Maeda 2010). Vystřídání obou hlavních bloků u vlády v důsledku znamená, že neexistuje žádná relevantní alternativa, jestliže jsou oba bloky vnímané negativně. To otevírá prostor pro nové strany třetí generace voleb.

Trochu odlišný přístup k novým stranám přináší teorie tzv. vyzývatelských stran (Vries a Hobolt 2020). V této teorii jsou vyzývatelské strany definovány jako strany, které ještě nebyly ve vládě. Z logiky věci spadají mezi vyzývatelské strany všechny ty, které se poprvé účastní voleb. Na rozdíl od naší definice nové strany se ale vyzývatelské strany mohou účastnit voleb opakovaně a stále budou spadat do kategorie vyzývatelské strany, jestliže, a pouze tehdy, se nebude účastnit vládnutí. Přítomnost strany ve vládě je okamžikem, kdy se strana transformuje do tzv. dominantní strany. Jedná se o strany, které jsou vhodné pro vládnutí, a tato charakteristika je ve volebním boji staví do jiné pozice než vyzývatelské strany. My tuto myšlenku každopádně využijeme při uvažování o tom, jak situace nepřítomnosti vyzývatelské strany v parlamentu ovlivňuje vznik nových stran. Čím více vyzývatelských stran v parlamentu, tím menší by měl být vznik nových stran a tím menší by měla být volební volatilita.

Konceptualizace výzkumu volební volatility a jeho inovace

Pro design výzkumu volební volatility jsou stěžejní jasné a zřetelné definice základních pojmů, které určují, jak se bude určovat stabilní a volatilní voličské jednání. Při těchto definicích využíváme možnosti jemnějšího členění a používáme tak dvě definice těchto konceptů, které se navíc překrývají a doplňují. Použití dvou různých konceptualizací se týká nových stran, metody určení organizační kontinuity stran a úrovně politické relevance pro zahrnutí stran do výpočtu volební volatility. Na těchto definicích vystavěné klasifikační schéma stran a jejich volebních výsledků, které využíváme pro určení volební volatility, umožňuje provádět detailnější analýzy, které poskytnou nová vysvětlení a robustnost našim zjištěním. Pojdme si stručně popsat tyto konceptuální inovace.

Zaprvé využijeme detailnější členění nových stran, které klasifikujeme na úplně nové strany a částečně nové strany (podrobněji k rozlišení viz Kapitola 2). Obě kategorie představují nově zformované strany, které se poprvé účastní voleb. Radíme mezi ně ty, které vznikly na zelené louce bez

pomoci významných politiků etablovaných stran (úplně nové strany), a ty, které vznikly s pomocí politiků etablovaných stran (částečně nové strany). Mezi částečně nové strany tak patří různé formy štěpení stran, které mohou nabývat podoby od ustavení nové strany na základě odchodu významných politiků a části organizační struktury strany až po ustavení nové strany po vyloučení významného aktivního poslance či ministra z etablované strany.

Zadruhé rozlišujeme dva přístupy k určení organizační kontinuity stran a jejich volebních výsledků. Rozlišujeme metodu žádné spojení, podle níž částečně nová strana nenavazuje na stranu, z níž se oddělila, a metodu kombinace hlasů, která agreguje zisky částečně nové strany a té, z níž se strana oddělila. Oba dva způsoby výpočtu se shodují v tom, jak klasifikují ostatní organizační transformace politických stran jako přejmenování strany, sloučení stran a volební koalice. Všechny tyto situace klasifikujeme jako kontinuitu zúčastněných stran. To znamená, že například u sloučení stran agregujeme jejich zisky v předchozích volbách a porovnáme je s podporou sloučené strany v aktuálních volbách. Obě metody tak explicitně využívají předchozí definice nových stran.

Třetí inovace spočívá v tom, že využijeme dvě úrovně politické relevance, které definují volební úspěšnost politických stran. Základním kritériem volební úspěšnosti je zisk parlamentního zastoupení. Proto první způsob, jakým určujeme volební úspěšnost nových stran, představuje překonání volební klauzule jako nutnou podmínku pro vstup do parlamentu. Výše volební klauzule se v analyzovaných postkomunistických státech často měnila a pozorovaným trendem bylo postupné zvyšování této klauzule k pěti procentům (Birch 2003). V současnosti platí tato hranice v 9 z 11 analyzovaných zemí a pouze v Bulharsku a Slovinsku je na úrovni čtyř procent. Druhé kritérium politické relevance má hodnotu 1 procenta hlasů ve volbách. Díky tomuto kritériu dokážeme do výpočtů zahrnout i menší než parlamentní strany a pokrýt tak všechny významnější politické strany.

Jelikož volební volatilita je v postkomunistických státech vysoká, má smysl ji členit na její jednotlivé složky s cílem odhalit jednotlivé procesy, z nichž se pak skládá celkový volební zisk stran a jeho změna v čase. Díky detailní klasifikaci nových stran dokážeme rozlišovat volební volatilitu, kterou způsobují přechody voličů mezi etablovanými stranami (vnitrosystémová volatilita), a tu, kterou způsobují voličů nových a zaniklých stran (vněšsystémová). Toto členění doplňujeme o rozlišení stran na vládní a opoziční. Bloky vládních a opozičních stran považujeme za obdobu ideologických bloků u Bartoliniho a Maira (1990). Na rozdíl od nich ale mají bloky vládních a opozičních stran proměnlivé členství. Zájem o rozlišení vláda/opozice je veden především tím, že v postkomunistických státech ztrácejí vládní strany

vysoká procenta hlasů ve volbách (viz koncept hyperaccountability, Roberts 2008; Jastramskis, Kuokštis a Baltrukevičius 2021). Odchody voličů od vládních stran by tak měly tvořit podstatnou část volební volatility. Díky tomu se můžeme ptát, nakolik souvisí volební úspěšnost nových stran a volební volatilita obecně s tím, jak jsou vládní strany trestané ve volbách.

Popis dat a konstrukce datových souborů

Volební volatilitu jsme definovali jako změnu ve stranické preferenci jednotlivého voliče. V odborné literatuře panuje shoda, že volební volatilitu má smysl zkoumat především u hlavních voleb v dané zemi. V Evropě se většinou jedná o parlamentní volby (typicky do dolní komory); jinde jsou ustaveny prezidentské režimy, v nichž má smysl zkoumat volatilitu i ve vztahu k těmto volbám. Znamená to, že volební volatilita se eviduje vždy k času konání voleb. Z toho plynou dva důležité důsledky. Zaprvé, volební volatilita je behaviorální změna v jednání voliče. Zadruhé, tajnost hlasování ve volbách znamená, že naše zdroje dat mohou pocházet buď z oficiálních volebních statistik o podpoře stran, které jsou agregovány na volební obvody či jiné územní celky, anebo z rozhovorů, kdy se respondentů ptáme, jak hlasovali.

Ačkoli je volební volatilita definována jako změna volební preference v po sobě jdoucích volbách, lze o ní uvažovat i jiným způsobem. Představme si životní cyklus voliče, který opakovaně hlasuje ve volbách a někdy změní stranu, pro niž hlasuje. Tyto změny stranické preference mohou nastat vlastně kdykoli. Jestliže například volič o své volbě dopředu vůbec neuvažoval, tak ani nevěděl, zda svou preferenci změní nebo zachová až do doby, kdy se konaly volby. Mnohem pravděpodobnější je ale situace, že volič o své budoucí volbě alespoň někdy trochu zauvažuje. Minimálně v době volební kampaně má řadu podnětů, aby přemýšlel, pro koho se rozhodne. Jestliže přistoupíme na předpoklad, že voliči své stranické preference mohou měnit nejen v době voleb, ale i v průběhu mezi nimi, naskytá se nám pohled, který chápe tradičně pojatou volební volatilitu, která je zkoumána jako změna hlasování v po sobě jdoucích volbách, jako jeden z případů opakovaně měřených stranických preferencí ve společnosti. Pochopit změny volebních preferencí v po sobě jdoucích volbách bez toho, abychom si všimli, co se odehrávalo mezi těmito volbami, vlastně nejde.

Těmito poznámkami se dostáváme k tomu hlavnímu, na co chceme upozornit. Volební volatilita je mnohavrstevnatý a komplexní proces, který probíhá neustále a který se snažíme postihnout měřením podpory stran v po sobě jdoucích volbách. Je vhodné si připomenout, jak vypadá proces, kterým

jsou generována pozorovatelná data o volební volatilitě, která v našich analýzách používáme, a jak povaha takto generovaných dat omezuje naše schopnosti tento jev popsat a vysvětlit. Již jsme uvedli, že jedinými možnými datovými zdroji o volební volatilitě jsou: (1.) oficiální volební výsledky, které jsou agregované za územní jednotky; a (2.) rozhovory s voliči, které jsou převážně standardizovaným dotazníkovým šetřením na reprezentativním vzorku dané společnosti, které se koná krátce po volbách. V obou těchto případech se měřením stavu v době voleb snažíme postihnout komplexní procesy, které se v průběhu volebního cyklu odehrávají na úrovni politických elit, voličů a v jejich interakci. Spadají sem různá rozhodnutí stran ohledně zastávaných a prosazovaných témat, rozhodnutí stran ve vládě o důležitých tématech, reakce voličů na tato rozhodnutí, měření jejich reakce pomocí marketingových postupů, rozhodnutí ohledně volební strategie stran a kandidátů, reakce voličů na tato rozhodnutí, měření reakcí voličů pomocí marketingových výzkumů a tak dále v různých zacykleních.

Z výše uvedených důvodů je zřejmé, že s takovýmto přístupem se musíme smířit s tím, že v řadě případů nebude možné poskytnout robustní závěry pro naše vysvětlení. Proto se snažíme naše koncepty zpřesnit a zaměřit na ty podstatné prvky volební soutěže (nové strany, vládní strany) a pomocí nich vysvětlovat volební volatilitu. Proto zahrnujeme do našich analýz i volební volatilitu mezi různými druhy voleb či vývoj stability a volatility stranické preference v průběhu volebního cyklu. Jestliže volební rozhodnutí je důsledkem řady předchozích komplexních procesů, které navíc mohou nastat kdykoli v průběhu volebního cyklu (viz koncept volebních šoků Fieldhouse et al. 2019), o to vhodnější je analýzy rozšířit o vývoj stranických preferencí v průběhu volebního cyklu, ať už ve vztahu ke skutečnému hlasování ve volbách, nebo pouze k postoji v podobě intence hlasovat pro konkrétní stranu.

V této knize využíváme oba výše zmíněné typy dat: oficiální volební statistiky a dotazníková šetření voličů. Oba datové soubory jsou hierarchicky vybudované, a to nejen uvnitř každého zvlášť, ale i navzájem. Primární datový soubor se týká jednotlivých voleb, konkrétně výsledků kandidujících stran. Jako základ našeho datového souboru jsme použili databázi ParlGov (Döring 2016; Döring a Regel 2019). Ta mimo jiné eviduje volební výsledky pro všechny kandidující subjekty od výše 1 procenta hlasů. Zároveň tyto informace doplňuje o počet mandátů, kterými jednotlivé strany v národním parlamentu disponují, a složení vlád v průběhu volebního cyklu.

Tuto databázi jsme na úrovni jednotlivých kandidujících subjektů (viz koncept elektonů, který popisujeme v podkapitole 1.4) doplnili o informace ohledně toho, jak se organizačně tento subjekt vyvíjel. Zde jsme jednotlivé

kandidující subjekty charakterizovali z hlediska toho, zda prošly některou z organizačních transformací, mezi něž řadíme: přejmenování strany, volební koalice, sloučení stran, rozpad stran, založení úplně nové strany a organizační kontinuita. Ve všech případech jsme identifikovali původní strany, které vstupovaly do koalice nebo se slučovaly, a následující strany, které vznikly po štěpení stran. Podrobnosti ke kódovacímu schématu pro určení organizační kontinuity jsou obsaženy v Kapitole 3 a Příloze 3. Na základě těchto informací jsme mohli následně identifikovat úplně a částečně nové strany. Dále nám to umožnilo identifikovat nové vzniklé strany, zaniklé strany a kontinuální strany a na základě toho vypočítat hodnoty volební volatility a její jednotlivé složky. Při kódování organizačních transformací jsme vycházeli jak z informací ohledně organizační kontinuity v databázi ParlGov, tak z informací ze schémat organizačních transformací publikovaných ve studii Haughtona a Deegan-Krauseho (2020), v dalších studiích (např. Engler 2016; Chiru, Popescu a Székely 2021) a internetových profilech jednotlivých stran.

Z databáze ParlGov jsme zároveň získali informace o stranickém složení jednotlivých vlád, straně, která zastávala pozici premiéra, statusu vlády apod. Tyto informace využíváme pro identifikaci stran, které byly ve vládě a v opozici. To nám umožňuje sledovat volební volatilitu, která se týká pouze segmentu stran, které měly vládní odpovědnost. Databáze ParlGov zároveň slouží jako zdroj informací o termínu voleb a obsahuje identifikátory jednotlivých politických stran, které je možné využít pro spojení různých datových souborů (podrobněji viz dále).

Informace o vzniku a úspěšnosti nových stran a o úrovni volební volatility doplňujeme o kontextuální charakteristiky. Informace o jednotlivých charakteristikách volebního systému a o přímé volbě prezidenta bereme z datového souboru Goldera (Bormann a Golder 2013; 2022). Dále používáme data o hospodářském vývoji a rozšíření korupce z World Bank či data, která měří státní financování politických stran (Lipcean 2022). Podrobnosti k jednotlivým datovým zdrojům poskytujeme v Příloze 4, 5 a 6.

Tato data, která jsou agregovaná na úroveň jednotlivých voleb, v druhém sledu propojujeme s dotazníkovými šetřeními, která byla prováděna krátce po volbách a která jsou ve standardizované podobě dostupná pro řadu postkomunistických voleb díky programu CSES (*Comparative Study of Electoral Systems*). CSES produkuje sloučený datový soubor za všechny povolební studie, které implementovaly základní otázky v podobě modulu CSES, od roku 1996 do současnosti. Informace o podpoře jednotlivých stran, jak je deklarují voliči v dotazníkových šetřeních projektu CSES, je možné propojit s databází ParlGov (díky projektu Party Facts: <https://partyfacts.herokuapp.com>).

Do sloučeného datového souboru CSES tak můžeme implementovat naše klasifikace stran dle novosti a vládního statusu a naše určení organizační kontinuity stran.

V kapitolách, které se věnují volební volatilitě v České republice, využijeme dále povolební studie od roku 1992 do roku 2021. Kromě roku 1992 a 1998 tyto povolební studie vždy implementovaly modul CSES. Druhým důležitým datovým zdrojem ohledně volební volatility českých voličů je Český panel domácností (www.promenyceskespolecnosti.cz). Tento výzkum opakovaně dotazoval české domácnosti a jejich jednotlivé členy. Díky tomuto datovému souboru je možné postihnout vývoj volebních preferencí v průběhu volebního cyklu 2013 až 2017 na úrovni jednotlivých voličů. V obou datových souborech, které umožňují analyzovat voličskou volatilitu v Česku, implementujeme rozhodnutí o novosti stran a jejich organizační kontinuitě ve stejné podobě, v jaké jsme je použili pro kódování volební podpory stran, kterou jsme získali z ParlGov databáze.

Na závěr této části o datech je potřeba poznamenat, že studie, které využívají agregovaného ukazatele volatility (většina komparativních prací), zpravidla nemohou efektivně zkoumat mechanismy, které volatilitu způsobují. Změna voličského chování se totiž vždy odehrává na úrovni jedince a jeho rozhodnutí o volbě té které strany či rozhodnutí o volební neúčasti. Na agregované úrovni ovšem z definice nemáme k dispozici data o individuálním chování. Při pokusu o kauzální usuzování tak hrozí, že se dopustíme toho, co se nazývá ekologickým klamem (anglicky *ecological fallacy*), což je zkreslení, kterého se můžeme dopustit, když se z agregovaných dat snažíme dělat závěry o kauzálních mechanismech na individuální úrovni.

Pokud bychom například zjistili, že zhoršení ekonomické situace je následováno větší agregovanou volební volatilitou, mohli bychom být v pokušení dělat závěry o tom, že ekonomická tíseň vede jednotlivce k nespokojenosti a změně volby strany. Takový závěr by byl ovšem dosti nejistý. Stejně tak by totiž například bylo možné, že agregovanou volatilitu by změnou svého volebního chování působili především ti, kterým by se navzdory celkové situaci ekonomicky naopak dařilo velmi dobře. Důvodem pro změnu jejich volebního chování by mohlo být například to, že strana, kterou původně volili, by za nově nastalé situace plánovala kroky, které by byly v rozporu s ekonomickými zájmy této skupiny voličů. Důvodem by však mohlo být také cokoliv jiného. To zkrátka z agregovaných dat nelze spolehlivě vyčíst.

Je tedy potřeba si připomínat, že pokud pracujeme s daty na agregované úrovni, nemůžeme dělat kauzální závěry týkající se mechanismů na individuální úrovni, nýbrž můžeme maximálně generovat hypotézy o mechanismech na individuální úrovni. K jejich ověření však potřebujeme

výzkumy a data z individuální úrovně. Vysvětlení volatility z agregovaných dat by se měla týkat pouze propojení fenoménů na agregované úrovni, resp. toho, jak určité agregované jevy (např. ekonomická situace) nebo politické instituce (např. volební či politický systém) umožňují predikovat jiné agregované jevy (např. volební volatilitu).

Stručný průvodce knihou

Kniha je koncipována do tří částí. První tři kapitoly představují konceptualizaci základních pojmů, jako je volební volatilita, nová strana či organizační kontinuita strany. Zároveň tyto kapitoly obsahují komparativní analýzy 84 postkomunistických voleb v 11 analyzovaných zemích. V jednotlivých kapitolách se tak věnujeme popisům volební úspěšnosti nových stran a volební volatility. Druhou část knihy tvoří čtyři kapitoly, jejichž cílem je představit základní teoretická vysvětlení volební volatility a podpory nových stran a následně tato vysvětlení prozkoumat na datech za postkomunistické volby. Tyto analýzy jsou doplněny zkoumáním toho, jak jsou v postkomunistických státech trestány vládní strany a nakolik trestání vlád přispívá k celkové volební volatilitě. Třetí část knihy je zaměřená na voliče a jejím cílem je detailně popsat a analyzovat volební volatilitu na individuální úrovni. Proto se zaměřujeme na to, jaká je úroveň volatility na individuální úrovni a nakolik se liší od té na agregované úrovni. Nebo zkoumáme to, odkud pochází podpora částečně a úplně nových stran a kam přesouvají svou podporu voliči vládních stran. Zároveň v této části využíváme skutečnosti, že v Česku proběhlo v letech 2015–2018 reprezentativní panelové šetření, které umožňuje detailnější pohled na změnu voličských preferencí než jen pohled na parlamentní volby s čtyřletým intervalem.

Pojďme si nyní stručně představit obsah jednotlivých kapitol. V první kapitole akcentujeme konceptuální a definiční témata výzkumu volební volatility. Nejprve proto definujeme pojem volební volatility a představujeme její členění na různé podskupiny jako vněsystémová a vnitrosystémová volatilita či volatilita volební podpory vládních stran. Zároveň do úvah vnášíme i časové hledisko, kdy o volatilitě můžeme hovořit nejen v po sobě jdoucích volbách, ale i v průběhu volební kampaně či ve vztahu k jiným volbám, anebo dokonce s ohledem na vývoj podpory stran v průběhu volebního cyklu. Diskutujeme také důsledky skutečnosti, že výzkum volební volatility spočívá v analýze voličského chování, tedy hlasování ve volbách. Toto hlasování má podobu hlasování pro kandidátní listiny, které podávají jednotlivé politické strany nebo jejich koalice. Proto je nutné výzkum volební volatility částečně

odpoutat od organizační logiky, která dominuje výzkumu nových stran. V neposlední řadě v této kapitole popíšeme rozdíly, které plynou z toho, když volební volatilitu analyzujeme na individuální úrovni voličů či na agregované úrovni za územní jednotky.

Ve druhé kapitole diskutujeme téma novosti politických stran. V literatuře se objevují dva základní přístupy k určení toho, zda je strana nová (Litton 2015). První přístup zdůrazňuje organizační hledisko a identifikuje stranu jako novou v době vzniku a první účasti ve volbách (Emanuele a Chiaramonte 2018; Harmel a Robertson 1985). Druhý přístup upozorňuje na změny v jednotlivých charakteristikách stran jako program, vedení strany či organizační struktura (Barnea a Rahat 2011). Jako nová může být označena i organizačně děle působící strana, která nicméně projde podstatnou změnou v programu, identitě a vedení strany. Na závěr kapitoly představujeme vlastní definici nové strany. Rozlišujeme úplně nové strany a částečně nové strany, jež se liší tím, zda vznikly s pomocí politiků etablovaných stran. Rozpad strany či její rozštěpení nebo odštěpení části vždy vede ke vzniku částečně nové strany. Jiné organizační transformace jako volební koalice, sloučení stran či přejmenování nevedou dle naší definice ke vzniku nové strany. Tyto situace totiž nepřispívají ke vzniku nové alternativy pro voliče; jsou spíše transformací či přeskupením již existujících stran.

Tuto konceptuální diskuzi doplňujeme o analýzu vývoje úrovně počtu a volební podpory nových stran v 11 postkomunistických státech od roku 1990. V průběhu času dochází k podstatnému poklesu v počtu volebně úspěšných nových stran a k poklesu celkové výše jejich podpory ve volbách. Zatímco v 90. letech získávaly všechny nové strany 21 procent všech hlasů ve volbách, v druhé dekádě 21. století to bylo již jen 16 procent. Pokles je způsoben mnohem menší volební úspěšností částečně nových stran, zatímco zisky úplně nových stran rostou, ale nedokážou vyrovnat pokles v úspěšnosti částečně nových stran.

Třetí kapitola detailněji probírá téma volební volatility a má velmi podobnou strukturu té předchozí. Po představení šesti různých přístupů k určování organizační kontinuity stran zredukujeme náš zájem na dvě hlavní metody, které se odlišují pouze tím, jak zacházejí s částečně novými stranami. Při ostatních organizačních transformacích stran (přejmenování, sloučení, koalice) postupují obě metody stejně. Metoda kombinace hlasů (CV – *combined votes*) sčítá zisk částečně nové strany se ziskem strany, z níž se odštěpila. V důsledku tak tato částečně nová strana nepřispívá k vnějším volatilitě a rozdíl v zisku původní strany v kombinaci s částečně novou stranou přispívá k vnitrosystémové volatilitě. Naopak metoda žádné spojení (NC – *no connection*) považuje částečně novou stranu za novou jednotku, která přispívá

k vněsystémové volatilitě, a změnu v podpoře původní strany, od níž se částečně nová strana odštěpila, jako vnitrosystémovou volatilitu.

Druhá polovina kapitoly analyzuje vývoj úrovně volatility a jejích jednotlivých složek v 11 postkomunistických státech od roku 1990. Metoda žádné spojení (NC) vede v průměru k o něco vyšším hodnotám volební volatility (31) než metoda kombinace hlasů (26). Volební volatilita v čase mírně klesá, ale záleží na tom, jakou metodu organizační kontinuity použijeme. Následně dekomponujeme volební volatilitu na tu, kterou způsobují přechody voličů mezi etablovanými stranami, a tu, kterou způsobují voliči nových a zaniklých stran. Za důležité zjištění považujeme to, že vnitrosystémová volatilita tvoří větší část celkové volatility. Znamená to, že volatilita, kterou způsobují rozhodnutí politických elit o vstupu do soutěže a výstupu z ní, přispívá k celkové volatilitě méně než přechody voličů mezi etablovanými stranami.

Druhý blok knihy se věnuje vysvětlení volební volatility v postkomunistických státech. Čtvrtá kapitola proto prezentuje základní teoretická vysvětlení volební volatility. Vzhledem k tomu, že podstatná část volební volatility je tvořena vznikem nových stran, považujeme za nutné zároveň diskutovat i literaturu o vzniku a volební úspěšnosti nových stran. V této kapitole nejprve odlišujeme zformování nových stran od volební úspěšnosti nových stran, kdy volebně úspěšné strany tvoří podskupinu všech zformovaných. Počet volebně úspěšných stran závisí na hranici, od níž definujeme volební úspěšnost. Vysvětlení obou jevů je provázané, neboť mezi hlavní faktory, které vysvětlují zformování nových stran, patří kalkulace politických podnikatelů a kandidátů ohledně úspěšnosti budoucí strany. V kapitole představujeme základní institucionální faktory, které by měly úspěšnost nových stran podpořit: volební systém, struktura politického systému, státní financování stran či hospodářská situace a rozšíření korupce. Vysvětlení volební volatility jsou velmi podobná a k výše uvedeným faktorům doplňujeme strukturu stranického systému, jeho fragmentaci a polarizaci, a pevnost vazeb voličů ke stranám.

Pátá až sedmá kapitola představují hlavní jádro datové analýzy volební volatility a jejích podstatných dvou složek: volební podpory nových stran a změny ve volební podpoře vládních stran. V těchto kapitolách využíváme data za jednotlivé volby v postkomunistických státech, při čemž u každých voleb evidujeme počet úplně a částečně nových stran, volební volatilitu celkovou, i tu způsobenou stranami mimo a vně systému, a změnu v podpoře vládních stran. Tyto informace doplňujeme o kontextuální charakteristiky jako struktura politického systému, volební systém, státní financování stran, vývoj hospodářství a rozšíření korupce.

Naše analýzy potvrdily řadu zjištění z předchozích studií. Podstatná většina charakteristik měla očekávání směru vlivu na volební volatilitu a podporu

nových stran, statistická významnost těchto vztahů ale povětšinou nedosahovala požadované úrovně. Několik zjištění stojí za pozornost. Volební volatilitu ovlivňuje permissivita volebního systému a fragmentace a polarizace stranického systému. Existence dalších volených institucí, do nichž probíhají celostátní volby, také souvisí s volatilitou. Zatímco ale existence druhé komory volatilitu snižuje, přímo volený prezident ji zvyšuje. Zavedení státního financování politických stran přispívá ke stabilizaci jejich volební podpory, a tedy nižší volební volatilitě a podpoře nových stran. Špatné a horšící se hospodářské podmínky vedou k vyšší volební volatilitě a podpoře nových stran.

V poslední ze tří komparativních kapitol zjišťujeme, jak se ve volbách daří vládním stranám a zda ztráty vládních stran nejsou hlavním zdrojem volební volatility v daných zemích. Při analýzách se musíme vypořádat s nestabilitou postkomunistických vlád, neboť pouze ve třetině analyzovaných případů vládla v průběhu volebního cyklu jen jedna vláda, zatímco ve dvou třetinách případů jich byly dvě a více. Znamená to, že musíme stanovit kritérium, podle něhož vyberme vládu, která má být hodnocena. Rozlišujeme poslední a nejdéle fungující vládu. Tyto vlády jsou v 65 procentech případů stejné a ve zbylých 35 procentech se liší jejich stranické složení. Vládní strany ztrácejí v rozmezí 12 procent (poslední vláda) až 14 procent (nejdelší vláda). Při analýze zisků a ztrát vládních stran navazujeme na literaturu o ekonomickém hlasování. Proto se zaměřujeme na vývoj hospodářství a na to, jak zřetelnost při určení odpovědnosti vlády za výkon hospodářství ovlivňuje hodnocení vlád.

Třetí část knihy využívá k analýzám volební volatility data z individuální úrovně jednotlivých voličů, která jsou získávána dotazníkovými šetřeními. Systematicky implementujeme klasifikace nových stran a určení organizační kontinuity stran tak, jak jsme je představili v Kapitole 2 a 3. Každá z těchto kapitol v určitém směru rozšiřuje zjištění předchozích kapitol, nicméně dominantním zjištěním těchto kapitol je vysoká voličská volatilita, která překonává úroveň z celkových analýz agregovaných dat za postkomunistické státy. Na základě dotazníkových šetření vyplynulo, že voličská volatilita dosahuje 45 procent, tedy o 15 procentních bodů víc, než jsme identifikovali pomocí agregovaných dat. Panelová studie odhaluje téměř 70 procent volatilních voličů v průběhu volebního cyklu.

Kapitola 8 je založena na datech z 23 dotazníkových šetření z těch postkomunistických zemí, které implementovaly modul CSES. Pomocí těchto dat odhadujeme voličské přechody, u nichž se specificky zaměřujeme na to, odkud pocházejí voliči nových stran, jak stabilní jsou voliči jednotlivých stran, kam se přesouvají voliči vládních stran a jaké změny přináší selektivní

mobilizace a demobilizace. Celkově pak sledujeme i úroveň individuální volatility a porovnáváme tyto hodnoty s úrovní volatility na agregované úrovni.

V Kapitole 9 zkoumáme voličskou volatilitu ve všech českých volbách od roku 1992 až do roku 2021. Voličská volatilita v žádných volbách od roku 1992 neklesla pod jednu čtvrtinu voličů, kteří se účastnili po sobě jdoucích voleb. Spíše se ale pohybovala nad 40 procenty. Navazující analýzy odhalily, že úplně novým stranám se daří ve větší míře mobilizovat původní nevoliče než částečně novým stranám a etablovaným stranám. Částečně nové strany totiž často využívají toho, že navazují na stranu, z níž se oddělily, a daří se jim přetáhnout přibližně třetinu svých budoucích voličů. Jedno z důležitých zjištění se týká rozlišení situací, kdy vládní strany ztrácejí hodně (třeba až k 20 procentním bodům původní podpory) a málo (do 5 procentních bodů). Zásadním rozdílem je volební úspěch nové strany, který je navíc způsoben větším příklonem původních voličů vlády k těmto novým stranám než příklonem voličů opozičních stran (viz roky 2010 a 2013).

Uvedená zjištění ještě prohlubujeme v Kapitole 10, v níž zkoumáme voličskou volatilitu v průběhu období 2013 až 2017. Využíváme panelové šetření, které se v letech 2015, 2016 a 2017 dotazovalo na voličskou preferenci. K tomu připojujeme informace o tom, jakou stranu respondent uvedl, že pro ni v roce 2013 a 2017 hlasoval. Získáváme tak pět časových okamžiků, díky čemuž můžeme popsat vysokou volatilitu v průběhu volebního cyklu. Jednotlivé podkapitoly tak ukazují například nízkou loajalitu původních voličů stran, která téměř nikdy nepřesáhne polovinu původních voličů. Další části pak analyzují vzestup Pirátské strany či přerod krajní pravice z ÚPD na SPD. Celkově kapitola ukazuje na podstatně vyšší volatilitu, než jakou ukazují standardní povolební dotazníkové studie a než si člověk představí na základě agregovaných změn podpory stran či na základě měření volatility v po sobě jdoucích volbách. Skutečnost, že Pirátskou stranu, která v říjnových volbách v roce 2017 získala 11 procent, chtělo v průběhu třetí vlny panelového dotazníkového šetření, které se konalo v průběhu léta a na začátku podzimu, volit pouze třetina jejích budoucích voličů, vypovídá o voličské volatilitě mnohé. V závěrečné kapitole shrnujeme zjištění všech kapitol a diskutujeme je v kontextu soudobé literatury o volebním chování v postkomunistických zemích.

Kapitola 1

Volební volatilita: koncept a různé podoby

Lukáš Linek, Jaromír Mazák

Volební volatilitu považujeme primárně za individuální fenomén, za jev, který se odehrává na individuální úrovni jednotlivých voličů. V tomto smyslu lze nejjednodušeji definovat volební volatilitu jako „změny ve stranické preferenci jednotlivých voličů“ (*the changes in party preference within the electorate*) (Crewe a Denver 1985, 8). Někdy taky v tomto kontextu hovoříme o přechodech voličů mezi volenými stranami. Tyto změny voličských preferencí jednotlivých voličů je díky zveřejnění volebních výsledků možné pozorovat v agregované podobě za územní jednotky, většinou státy či volební obvody. V podstatě tak dochází k porovnávání volebních zisků stran ve dvou po sobě jdoucích volbách. Nejběžněji používanou agregovanou mírou volební volatility je tzv. Pedersenův index, který na základě volebních výsledků udává minimální míru individuální volatility, ke které nutně muselo dojít, aby bylo dosaženo volatility, již pozorujeme na agregované úrovni (Pedersen 1979; viz ale Przeworski 1975). Rozlišení individuální a agregované volební volatility představuje jedno ze základních členění používaných v odborné literatuře. Toto členění navíc dobře respektuje procesy, jakými jsou generována data pro naše analýzy: na jedné straně volební výsledky za územní celky a na druhé straně individuální voličské jednání, které je zjišťováno pomocí rozhovorů a dotazníkových šetření.

V této kapitole chceme představit řadu dalších způsobů uvažování o volební volatilitě, členění volební volatility na její jednotlivé složky a to, jak tato členění přispívají k lepšímu vysvětlení celkové volební volatility. V prvé řadě upozorníme na odlišnou časovou perspektivu, kterou lze použít. Není totiž nutné o změně voličských preferencí uvažovat pouze v kontextu parlamentních voleb, které se v evropských demokraciích většinou konají v rozmezí čtyř let. Volatilita v průběhu volební kampaně či v průběhu celého parlamentního cyklu poskytuje neméně důležité informace pro pochopení a vysvětlení obecné volební volatility. Díky tomuto přístupu je možné odhalit další úroveň nestability ve voličském chování. Za druhé provádíme dekompozici volatility ze dvou základních hledisek. Odlišujeme volatilitu, která je způsobená ustavením nových politických stran, a tedy strategickými kalkulacemi

politických elit a kandidátů. Také odlišujeme volatilitu, která vzniká odklonem voličů od vládních stran. V představovaných přístupech k volební volatilitě také upozorníme na základní logiku, které se snažíme v této studii držet. Akcentujeme totiž pohled voliče, od čehož se odvíjí i přístup k politické relevanci kandidujících stran a přístup ke kandidujícím stranám, koalicím a jejich dalším organizačním transformacím.

V úvodu této kapitoly se proto nejprve zaměříme na samotný koncept volební volatility. V prvé řadě rozlišíme jeho podobu na individuální a agregované úrovni. Následně do konceptu volební volatility vložíme časové hledisko. Představíme tak uvažování o volební volatilitě napříč jednotlivými volbami a v průběhu volební kampaně. V druhé části této kapitoly představujeme členění volební volatility na podskupiny podle třech základních kritérií: novost strany, účast ve vládě a účast ve volbách. V této kapitole proto ve zjednodušené formě shrnujeme, jak o těchto kritériích uvažujeme a jak ovlivňují naše zkoumání volební volatility. Diskutujeme při tom současné teoretické inovace, které se objevily jako reakce na trend narůstající volební volatility v posledních dekádách.

1.1 Koncept volební volatility a její individuální a agregovaná verze

Volební volatilitu obvykle chápeme jako změnu ve volebním chování, která je způsobena tím, že voliči v po sobě jdoucích volbách hlasují pro jiné strany. Jestliže tedy volič takto mění svou stranickou preferenci a hlasuje pro jinou stranu, jeho jednání označujeme jako nestabilní či volatilní, a přispívá tak k volební volatilitě. Jestliže naopak volič hlasuje pro stejnou stranu, považujeme jeho jednání za stabilní, a přispívá tak k volební stabilitě. Procesy volební volatility na individuální úrovni se pak projevují ve změnách podpory jednotlivých stran a změnách ve stranickém systému. Tyto různé manifestace volební volatility se promítají i do dat, s nimiž můžeme volební volatilitu zkoumat. Zatímco na individuální úrovni musíme využívat rozhovory s voliči, na agregované úrovni využíváme volební výsledky. To se odráží ve dvou základních mírách volební volatility.

Rozdíl mezi mírou volatility z individuální úrovně a tou z agregované úrovně lze objasnit pomocí rozlišení mezi hrubou a čistou mírou; obdobně, jako se to činí s jinými veličinami. V hrubé podobě zachycujeme každou změnu voličského chování (v tomto smyslu jde tedy o volatilitu na individuální úrovni), zatímco u čisté míry volatility nás zajímá pouze výsledná změna agregovaných voličských preferencí. Základním vyjádřením hrubé volební

volatility je procento voličů, kteří mezi dvěma volbami změnili svoji volbu. Oproti tomu základním vyjádřením čisté volatility je kvantifikace změny volebních výsledků ve dvou po sobě jdoucích volbách.

Pro ilustraci rozdílu mezi hrubou a čistou mírou volatility si představme, že existují jen dvě stany, A a B, a celkem dvacet voličů. Obě strany mají v prvních volbách po deseti voličích. Ve druhých volbách všichni původní voliči strany A přejdou ke straně B a navíc pět původních voličů strany B přejde naopak ke straně A. Z hlediska hrubé/celkové míry volatility tedy můžeme říct, že 75 % voličů změnilo své volební chování. Ovšem čistá volatility patrná z celkových výsledků (strana A má ve druhých volbách pět voličů, strana B pak 15 voličů) je výrazně menší. V komparativní politologii ji zpravidla vyjadřuje tzv. Pedersenův index, který je počítán jako suma absolutních hodnot všech zisků, resp. ztrát z procentuálního volebního výsledku jednotlivých subjektů, kterou následně vydělíme dvěma (Pedersen 1979). Bez tohoto vydělení bychom vlastně každý zisk, resp. ztrátu započítali dvakrát. Díky tomuto vydělení zajistíme, že výsledná hodnota se pohybuje na škále od 0 do 100. Formálně tento základní vzorec pro výpočet čisté volební volatility vypadá následovně:¹

$$NEV = \sum |V_{i(t-1)} - V_{it}| / 2,$$

kde NEV je zkratka anglického označení *net electoral volatility*, $V_{i(t-1)}$ je procentuální volební výsledek *i*-té strany v čase *t* minus 1 a konečně V_{it} je procentuální výsledek *i*-té strany v čase *t*. Alternativně by šlo vzorec vyjádřit jako:

$$NEV = \sum |\Delta V_i| / 2$$

V našem ilustrativním případě bychom sečetli absolutní hodnoty z rozdílů 50 – 25 (volební zisky pro stranu A v procentech) a 50 – 75 (pro stranu B), čímž bychom získali hodnotu 50, kterou bychom dále podle vzorce vydělili dvěma. Čistá volatility by tedy byla 25 %, výrazně nižší než celková volatility. Pedersenův index čisté volatility bývá v literatuře interpretován jako minimální procento voličů, kteří museli změnit volenou stranu, aby mohlo dojít ke skutečným volebním výsledkům (ve srovnání s minulými volbami). Díky

¹ V obecnější úpravě by ve jmenovateli zlomku mohl být součet sumy všech volebních výsledků v čase *t* – 1 a sumy všech volebních výsledků v čase *t*. Protože zpravidla zahrnujeme do výpočtu volební výsledek všech kandidujících subjektů (s možným sloučením těch nejmenších do zbytkové kategorie), každá z těchto sum je rovna hodnotě 1, která představuje 100 % hlasů v systému. Tedy 1 + 1 = 2, což je ona dvojka ve jmenovateli zlomku.

tomu index kombinuje individuální volební volatilitu do agregované míry (Pedersen, Katz a Rattinger 1997, 88).

Elegance Pedersenova indexu je nicméně vyvážena nerealistickým předpokladem, který má index zakódován do své podstaty. Vzhledem k tomu, že porovnává volební výsledky, které jsou převedeny do procent a zisky stran v jedněch volbách představují 100 procent, automaticky předpokládá, že složení voličů v po sobě jdoucích volbách je identické. V praxi dochází ke dvěma podstatným změnám. Zaprvé část voličů mezi každými volbami nově získá volební právo a část naopak zemře. Linek (2014) odhaduje, že mezi volbami se čtyřletým intervalem dochází přibližně k sedmi až desetiprocentní změně ve složení elektorátu v důsledku těchto dvou demografických změn. Zadruhé dochází ke změně mezi volební účastí a neúčastí. Někteří voliči se prvních voleb zúčastnili a druhých ne či naopak. V důsledku tak opět dochází k proměnně složení porovnávaných elektorátů. Analýzy celkové volatility za použití Pedersenova indexu tyto změny způsobené demografickým vývojem a volební neúčastí ve výpočtech ignorují.

Protože pro výpočet celkové volatility potřebujeme mít k dispozici individuální data o rozhodování jednotlivců (např. z povolebního dotazníkového setření), budeme ve zbytku textu tuto volatilitu označovat také jako individuální volatilitu či voličskou volatilitu. Naopak pro výpočet čisté míry volatility

Tabulka 1.1 Používané terminologie

Pojem	Proč je používán
<i>1) Synonyma vyjadřující volatilitu z pohledu systému či výsledku (makro)</i>	
Čistá volatilita	Odkazuje na obecnější rozlišování čistých a hrubých veličin, přičemž čisté veličiny ukazují pouze celkový výsledek.
Agregovaná volatilita	Odkazuje na to, že k výpočtu čisté volatility nám stačí znát agregovaná data na úrovni volebních výsledků.
Volatilita stranického systému	Odkazuje na to, že čistá volatilita je volatilitou makroúrovně, resp. volatilitou na úrovni systému.
<i>2) Synonyma vyjadřující volatilitu z pohledu chování jedince (mikro)</i>	
Hrubá volatilita	Odkazuje na obecnější rozlišování čistých a hrubých veličin, přičemž hrubé veličiny zaznamenávají všechny změny.
Celková volatilita	Odkazuje na to, že si všimáme všech změn, tedy i např. toho, pokud si dvě strany vymění stejné množství voličů, což by z pohledu čisté volatility nebyla změna.
Individuální volatilita	Odkazuje na to, že změnu sledujeme perspektivou voličů.
Voličská volatilita	Podobně jako pojem individuální volatilita akcentuje aktéra a mikroúroveň.

nám stačí znát výsledky voleb pro jednotlivé strany, proto budeme tuto volatilitu nazývat jako agregovanou či jako volatilitu stranického systému. V této studii proto budeme systematicky odlišovat voličskou volatilitu, která bude specificky zaměřena na individuální voličské přesuny, a agregovanou volatilitu, která bude zaměřena na volatilitu ve volebních výsledcích. V některých obecnějších pasážích nicméně budeme používat generikum volební volatilita pro označení individuálních voličských přesunů, které se projevují ve volebních výsledcích. Protože množství pojmů využívaných pro označení těchto dvou typů volatility může být matoucí, Tabulka 1.1 nabízí referenční bod pro snazší orientaci.

Jaký je vztah mezi agregovanou a individuální volební volatilitou? Za velmi zjednodušeného předpokladu, že se nemění počet voličů a ti zůstávají identičtí, vyjadřuje agregovaná volatilita minimální míru individuální volatility, ke které nutně muselo dojít, aby bylo dosaženo volatility, kterou pozorujeme na agregované úrovni. Za výše uvedených předpokladů lze tedy tvrdit, že agregovaná volatilita představuje práh pro individuální volatilitu. Rozhodně ale nepředstavuje její strop. Teoreticky je možné si představit situaci, kdy agregovaná volatilita je nulová (volební zisky stran mezi dvěma volbami se nemění), zatímco individuální volatilita je 100 procent (všichni voliči změni své individuální volební chování). Agregovaná volatilita tedy ani zdaleka nemusí popisovat všechny změny či dynamiku, která se v systému odehrává, odráží pouze celkovou míru stability volebních zisků stran. Na druhou stranu v praxi platí, že mezi oběma mírami volatility existuje většinou poměrně těsný vztah (Lane a Ersson 1997; Bartolini a Mair 1990, 27–34). Například Linek (2014) na analýze dat pro Českou republiku pro období od roku 1990 do roku 2013 zjistil, že celková volatilita byla po většinu sledovaného období přibližně dvakrát větší než čistá volatilita a Pearsonův korelační koeficient mezi oběma indikátory byl 0,88.

1.2 Časová dimenze volební volatility

Klasický přístup ke zkoumání volební volatility využívá srovnání volebního chování ve dvou po sobě jdoucích volbách do národního parlamentu. Předmětem zájmu tak je hlavní parlamentní komora. Naopak v mnohem omezenější míře se tento koncept používá na jiné typy voleb. Například prezidentské volby většinou nebývají nahlíženy optikou volební volatility, přičemž hlavním důvodem je významná personalizace těchto voleb. Nepřímo se tak dostáváme k jednomu z předpokladů, který stojí za výzkumem volební volatility: hlavním předpokladem je totiž existence politických stran, které

organizují volební soutěž v delší časové perspektivě. Bez schopnosti stran organizovat volební soutěž nemá smysl zkoumat volební volatilitu.

Jestliže přistoupíme na skutečnost, že politické strany organizují volební soutěž v delší perspektivě než pouze jedny parlamentní volby, uvědomíme si, že politické strany usilují o ustavení dlouhodobějších vztahů s voliči a o zformování skupiny voličů, která se stranou sympatizuje, podporuje ji a opakovaně pro ni hlasuje ve volbách. Při použití této perspektivy je zjišťování volební volatility pouze k datu voleb velmi zkreslujícím pohledem (obdobně Bartolini 1999, 461–468). Neméně důležité jsou i procesy, které se odehrávají mezi parlamentními volbami.

Namísto čtyřletého volebního cyklu si představme chronologický volební kalendář v zemi, kde se v různých intervalech objevují volby parlamentní, obecní, krajské, do Evropského parlamentu, v některých zemích i volby prezidenta či volba do druhé komory parlamentu (senátu). Odlišné volební systémy do těchto orgánů vedou k tomu, že incentivy pro strany ke spolupráci či konfliktu se v průběhu času proměňují (Cox 1997). Všechny tyto volby navíc generují volební kampaň, ať už lokální, či celostátní, a tím pádem celou řadu podnětů pro hlasování ve volbách a specificky pak pro volební volatilitu. Snadno se tak může stát, že již několik měsíců před volbami je známé, jak nakonec dopadnou. Nebo lze alespoň v minimální míře nastínit základní kontury konečného výsledku. Někdy se ale volební výsledky podstatně liší od predikcí, které byly dělány pouze několik měsíců před volbami. Čím blíže k volbám jsou nicméně volební průzkumy sbírány, tím bližší bývají skutečným volebním výsledkům.

1.2.1 Volební volatilita napříč různými volbami

V politických systémech řady zemí existuje více zastupitelských orgánů, do nichž se konají volby. V případě České republiky (ale i řady dalších evropských zemí) mezi tyto orgány patří zastupitelstva obcí a krajů či Evropský parlament. Výzkum volebního chování se ale nezaměřuje na volatilitu v podpoře stran ve dvou po sobě jdoucích volbách do krajského zastupitelstva či ve dvou po sobě jdoucích volbách do Evropského parlamentu. V mnohem větší míře dochází k porovnávání podpory stran ve dvou po sobě jdoucích volbách, z nichž první jsou volby do národního parlamentu a druhými jsou volby do jiného typu zastupitelstva. Typickým případem tak je například teorie národních voleb druhého řádu, která byla nejprve vytvořena pro popis změn ve volebním chování mezi volbami do národního parlamentu a volbami do Evropského parlamentu (Reif a Schmitt 1980; Hix a Marsh 2007). V pozdějších letech byla tato teorie úspěšně použita i pro vysvětlování volatility volebního

chování mezi volbami do národního parlamentu a volbami krajskými (Schakel 2015; Linek a Škvrňák 2022). V literatuře se objevily i další teorie, které vysvětlují volební volatilitu mezi různými typy voleb. Všechny se ale drží základní premisy: volby do národního parlamentu tvoří základní měřítko, s nímž jsou následující volby srovnávány (Dandoy a Schakel 2013; Golder et al. 2017). V prezidentských systémech tuto roli hlavního měřítka sehrávají prezidentské volby (Schmitt a Teperoglou 2017).

Zmíněné teorie, které analyzují volební výsledky v různých typech voleb, vlastně zkoumají volební volatilitu mezi různými typy voleb. Vezme-li si hlavní zjištění teorie národních voleb druhého řádu (oproti hlavním parlamentním volbám dochází ve volbách druhého řádu k poklesu volební účasti, ztrátě podpory vládních stran a ziskům v podpoře opozičních a malých stran), lze je zároveň převyprávět jazykem volební volatility. Voliči jsou totiž ve volbách druhého řádu demobilizováni (celková menší volební účast ve volbách druhého řádu). S velkou pravděpodobností lze dokonce říci, že voliči vládních stran jsou selektivně demobilizováni více než voliči opozičních stran. Navíc část voličů vládních stran změní svou podporu a hlasuje ve volbách druhého řádu pro opoziční strany. Není to ale jediný případ, kdy je možné o volatilitě uvažovat mimo standardní rámce po sobě se opakujících voleb do národního parlamentu. Podobnou optiku nabízí i zaměření na volební kampaň.

1.2.2 Volební volatilita v průběhu volební kampaně

Koncepty volební volatility a změny v podpoře stran jsou běžně využívány pro popisy a analýzy volebních výsledků a hlasování voličů ve volbách. Z tohoto hlediska volební volatilita představuje behaviorální koncept. V tom si jsou výše zmíněné přístupy podobné, ačkoli používají odlišný časový rámec (národní volby – národní volby, národní volby – volby do Evropského parlamentu). Nicméně od počátku výzkumů voličského chování se autoři zaměřovali i na to, zda se mění rozhodnutí o podpoře strany či kandidáta v kratším časovém okamžiku, typicky v průběhu volební kampaně (Lazarsfeld, Berelson a Gaudet 1944).

Design takových výzkumů je založen na panelovém dotazníkovém šetření, kdy opakovaně dotazujeme stejné osoby. Díky tomu lze zjistit podporu stran na začátku volební kampaně, nebo dokonce před jejím začátkem a v době voleb. Tím pádem je možné rozlišit voličskou volatilitu na dvě složky: (1.) v průběhu volebního cyklu až do doby kampaně; (2.) v průběhu volební kampaně. Důsledkem takového designu ale je změna v charakteru závislé proměnné. S tradičním přístupem k výzkumu volební volatility má volatilita

v průběhu volební kampaně společně pouze to, že měřítkem změny je voličské chování v aktuálních volbách (v čase T). Tuto aktuální volbu strany ale nesrovnáváme s chováním v minulých volbách (v čase $T - 1$), ale porovnáváme je s voličskými preferencemi, které respondenti vyjadřují v předvolebních dotazníkových šetřeních. Výzkum volatility v průběhu volební kampaně se tak zaměřuje na porovnávání postoje (preferenze strany na začátku a v průběhu kampaně) a jednání (hlasování ve volbách).

Zaměření výzkumu na volební kampaně umožňuje výzkumníkům zvolit odlišnou perspektivu a kauzální vysvětlování. Skutečnost, že v období před volební kampaní či v jejím průběhu je podpora stranám měřena jako postoj, se projevuje v tom, že volatilita nabývá různých poloh. Lazarsfeld, Berelson a Gaudet (1944) rozlišili tři změny ve volebním chování v průběhu kampaně: konverze, krystalizace a posílení. Pouze první případ odkazuje ke klasicky pojaté volatilitě, neboť představuje změnu v podpoře strany od té původně zvažované k jiné, pro niž člověk nakonec hlasoval ve volbách. Procesy krystalizace a posílení změnu ve volební preferenci nepředstavují, neboť první popisuje situaci, kdy se latentní podpora pro stranu změní ve skutečné hlasování, a druhý popisuje situaci, kdy dojde k posílení a utvrzení původního rozhodnutí pro konkrétní stranu.² Je zřejmé, že změněná časová perspektiva na volební kampaň může odhalit důležité faktory pro celkové vysvětlení volební volatility.

1.3 Členění volební volatility na podtypy

V předchozí části jsme se zaměřili na to, jak se koncept volební volatility proměňuje s tím, jak se mění časová perspektiva, kterou má volatilita postihnout. Nyní se zaměříme na další aspekty výzkumu volební volatility. Ty se týkají dílčích konceptualizací, které pomáhají dále klasifikovat a rozčlenit volební volatilitu na její komponenty. V pozadí těchto dílčích konceptualizací je úvaha, že jednotlivé typy volatility se liší nejen z hlediska své úrovně a vysvětlení, ale i důsledků. Určitý typ volatility totiž může být méně závažný než jiný, neboť s určitým typem volatility může stranický systém fungovat relativně stabilně, zatímco jiný typ volatility představuje krizové tendence a ohrožení. Proto se vyplatí volební volatilitu členit a pochopit tak lépe její vnitřní dynamiku.

² Specifické postavení ve zkoumání stability a volatility voličského chování mají výzkumy, které využívají dlouhodobé panelové studie a časově tak pokrývají delší období než jeden volební cyklus.

1.3.1 Vnitrobloková vs. mezibloková volatilita

Klasické členění volební volatility využili ve své studii *Identity, Competition, and Electoral Availability* Bartolini a Mair (1990). Tito autoři poskytli odpověď na otázku ohledně stability a volatility západoevropských stranických systémů a voličů, která se v odborné literatuře rozproutila minimálně od vydání Pedersenovy studie (1979). Pro Bartoliniho s Mairem bylo důležité ukotvení stran v konfliktních liniích, neboť ty poskytují stranám a voličům politickou identitu. Organizační vyjádření konfliktních linií většinou spočívá v tom, že jedna strana reprezentuje zájmy konkrétní sociální skupiny; těchto stran nicméně může být více. Takovouto situaci typicky představuje koexistence sociálně-demokratické a komunistické strany v jedné zemi. Volatilita v podpoře takovýchto dvou stran a přechody voličů mezi nimi označili Bartolini a Mair jako volatilitu uvnitř bloku stran a tento typ volatility podle nich nemusí být znakem nestability (na rozdíl od volatility mezi dvěma bloky).

Výše uvedené teoretické rozlišení volební volatility na vnitroblokovou a meziblokovou se prakticky projevilo tím, že Bartolini a Mair adaptovali Pedersenův index, který byl původně vytvořen pro postižení volatility mezi jednotlivými stranami, tak, aby dokázal postihnout volatilitu mezi bloky stran a uvnitř nich. V důsledku to znamená rozčlenit stranické spektrum na dvě skupiny stran (případně více skupin) podle jejich ideového zaměření (v případě Bartoliniho a Maira se jednalo o blok levicový a ne-levicový). Zatímco volatilita mezi stranami uvnitř jednoho bloku konstituuje vnitroblokovou volatilitu, tak volatilita mezi stranami z různých bloků představuje volatilitu meziblokovou. Rozlišení vnitroblokové a meziblokové volatility má akcentovat, že přesuny mezi (relativně podobnými) stranami uvnitř bloku představují kvalitativně odlišný fenomén od přesunů mezi stranami z různých bloků. Mair (1997) se později dokonce vyjádřil v tom smyslu, že volatilita mezi stranami jednoho bloku je volatilitou mezi „přáteli“, zatímco volatilita mezi bloky je volatilitou mezi „nepřáteli“.

Ačkoli je Bartoliniho a Mairovo členění snadno implementovatelné a podstatným způsobem pomohlo při vysvětlování volební změny v Západní Evropě 20. století, v posledních dekádách se používá v omezené míře. Důvodem je skutečnost, že rozčlenění stranického systému do dvou bloků neodpovídá volební soutěži v řadě zemí. Mnohem typičtější bývá v poslední době vícedimenzionální soutěž a proměnlivé vzorce spolupráce mezi stranami. Studie ze zemí, kde politice dominuje etnická konfliktní linie, navíc ukazují, že ani v etnicky segmentovaných společnostech není snadné rozčlenit politické strany do bloků spojených s odlišnými etniky (Kapidžić a Komar 2022).

Na místo rozlišení stran do jednotlivých bloků, jejichž stranické složení je stabilní v čase, se pro účely zkoumání volební volatility v postkomunistických státech jeví jako užitečné rozlišit bloky stran na základě toho, zda jsou strany členy vládní koalice či nikoli. Vládní strany totiž bývají v postkomunistických státech pravidelně a intenzivně trestány za své vládnutí (viz např. Roberts 2008; Jastramskis, Kuokštis a Baltrukevičius 2021). Touto optikou pak míra trestání vládních stran představuje meziblokovou volatilitu mezi vládními a opozičními stranami. Zde se pak nabízí možnost využít rozsáhlou literaturu o ekonomickém hlasování, která predikuje větší trestání v době ekonomické kontrakce, k postižení této složky volební volatility. V našich analýzách proto využíváme rozlišení na vládní a opoziční blok stran a pomocí něj analyzujeme hlavní směry volební volatility.

1.3.2 Vnitrosystémová vs. vněsystémová volatilita

Zatímco Bartoliniho a Maira vedl k rozlišení blokové a meziblokové volatility zájem o postižení nestability voličského chování v rámci relativně stabilních stranických systémů, tak výzkumníci, kteří zkoumali volatilitu v postkomunistických státech, pracovali nejen s nestabilním voličským chováním, ale i s nestabilními stranickými systémy, pro něž byl typický opakovaný úspěch nových stran a zánik stran původně úspěšných (Birch 2003; Sikk 2005). Takováto proměna ve struktuře subjektů soutěžících ve volbách znamená, že rozlišování na ideologicky definované bloky ztrácí smysl. Naopak větší význam nabývá časové hledisko a rozlišení stran na stabilní a nové (a zaniklé). Autoři, kteří zkoumali postkomunistické státy, proto kritizovali standardní Pedersenův index z toho důvodu, že směšuje změny ve volebních preferencích voličů se změnami, které způsobí politické elity v podobě odštěpování nových stran od existujících, ustavování nových stran a slučování starých stran (např. Birch 2003, 121). Klasická podoba indexu aplikovaná na situaci v postkomunistických zemích tak měří dva odlišné zdroje volatility a v důsledku je směšuje. Proto byly v poslední dekádě představeny různé způsoby, jak analyticky integrovat formování nových stran s výzkumem volební volatility.

Rozlišení volatility způsobené změnou preferencí voličů od volatility způsobené změnou volební nabídky má různé podoby. Birch (2003) například představila koncept stranického nahrazení, který představuje podíl hlasů získaných novými stranami; zároveň výpočet volatility upravila tak, aby zahrnoval pouze ty strany, které se účastnily obou voleb. Mnohem jednodušší řešení ale představuje rozlišení vnitrosystémové a vněsystémové volatility (Mainwaring, Gervasoni a España-Najera 2017; Powell a Tucker 2014). Tento přístup dekomponuje celkovou úroveň Pedersenova indexu volatility na dvě

složky, kdy první měří volatilitu způsobenou přesunem podpory mezi stranami, které soutěžily ve dvou po sobě jdoucích volbách, a druhý měří volatilitu, která je způsobena vstupem nových stran a zánikem starých stran. Nové strany totiž mají z definice nulovou podporu v prvních volbách, zatímco zaniklé strany mají nulovou podporu v druhých volbách.

Dekompozice volatility na dvě složky (vněšsystemovou a vnitrosystemovou volatilitu) však představuje konceptuální výzvu ohledně toho, jak a kde stanovit hranici, od níž jsou strany nové. Výzkum volební volatility je v tomto případě silně ovlivněn literaturou o nových politických stranách (podrobně ji diskutujeme v Kapitole 2). Ta rozlišuje úplně nové strany a částečně nové strany, které se liší v tom, zda v nich figurují ve vysokých pozicích bývalí vrcholní politici (Hug 2001; Sikk 2005). Jen obtížně je možné toto rozlišení zahrnout do výpočtu vněšsystemové a vnitrosystemové složky volatility. Je ale možné provést dva odlišné výpočty a díky četnosti přístupů můžeme zkoumat robustnost závěrů o volatilitě pro různé operacionalizace novosti.

Rozhodnutí ohledně toho, kdy je strana považována za novou, je důležité nejen pro rozlišení vněšsystemové a vnitrosystemové volatility, ale i pro souběžně činěná rozhodnutí ohledně organizační kontinuity a návaznosti stran na již existující. Jestliže je strana považována za novou, nemůže být součástí výpočtu vnitrosystemové volatility. Naopak jestliže je strana považována za starou, u níž můžeme identifikovat kontinuální či navazující subjekty v po sobě jdoucích volbách, musí být součástí výpočtu vnitrosystemové složky volební volatility. To je totiž vyjádřením přesunů v podpoře starších stran.

Určení, zda je politická strana nová, či ne, by bylo jednodušší, kdyby strany pouze vznikaly a zanikaly. Realita stranické politiky je ale plná organizačních změn, během kterých se strany štěpí, slučují a přejmenovávají, takže odlišit novost od kontinuity není vždy úplně snadné (pro odlišné přístupy viz např. Bartolini a Mair 1990; Birch 2003; Powell a Tucker 2014; Sikk 2005; Hug 2001; v češtině Šedo 2011; odlišné přístupy systematicky zpracovali Haughton a Krause 2020). Z literatury je zřejmé, že autoři se neshodnou na jednom řešení. V kontextu výše uvedeného není překvapivé, že různí autoři činí různá rozhodnutí ohledně novosti a kontinuity a dospívají tak z hlediska posouzení míry volební volatility i jejího rozkladu na vnitro a vněšsystemovou složku k různým výsledkům. Casal Bértoa, Deegan-Krause a Haughton (2017) tak dokonce přicházejí s lehce ironickým termínem „volatilita volatility“ v článku, ve kterém demonstrují, jak odlišná rozhodnutí ohledně konceptualizace novosti a kontinuity mohou generovat poměrně volatilní závěry, především v kontextu některých voleb.

Rozlišení na vnitrosystemovou a vněšsystemovou volatilitu je teoreticky důležité, protože na rozdíl od Pedersenova indexu celkové volatility

umožňuje reflektovat, že volatilita může být způsobena jak přesuny voličů mezi stávajícími subjekty, tak změnou volební nabídky, na kterou voliči reagují. Vysvětlení těchto dvou komponentů volatility samozřejmě může být odlišné a samotná dekompozice volatility může mít důležitou výpovědní hodnotu z hlediska toho, co se v dané zemi děje. Proto v naší studii rozlišujeme dvě skupiny nových stran: úplně nové a částečně nové. Zatímco první skupina stran nenavazuje na dříve existující strany a nefigurují v nich žádní vrcholní politici, druhá skupina stran je založena vrcholnými politiky existujících stran, nebo alespoň tito politici působí ve vedení nově ustavených stran. V následujících kapitolách tak využíváme toho, že lze o novosti politických stran uvažovat jemněji než v dichotomii nová vs. stará strana, a ukazujeme, jaké to má důsledky na vývojové změny ve vznikání a volební úspěšnosti obou skupin nových stran a na vývoj a vysvětlení volební volatility.

1.3.3 Změna hlasu vs. mobilizace a demobilizace

Další konceptuální rozlišení je potřeba udělat mezi změnou volby konkrétní strany a přechodem mezi skupinou voličů a nevoličů, ať už v jednom nebo druhém směru. Studie agregované volatility často pracují s výsledky voleb bez uvážení nevoličů, čímž de facto ignorují fenomén mobilizace a demobilizace, který je ovšem také důležitou součástí volební volatility s vlastními implikacemi pro stav dané demokracie (viz Powell a Tucker 2014; Mainwaring, Gervasoni a España-Najera 2017). Přitom lze předpokládat, že vysvětlení změny stranické preference může být odlišné od vysvětlení toho, proč k volbám přicházejí lidé, kteří v minulosti nevolili, nebo proč naopak zůstávají doma dřívější voliči.

Na rozdíl od většiny přístupů proto řadíme v této publikaci mezi volební volatilitu i ty situace, kdy člověk v jedné volbě hlasuje a v následujících ne, a naopak.³ Změna volebního chování mezi účastí a neúčastí na první pohled vypadá jako změna v tom, zda člověk do volební místnosti přijde, či nikoli. Ve skutečnosti se ale jedná o změnu mezi hlasováním pro konkrétní stranu a neúčastí, a to v obou možných pořadích. V situaci konkrétního voliče tak dochází buď k tzv. demobilizaci, nebo mobilizaci. V prvním případě dochází k tomu, že volič se poté, co v minulých volbách hlasoval pro konkrétní stranu, rozhodne aktuálních voleb neúčastnit. V druhém případě

³ Důvody toho, proč volební neúčast není zahrnována do zkoumání volatility, jsou dva. Zprvu byl koncept volební volatility používán pro západoevropské země, v nichž byla vysoká a stabilní volební účast. Z druhé dominantní způsob zkoumání volební volatility, který využívá data z agregované úrovně za státní celky, může díky tomu, že neúčast nezahrnuje do výpočtu, pracovat s intuitivně přístupnými výsledky voleb v podobě procentních zisků.

se původní nevolič rozhodne aktuálních voleb zúčastnit a hlasovat pro konkrétní stranu. V žádném případě nelze předpokládat, že mobilizační a demobilizační procesy se týkají voličů všech stran ve stejné míře. Naopak, literatura upozorňuje například na selektivní mobilizaci u voličů nových stran a selektivní demobilizaci v případě voličů vládních stran (Haughton a Krause 2020; Linek a Gyárfášová 2020). Právě z důvodů heterogenity působení těchto procesů považujeme za důležité do zkoumání voličské volatility zahrnout i volební neúčast.

1.4 Politická strana, volební koalice či kandidující subjekt?

Veškerá dosavadní diskuze volební volatility v této kapitole považovala za hlavní organizační jednotku, pomocí níž určujeme volební změnu, politickou stranu. Volební volatilitu jsme totiž definovali jako změnu strany, pro kterou člověk hlasuje v po sobě jdoucích volbách. Bez ohledu na to, zda diskutujeme volební volatilitu na individuální úrovni, anebo agregovanou na územní jednotky, vždy je volební změna definována v podobě změny v podpoře strany. V části 1.3.3. jsme také diskutovali, že volební volatilita může nabývat i podoby mobilizace, tedy změny z volební neúčasti na hlasování pro některou ze stran, a demobilizace, tedy změny z volby strany na volební neúčast. I v tomto případě jsme hovořili pouze s odkazem na politické strany. Celý výzkum volební volatility a volební změny totiž stojí na předpokladu, že ve volbách kandidují politické strany, resp. že ve volbách kandidují stejné politické strany.

Politickou stranu chápeme jako organizaci, která nominuje kandidáty do voleb v daném politickém systému a díky tomu je schopna obsadit veřejné úřady svými kandidáty (viz např. Hug 2001, 12; Sartori 1976, 64). Politická strana je tak hlavní kategorií analýzy voleb, volebních výsledků i voličského chování. Ve volbách nicméně mohou kandidovat nejen jednotlivé politické strany, ale i jejich koalice. Volby jsou totiž organizovány kolem kandidujících jednotek, které tak nemusí nutně být politickou stranou. Lidé ve volbách hlasují pro kandidátní listiny, které mohou být podány jak stranou, tak jejich koalicí (případně hlasují pro kandidáty, které podporují strany nebo jejich koalice). Na stejném principu jsou počítány a zveřejňovány volební výsledky. V případě, že ve volbách kandiduje koalice stran, velká většina volebních systémů nerozlišuje hlasy pro jednotlivé strany uvnitř koalice. Hlasuje se totiž pro koalici, nikoli pro jednotlivé strany. Na světě sice existují případy jako dvoumandátový otevřený systém v Chile a systém otevřené kandidátní listiny v Brazílii, v nichž dochází ke zveřejnění výsledků i pro jednotlivé strany

koalice, resp. kandidáty jednotlivých stran. V případě 11 zemí, na něž se ve své studii zaměřujeme, ale k takové situaci nedochází a volební výsledky jsou organizovány podle kandidujících subjektů bez ohledu na to, zda se jednalo o strany či jejich koalice.

Jestliže se výzkum zaměřuje na analýzu a vysvětlení volebních výsledků a voličského chování, je tomu nutné přizpůsobit i konceptualizaci a operacionalizaci politických stran. Organizace voleb kolem kandidujících subjektů má podstatné důsledky pro to, jak v naší studii uvažujeme o volební volatilitě. Existence volebních koalic totiž podstatným způsobem ovlivňuje to, jak určovat organizační kontinuitu politických stran. Jestliže volební výsledky neumožňují odlišit podporu jednotlivých stran koalice, je nutné pro analýzy použít pouze společný výsledek. V případě porovnávání volební podpory dané koalice s její podporou v předchozích volbách je nutné porovnávat současný výsledek s předchozí podporou všech členských stran koalice. To samé se týká situace, kdy se volební koalice rozpadne a jednotlivé strany pak kandidují samostatně. Takovéto případy volební spolupráce není možné chápat jako jev, který označujeme jako volební volatilita.

Představme si uvedený důsledek volebního systému, konkrétně způsobu hlasování a započítávání hlasů, které neumožňují odlišení podpory jednotlivých stran volební koalice, v jednání voličů. Náš hypotetický volič je oddaným stoupencem strany A. Jelikož strana A v jedné volbě kandidovala samostatně a ve druhé volbě ve volební koalici, byl tento volič nucen ve druhé volbě hlasovat pro koalici, v níž figurovala strana A. Z jeho pohledu se jedná o situaci, kdy v žádném případě není možné uvažovat o volatilitě. Svou podporu straně byl nucen – na základě rozhodnutí politických elit o spolupráci – vyjádřit skrze koalici. Pro zkoumání individuálního voličského chování je to důležitá poznámka, neboť tak vlastně respektujeme to, jak a pro co voliči ve volbách hlasují.

V literatuře se v tomto kontextu hovoří o tzv. elektonech (v angličtině *electon*), tj. volebních jednotkách, které je užitečné odlišit od politických stran jako organizací (Sikk a Köker 2019). Přísně vzato proto nehovoříme o volební volatilitě ve vztahu k politickým stranám, ale v řadě případů jsme nuceni pracovat s tzv. volebními jednotkami. Základním organizačním principem pro naše uvažování o volební volatilitě je tak volební jednotka, která ve většině případů nabývá podoby politické strany. V postkomunistických státech jsou volební koalice frekventovaným jevem. Podle Ibenskase (2016) kandidovalo v postkomunistických zemích v letech 1990 až 2012 v průměru 1,8 volebních koalic na jednu volbu. Přestože počet koalic v postkomunistických zemích v čase klesá, jedná se stále o mnohem četnější jev než

v západních demokraciích, kde ve volbách kandiduje v průměru pouze 0,7 volebních koalic (tamtéž).

Ačkoli se může zdát, že uvedená poznámka o volebních jednotkách a volebních koalicích je připomenutím něčeho, co se může zdát velmi zjevné a logické, ne vždy odborná literatura tuto skutečnost reflektuje. Některé studie volební volatility totiž k volebním koalicím přistupují odlišně. Například Mainwaring ve svých studiích využívá kritérium, podle něž je v případě koalice stran za původní a následnickou stranu ke koalici považována ta strana, která získala/získá více hlasů. Ostatní strany jsou považovány za zaniklé nebo za nově vzniklé (Mainwaring, Gervasoni a España-Najera 2017). Poznámka o volebních koalicích navíc získává na důležitosti s tím, když si uvědomíme, že výše popsany případ volební koalice, kdy jednou strany kandidují samostatně a podruhé společně, představuje relativně netypický případ pro zkoumané země. Mnohem častější je například koalice nových stran, koalice etablované strany se stranou novou, případně koalice dvou stran, které se odštěpily od dvou etablovaných stran, či případ strany, která v každých volbách kandiduje s jinou stranou. Tyto případy se navíc mohou lišit i tím, zda volební koalice používá nové jméno či využívá názvy etablovaných stran. Z uvedených poznámek je zřejmé, že zacházení s kandidujícími stranami a volebními koalicemi významným způsobem promlouvá do toho, jak upravíme koncept nové strany, který se propisuje do rozlišení vněšystémové a vnitrosystémové volatility.

1.5 Shrnutí

Cílem této kapitoly bylo poskytnout základní definice a konceptualizace jevů a fenoménů spojených s volební volatilitou. Základní distinkcí je rozlišení voličské (individuální, hrubé) a agregované (čisté) volební volatility. Voličská volatilita je měřena na individuální úrovni a představuje informaci o tom, kolik procent voličů změnilo mezi dvěma volbami své volební chování. Agregovaná volební volatilita je měřena na úrovni výsledků voleb a reflektuje jejich změnu. Pro oba tyto způsoby zkoumání volební volatility je shodné to, že se musí vypořádat s otázkou continuity stran. Ty totiž různě vznikají a zanikají, trvale či dočasně se spojují nebo naopak rozpadají. Speciální výzvou je jasné určení hranice, od kdy považujeme stranu za novou. To je totiž nutnou podmínkou toho, abychom mohli říct, kolik hlasů se daří získat novým stranám, které se v téměř každých volbách v zemích postkomunistické Evropy objevují a usilují o zvolení často skrze vymezování se vůči stávajícím politickým aktérům.

V tomto kontextu jsme představili důležitou inovaci zkoumání nových stran, díky níž budeme odlišovat dva typy novosti politických stran. Určení toho, zda je strana nová, má důležité důsledky pro analýzu toho, nakolik je volební volatilita způsobena tím, že voliči v po sobě jdoucích volbách hlasují pro jiné strany, a nakolik je způsobena podporou nových stran. Při zkoumání postkomunistických států začali vědci rozlišovat tzv. vněsystémovou a vnitrosystémovou volatilitu. Vněsystémová volatilita je v naprosté většině studií definována jako zisk nových stran a ztráta stran zaniklých.

Druhá důležitá inovace se také týká členění celkové volební volatility. Tradiční dekompozice volební volatility spočívá v jejím rozkladu na vnitroblokovou (mezi ideově podobnými stranami, typicky uvnitř levicových stran a uvnitř nelevicových stran) a meziblokovou (mezi stranami z odlišných bloků). V postkomunistických zemích je ale celá politická scéna natolik volatilní, že mluvit o blocích je obtížné. Obdobně těžké je strany ideově zařadit do smysluplných bloků. Proto jsme se rozhodli využít členění na strany vládní a opoziční. Účast ve vládě totiž představuje důležitý aspekt, který se podílí na tom, jak se stranám daří v následných volbách. Pro tyto procesy navíc existuje etablovaná literatura v podobu ekonomického hlasování, kterou lze využít pro vytváření teoretického modelu a kterou se lze inspirovat pro empirickou analýzu volební volatility. Čím více totiž vládní strany ztrácí podpory, tím více logicky roste volební volatilita.

Kapitola 2

Nové strany v postkomunistických státech: konceptualizace, operacionalizace a podpora od roku 1990

Lukáš Linek, Jaromír Mazák

V postkomunistických státech vznikají nové strany relativně často a pouze o něco méně často bývají i volebně úspěšné (viz např. Houghton a Krause 2020; Tavits 2008a). Skoro by se dalo říct, že jsou v regionu všudypřítomné. V této kapitole se proto zaměříme na popis úrovně volební podpory nových stran a její vývoj v čase. Při analýze nových stran v postkomunistických státech považujeme za užitečné rozlišit, jakým způsobem nové strany vznikly. Proto se v této kapitole budeme intenzivně věnovat konceptualizaci nových stran.

Oproti dřívějším výzkumům využijeme dvě podstatné inovace výzkumu volební úspěšnosti nových stran. Zaprvé využijeme detailnější členění nových stran, které klasifikujeme na úplně nové strany a částečně nové strany. Obě kategorie představují nově zformované strany, které se poprvé účastní voleb. Zatímco první typ stran vzniká na zelené louce bez pomoci významných politiků etablovaných stran (úplně nové strany), druhý typ vzniká s pomocí politiků etablovaných stran (částečně nové strany). Mezi částečně nové strany tak patří různé formy štěpení stran, které mohou nabývat podoby od ustavení nové strany na základě odchodu významných politiků a části organizační struktury strany až po ustavení nové strany po vyloučení významného aktivního poslance či ministra z etablované strany.

Druhá inovace spočívá v tom, že využijeme dvě úrovně politické relevance, které spoludefinují volební úspěšnost politických stran. Základním kritériem volební úspěšnosti je zisk parlamentního zastoupení. Proto první způsob, jakým určujeme volební úspěšnost nových stran, představuje překonání volební klauzule jako nutné podmínky pro vstup do parlamentu. Výše volební klauzule se v analyzovaných postkomunistických státech často měnila a pozorovaným trendem bylo postupné zvyšování této klauzule k pěti procentům (Birch 2003). V současnosti platí tato hranice v 9 z 11 analyzovaných zemí a pouze v Bulharsku a Slovinsku je na úrovni čtyř procent. Kromě této relativně vysoké úrovně volební úspěšnosti definujeme úspěšnost i na nižší úrovni, a to na hranici jednoho procenta. Tato hranice už činí stranu alespoň částečně relevantní v politické soutěži, při jednáních o kooperaci s dalšími

stranami a v neposlední řadě se v některých zemích tato hranice blíží té, od níž mají politické strany nárok na určitou úroveň státních příspěvků. Hranice jednoho procenta se používá například v Maďarsku, Slovinsku, Estonsku či Bulharsku; v ostatních státech je mírně vyšší (viz např. Casal Bértoa a Spirova 2019; Lipcean 2022).

Tyto dvě inovace nám pomohou při rozplétání důvodů nejednoznačných zjištění ohledně úrovně podpory nových stran a vlivu některých faktorů na jejich volební úspěšnost. Zdrojem této nejednoznačnosti jsou totiž podle nás rozdíly v tom, jak je operacionalizována nová strana a jak je operacionalizován její volební úspěch. V prvé řadě existují rozdíly v tom, zda mezi nové strany autoři řadí jen úplně nové strany a strany vzniklé štěpením (Tavits 2008a; Engler 2016), nebo mezi ně řadí i ty strany, které vznikly sloučením již existujících (viz např. van Biezen a Rashkova 2014; Chiru, Popescu a Székely 2021). Druhý rozdíl se týká samotného volebního úspěchu. Někteří autoři preferují souhrnný počet stran, kterým se poprvé podařilo získat mandát v národním parlamentu (van Biezen a Rashkova 2014), jiní preferují pouze dichotomickou proměnnou, která indikuje, zda v konkrétních volbách alespoň jedna nová strana získala poprvé mandát (Chiru, Popescu a Székely 2021). Další autorky preferují zase jiný přístup, který je založen na procentním údaji o podpoře nových stran ve volbách. Zatímco Tavits (2008a) sčítá volební podporu všech nových stran, které získaly alespoň 0,3 procenta hlasů, tak Engler (2016) zahrnuje do výpočtu pouze ty nové strany, které získaly alespoň 2 procenta hlasů.⁴

Výše popsaná variabilita v operacionalizaci nových stran a jejich úspěšnosti podle nás vede k odlišným zjištěním. Systematicky se proto budeme věnovat odlišnostem, které jsou způsobeny politickou relevancí stran (nad 1 procento a nad volební klauzuli) a okolnostmi vzniku stran (úplně nové, částečně nové a všechny nové strany, přičemž všechny nové strany jsou součtem úplně a částečně nových). Kombinací těchto dvou kritérií tak vlastně vzniká šest perspektiv pro analýzu úspěchu nových stran. Tento vícenásobný pohled použitý ve většině grafů i v interpretacích v této kapitole si klade za cíl co nejširší srovnatelnost s různými přístupy, které se objevují v literatuře, ale také detailnější vhled do toho, jak v postkomunistických zemích funguje dynamika novosti stran.

V této kapitole nejprve představíme hlavní soudobé přístupy ke konceptualizaci nových politických stran. Následně představíme způsob, jak budeme uvažovat o nových stranách, a představíme detailní operacionalizaci

⁴ Hug (2001) dokonce jako případ nepoužívá jednotlivé volby, jako dosud diskutované studie, ale případem je každá nová strana ve volbách a úspěšnost definuje jejím procentním ziskem.

nových stran, kterou budeme v naší studii používat a která využívá rozlišení na úplně a částečně nové strany. Ve třetí části tuto operacionalizaci využijeme pro analýzu vývoje volební úspěšnosti nových stran. Nejdříve popíšeme vývoj počtu úplně a částečně nových stran od počátku 90. let minulého století do roku 2020. Následně ukážeme, jaký měly tyto strany volební zisk, jak se v čase měnil a zda v tom sehrály roli úplně nebo částečně nové strany. Při popisech zároveň ukážeme, jaké důsledky mají konkrétní definiční rozhodnutí pro úroveň podpory nových stran a interpretaci voleb a volebních výsledků.

2.1 Základní přístupy ke konceptualizaci nových politických stran

S určitou dávkou zjednodušení lze přistoupit na tvrzení, že v literatuře o politických stranách se objevují dva hlavní přístupy k definování novosti stran (Litton 2015; viz též Barnea a Rahat 2011; Haughton a Krause 2020). Základní odlišnost se týká různého pojetí změny a v důsledku této změny i různého pojetí toho, co konstituuje novost. První přístup bývá označován jako organizační přístup či jako přístup, který se zaměřuje na tzv. strukturální afilience stran. Novost strany je v tomto pojetí chápána jako stav bytí, který odkazuje k určitému okamžiku ustavení strany a umožňuje tak například určit věk strany. Strana je nová na počátku, ale pak už jen stárne (Emanuele a Chiamonte 2018; Harmel a Robertson 1985). Druhý přístup se zaměřuje spíše na charakteristiky či atributy strany. Novost je tedy nějaká kvalita, která odkazuje k určité charakteristice strany a její inovaci v dané oblasti, například programová novost či obměna vedení strany (Barnea a Rahat 2011). Tyto charakteristiky jsou určující pro identitu strany. Tento přístup klade spíše důraz na postupnou transformaci strany, čímž se celkový věk strany a jeho počítání od doby ustavení stává vlastně irelevantním.

Řada autorů oba přístupy v různé míře kombinuje. V některých konceptualizacích bývá informace o způsobu a době vzniku strany doplněna o charakteristiky jako například přítomnost bývalých politiků (Sikk 2005; Marinova 2015). V jiných konceptualizacích je organizační přístup rozšířen o požadavek na vytváření nové stranické organizace (Bartolini a Mair 1990; Bolleyer 2013; Emanuele a Chiamonte 2018). Pro tyto autory je strana novou, jestliže nenavazuje na předchozí organizace a musí stavět organizaci od začátku. Novou tak není strana, která vznikne sloučením jiných stran či odchodem podstatné části dřívější strany. Ještě komplexnější propojení obou přístupů představují Haughton a Deegan-Krause (2020), kteří hodnotí

všechny základní organizační transformace (založení strany, přejmenování strany, vznik a rozpad volebních koalic, sloučení stran, rozštěpení strany) dle míry návaznosti na předchozí organizace a vytvářejí klasifikaci organizačních změn stran, která je založena na intenzitě stranické změny. Novost tak nemá dichotomickou povahu (nová vs. stará), ale představuje spíš nějaké kontinuum, resp. hierarchicky uspořádané stupně novosti (podrobněji představujeme a diskutujeme knihu Haughtona a Deegan-Krauseho v Příloze 2, část P2.3).⁵

V literatuře o nových politických stranách dominuje organizační přístup, který je v poslední době kombinován s přístupem, který si všímá i charakteristik politických stran (tamtéž). Pro organizační přístup je typické v první řadě rozlišení jednotlivých organizačních transformací stran, kterými jsou založení strany, přejmenování strany, volební koalice stran, sloučení stran, rozdělení stran, a následně určení, nakolik tyto transformace přispívají k tomu, aby šlo o straně uvažovat jako o nové. Vzniká nová strana přejmenováním a celkovým rebrandingem strany? Je potřeba chápat volební koalici jako novou stranu, nebo jako volební jednotku, která organizačně navazuje na již dříve existující strany? Vede sloučení několika stran k ustavení nové strany? A co když dojde ke sloučení dominantní vládní strany s menší neparlamentní stranou? Případů těchto transformací je celá řada a navíc se v různé míře a pořadí kombinují. To výrazně limituje jednoduchost a přehlednost při konceptualizaci nových stran.

Pro organizační přístup je už téměř dvě dekády typická následující definice nové strany. Jedná se o „úplně novou organizaci, která poprvé nominuje kandidáty do hlavních parlamentních voleb“ (Hug 2001, 14).⁶ Prvním důsledkem této definice je, že se musí jednat o novou organizaci. To znamená, že k označení strany za novou nestačí, když se strana přejmenuje, když kandiduje s jinou stranou ve volební koalici či když se s jinou stranou sloučí. Ve všech těchto třech případech se totiž nejedná o novou organizaci. O novou

⁵ Specifický přístup k novosti stran představuje studie Sikka (2012), který zdůrazňuje roli volebního apelu (novosti strany). Tento volební apel představuje typickou charakteristiku strany, zároveň ale zahrnuje i informaci o organizačním vývoji strany. Strana totiž jen obtížně může do voleb vstupovat s apelem novosti, aniž by byla organizačně nová.

⁶ V originálu „*genuinely new organization that appoints, for the first time, candidates at a general election to the system's representative assembly*“. V zájmu objektivit je nutné dodat, že Hug poskytl velmi detailní diskuzi různých nových stran a rozlišuje novou stranu, která vznikne sloučením, novou stranu, která vznikne odštěpením, úplně novou stranu a volební koalici. Následně vylučuje z definice (nové strany) jak volební koalice, tak strany vzniklé sloučením, a to na základě dvou argumentů. Zaprvé se v těchto případech nejedná o nové stranické organizace, ale spíše o re-organizace původních stran. Zadruhé se pro ostatní strany v systému nejedná o nové vyzyvatele, neboť tyto strany v systému již působí a jejich spoluprací vlastně dochází ke snížení počtu soutěžících (Hug 2001, 12–15). V analýzách nicméně nerozlišuje mezi úplně novými stranami a stranami, které vzniknou odštěpením, a oba případy slučuje do kategorie nové strany.

organizaci se jedná pouze v případě založení úplně nové strany nebo v případě, kdy se od původní strany odštěpí část politiků a založí novou organizaci. Důrazem na roli stranické organizace pro definici nové strany se Hug blíží klasické monografii *Identity, Competition and Electoral Availability* od Bartoliniho a Maira (1990). Druhým důležitým důsledkem je, že strana ztrácí svou novost po první účasti ve volbách. Zatřetí je novost vztažena ke kandidatuře v parlamentních volbách, což může vést k tomu, že strana s delší historií na regionální úrovni může být považována za novou na celostátní úrovni.

Téměř souběžně s výše uvedenou definicí nových politických stran se v literatuře objevila jiná. Sikk totiž v kontextu studia postkomunistických stranických systémů považoval za důležité odlišit tzv. úplně nové strany. Ty definoval tak, že „se nejedná o nástupnickou organizaci některé z dřívějších parlamentních stran, má nové jméno a organizační strukturu a v jejich řadách nefigurují významné osobnosti politického vývoje“ (Sikk 2005, 399).⁷ Podle této definice je novou stranou pouze ta, která má novou organizaci a která zároveň prezentuje voličům nové osobnosti. Rozhodne-li se úspěšný politik vystoupit ze strany a založit novou, tak se v případě, že je důležitou postavou této nové strany, nejedná podle Sikka o (úplně) novou stranu. Pro postkomunistické země totiž bylo podle Sikka typické, že politici opouštěli původní strany a zakládali nové, a považoval proto za užitečné odlišit tyto recyklované strany od úplně nových stran.

Tyto dvě definice představují dominantní konceptuální alternativy v přístupu k novým stranám (viz např. Tavits 2008a). V literatuře je totiž relativně konsenzuálně přijímáno, že přejmenování strany, volební koalice a sloučení stran nevedou ke vzniku nové strany (viz přehled přístupů v Emanuele a Chiamonte 2018, 477; opačně např. Harmel a Robertson 1985). Lze zaznamenat pouze podmíněné klasifikace v případě sloučení stran. Například Bolleyer (2013) při určení nové strany na základě sloučení vyžaduje, aby takto vzniklá strana musela stále budovat novou organizaci (v duchu Hugovy definice). Jiná autorka zase vyžaduje, aby takto ustavená strana měla nové jméno (Birch 2003). Tyto podmíněné klasifikace poukazují na skutečnost, že způsob ustavení strany je důležitý aspekt při určování novosti strany, neboť různé jeho podoby mají podstatné důsledky pro to, zda nově ustavená strana musí budovat novou identitu a organizaci a získávat voliče, nebo zda může ve více či méně omezené míře navazovat na předchozí značku, organizaci a voliče.

⁷ V originálu „are not successors to any previous parliamentary parties, have a novel name and structure, and do not have any important figures from past democratic politics among their major members.“

Obě výše uvedené definice nové strany se tedy liší pouze v tom, zda rozpadem strany či odštěpením její části může vzniknout nová strana. V obecné rovině intenzita návaznosti na původní stranu variuje od formálního rozdělení strany přes odštěpení části strany až po odchod části politiků od původní strany a založení nové. Definice nových stran v různé míře využívají tyto transformace za indikátor novosti strany. V Sikkově definici nesmí nová strana navazovat na předchozí stranu osobami politiků a kandidátů, v Hugově definici nesmí nová strana disponovat stranickou organizací (a tím pádem rozdělení či odštěpení od strany není problém) a v definici Bartoliniho a Maira (1990) nová strana nesmí vzniknout na základě formálního rozhodnutí části etablované strany o vystoupení a založení nové strany. Uvedené rozdíly v definicích nových stran se tak mohou týkat nejen novosti organizace (organizační přístup), ale například i kandidátů a vrcholných politiků (přístup, který se zaměřuje na charakteristiky strany).

2.2 Konceptualizace a operacionalizace nových politických stran

Literatura o nových stranách je na jedné straně separátní subdisciplínou komparativní politologie, problematika nových stran se ale zároveň objevuje v literatuře o stranických organizacích, stranických systémech, volební volatilitě či voličském chování. Takovéto tematické rozkročení a odlišné výzkumné zájmy se promítají do variabilních přístupů k definici a konceptualizaci nových stran. Analytická distinkce mezi novou a starou stranou totiž slouží různým teoretickým potřebám. Jestliže se někdo zaměřuje na vývoj stranických organizací (např. Barnea a Rahat 2011; Bolleyer 2013), je zřejmé, že používá odlišná kritéria novosti (a organizačního navazování stran) než autor, který zaměřuje svůj výzkum na vývoj stranického systému, jeho institucionalizaci či volební volatilitu (např. Bartolini a Mair 1990; Emanuele a Chiaramonte 2018), nebo autorka, která se zaměřuje na dopad nových stran na nejistotu voličů při rozhodování (Marinova 2015). Pro každé z uvedených výzkumných témat tak má smysl používat trošku odlišné definice novosti stran (podobná argumentace viz Haughton a Krause 2020, 34).

Rozdíly v konceptualizaci nových politických stran, které se v literatuře v poslední dekádě objevují, vyrůstají z odlišných výzkumných záměrů. I v našem případě upravíme způsob uvažování o nových stranách naším výzkumným zájmem. Chceme totiž zkoumat podporu nových stran a volební volatilitu nejen skrze analýzu volebních výsledků a jejich vztah s kontextuálními charakteristikami politických systémů a stranické soutěže, ale také na individuální úrovni za pomoci dotazníkových šetření. Z toho důvodu je

nutné přizpůsobit konceptualizaci nových stran optice voličů. Důsledkem tohoto zaměření výzkumu je, že orientujeme svůj zájem na hlasování pro kandidující subjekty bez ohledu na to, zda se jedná o stranu nebo volební koalici. Základním organizačním principem je kandidující subjekt (viz výše zmíněný *electon*), nikoli jednotlivé strany (Sikk a Köker 2019). Musíme totiž respektovat strukturu kandidátní listiny, neboť od ní definujeme voličské chování.

Voličská perspektiva se projevuje i v odlišení úplně a částečně nových stran. Pro voliče je typické, že identitu strany chápou nejen přes ideologii a program, ale i přes její představitele, především předsedu strany a další důležité politiky (viz např. Garzia 2014; Garzia a Angelis 2016). Proto považujeme za vhodné využít členění nových stran, které vychází z kontrapozice Sikkova a Hugova přístupu a které se objevuje i v klasifikaci Chiru a jeho kolegů (viz též rozlišení odštěpených stran a stran nové krve, Arter 2012). Díky tomu rozlišíme úplně nové strany a částečně nové strany, které navazují na předchozí strany a mohou využít voličské přitažlivosti již etablovaných politiků (k roli politických podnikatelů při formování nových stran viz Bolleyer 2013). V prostředí řady organizačních změn stran mohou voliči stále vědět, pro koho hlasují, a to na základě osoby lídra strany (v Kapitole 8 analyzujeme voličskou podporu dvou stran Tomia Okamury Úsvit přímé demokracie a Svoboda a přímá demokracie z hlediska voličské stability).

Optika voliče se ale promítá i do využití kritéria politické relevance, neboť součástí voličských úvah se strana stává až od určité úrovně relevance (navíc nerelevantní politické strany není možné zkoumat pomocí běžných dotazníkových šetření). Zde je vhodné si uvědomit, že úroveň politické relevance, která je definovaná jako hraniční bod v podobě podpory strany ve volbách, se zároveň stává součástí definice nové strany. Strana je rozlišována až od určité hranice volební relevance a do té doby jakoby neexistuje. Jestliže nějaká strana opakovaně získává desetiny procenta podpory (a zůstává pod hranicí politické relevance) a pak v dalších volbách získá 10 procent, tak teprve v okamžiku volebního úspěchu ji považujeme za novou stranu bez ohledu na to, že se účastnila již několika voleb a funguje více let.

2.2.1 Novost na základě organizačních kritérií

Nové strany definujeme na základě organizačního přístupu, který v omezené míře doplňujeme o charakteristiky stran. Využijeme tak v literatuře z posledních let běžný přístup, který novost stran konceptualizuje jako určité stupně novosti při vzniku strany. Tyto stupně novosti lze hierarchicky seřadit a následně i seskupovat. Rozlišujeme:

- úplně nová strana – strana poprvé nominuje kandidáty do hlavních parlamentních voleb; je vytvořená mimo parlament a bez předchozí reprezentace v parlamentu; účast bývalých politiků je povolena pouze, jestliže se jedná o nestranické poslance či ministry či politiky z nižších úrovní vládnutí.
- částečně nová strana – strana poprvé nominuje kandidáty do hlavních parlamentních voleb; je (spolu)založena politiky, kteří byli členy jiné, původní strany, z níž vystoupili či byli vyloučeni; tito politici musí být v parlamentu či vládě; nejedná se o stranu vzniklou sloučením stran.

Zjednodušeně řečeno je první případ novou organizací bez starých politiků, zatímco druhý případ je nová organizace se starými politiky (proto je nová jen částečně).⁸ Přestože se toto rozlišovací kritérium může jevit relativně jasně, v reálných situacích může být obtížné jej jednoduše aplikovat. Tavits (2008a, 123) upozorňuje na hypotetický případ úplně nové strany, která je založena lidmi mimo politiku, nicméně v době konání voleb do této strany již vstoupili bývalí členové jiných stran, kteří mohou být jak řadovými členy, tak kandidáty či mohou být ve vedení strany. Důležité je zde kritérium času, který uplynul od založení strany do konání voleb. V tomto období může totiž dojít k takovým změnám v personálním složení strany, že rozlišení úplně a částečně nových stran postrádá smysl.⁹

Výše představená definice nových stran a jejich rozčlenění na úplně a částečně nové využívá většinové shody v literatuře, podle níž nejsou považovány za nové strany následující tři případy: (1.) přejmenování strany; (2.) koalice stran, z nichž alespoň jedna již dříve ve volbách kandidovala; (3.) sloučení stran (viz diskuze v Arter 2012). Zde považujeme za klíčový argument Huga, podle nějž jsou koalice a sloučení stran nástrojem existujících stran pro maximalizaci volebního zisku a nepředstavují tak novou sílu v systému. Naopak úplně a částečně nové strany představují potenciálně novou sílu, která stojí proti etablovaným stranám (Hug 2001, 13–14).

Pro všechny případy štěpení stran a vzniku částečně nové strany, ke kterým došlo v 11 postkomunistických státech v analyzovaném období, nebylo problémem určit původní stranu a navazující stranu (seznam všech částečně

⁸ Toto členění nových stran se v řadě aspektů podobá Duvergerovu rozdělení stran podle způsobu vzniku. Strany buď vznikají zevnitř systému, z parlamentu, s cílem zajistit znovuzvolení. Anebo vznikají zvenku, z různých organizací a skupin, s cílem poprvé se účastnit voleb a zajistit úspěch ve volbách (Duverger 1954).

⁹ Uvedená připomínka Tavits vynikne při hodnocení vzniku strany Úsvit přímé demokracie a její kandidatury ve sněmovních volbách v roce 2013. Na její kandidátce se objevila řada bývalých politiků Věcí veřejných, dokonce i poslanců. Bývalý předseda strany VV Vít Bárta dokonce kandidoval jako lídr v Plzeňském kraji na kandidátce ÚPD. Neznamená to ale, že ÚPD v nějaké podobě navazuje na VV a že ji lze považovat za částečně novou stranu (Kopeček et al. 2018, 150–154).

nových stran obsahuje Příloha 2).¹⁰ Jedinou výjimku představovala hnutí, která v některých zemích zastřešovala přechod k demokracii. Z těchto hnutí (konkrétně se jedná o Občanské fórum v Česku, Veřejnost proti násilí na Slovensku a Frontu národní spásy v Rumunsku) se zformoval větší počet stran, z nichž si ani jedna neponechala původní název a identitu, a vznikly tak nové strany, z nichž minimálně dvě je možné označit za nástupnické (v českém případě se jedná o rozpad Občanského fóra na ODS a OH; společně s ODA a KAN). V takovémto případě je obtížné určovat nástupnickou stranu, neboť formálně právní aspekt je nutné doplnit o „dědění“ různých druhů zdrojů. Zároveň vždy ale jedna z nástupnických stran byla dominantní (v českém případě ODS). Proto jsme přistoupili k rozhodnutí klasifikovat tyto dominantní strany jako organizace, které mají organizační kontinuitu s původním hnutím (ODS v ČR, HZDS na Slovensku a Iliescovo PSD v Rumunsku), zatímco ostatní strany považujeme za tzv. částečně nové strany.

Jedinou výjimku z našeho přístupu k novým stranám představují případy nových stran, které se svých prvních voleb účastnily jako součást volební koalice a teprve v následujících volbách kandidovaly samy. Takovým typickým případem z Česka může být například strana STAN, která nejprve v letech 2010 a 2013 kandidovala v (neformální) koalici s TOP 09 a teprve v roce 2017 kandidovala samostatně. Takovéto případy, kdy je nová strana nejprve v koaličním vztahu s jinou stranou a následně kandiduje samostatně, považujeme v situaci samostatné kandidatury za případ nové strany, protože z hlediska voličů představuje rozpad takovéto koalice vznik nové volební nabídky, která dosud neexistovala. Podobným případem je situace, kdy v prvních demokratických volbách kandidovala koalice stran, které v následujících volbách kandidovaly samostatně. Uvedené strany logicky nemohly dříve kandidovat samostatně a nemohly si ustavit vlastní volební identitu. Proto tyto strany, které po ukončení takovéto koalice kandidují samostatně, považujeme za částečně nové strany.¹¹

10 Nová strana vznikne tehdy, když se od dominantní a zůstávající strany odštěpí nová a je možné identifikovat nástupce. V českém případě představují krajní případy např. odštěpení TOP 09 od KDU-ČSL v roce 2009 či odštěpení Unie svobody od ODS v roce 1998; patří sem ale i případy, kdy etablovanou stranu opustí významný poslanec či ministr a založí novou stranu jako v případě Strany přímé demokracie ve volbách v roce 2017, kterou založil Tomio Okamura, jenž byl vyloučen z vlastní strany Úsvit přímé demokracie, nebo Levý blok, který založil poslanec Ortman z KSČM a který se účastnil voleb v roce 1996.

11 Celkem se jedná o tři případy, kdy nová strana kandiduje nejprve v koalici s tehdy větší stranou, a teprve následně kandiduje sama (STAN v ČR, Jobbik v Maďarsku a EME v Estonsku), a čtyři případy, kdy v prvních demokratických volbách kandidovala koalice stran, které až v dalších volbách kandidovaly samostatně (PUNR a PARE v Rumunsku 1992; JL a KDS v Litvě 1996; R a EEE v Estonsku 1995; K-EUR a VEE v Estonsku 1999). Odlišným případem je komunistická strana Bulharska (BUL1994-KPB), která v roce 1990 kandidovala v levicové koalici za Bulharsko (BUL1990-KzB|DL), v roce 1991 kandidovala samostatně se ziskem 0,7 procenta a v roce 1994 získala 1,5. V roce 1994 klasifikujeme tuto stranu jako úplně novou stranu. Tato strana se totiž samostatně účastnila voleb v roce 1991.

2.2.2 Novost na základě politické relevance

V pozadí zájmu většiny výzkumu nových stran zůstává otázka velikosti strany a její politická relevance ve stranickém systému. Politická relevance strany se většinou odvozuje z volební podpory. Je zřejmá odlišnost situace v případech, kdy nově ustavená strana získá 0,4 procenta, 2,9 procenta nebo třeba 7,2 procenta. První případ sice představuje účast ve volbách, ale výše zisku znamená, že strana postrádá relevanci ve volební soutěži. Druhý případ již znamená určitou míru politické relevance a v některých zemích dokonce vede k zisku mandátů a opravňuje ke státním příspěvkům na podporu činnosti strany. Třetí případ je ve většině zemí s poměrným volebním systémem příkladem parlamentního průniku, což stranu činí politicky vysoce relevantní (viz Pedersenovy [1982] hranice úspěchu nových stran). Z pohledu výzkumu stranických organizací a jejich podpory může mít větší relevanci studium organizačního vývoje menších stran třeba nad 1 procento hlasů, zatímco zkoumání stran z pohledu voličů si postačí spíše s několika málo politicky relevantními stranami. Strana musí nabýt určité relevance v politické soutěži a musí být na veřejnosti vidět, aby ji vůbec byli voliči ochotni zařadit do souboru zvažovaných alternativ (Oscarsson a Rosema 2019).

Výše volební podpory a tedy politická relevance strany není statickou veličinou, ale proměňuje se v čase. Strana může nejprve několikrát získat pouze nepatrnou podporu kolem 1 procenta, aby pak dosáhla 10 procent a získala parlamentní zastoupení. Na novost takovéto strany lze nahlížet ze dvou perspektiv: (1.) strana byla nová v prvních volbách; (2.) strana byla nová až v době volebního úspěchu. První přístup je logickým důsledkem organizačního přístupu k definování nových politických stran. Naopak druhý přístup v sobě obsahuje Schedlerův argument, že malá velikost a marginalita slouží jako funkční ekvivalent novosti (Schedler 1996, 299). Dokud je strana malá, lze ji považovat zároveň za novou. Mimo jiné proto, že neměla žádné parlamentní zastoupení a tedy politickou odpovědnost. Taková strana může stále argumentovat novostí a pozicí mimo systém, přestože existuje více než třeba 10 let. Tyto dvě perspektivy zároveň odpovídají hranicím životního cyklu stran, konkrétně hranici autorizace a hranici reprezentace (Pedersen 1982, 6–9).

Oba přístupy mají svou logiku a ospravedlnění, vedou nicméně k odlišným popisům a interpretacím. V českém případě můžeme odlišnost demonstrovat na příkladech Strany zelených nebo Pirátské strany. Strana zelených v roce 1998 získala 1,1 procenta, v roce 2002 získala 2,4 a v roce 2006 dokonce 6,3 procenta. Z hlediska parlamentního zastoupení na Stranu zelených nahlížíme jako na novou až od roku 2006, kdy se stala relevantním

politickým aktérem a dostala se i do povědomí větší části voličů. Totéž lze ukázat na Pirátské straně: 0,8 procenta v roce 2010, 2,7 procent v roce 2013 a 10,8 procenta v roce 2017. V době jejího parlamentního průniku se v žádném případě nejednalo o organizačně novou stranu.¹² Je tedy vhodné chápat 10,8 procenta pro Pirátskou stranu v roce 2017 jako podporu nové strany? Nebo jako podporu déle fungující strany? Vždyť z hlediska formálního vzniku se jedná o stranu stejně starou jako TOP 09, která už tou dobou byla sedm let reprezentována v Poslanecké sněmovně.

Specifickou situaci představují parlamentní strany, které v jedněch volbách neuspějí, ale v dalších se jim uspět podaří. Tyto strany lze asi nejlépe označit jako staronové strany. V literatuře se objevují dva přístupy k tomuto fenoménu podle délky doby, jakou byla strana mimo parlament. Jestliže strana vstoupí do parlamentu po jednom období mimo, většinový konsenzus v literatuře je, že se nejedná o novou stranu. Ale v případě, že strana vstoupí do parlamentu po dvou a více volebních obdobích mimo parlament, tato strana již bývá považována za novou (Sikk 2005, 399). Ovšem Chiru a jeho kolegové vyžadují, aby strana byla mimo parlament tři volební cykly k tomu, aby ji označili jako novou (Chiru, Popescu a Székely 2021). My se přidržíme méně striktního pravidla a stranu, která se stane parlamentní po dvou a více volebních obdobích mimo parlament, už považujeme za novou (tzv. pravidlo staronové strany). Proto KDU-ČSL v roce 2013 nepovažujeme za novou stranu, neboť byla mimo Sněmovnu jen jedno volební období. Naopak Stranu zelených v roce 2006 za novou považujeme, protože byla mimo Sněmovnu dvě a více volebních období, konkrétně tři období.

Uvedené pravidlo staronové strany je nutné definovat nejen ve vztahu k parlamentnímu zastoupení, ale i ke zde využívané hranici 1 procenta. Strana totiž může jednou tuto hranici překonat, v následujících volbách nikoli, ale v dalších volbách už tuto hranici může opět překonat. V případě této hranice nicméně musíme kritérium staronovosti trochu upravit. Jako hlavní zdroj dat o volebních výsledcích používáme databázi ParlGov, která eviduje volební výsledky pouze pro strany se ziskem 1 procento a výše. V případě, že strana získá pod 1 procento, není v databázi pro dané volby evidována. V důsledku toho budeme všechny případy, kdy strana v jedněch volbách získá pod 1 procento a v následujících se přes 1 procento dostane, klasifikovat jako případ nové strany. To považujeme za rozumné i z pohledu voliče, kdy nabytá

12 Časové hledisko do vývoje podpory nových stran vkládají např. Emanuele a Sikk (2021), kteří analyzují vývoj podpory nových stran v čase a na tomto základě definují různé typy nových stran jako setrvale malé, postupně rostoucí, stabilně větší (parlamentní zastoupení) či strany jednoho volebního úspěchu. Příklady, na které upozorňujeme, pojmenovávají jako postupně rostoucí strany.

relevance na hranici jednoho procenta není pravděpodobně pro voliče tak zásadní jako relevance daná průnikem do hlavní komory parlamentu.

Vedle případu staronových stran ztěžují jednoduchou implementaci kritéria politické relevance i některé organizační transformace politických stran, konkrétně volební koalice a sloučení stran. Jak přistupovat k volebním koalicím a sloučeným stranám, když jsou složeny z jedné politicky relevantní a druhé politicky nerelevantní strany? Zde uplatňujeme pravidlo, že stačí, když alespoň jedna ze spolupracujících stran byla na základě předchozích voleb politicky relevantní. Konkrétně v případě politické relevance na úrovni parlamentního zastoupení vede toto pravidlo k tomu, že za úplně nové strany považujeme takové volební koalice a sloučení stran, které byly v předchozích volbách neparlamentní a v aktuálních volbách překročily hranici pro parlamentní zastoupení. Byla-li alespoň jedna ze stran koalice či sloučení parlamentní, o novou stranu se nejedná. Obdobně implementuje toto pravidlo i na úrovni 1 procenta.

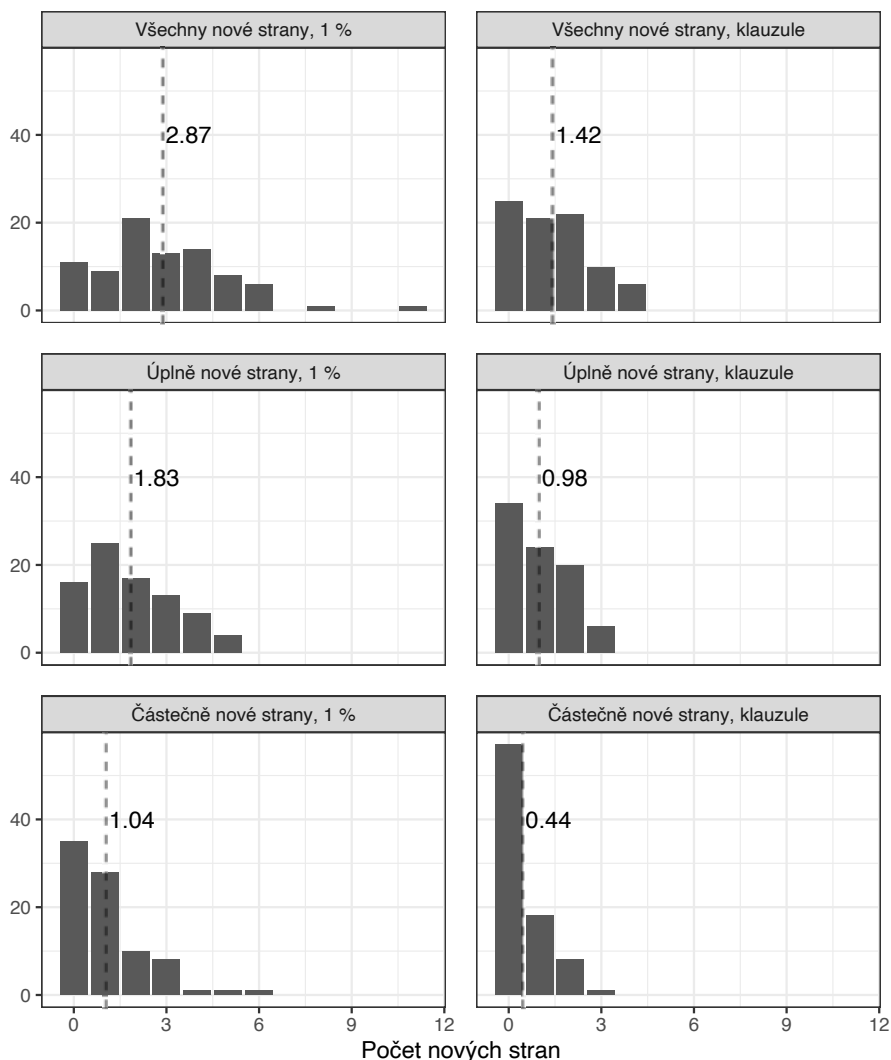
2.3 Vývoj počtu nových stran v postkomunistických státech

Poté, co jsme detailně představili konceptualizaci nových stran, můžeme přistoupit k analýze jejich počtu a volební úspěšnosti. V této knize používaná konceptualizace nové strany má smysl pouze v situaci, kdy existují etablované strany. Ty chápeme komplementárně k novým stranám: jestliže nová strana je definována tím, že se poprvé účastní voleb do národního parlamentu (s určitým nezanedbatelným volebním výsledkem podle nastaveného prahu relevance), tak etablovaná strana je taková, která kandidovala v předchozích parlamentních volbách. Proto nové strany evidujeme od konání druhých demokratických voleb v zemi a strany, které byly zvoleny do prvního parlamentu a které byly v té době z definice nové, nezahrnujeme do analýzy (podrobněji k časovému určení analyzovaných voleb, viz Příloha 1, celkově pracujeme pro 11 zemí s 95 volbami, existenci a podporu nových stran je tedy možné analyzovat v 84 volbách). Tyto strany, které se účastnily prvních demokratických voleb a které byly v době druhých voleb již etablované, někteří autoři označují jako strany první generace nebo taky první kohorta stran (angl. *initial cohort*, viz Haughton a Krause 2020). Časové pokrytí je v důsledku používané operacionalizace nových stran necelých 30 let, neboť nové strany neevidujeme k prvním, zakladatelským volbám (viz časová klasifikace voleb diskutovaná v Úvodu).

Kolik tedy vzniká v postkomunistických státech nových stran? V 84 volbách, které v naší analýze pokrýváme, vzniklo celkem 241 nových politických

stran, které získaly nad 1 procento hlasů. Pouze v 11 volbách z 84 (13 procent) nevznikla žádná takováto nová strana, zatímco v 16 volbách (19 procent) jich vzniklo 5 a více. V průměru to činí 2,87 nových stran na jednu volbu (viz Graf 2.1). Mnohem častěji vznikaly a ve volbách získaly alespoň 1 procento úplně nové strany, kterých v daném období bylo 154, což činí

Graf 2.1 Průměrný počet nových stran dle stupně novosti a úrovně politické relevance

Volební výsledky z databáze ParlGov.org, určení nových stran a výpočty autoři. Vertikální přerušovaná čára představuje aritmetický průměr.

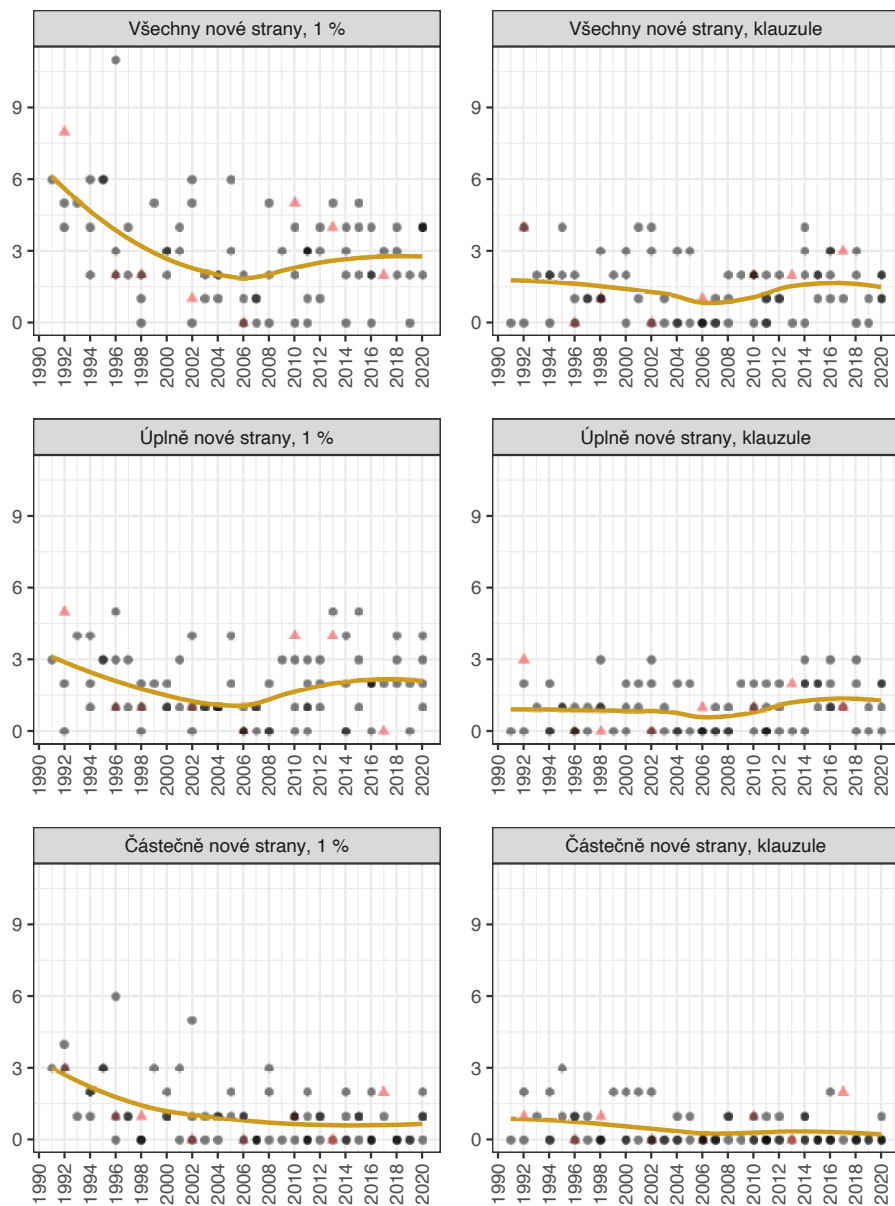
téměř dvě třetiny všech nových stran. V průměru tak vznikalo 1,83 úplně nové strany na jedny volby. Částečně nových stran bylo v daném období 87, což činí více než jednu třetinu a v průměru 1,04 strany na jedny volby. Pro srovnání se hodí uvést, že v Česku vzniklo na jedny volby v průměru 3,13 nových stran (tedy více než činí postkomunistický průměr 2,87) a 2 úplně nové strany (opět mírně více než postkomunistický průměr). Pouze v Litvě a Bulharsku vznikalo více nových stran se ziskem nad 1 procento.¹³

Tavits (2006) a Hug (2001) evidují pro západoevropské země v průměru 1,4 nové strany na jedny volby od roku 1960 do konce 20. století, při čemž svůj výpočet neomezují hranicí politické relevance 1 procenta, ale zahrnují do výpočtu všechny kandidující subjekty. V postkomunistických státech tedy získává nad 1 procento hlasů asi dvakrát tolik stran. Nejbližší našemu přístupu je studie autorů Emanuele a Chiaramonte (2018), kteří při analýze celkem 324 voleb v 19 zemích Západní Evropy od druhé světové války používají podobnou definici nových stran jako my (bez volebních koalic a sloučených stran a s hranicí politické relevance ve výši 1 procenta). Ve více než polovině analyzovaných voleb žádná nová strana nezískala alespoň 1 procento. V naší skupině postkomunistických voleb nezískala alespoň 1 procento žádná nová strana pouze ve 13 procentech voleb. Naše data tedy podporují zjištění o větší dynamice stranických systémů v postkomunistických zemích a o častém formování nových stran.

Jestliže hranici politické relevance zvýšíme na hranici volební klauzule, počty nových stran se náležitě redukují. Celkem v daném období vzniklo 119 nových stran, které se dostaly do parlamentu. Ve 25 volbách z 84 (30 procent) nevznikla žádná nová parlamentní strana, zatímco v 16 volbách (19 procent) jich vzniklo 3 a více. V průměru to činí 1,42 nové parlamentní strany na jedny volby. Podobně jako v případě počtu stran se ziskem nad 1 procento, i v případě parlamentních stran dosahují úplně nové strany dvě třetiny všech nových stran (82 úplně a 37 částečně nových stran). Z hlediska volební úspěšnosti se zdá, že obě skupiny nových stran byly podobně úspěšné. Zatímco z 87 částečně nových stran se ziskem nad 1 procento se 37 podařilo překonat volební hranici (43 procent), tak v případě úplně nových stran to bylo 81 z celkem 150 (53 procent). Uvedené počty nových parlamentních stran v analyzovaných postkomunistických státech jsou podstatně vyšší než v Západní Evropě. Emanuele a Chiaramonte (2018) pro Západní Evropu

13 U nových stran vždy nastává situace, že se ziskem nad 1 procento jich je více než těch se ziskem nad volební klauzulí, neboť strany se ziskem nad volební klauzulí představují pouze výsek všech nových stran se ziskem nad 1 procento. Jedinou výjimku představují situace, kdy strana v prvních volbách získá nad 1 procento, ale nedosáhne na parlamentní zastoupení, a teprve v následujících volbách klauzuli překoná. Tato strana tím pádem není chápána jako nová strana při kritériu politické relevance 1 procenta, ale je nová při kritériu parlamentního zastoupení.

Graf 2.2 Vývoj počtu nových stran v čase dle stupně novosti a úrovně politické relevance

Volební výsledky z databáze ParlGov.org, určení nových stran a výpočty autorů.

Jednotlivá pozorování vyjadřují počet nových stran v jedné volbě.

České volby vyneseny červeným trojúhelníkem.

Trendová křivka vytvořena algoritmem LOESS.

uvádějí, že pouze v 10 procentech voleb se podařilo nové straně získat více než 5 procent hlasů ve volbách (oproti 70 procentům voleb v postkomunistických státech).

Takto vykreslený souhrnný obrázek by ale mohl zastřít dynamiku vzniku nových stran v čase. Přítomnost úplně a částečně nových stran se ve stranických systémech postkomunistických států v čase proměňovala. V důsledku toho se měnil i počet volebně úspěšných nových stran. Vývoj počtu nových stran zobrazuje Graf 2.2, který prezentuje počty úplně a částečně nových stran zvlášť a dohromady, a Tabulka 2.1, která prezentuje souhrnné údaje za jednotlivá desetiletí. Na počátku 90. let 20. století byl celkový počet nových stran nejvyšší: průměrná hodnota pro první dekádu v období 1991 až 2000 činila 3,92 strany se ziskem nad 1 procento a 1,58 strany s parlamentním zastoupením. V první dekádě 21. století pokračoval pokles počtu nových stran, který započal už v 90. letech. V této dekádě byly průměrné počty nových stran 2,21 se ziskem nad 1 procento a 1,14 s parlamentním zastoupením. Nejnižší počty nových stran se objevovaly na konci první dekády 21. století a od druhé dekády pozvolně rostou. V tomto období byl průměrný počet nových stran 2,66 se ziskem nad 1 procento a 1,53 s parlamentním zastoupením. Celkově tedy vzniká v druhé dekádě 21. století méně nových stran oproti první dekádě demokratického vývoje, ale více než v první dekádě 21. století.

Vývoj počtu úplně nových stran sleduje podobnou křivku jako celkový počet nových stran, zatímco počet částečně nových stran v čase nejprve rychleji a potom pozvolněji – zato kontinuálně – klesá. Zatímco v první a třetí dekádě demokratického vývoje vznikaly v postkomunistických státech v průměru dvě úplně nové strany na jednu volbu se ziskem alespoň 1 procento, tak ve druhé dekádě vývoje to bylo pouze 1,32. Naopak počet částečně nových stran klesal z 1,79 na 0,89 a na 0,59 ve třetí dekádě demokratického vývoje. Podobný vývoj lze zaznamenat i u průměrného počtu úplně a částečně nových stran s parlamentním zastoupením (viz Tabulka 2.1).

K vyšší počtu částečně nových stran je nutné poznamenat, že tento typ stran byl typický pro první období krystalizace a stabilizace stranického systému. Dokonce lze říci, že byl nejčastějším případem ve volbách, které následovaly hned po tzv. zakladatelských. Konkrétně se jedná o několik málo případů rozpadu hnutí, která v některých zemích zastřešovala přechod k demokracii jako například Občanské fórum v Česku, Veřejnost proti násilí na Slovensku či Fronta národní spásy v Rumunsku. Jestliže odstraníme z analýzy počtu nových stran nejen první, ale i druhé demokratické volby v zemi, průměrný počet nových stran se ziskem nad 1 procento na jednu volbu se v první dekádě demokratického vývoje sníží z hodnoty 3,92 na 2,79, což je podobná hodnota jako ve třetí dekádě demokratického vývoje. Průměrný

Tabulka 2.1 Vývoj počtu nových stran a jejich volební úspěšnosti v čase dle typu novosti a úrovně politické relevance

PRŮMĚRNÝ POČET NOVÝCH STRAN V JEDNĚCH VOLBÁCH				
Strany nad 1 %	1991–2000	2001–2010	2011–2020	celkem
úplně nové strany	2,13	1,32	2,06	1,83
částečně nové strany	1,79	0,89	0,59	1,04
nové strany celkem	3,92	2,21	2,66	2,87

Parlamentní zastoupení				
Strany nad 1 %	1991–2000	2001–2010	2011–2020	celkem
úplně nové strany	0,83	0,79	1,25	0,98
částečně nové strany	0,75	0,36	0,28	0,44
nové strany celkem	1,58	1,14	1,53	1,42

PRŮMĚRNÉ CELKOVÉ VOLEBNÍ ZISKY NOVÝCH STRAN V JEDNĚCH VOLBÁCH				
Strany nad 1 %	1991–2000	2001–2010	2011–2020	celkem
úplně nové strany	6,99	10,79	12,44	10,33
částečně nové strany	10,12	5,94	3,07	6,04
nové strany celkem	17,11	16,73	15,51	16,37

Parlamentní zastoupení				
Strany nad 1 %	1991–2000	2001–2010	2011–2020	celkem
úplně nové strany	6,91	11,09	12,99	10,62
částečně nové strany	7,45	3,87	1,98	4,17
nové strany celkem	14,36	14,96	14,97	14,79

Zdroj: Volební výsledky z databáze ParlGov.org, určení novosti stran autoři

počet nových stran s parlamentním zastoupením klesne z 1,58 na 1,36. Celkově tak po odstranění tohoto specifického období z analýzy dojde ke snížení rozdílu mezi jednotlivými fázemi postkomunistického vývoje.

Vývoj počtu nových stran v postkomunistických státech na jedné straně potvrzuje argumentaci Coxe, podle něž nové strany vznikají především tehdy, jestliže si politické strany nejsou jisté tím, zda ve volbách uspějí. Tato situace se typicky projevuje v počátcích demokratické transformace, kdy politické strany nemají skoro žádnou volební historii (Cox 1997, 153–158). Tavits (2008a) v tomto duchu používá informaci o délce demokracie v zemi k operacionalizaci této nejistoty ohledně volebních výsledků. Ta by se totiž měla v čase snižovat s tím, jak země procházejí fázemi politické transformace a krystalizace stranického spektra, a tudíž by v čase mělo vznikat méně nových stran. Na druhou stranu ale můžeme od konce první dekády 21. století

vidět nárůst počtu nových stran, který se argumentu o nejistotě volebních výsledků vzpírá.

2.4 Vývoj volební úspěšnosti nových stran v postkomunistických státech

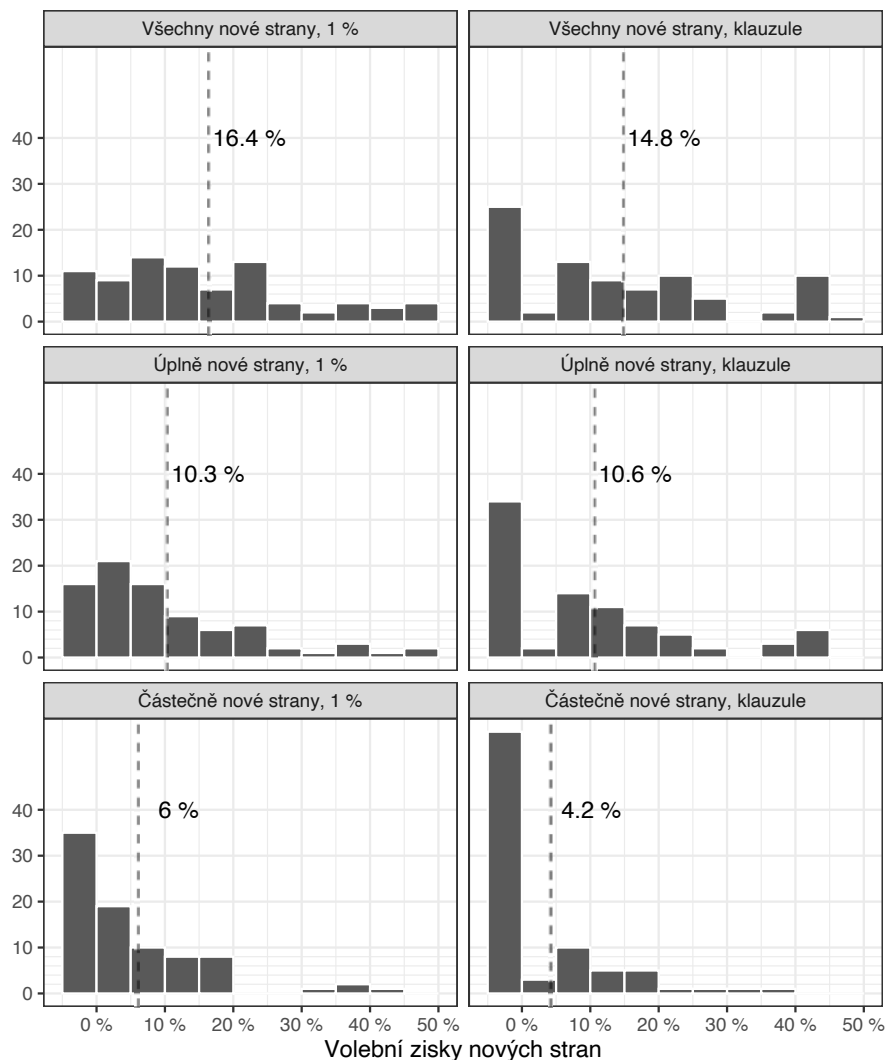
V této podkapitole přistoupíme k analýze vývoje volební úspěšnosti nových stran v 11 postkomunistických státech střední a východní Evropy. Na rozdíl od předchozí podkapitoly nás nebudou zajímat počty nových stran, ale to, kolik procent hlasů získaly ve volbách. Volební úspěšnost je mnohem důležitější charakteristika z hlediska vývoje stranického systému a politiky v zemi obecně. Jak tedy bylo volebně úspěšných oněch 241 nových stran, které získaly nad 1 procento hlasů? A měnila se jejich úspěšnost v čase?

V průměru v každých postkomunistických volbách získaly nové strany v součtu 16,4 procenta hlasů; v případě stran s parlamentním zastoupením to bylo 14,6 procenta (Graf 2.3). To se blíží hodnotě 19 procent, kterou pro necelé první dvě dekády udává Tavits (2008a). Naopak v zemích Západní Evropy je volební úspěšnost nových stran podstatně nižší. Emanuele a Chiaramonte (2018) pro 324 voleb v 19 zemích Západní Evropy uvádějí průměrný volební zisk nových stran necelá dvě procenta. Ačkoli tento celkový pohled potvrzuje podstatnou stabilitu západoevropských stranických systémů, volební podpora nových strana v čase roste: zatímco v období 50. a 60. let 20. století získávaly nové strany v průměru méně než 1 procento, tak ve druhé dekádě 21. století již v průměru získaly nad 5 procent. I tak se jedná o třetinové hodnoty oproti zemím postkomunistické Evropy.

Důležitá je i dynamika ve volební úspěšnosti nových stran. Celkově totiž zisky nových stran v postkomunistických státech mírně klesají. Stejně jako v případě analýzy počtu nových stran v předchozí podkapitole lze ale zaregistrovat změnu v trendu na konci první dekády 21. století (vývoj úspěšnosti nových stran v čase prezentuje Graf 2.4). Na druhou stranu, kdybychom provedli stejnou úpravu datového souboru jako v případě analýzy počtu nových stran a odstranili z analýzy i druhé volby v zemi, vývoj volební úspěšnosti nových stran by byl najednou obrácený a v čase by mírně rostl. Důvodem je skutečnost, že v období první poloviny 90. let byla volebně úspěšná celá řada částečně nových stran, které vznikly odštěpením či rozpadem protikomunistických hnutí.

Úspěšnost částečně nových stran v čase nejprve rychle a postupně pomaleji, ale vytrvale klesá (viz Graf 2.4). Zatímco částečně nové strany získaly v průměru 10 procent hlasů ve volbách v 90. letech minulého století a ještě

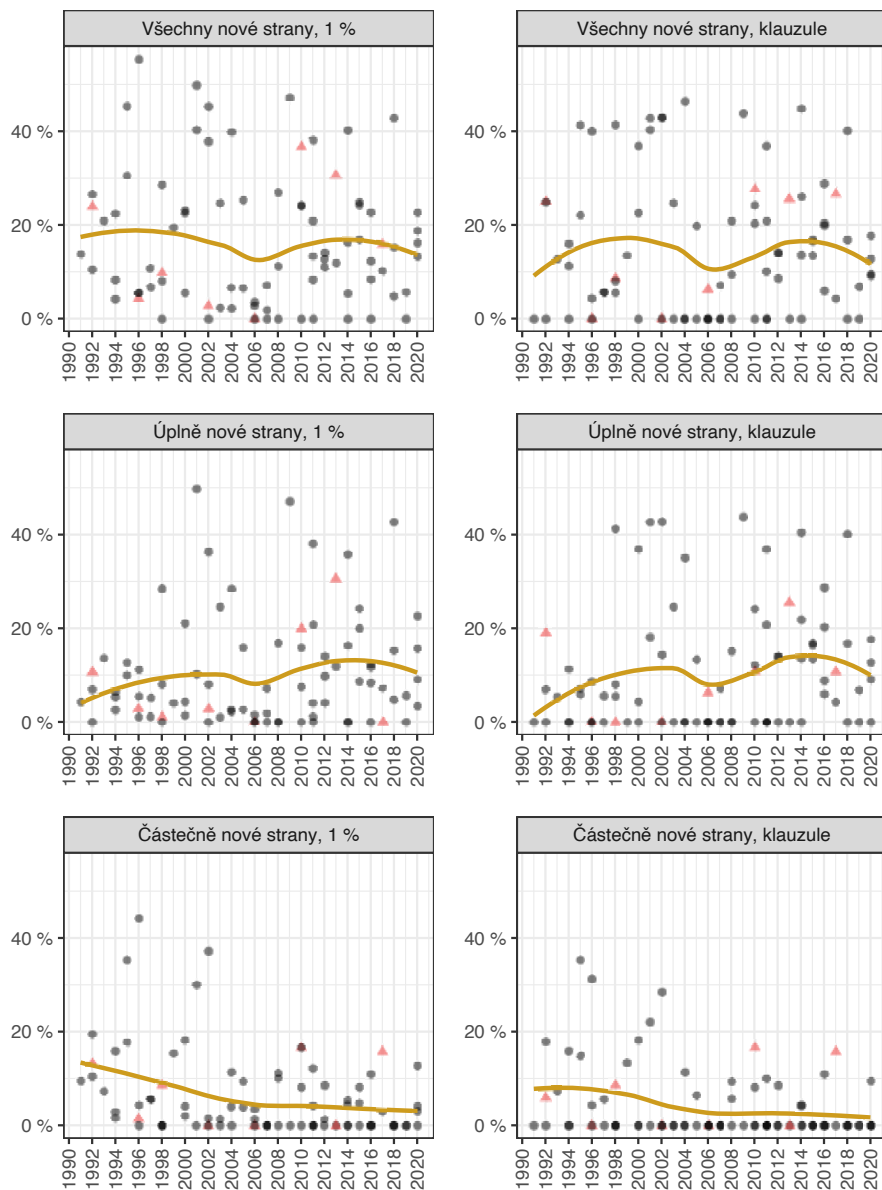
Graf 2.3 Volební podpora nových stran dle stupně novosti a úrovně politické relevance

Histogram je definován takovým způsobem, že první sloupec obsahuje jen volby s nulovým ziskem. Vertikální přerušovaná čára představuje průměrný volební zisk nových stran.

na přelomu století získávaly částečně nové strany přibližně 7 procent hlasů, jejich podpora klesla k 3 procentům ve třetí dekádě demokratického vývoje. Neméně důležité je i to, že tento pokles je větší pro strany s parlamentním zastoupením (ze 7 na 2 procenta). V průměru tak získá parlamentní zastoupení 1 částečně nová strana na tři volby a tato strana zpravidla patří k těm

Graf 2.4 Vývoj volební podpory nových stran v čase dle stupně novosti a úrovně politické relevance

Volební výsledky z databáze ParlGov.org, určení nových stran a výpočty autorů.

Jednotlivá pozorování vyjadřují podíl volebního zisku v jedné volbě.

České volby vyneseny červeným trojúhelníkem.

Trendová křivka vytvořena algoritmem LOESS.

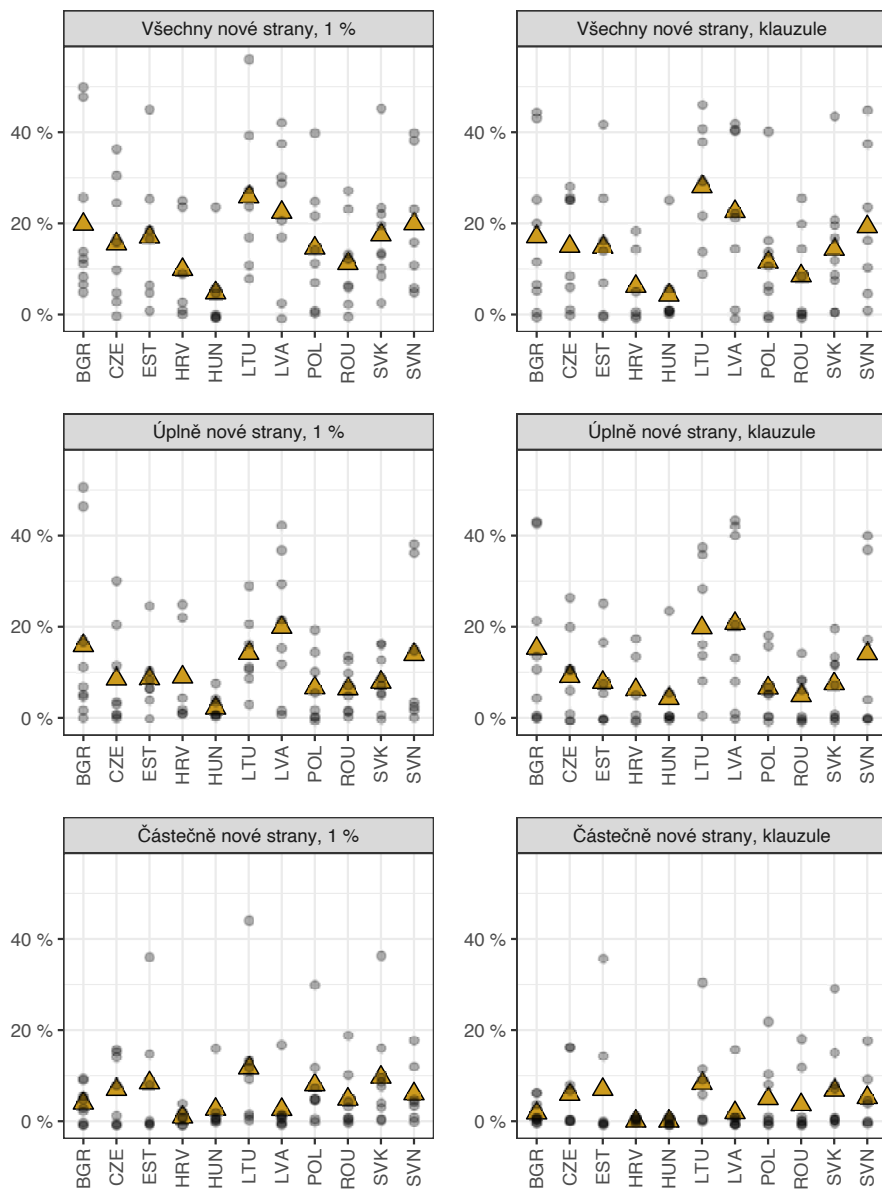
menším s parlamentním průnikem. Situace, které známe z Česka, kdy se zisky částečně nových stran přehouply výrazně přes 10 procent hned ve dvou volbách od roku 2010, tedy patří ve sledovaných zemích k výjimkám (v roce 2010 získala strana TOP 09 téměř 17 procent hlasů a v roce 2017 získaly strany SPD a STAN v součtu skoro 16 procent hlasů; viz červené trojúhelníky ve spodní pravé části Grafu 2.4).

Odlišnou dynamiku vývoje mají úplně nové strany. Zatímco v první dekádě demokratického vývoje úplně nové strany získávaly v průměru 7 procent hlasů, tak ve třetí dekádě obdržely v průměru 12 procent. Jedná se téměř o zdvojnásobení podpory tohoto typu stran, a to bez ohledu na to, jakou hranici politické relevance použijeme. Vzestup podpory úplně nových stran ale nedokáže eliminovat mnohem výraznější pokles v podpoře částečně nových stran. Proto lze v postkomunistických státech sledovat mírný pokles v podpoře nových stran ve srovnání s 90. lety.

Za pozornost nicméně stojí skutečnost, že pokles podpory nových stran nebyl lineární. V období kolem let 2005 až 2010 došlo totiž k nezanedbatelnému poklesu počtu nových stran a jejich volební podpory. Tento pokles registrují i další autoři (Haughton a Krause 2020, 99). Díky dekompozici na dva typy nových stran dokážeme říci, že počet a podpora částečně nových stran se od tohoto velkého poklesu již neměnila, nebo dokonce dále pomalu klesala, zatímco počet a podpora úplně nových stran v následujícím období vzrostla. Zatímco v 90. letech tvořily úplně nové strany lehce nad polovinu všech případů nových stran, tak ve druhé dekádě 21. století tvoří již tři čtvrtiny. V období po roce 2010 vznikalo v průměru třikrát více úplně nových stran než částečně nových stran a jejich volební podpora byla také alespoň třikrát větší. V průběhu času tak došlo k proměně typu vznikajících nových stran.

Důležitým znakem obou typů nových stran je vzájemný vztah v tom, jak se v postkomunistických státech v jednotlivých volbách objevovaly. Vztah mezi volebním ziskem úplně nových stran a částečně nových stran je mírně negativní, ale v podstatě zanedbatelný (Pearsonův korelační koeficient $r = -0,09$). Naopak vztah mezi počtem úplně nových stran a částečně nových stran je mírně pozitivní ($r = 0,15$). V čase se nicméně vztah mezi oběma typy nových stran měnil. Počet obou typů nových stran spolu nejprve v 90. letech minulého století pozitivně koreloval ($r = 0,45$), poté oslabil ($r = 0,17$) a ve druhé dekádě 21. století byl negativní ($r = -0,29$). V případě zisků nových stran docházelo k podobnému procesu: ze vzájemné nezávislosti ($r = 0,08$) v 90. letech minulého století na negativní vztah ($r = -0,33$). Zdá se tedy, že se v čase konstituoval negativní vztah mezi oběma typy stran, který naznačuje efekt substituce, podle něž má úplně nová strana menší šanci na úspěch, pokud voličskou nespokojenost odvede částečně nová strana. A naopak, jestliže

Graf 2.5 Volební podpora nových stran v jednotlivých státech dle stupně novosti a úrovně politické relevance

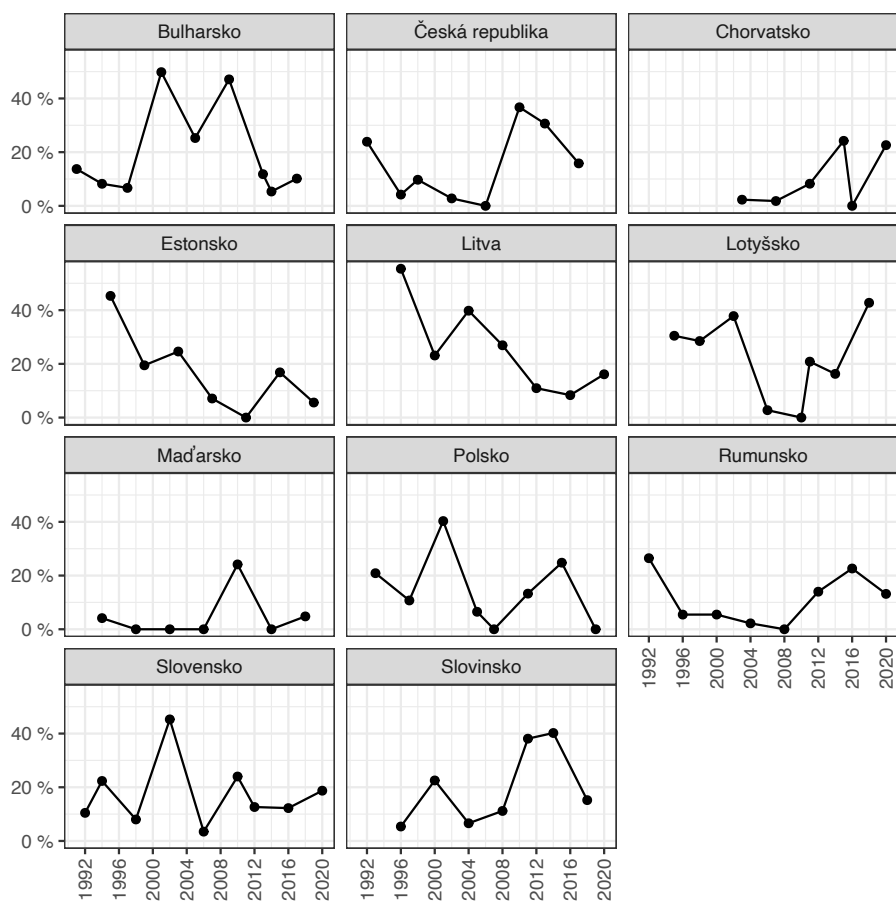
Volební výsledky z databáze Parlgo.org, určení nových stran a výpočty autorů.

Žluté trojúhelníky reprezentují průměr pro danou zemi.

voličskou nespokojenost odvede částečně nová strana, úplně nová strana nemusí uspět.

Mezi zeměmi existuje podstatná variabilita ve volební úspěšnosti nových stran, a to bez ohledu na hranici politické relevance a stupeň novosti strany (viz Graf 2.5). Na jedné straně stojí Maďarsko a Chorvatsko s nejnižšími hodnotami volební úspěšnosti nových stran a na druhé straně jsou země jako Litva, Lotyšsko, Slovensko či Bulharsko s vysokými hodnotami. Ve většině zemí je poměr mezi úplně a částečně novými stranami napříč sledovaným obdobím rovnoměrný (např. Česko, Estonsko, Maďarsko) a pouze ve třech jsou volebně úspěšnější úplně nové strany (Slovensko, Lotyšsko a Bulharsko),

Graf 2.6 Vývoj volební podpora nových stran v jednotlivých státech

Histogram je definován takovým způsobem, že první sloupec obsahuje jen volby s nulovým ziskem. Vertikální přerušovaná čára představuje průměrný volební zisk nových stran.

zatímco částečně nové strany v těchto zemích nezískávají skoro žádnou podporu (společně ještě s Maďarskem a Chorvatskem).

Variabilita v podpoře nových stran se netýká pouze rozdílů mezi zeměmi, ale i rozdílů v jedné zemi v čase. Vývoj volební podpory nových stran v jednotlivých zemích prezentuje Graf 2.6. Vývoj podpory nových stran v žádné ze zemí neodpovídá vývoji průměrné podpory nových stran ve všech analyzovaných zemích (srovnej Graf 2.4). Nejenže v jednotlivých zemích vidíme mnohem větší variabilitu v po sobě jdoucích volbách, můžeme zaregistrovat ale i odlišné trendy. Podobný vzorec mají například Estonsko a Litva, v nichž volební zisk nových stran postupně klesá. Trošku odlišný vzorec mají Lotyšsko a Rumunsko, v nichž je podobný pokles jako v Estonsku a Litvě doplněn o opětovný nárůst podpory nových stran v poslední dekádě. Slovinsko, Česko či Chorvatsko měly zpočátku nižší hodnoty podpory nových stran, nicméně v poslední dekádě byla podpora nových stran vysoká a někdy dosahovala až 40 procent. Zatímco Slovensko, Polsko a Bulharsko měly v daném období nepravidelný vývoj s relativně vysokou podporou nových stran, tak v Maďarsku nové strany skoro vůbec nevznikaly.

2.5 Shrnutí

Cílem této kapitoly bylo představit způsob konceptualizace a operacionalizace nových politických stran, který v této knize používáme pro analýzy. Proto jsme nejprve představili dva základní způsoby uvažování o novosti stran, které zdůrazňují buď organizační aspekt, nebo viditelné charakteristiky stran jako lídr strany, její jméno či program. Soudobá literatura o nových politických stranách oba přístupy v různé míře kombinuje. Vzhledem k tomu, že je nutné konceptualizaci a operacionalizaci fenoménu nové strany přizpůsobit výzkumným záměrům, představili jsme vlastní přístup k tématu. Formálně se tento přístup projevuje rozlišením nových stran dle stupně novosti a úrovně politické relevance na 4 různé klasifikace.

Zde představená konceptualizace a operacionalizace nových stran implementuje řadu principů, které vycházejí ze zájmu zkoumat voličské chování. V prvé řadě orientujeme výzkum na tzv. elektony, tedy volební jednotky, které se účastní voleb. Jimi mohou být jak jednotlivé strany, tak jejich koalice. Zadruhé nepovažujeme volební koalice či sloučení existujících politických stran za ustavení nové strany. Nejenže nedochází ke zformování nového aktera, který vyzývá etablované strany (spíše se jedná o reorganizaci existujících stran). Zároveň ani voliči nemění své volební preference: volič původní strany je loajální tím, že hlasuje pro volební koalici či sloučenou stranu. Tyto

reorganizace by neměly produkovat nestabilní voličské chování. Zatřetí rozlišujeme úplně nové a částečně nové strany. Tyto dva stupně novosti umožňují vzít v potaz skutečnost, že voliči v postkomunistických státech kladou menší důraz na stranické značky a spíše se orientují podle stranických lídrů a čelných představitelů. Voliči totiž často ví, pro koho hlasují na základě přítomnosti lídra ve straně, nikoli na základě konkrétního názvu kandidující strany. Při častých organizačních změnách volič ani nemusí vědět, že hlasuje pro jinou stranu než minule. Tato situace se typicky projevuje například v návaznosti stranických projektů Tomio Okamury, kdy voliči hlasují spíše pro Okamuru než pro specifické organizační schránky. Čtvrtým důležitým principem je zohlednění politické relevance stran a skutečnosti, že teprve od určité velikosti se strana dostává do povědomí voličů. Proto používáme kritérium parlamentního zastoupení a kritérium 1 procenta.

S využitím výše uvedené konceptualizace a operacionalizace nových stran jsme analyzovali volební úspěšnost nových politických stran v postkomunistických státech. Nové strany v těchto zemích vznikají mnohem častěji než v jiných regionech. Jejich počet se v posledních dvou dekadách ustálil v průměru na více než dvou nových stranách se ziskem nad 1 procento na jedny volby. Klesá význam částečně nových stran. Štěpení politických stran, které bylo typické pro 90. léta minulého století, tak z postkomunistických zemí mizí. Mnohem častěji vznikají úplně nové strany a jejich podíl na všech nových stranách v čase roste. Úspěšnost úplně nových stran s velkou pravděpodobností souvisí s tím, jak se samotná novost strany stává důležitým zdrojem ve volbách (Sikk 2012).

Nové strany jsou také volebně úspěšné. V průměru v každých volbách získávají více než 16 procent hlasů. Při souhrnném pohledu ale volební úspěšnost nových stran mírně klesá a rozdíl v jejich zisku v první a třetí dekádě demokratického vývoje těchto zemí činí necelé 2 procentní body (17 procent a 16 procent). Tento pozvolný pokles má dva zdroje: zatímco volební podpora úplně nových stran v čase roste, podpora částečně nových stran podstatně klesá. Zdá se tedy, že s poklesem a proměnou nabídky politických stran se proměňuje i jejich volební úspěšnost. Celkový pokles volební úspěšnosti nových stran v postkomunistických zemích nicméně nesnížil jejich úspěšnost na hodnoty západoevropských zemí, které jsou přibližně třetinové.

Kapitola 3

Volební volatilita v postkomunistických státech: konceptualizace, operacionalizace a vývoj od roku 1990

Lukáš Linek, Jaromír Mazák

V této kapitole analyzujeme úroveň volební volatility v postkomunistických státech v průběhu období od roku 1990 do roku 2020. Spojujeme v ní argumenty ohledně nových stran, které jsme představili v Kapitole 2, se soudobými přístupy ke zkoumání volební volatility. V odborné literatuře lze identifikovat množství různých přístupů k výpočtu volební volatility, které se odlišují v řadě parametrů, z nichž nejdůležitější jsou: (1.) rozhodnutí o organizační kontinuitě stran; a (2.) rozhodnutí o úrovni volební podpory, od níž jsou jednotlivé strany zařazeny do výpočtu; zbytek malých stran pak tvoří reziduální agregovanou kategorii „ostatní strany“ (pro odlišné přístupy viz např. Bartolini a Mair 1990; Birch 2003; Powell a Tucker 2013; Sikk 2005; Hug 2001; v češtině Šedo 2011; systematicky odlišné přístupy zpracovali Emanuele a Chiamonte 2018; detailní přehledy lze nalézt také v Casal Bértoa, Deegan-Krause a Haughton 2017).

Nejdůležitější rozhodnutí při výpočtu volební volatility se týká určení organizační kontinuity stran (Casal Bértoa, Deegan-Krause a Haughton 2017, 145). Úroveň volební volatility proto vypočítáváme na základě dvou přístupů k určení organizační kontinuity stran, které se odlišují v tom, jak nakládají s částečně novými stranami. První je metoda *kombinovaných hlasů*, která agreguje zisky částečně nové strany se ziskem strany, od níž se tato stran oddělila. Druhou je metoda *žádné spojení*, která naopak zisky částečně nových stran považuje za zisk nové strany. Pro úplnost dodejme, že obě metody se shodují v tom, jak z hlediska organizační kontinuity zacházejí s volebními koalicemi, sloučením stran a jejich přejmenováním.

Základním předpokladem metody kombinace hlasů je voličská kontinuita. Jestliže se od strany A oddělí strana B, kterou vede bývalý významný politik strany A, nemůžeme automaticky předpokládat, že volič, který nejprve hlasuje pro stranu A a následně pro stranu B, je volatilní. Tento volič může pouze následovat frakci strany A, s níž sympatizoval a která stála v pozadí ustavení strany B, nebo jen ideový proud ve straně A, který reprezentoval politik, jenž se podílel na založení strany B. Tento volič může sám o sobě uvažovat tak, že volenou stranu vůbec nezměnil, přestože se jedná

o organizačně dvě odlišné strany. Dokonce si může myslet, že se od původního, správného směru odklonila spíše původní strana A než nově ustavená strana B. Jestliže jsou navíc hodnoty volatility podle tohoto výpočtu vysoké, znamená to volatilní jednání nad rámec organizačních změn ve stranách.

Naopak předpokladem metody žádné spojení je, že organizační změna produkuje volatilitu. Jestliže volič nejprve hlasoval pro stranu A a následně hlasuje pro odštěpenou stranu B, jedná se o tak intenzivní rozchod s minulou volbou, že se jedná o volatilní jednání. Vždyť kontinuální jednání je právě a pouze to, které spočívá v opakovaném hlasování pro stranu A, přestože se od ní oddělila strana B. Jestliže jsou hodnoty tohoto způsobu výpočtu volatility nízké, znamená to, že přestože může docházet k organizačním změnám, volatilita je nízká (viz podobně Casal Bértoa, Deegan-Krause a Houghton 2017, 153).

V první části této kapitoly nejprve představíme hlavní přístupy k měření volební volatility, při čemž se zaměříme na to, jak určit organizační kontinuitu stran, jak se vypořádat se stanovením hranice politické relevance a jak pracovat s kategorií ostatních stran. Dotkneme se také členění volební volatility na vnítrýstémovou a vněstýstémovou a ukážeme, jak tyto odlišné složky volatility identifikujeme. Poté popíšeme vývoj volební volatility v postkomunistických zemích, při čemž se zaměříme na rozdíly, které způsobují různé konceptualizace a operacionalizace tohoto jevu. Využíváme při tom dva způsoby určování politické relevance stran: 1 procento a volební klauzule (viz podkapitola 2.2.2).

3.1 Různé přístupy k měření volební volatility

Volatilita je měřena jako změna v podpoře stran v po sobě jdoucích volbách. Výpočet je relativně bezproblémový, když jsou strany stabilní a když jsou dostupné informace o volební spolupráci stran, zvláště menších. Naopak když jsou strany nestabilní a je málo informací o organizačních transformacích stran, vznikají problémy a nesrovnalosti ve výpočtech volatility. V kontextu postkomunistických států upozornili Casal Bértoa, Deegan-Krause a Houghton (2017, 143–145) na dramatické rozdíly v úrovni volební volatility v závislosti na tom, jaká kritéria organizační kontinuity jednotliví výzkumníci používali. Jejich detailní analýzy odhalily, že důvodem většiny rozdílů je především: (1.) určení kontinuity stran; a (2.) určení hranice velikosti stran pro zahrnutí do výpočtu, resp. vytvoření reziduální kategorie ostatní. Postupně se těmito aspekty budeme věnovat. V této podkapitole se tedy blíže podíváme na to, jaká konkrétní rozhodnutí je třeba při výzkumu volební

volatility udělat. Zatímco v Kapitole 1 jsme se snažili popsat problematiku volební volatility spíše v konceptuální rovině a představit díky tomu různé způsoby, jak o ní uvažovat, tak na následujících řádcích se zastavíme u konkrétních pragmatických rozhodnutí, která je při výpočtu potřeba udělat. Zároveň v této sekci zdůvodníme naše vlastní rozhodnutí, kterých se pak držíme v analýzách.

3.1.1 Určení kontinuity stran

Podle nedávné studie, která zkoumala rozdíly v úrovni volatility, již udávaly různé starší studie, je hlavním zdrojem těchto rozdílů to, jak autoři rozhodnou o kontinuitě strany (Casal Bértoa, Deegan-Krause a Haughton 2017). Kontinuita strany určuje, jaké strany (a jejich koalice a další organizační transformace) porovnáváme v po sobě jdoucích volbách. V odborné literatuře jsme zaregistrovali 6 různých přístupů, jak ke kontinuitě přistoupit (vybrané přístupy jsou detailněji představeny v Příloze 3):

(1.) žádné spojení mezi stranami (*no connection; strict linkage*). Mezi stranami neexistuje z hlediska výpočtu volatility žádné spojení v případě rozštěpení a sloučení (použito např. v Birch 2003; Powell a Tucker 2014).

(2.) nejvíce podobná strana (*most similar party*). V případě rozštěpení je za nástupnickou stranu považována ta nejvíce podobná; v případě sloučení je předchůdcem sloučené strany ta nejvíce podobná.

(3.) největší strana (*largest party*). Za předchůdce či nástupce strany je považována strana s největším počtem hlasů (typicky např. Mainwaring a Zoco 2007; Mainwaring, Gervasoni a España-Najera 2017).

(4.) kombinace hlasů (*combined votes; inclusive aggregation*). Za nástupnické strany jsou považovány všechny strany, které vznikly z původní; v případě sloučení jsou předchůdcem všechny sloučené strany (použito např. v Bartolini a Mair 1990; Sikk 2005; Chiaramonte a Emanuele 2017).¹⁴

(5.) dělení podle volebního zisku (*split-votes-by-support*). Zisk původní strany je rozdělen mezi nástupnické strany v poměru, v jakém tyto nové strany získaly podporu v nových volbách; obdobně v případě sloučení a volebních koalic (použito v Sikk 2005 pro složité volební koalice).

(6.) dělení podle shody (*split-votes-by-congruence*). Zisky původních a nástupnických stran rozděluje na základě míry kongruence nových stran s předchozí. Jedná se o komplikovaný postup, který je závislý na množství dat

¹⁴ Pro přístup Bartoliniho a Maira (a na ně navazujících Chiaramonteho a Emanueleho) je typické rozlišení toho, zda se z původní strany odštěpí určitá organizační část strany, frakce či početná skupina členů, anebo zda ze strany vystoupí pouze malá část, či dokonce jen pár politiků. Zatímco první případ představuje kontinuitu, tak druhý případ nikoli.

ohledně organizace, stranického vedení a kandidátů strany (použito v Sikk a Köker 2019).

Rozhodnutí, který z výše popsaných postupů preferovat, není snadné. Každý z nich představuje odlišný způsob myšlení o stranické změně. V literatuře jsou nejčastěji používané postupy *žádné spojení* (výše označené jako přístup 1), *největší strana* (přístup 3) a *kombinace hlasů* (přístup 4). Zbylé tři postupy se používají ojediněle. Tyto tři nejčastěji používané postupy lze hierarchicky seřadit podle toho, jak přispívají k výši volební volatility. Z výše uvedených definic vyplývá, že nejnižší úroveň volatility by měla generovat metoda *kombinace hlasů*, střední úroveň metoda *největší strany* a nejvyšší hodnoty volatility by měly být založené na metodě *žádné spojení*. Casal Bértoa se svými kolegy (2017) tato očekávání potvrdili. Na základě regresního modelu pro tři postkomunistické země odhadli, že rozdíl mezi metodou *kombinace hlasů* a *žádné spojení* činí 15 bodů na škále volatility od 0 do 100. Metoda *největší strany* zvyšuje volatilitu o 5 bodů ve srovnání s metodou *kombinace hlasů*.

Z uvedených tří nejčastěji používaných postupů budeme používat pouze metody *žádné spojení* a *kombinace hlasů*. Třetí metoda (*největší strana*) bývá používána převážně v situacích, kdy se výzkumníkům nedaří identifikovat nástupnické strany či jejich předchůdce. Velikost strany je pak náhradním řešením, jak je identifikovat; toto rozhodnutí zároveň přispívá k nižším úrovním volatility než v případě, kdy nástupnická a předcházející strana není tou největší. Zbylé dvě metody určení kontinuity stran (*žádné spojení* a *kombinace hlasů*) se primárně odlišují v tom, jak zacházejí s částečně novými stranami, tedy stranami, které vznikly štěpením etablovaných stran (viz Kapitola 2). Všechny tři přístupy detailně představujeme v Příloze 3 na příkladu studií Birch (2003), Powell a Tucker (2014), Mainwaringa (2007; 2017) a Chiaramonteho a Emanueleho (2017); v jejich podání se metody *žádné spojení* a *kombinace hlasů* liší i z jiných hledisek, jako například zacházení se sloučením stran či jejich přejmenováním.

V Kapitole 2 a Přílohách 2 a 3 detailně diskutujeme jednotlivé organizační transformace politických stran a to, zda mohou vést ke vzniku nových stran. Naším základním argumentem je, že nové strany nemohou vzniknout sloučením již existujících či přejmenováním strany a že volební koalice jsou dočasnou spoluprací existujících stran a jako takové nemohou představovat novou stranu. Z toho plyne následující modifikace a specifikace metod *žádné spojení* a *kombinace hlasů*: (1.) přejmenování strany, volební koalice a sloučení stran nevedou ani v jedné z metod ke zformování nové strany; (2.) obě

metody se odlišují pouze v tom, zda částečně nové strany považují za nástupnické (metoda *kombinace hlasů*) či za nové (metoda *žádné spojení*).¹⁵

Poté, co jsme osvětlili, jak spolu souvisí určení novosti stran a metoda identifikace organizační kontinuity stran, můžeme přistoupit k diskuzi toho, jaké mají určení novosti stran a identifikace organizační kontinuity stran důsledky pro výpočet jednotlivých složek volatility. Otázka kontinuity a novosti stran se totiž komplikuje, jestliže chceme rozlišit strany, a tudíž i volební volatilitu na další kategorie, jako například na volatilitu způsobenou novými (a zaniklými) stranami v podobě vněsystémové volatility a na tu, kterou způsobily etablované strany v podobě vnitrosystémové volatility. S ohledem na naši redefinici metod *žádné spojení* a *kombinace hlasů* se v našem případě základní otázka redukuje do podoby, jak nakládat s kategorií částečně nových stran.

3.1.2 Organizační kontinuita, novost stran a volatilita uvnitř a vně stranického systému

V předchozí podkapitole jsme specifikovali dvě metody určení organizační kontinuity stran: metodu *žádné spojení* (v dalších části knihy používáme zkratku NC dle anglického *no connection*) a *kombinace hlasů* (CV na základě *combined votes*). Jediný rozdíl mezi těmito přístupy spočívá v tom, zda je částečně nová strana považována za organizační kontinuitu s původní stranou (CV), či nikoli (NC). Pro výpočet volatility a především jejích jednotlivých složek to má zásadní důsledky. Vněsystémová volatilita je definována jako volatilita, kterou způsobují nové strany a strany, které zaniknou. Konceptualizace nové strany tak nejenže definuje rozdíl mezi oběma metodami určení organizační kontinuity, ale vstupuje i do definice vněsystémové volatility.

Pojďme dále představit důsledky těchto rozhodnutí. Jestliže se rozhodneme používat metodu NC, vněsystémová volatilita je vypočítána na základě zisku úplně a částečně nových stran. Jestliže se rozhodneme použít metodu CV, vněsystémová volatilita vychází pouze ze zisku úplně nových stran (a zaniklých stran). Použitá metoda určení kontinuity strany tak přímo definuje, co zahrneme mezi vněsystémovou volatilitu. Nepřímo dochází k ovlivnění i vnitrosystémové volatility. V případě metody CV je zisk částečně nové strany kombinován se ziskem strany, z níž se částečně nová strana oddělila.

¹⁵ Existují dvě výjimky z tohoto pravidla. První představuje rozpad volební koalice, které se účastní strana, jež se před tím voleb nikdy neúčastnila a jež po rozpadu volební koalice kandiduje samostatně. V našem datovém souboru se jedná o sedm případů, které označujeme jako částečně nová strana (viz diskuze v části 2.2.1). Druhou výjimku představují tzv. staronové strany, které po parlamentním průniku ztratily parlamentní zastoupení, které ale v následujících volbách znovu získaly; při druhém průniku do parlamentu tyto strany nepovažujeme za nové (viz část 2.2.2).

Zisk částečně nové strany tak nepřispívá k vnějším volatilitě a v kombinaci se ziskem původní strany naopak přispívá k vnějším volatilitě. V případě metody NC tento problém nenastává a zisk původní strany je porovnáván s nástupnickou stranou (vnějším volatilita) a zisk částečně nové strany je zisk nové strany (vnějším volatilita).

3.1.3 Zahrnutí stran do výpočtu

Poslední důležité rozhodnutí při výpočtu volební volatility se týká toho, které strany zahrnout do výpočtu. Výzkumníci z řady důvodů stanovují hranici volební podpory, od níž strany zařazují do výpočtu volební volatility. Mezi tyto důvody patří například nedostatek informací o organizační kontinuitě malých stran či nedostatek informací ohledně volební podpory pod určitou hranici zisku. Tento druhý důvod bývá často v kombinaci se situací, kdy volební systémy umožňují kandidovat nezávislým kandidátům a kandidátům etnických menšin. Výsledky těchto kandidátů bývají často v oficiálních výsledcích spojeny dohromady. Další důvod pro stanovení určité hranice může vyplývat z použití dotazníkových šetření pro analýzu voličské volatility. Řada povolebních studií při dotazu na volbu strany ve volbách používá redukovanou klasifikaci stran, kdy – povětšinou – neparlamentní strany jsou agregovány do zbytkové kategorie *ostatních stran*. Tento krok je navíc ospravedlněn menšími počty případů u těchto menších neparlamentních stran. Je zřejmé, že určitá hranice pro zahrnutí stran do výpočtu je opodstatněná. Řada autorů nicméně tuto hranici používá, aniž by si byla vědoma důsledků, které z určení takové hranice vyplývají. V čem tedy spočívá problém při ne/zahrnování stran do výpočtu?

Nejjednodušší situace nastává tehdy, když do výpočtu zahrneme všechny politické strany, které se účastnily po sobě jdoucích voleb. V důsledku zahrnutí všech stran tak nevzniká kategorie *ostatních stran*. U všech stran tak dokážeme na základě pravidel pro určení organizační kontinuity stanovit předchůdce a následníky, resp. určit, že žádné takové předchůdce a následníky nemají. Komplikace nastávají v situaci, kdy se rozhodneme pro určení procentní hranice pro zahrnutí stran do výpočtu. Tyto komplikace se týkají dvou otázek. První se týká toho, zda zbytkovou kategorii *ostatních stran* zahrnout do výpočtu volatility, a v případě, že ano, tak zda u této kategorie předpokládat organizační kontinuitu či ne. Druhá otázka se týká zacházení s případem strany, která jednou danou hranici překročí a příště už nikoli, anebo s opačným případem strany, která nejprve získá podporu pod danou hranici a v dalších volbách ji překoná.

V případě, že se rozhodneme pro aplikaci hranice pro zařazení stran do výpočtu a vznikne tak zbytková kategorie ostatní strany, existují následující možnosti. Tuto kategorii ostatních stran je možné vyloučit z analýzy (Birch 2003), anebo je možné zisky všech stran pod hranicí agregovat do jednoho čísla. V případě agregace do jednoho čísla bývá nejčastějším postupem porovnání agregované kategorie ostatních stran v po sobě jdoucích volbách, jako kdyby to byla kontinuální strana (Casal Bértoa, Deegan-Krause a Haughton 2017), zatímco méně častý způsob chápe tuto kategorii jako novou stranu. Podle výpočtů Casal Bértoy a jeho kolegů (2017) vede zahrnutí kategorie ostatních stran, u nichž se předpokládá organizační kontinuita, ke zvýšení volební volatility pouze o jeden bod (na škále od 0 do 100), a nevede tudíž k významným zkreslením. Mnohem větší vliv na úroveň volební volatility má výše volební podpory, která definuje hranici pro zahrnutí stran. S každým zvýšením potřebné hranice volební podpory o jedno procento se snižuje úroveň volební volatility o 0,8 bodu. Jestliže do výpočtu zařadíme všechny strany se ziskem nad 1 procento, bude úroveň volatility vyšší o 3,2 bodu oproti situaci, kdy do výpočtu zařadíme pouze strany se ziskem nad 5 procent.

Rozhodnutí o tom, zda výzkumník využije agregaci volebních zisků ostatních stran či nikoliv, není ale to poslední, které musí udělat. Musí se totiž souběžně rozhodnout o tom, jak bude nakládat se stranami, které jednou hranici pro zahrnutí do výpočtu překonají a podruhé skončí pod ní. Casal Bértoa a jeho kolegové (2017) uvádějí tři možné způsoby řešení: (1.) strana je zahrnuta do výpočtu pouze tehdy, když překoná hranici; v ostatních případech je zahrnuta do kategorie ostatní strany; (2.) strana je zahrnuta do výpočtu jak tehdy, když překoná hranici, tak v předchozích a následujících volbách, přestože nepřekonala hranici pro zahrnutí do výpočtu; (3.) strana je zahrnuta do výpočtu pro všechny volby, jichž se zúčastnila, jakmile alespoň jednou překoná potřebnou hranici (a to i zpětně). Podle zjištění Casal Bértoy a jeho kolegů (2017) žádná z těchto metod nemění významným způsobem úroveň volatility.

V této knize používáme při výpočtu volební volatility dvě hranice politické relevance, a to na úrovni 1 procenta a na úrovni, která opravňuje k zisku parlamentního zastoupení.¹⁶ Jedná se o stejné úrovně, jaké používáme pro operacionalizaci nových stran (viz Kapitola 2). První přístup vede k tomu, že strana je klasifikovaná jako nová v těch volbách, v nichž strana poprvé získá více než 1 procento hlasů (viz např. Emanuele a Chiaramonte 2018; Emanuele, Chiaramonte a Soare 2020). Strana zelených by tak byla

16 Tento druhý přístup vlastně kopíruje přístup literatury o stranických systémech, která inovaci stranického systému chápe jako vstup do stranického systému, povětšinou tedy v závislosti na volebních výsledcích od konkrétních voleb.

považována za novou v roce 1998, Pirátská strana v roce 2013. Druhý přístup považuje za novou stranu takovou, která poprvé získá parlamentní zastoupení. V českém případě tak strana musí získat 5 procent hlasů ve volbách. Strana zelených by byla novou stranou až v roce 2006 a Pirátská strana v roce 2017; do té doby byly z pohledu analýzy volatility tyto strany neviditelné a zařadili bychom je do zbytkové kategorie „ostatní“.

Při použití obou hranic politické relevance je postup zacházení se stranami pod touto hranicí identický, a proto na příkladu hranice 1 procenta představíme postup, jak zacházíme s ostatními stranami při výpočtu volatility. Stanovením hranice na úrovni 1 procenta vzniká situace, kdy strany se ziskem pod 1 procento nejsou zahrnuty do výpočtu volatility. Zisk všech těchto malých stran je sečten a představuje zisk ostatních stran. Obdobný postup provedeme pro každé volby zvlášť. Zisk ostatních stran v čase T pak porovnáваме se ziskem ostatních stran v čase $T + 1$ (v terminologii studie Casal Bértoa, Deegan-Krause a Haughtona [2017] se jedná o *threshold inclusion method individual points*).

Náš přístup tedy spočívá v tom, že ve výpočtech používáme agregovanou kategorii ostatních stran a zisk těchto ostatních stran v po sobě jdoucích volbách chápeme jako kontinuální stranu. Důvodů pro naše rozhodnutí je několik. Zaprvé tento postup nevede k významnému zvýšení volební volatility (viz Casal Bértoa, Deegan-Krause a Haughton 2017). Zadruhé je zahrnutí kategorie ostatních stran nutné, jestliže chceme využívat dotazníková šetření; ty totiž často agregují malé, neparlamentní strany. Zatřetí lze agregaci a propojení napříč volbami ospravedlnit tím, že malé strany pod určitou hranicí volební podpory představují podobnou skupinu stran: neparlamentní, marginální, antiestablishmentové, většinou nové strany. Podobně o malých stranách uvažuje Schedler, podle nějž malá velikost těchto stran slouží jako funkční ekvivalent novosti (Schedler 1996, 299). Na rozdíl od něj nám ale tato podobnost malých stran slouží k ospravedlnění toho, že mezi kategoriemi ostatních (malých) stran předpokládáme kontinuitu.

Tento postup nám umožňuje se rozhodnout, jak naložit s reziduální kategorií změny ve volební podpoře ostatních stran ve vztahu k rozlišení vnitro a vněsystemové volatility. První možností je podřadit tuto volební změnu vnitrosystemové volatilitě, a to na základě výše uvedeného předpokladu organizační kontinuity kategorie ostatních stran, které ve volbách získaly méně, než je stanovená hranice politické relevance. Druhou možností je evidovat volatilitu mezi ostatními stranami zvlášť, při čemž tato hodnota změny v podpoře ostatních stran nepřispívá ani k vnitrosystemové, ani k vněsystemové volatilitě (Chiaramonte a Emanuele 2017; Emanuele, Chiaramonte a Soare 2020).

3.2 Úroveň a vývoj volební volatility v čase v postkomunistických státech

Úroveň volební volatility je v postkomunistických státech mnohem vyšší než v jiných regionech světa. Základní srovnání úrovně volatility mezi zeměmi a regiony přinesly v poslední době studie Mainwaringa, Gervasona a España-Najera (2017) a Emanuela, Chiaramonteho a Soareho (2020). Mainwaring uvádí pro postkomunistické země za období 1990 až 2006 celkovou volatilitu na úrovni 44, při čemž vnitrosystémová a vněsystémová volatilita k ní přispěly stejným dílem. V Západní Evropě dosahovala celková volatilita hodnotu 11, zatímco v Latinské Americe, Africe i Asii se pohybovala mezi 25 až 30. Zatímco Mainwaring a kolegové publikovali hodnoty průměrné úrovně volatility za delší časové období a nevěnovali se vývoji volatility v čase, Emanuele a kolegové prezentují údaje o vývoji volební volatility v Západní a postkomunistické Evropě od roku 1990 do roku 2016. Na základě jejich výpočtů úroveň volatility v postkomunistických státech v daném období mírně klesla z hodnot kolem 30 na 27, naopak v Západní Evropě vzrostla z přibližně 10 na 17 (Emanuele, Chiaramonte a Soare 2020, 314). Tito autoři pak hovoří o probíhající asymetrické konvergenci v úrovni volatility, která je primárně způsobena nárůstem volatility v Západní Evropě a jejím mírným poklesem ve Východní Evropě.

Jaká je tedy úroveň volební volatility v postkomunistických státech a odpovídá úrovni, o níž referují výše zmíněné publikace? Průměrná hodnota volební volatility byla – při použití hranice 1 procenta pro určení politické relevance stran – ve sledovaném období na úrovni 30 při použití metody NC a na úrovni 26 při použití metody CV. V průběhu analyzovaných 30 let můžeme vidět podstatný pokles v úrovni volatility. Při výpočtu pomocí metody NC dosahovala volatilita v 90. letech v průměru 34, zatímco v následující dekádě klesla na 31 a v desátých letech 21. století klesla na 26. Při použití metody CV, která kombinuje zisky částečně nové strany se ziskem té, od níž se oddělila, klesala úroveň volební volatility z 27 v 90. letech minulého století na 26 a 24 v první a druhé dekádě 21. století (viz Tabulka 3.1).

Pokles volební volatility v průběhu tří dekád o 8 procentních bodů (metoda NC) představuje téměř čtvrtinový pokles; při použití metody CV se jedná o pokles pouze o 3 procentní body. Důležitá je odlišná dynamika při použití různých metod určení organizační kontinuity. Při použití metody NC je pokles volební volatility intenzivnější. Důvodem je proměna struktury nových stran, kterou jsme diskutovali v minulé kapitole. V ní jsme ukázali pokles volební úspěšnosti částečně nových stran, zatímco úspěšnost úplně nových stran byla relativně stabilní. Pokles volební úspěšnosti částečně nových

Tabulka 3.1 Vývoj volební volatility v čase dle způsobu agregace a úrovně politické relevance

METODA NC				
Strany nad 1 %	1991–2000	2001–2010	2011–2020	Celkem
celková volatility	34,4	30,6	26,2	30,0
vnitrosystémová volatility	19,6	18,6	14,2	17,2
vněsystémová volatility	13,7	11,2	10,9	11,8
volatilita ostatních stran	1,1	0,7	1,1	1,0

Parlamentní zastoupení	1991–2000	2001–2010	2011–2020	Celkem
celková volatility	32,3	29,7	26,3	29,1
vnitrosystémová volatility	16,0	15,7	11,4	14,1
vněsystémová volatility	13,1	11,9	12,0	12,3
volatilita ostatních stran	3,2	2,1	2,9	2,7

METODA CV				
Strany nad 1 %	1991–2000	2001–2010	2011–2020	Celkem
celková volatility	26,9	26,4	24,0	25,7
vnitrosystémová volatility	19,0	17,6	14,2	16,7
vněsystémová volatility	6,8	8,1	8,7	8,0
volatilita ostatních stran	1,1	0,7	1,1	1,0

Parlamentní zastoupení	1991–2000	2001–2010	2011–2020	Celkem
celková volatility	26,0	25,9	24,2	25,3
vnitrosystémová volatility	15,4	14,9	11,5	13,7
vněsystémová volatility	7,8	9,3	10,1	9,2
volatilita ostatních stran	2,9	1,7	2,6	2,4

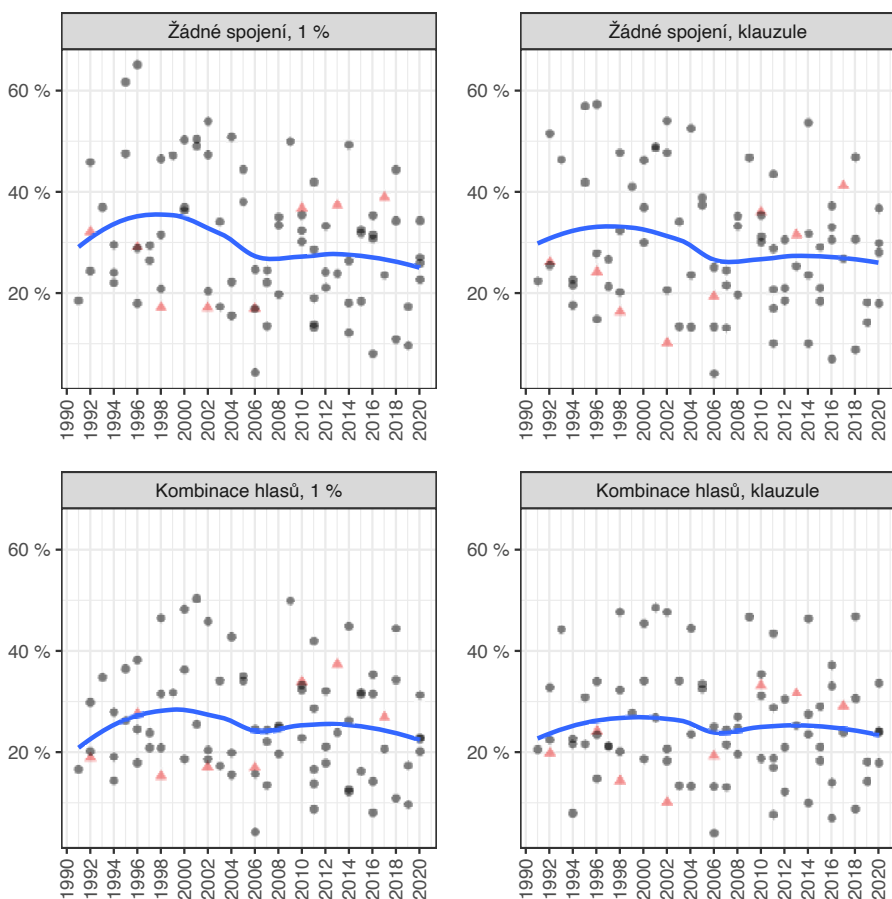
Zdroj: Volební výsledky z databáze ParlGov.org, návaznost stran pro určení volatility autoři

stran (z 10 procent podpory ve volbách v 90. letech na 3 procenta v druhé dekádě 21. století) se ve výpočtu volební volatility projevuje pouze při použití metody NC (pokles vněsystémové volatility ze 17 na 11 procent, viz Tabulka 3.1). Zatímco v případě použití metody CV je zisk částečně nové strany zkombinován se zisky původní strany a přispívá k vnitrosystémové volatilitě.

Vývoj volební volatility prezentujeme ve čtyřech grafech, které obsahují údaje o celkové volatilitě za jednotlivé volby (viz Graf 3.1). Tato grafická prezentace nás vede ještě ke dvěma důležitým poznámkám. Zaprvé se téměř vůbec neliší hodnoty volatility, jestliže použijeme jinou hranici politické

relevance stran. Při použití metody NC se průměrné hodnoty volební volatility, které jsme vypočítali na základě kritéria 1 procenta a parlamentního zastoupení, za celé analyzované období liší o méně než 1 bod. Navíc spolu hodnoty volební volatility, které jsme vypočítali na základě odlišného kritéria politické relevance, korelovaly na úrovni 0,96 (Pearsonův korelační koeficient, PKK). Obdobně to vypadá v případě použití metody CV, kdy se průměrné hodnoty volatility, které jsme vypočítali na základě uvedených dvou kritérií politické relevance, liší dokonce o méně než půl bodu a tyto hodnoty volatility spolu korelují na úrovni 0,95 PKK.

Graf 3.1 Vývoj volební volatility v čase dle způsobu agregace a úrovně politické relevance

Volební výsledky z databáze Parlgov.org, návaznost stran pro určení volatility autofi.
České volby vyneseny červeným trojúhelníkem.

Tyto výsledky potvrzují zjištění Casal Bértoy a jeho kolegů (2017), kteří na příkladu tří zemí (Česko, Slovensko a Maďarsko) ukázali, že s rostoucí výší hranice pro zahrnutí stran do výpočtu klesá úroveň změřené volatility. Na základě jejich modelu by ale zařazení stran se ziskem nad 1 procento vedlo k úrovni volatility vyšší o 3,2 bodu oproti situaci, kdy bychom do výpočtu zařadili pouze strany nad 5 procent. V našem případě je rozdíl pouze půl bodu. Důvodem je skutečnost, že v čase klesá počet nových stran, které získávají v rozmezí mezi jedním procentem a volební klauzulí. V důsledku tak téměř všechny volební zisky nových stran nad 1 procento jdou za stranami, které získají parlamentní zastoupení. Zatímco zisky nových stran, které sice získaly nad 1 procento hlasů, ale nedosáhly na parlamentní zastoupení, dosahovaly v průměru 3 procent v 90. letech minulého století, tak v druhé dekádě 21. století získaly pouze 0,5 procenta. Proto se ani v posledním období neliší hodnoty volební volatility, které vypočítáme na základě odlišného kritéria politické relevance.¹⁷

Druhá poznámka se týká rozdílu v úrovni volatility při použití dvou rozdílných metod určování kontinuity stran. V našich výpočtech se průměrné hodnoty volatility liší o 4 body (30 při metodě NC a 26 při metodě CV). Nižší hodnota při použití metody CV odpovídá zjištění Casal Bértoy, Deegan-Krause a Haughtona (2017), kteří ukázali nižší hodnoty volatility při použití metody CV o 15 bodů oproti metodě NC. Jsme přesvědčeni, že vysoký rozdíl, který pro analyzované tři země (Česko, Slovensko a Maďarsko) uvádějí, je způsoben obdobím, které ve svých analýzách pokrývali. Z Tabulky 3.1 a Grafu 3.1 je zřejmé, že větší rozdíl mezi oběma způsoby výpočtu existoval v první polovině námi analyzovaného období. Přibližně od roku 2006 se rozdíl v úrovni volatility na základě obou způsobů výpočtů ustálil v rozmezí 2 až 3 bodů.

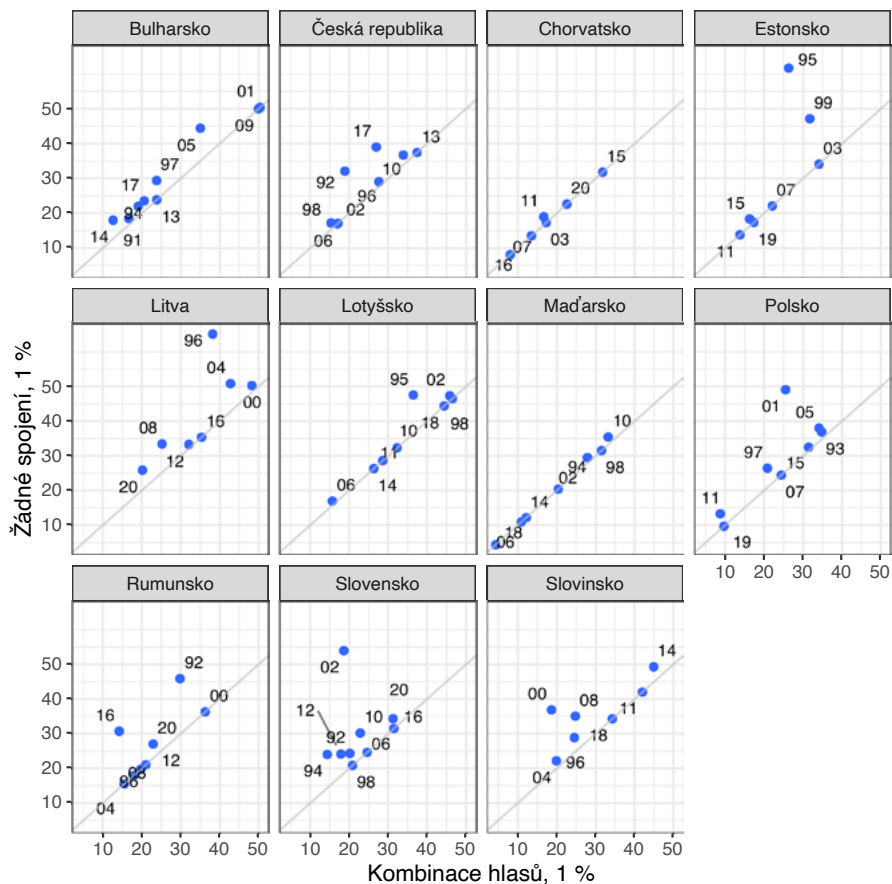
Henjak a Tóka (2007) představili koncept hrubé a upravené volební volatility, kdy první z nich počítali na základě metody NC a druhou na základě metody CV. Za pozornost stojí, že jejich definice obou metod se blížila spíše těm od Birch (2003), kdy přejmenování stran, jejich sloučení či koalice jsou v metodě NC chápány jako nové strany, zatímco v metodě CV jako kontinuita s původními stranami. V podobném duchu tuto myšlenku rozpracovali Casal Bértoa, Deegan-Krause a Haughton (2017, 153–154). Podle těchto autorů může srovnání hodnot volební volatility při použití různých metod

¹⁷ Dalším důvodem nižších rozdílů při použití odlišného kritéria politické relevance, než reportují Casal Bértoa s kolegy, je skutečnost, jak kritérium politické relevance ovlivňuje klasifikaci nových stran. Naše klasifikační schéma postupuje následovně. Jestliže strana kandidovala dříve a získala mezi 1 až 5 procenty hlasů, tak v aktuálních volbách, jestliže získá nad 5 procent, je hodnocena jako nová strana a přispívá celým svým ziskem k volatilitě dle CV i NC. V případě Casal Bértoy a jeho kolegů je zisk této strany propojen s jejím předchozím ziskem, který ji neopravňoval k parlamentnímu zastoupení.

organizační kontinuity upozornit na významné organizační změny ve stranickém systému. Porovnání hodnot volatility podle obou metod prezentuje Graf 3.2. Rozdíly v obou metodách jsou v tomto grafu zobrazeny pro jednotlivé země zvlášť.

Kdy může nastat situace, že se volatilita podle metody NC liší od hodnot volatility vypočítané dle metody CV? Jediný rozdíl ve fungování obou metod spočívá v tom, jak zachází s částečně novými stranami. V případě metody NC se jedná o novou stranu, zatímco v případě metody CV se jedná o stranu, která navazuje na původní stranu, z níž se oddělila. Znamená to, že rozdíl ve výpočtech nastane tehdy, když se voleb účastní částečně nová strana. Není to ale postačující podmínka. Aby v obou výpočtech mohl vzniknout větší rozdíl v úrovni volatility, musí být původní strana, z níž se tato částečně

Graf 3.2 Srovnání úrovně volební volatility v jednotlivých státech dle způsobu agregace

nová strana oddělila, dostatečně velká. Největší rozdíly oba výpočty produkuje, když jsou zisk původní strany v minulých volbách a zisky částečně nové strany v aktuálních volbách přibližně stejně velké. Tím pádem částečně nová strana nepřispívá k úrovni volatility v metodě CV a naopak přispívá k úrovni volatility v metodě NC. Odlišnosti hodnot volební volatility, které získáme pomocí metod NC a CV, tak zvýrazňují takové situace ve stranickém systému, kdy částečně nové strany nahrazují původní strany, z nichž se oddělily.

V Grafu 3.2 můžeme zaregistrovat, že skoro všechny případy, kdy se hodnoty volatility podle metody NC a CV podstatně liší, nastaly spíše v první a druhé dekádě analyzovaného období. Z poslední dekády se v grafu objevuje následujících 5 případů, kdy se hodnoty výrazněji liší. O jaké případy se jedná a na jaký typ změny ve stranickém systému nás tyto grafy upozorňují? V bulharských volbách v roce 2014 kandidovaly dvě částečně nové strany Alternativa za bulharské oživení (ABV) a Hnutí 21 (D21), které se oddělily z Koalice za Bulhrasko (KzB), resp. strany BSP. V českých volbách v roce 2017 je rozdíl způsoben tím, že obě metody odlišně zacházejí se stranami ÚPD/SPD a TOP 09/STAN. V Rumunsku již v roce 2016 nekandidovala volební koalice Sociálně liberální unie (USL), v níž se spojily PSD a PNL. Tento rozpad volební koalice by sám o sobě nepřispěl k rozdílům při použití metody NC a CV, protože obě strany již před tím kandidovaly zvlášť. Tento rozpad byl ale doplněn o vznik částečně nových stran ALDE a PMP, které se z volební koalice vyčlenily, a o sloučení PNL s PDL. Nakonec evidujeme větší rozdíly i ve slovenských volbách 2010 a 2012. V prvním případě je rozdíl způsoben odlišným zacházením s částečně novou stranou Most-Híd, která se oddělila od Maďarské koalice. Ve druhém případě je menší rozdíl v hodnotách způsoben odlišným zacházením se stranou OLANO.¹⁸ Díky tomuto přehledu si tak můžeme udělat představu, jaký typ organizační změny odlišuje jednotlivé metody a na jaké rekonfigurace ve stranickém systému nás tyto odlišnosti dokáží upozornit.

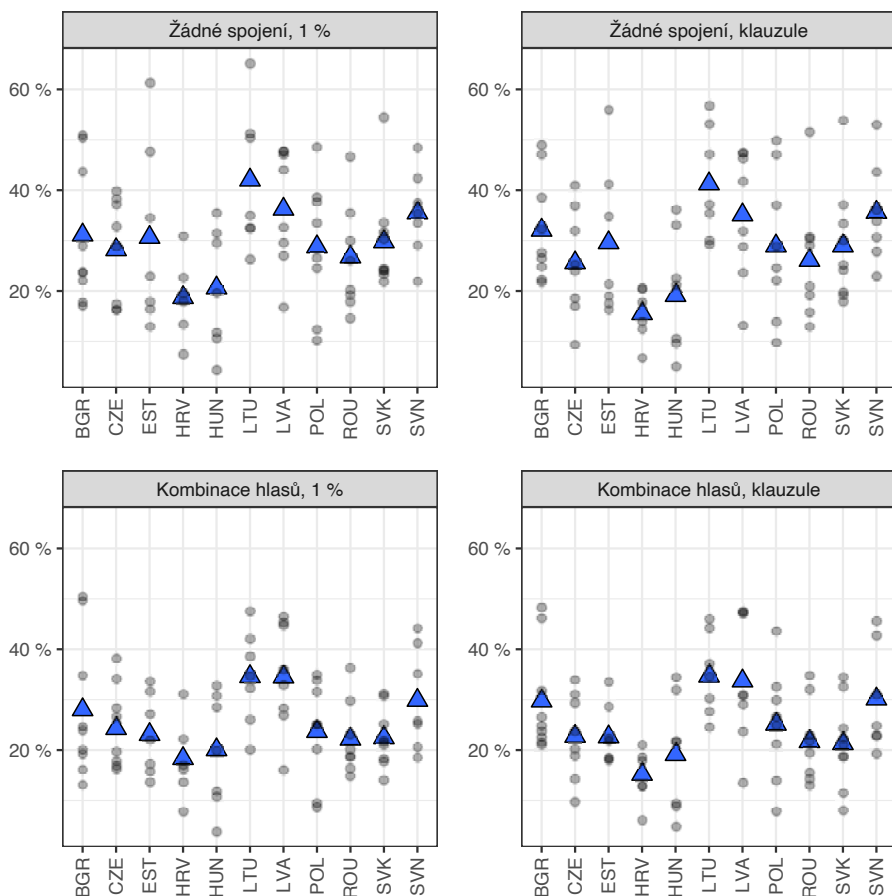
Mezi jednotlivými zeměmi existují podstatné rozdíly v tom, zda obě metody produkují rozdílné hodnoty. Na jedné straně jsou Chorvatsko

18 Slovenské OLANO představovalo při klasifikaci nových stran podstatnou výzvu. Stranu založili 4 poslanci, kteří byli zvoleni v roce 2010 na kandidátce strany SaS. Tito poslanci v roce 2010 dokonce kandidovali z posledních čtyř míst kandidátky a do parlamentu se dostali díky preferenčnímu hlasování. Tito 4 poslanci založili OLANO v roce 2011 poté, co byl jejich lídr Igor Matovič vyloučen z poslaneckého klubu SaS. Ve volbách v roce 2012 OLANO kandidovalo samostatně. Podle našich kritérií se jedná o částečně novou stranu, neboť vznikla z parlamentu. V definici částečně nové strany jsme v Kapitole 2 uvedli, že by měla být založena členy jiné strany. Technicky vzato Matovič a jeho kolegové nebyli členy SaS, přesto je tak ale chápeme (stejná kandidátka, členství v poslaneckém klubu, společná podpora vlády na počátku volebního období). Jinou možností je na kandidaturu SaS v roce 2010 pohlížet jako na volební koalici SaS a sdružení OL (Obyčajní ľudia) a tato koalice se v roce 2012 rozpadla, neboť SaS a OLANO kandidovaly samostatně. V obou případech by OLANO bylo v roce 2012 klasifikované jako částečně nová strana.

a Maďarsko, kde se hodnoty skoro vůbec neliší. V zemích jako Bulharsko, Česko, Estonsko, Lotyšsko, Polsko, Rumunsko a Slovinsko se hodnoty výrazněji liší pouze v jedné či dvou volbách. Na druhé straně jsou Slovensko a Litva, kde se hodnoty liší ve větším počtu voleb, i když rozdíly nebývají vždy vysoké. Pro stranický systém Chorvatska a Maďarska je typické, že nedochází ke štěpení etablovaných stran, resp. jestliže k odštěpení dojde, jedná se o malou novou stranu. Naopak pro Slovensko a Litvu jsou příznačné časté organizační transformace, kdy se z etablovaných stran oddělují nové strany.

Úroveň volební volatility v jednotlivých zemích prezentuje Graf 3.3, který zobrazuje hodnoty pro jednotlivé země ve čtyřech různých kombinacích

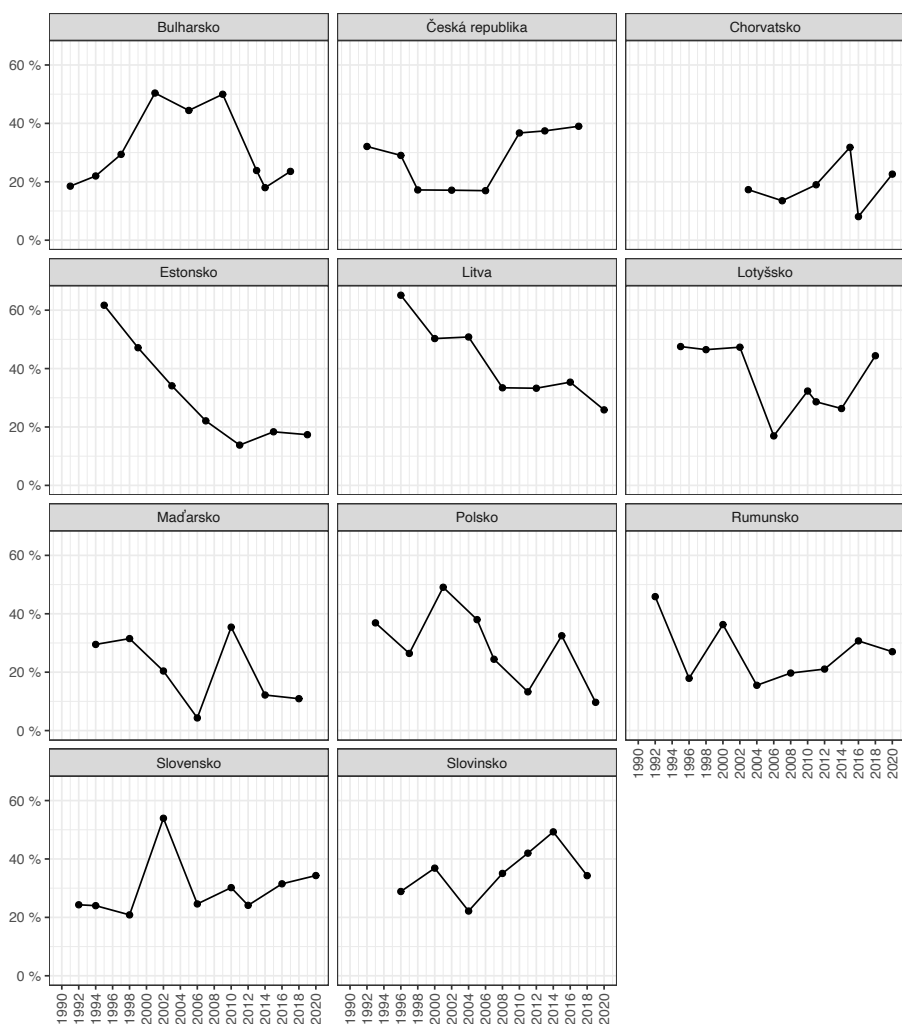
Graf 3.3 Volební volatilita v jednotlivých státech dle způsobu agregace a úrovně politické relevance

Volební výsledky z databáze ParlGov.org, návaznost stran pro určení volatility autořů. Modré trojúhelníky reprezentují průměr pro danou zemi.

politické relevance a metody organizační kontinuity. Nejnižší hodnoty volatility registrujeme v Chorvatsku (19 podle metody NC) a Maďarsku (21). Naopak nejvyšší hodnoty volatility byly v Litvě (42), Slovinsku (36) a Lotyšsku (36). Ve zbylých státech (Polsko, Rumunsko, Estonsko, Česko, Slovensko a Bulharsko) dosahovala průměrná úroveň volatility úrovně 28 až 33. Srovnáme-li hodnoty volební volatility s úrovní volební podpory nových stran, vzorce mezi zeměmi jsou shodné. Nejnižší podporu získávaly nové strany v Maďarsku a Chorvatsku, zatímco nejvyšší v Litvě a Lotyšsku; Slovinsko

Graf 3.4 Vývoj volební volatility v jednotlivých zemích

Volební výsledky z databáze ParlGov.org, návaznost stran pro určení volatility autorů.

má pak podobně vysokou úroveň podpory nových stran společně s Bulharskem a Slovenskem a jsou hned v závěsu za oběma baltskými zeměmi (viz Graf 2.5).

Na závěr této podkapitoly zobrazíme údaje o vývoji volební volatility v čase v jednotlivých zemích (viz Graf 3.4). Pro zobrazení vývoje používáme metodu NC a hranici politické relevance 1 procenta. Zásadním poznatkem z tohoto zobrazení je vysoká variabilita mezi jednotlivými zeměmi. Vzorce vývoje volatility v jednotlivých zemích jsou velmi specifické a v řadě aspektů unikátní. Jen s velkou dávkou tolerance lze identifikovat podobné případy (Estonsko a Litva; Česko a Slovinsko; Lotyšsko a Maďarsko; Polsko, Rumunsko a Slovensko). Druhým důležitým poznatkem je, že vývoj úrovně volební volatility z analyzovaných 11 zemí (viz Graf 3.1) má odlišný průběh od vývoje v jednotlivých zemích, v nichž můžeme vidět řadu výkyvů a jednorázových nárůstů či poklesů. Tato variabilita volební volatility v čase tak nabízí prostor pro ta vysvětlení úrovně volatility, která na rozdíl od stabilních politických a volebních institucí upozorňují na volebně specifické kontexty (podrobněji viz následující tři kapitoly).

3.3 Volatilita uvnitř a vně systému stran v postkomunistických státech

Z hlediska členění volební volatility na vněsystémovou a vnitrosystémovou složku a jejich vzájemného poměru v postkomunistických státech je možné v literatuře zaznamenat protichůdné argumenty a zjištění. Ty pramení z odlišných přístupů k určení kontinuity stran. V podkapitole 3.1 jsme diskutovali, že největším zdrojem rozdílů při výpočtech je zacházení s částečně novými stranami a se sloučenými stranami. Na jedné straně tak Powell a Tucker (2014, 125) uvádějí, že volatilita v postkomunistických státech je především kvůli vzniku a zániku stran, zatímco Emanuele, Chiaramonte a Soare (2020, 317) tvrdí, že vnitrosystémová volatilita je v těchto zemích přibližně dvakrát větší než vněsystémová. Vedle toho, že se obě studie liší ohledně celkové výše vnitro- a vněsystémové volatility, odlišují se i v tom, jak popisují vývojové trendy obou složek volatility v postkomunistických zemích. Zatímco první studie uvádí, že mírný pokles volatility je způsoben poklesem vněsystémové volatility, druhá studie tento pokles přisuzuje poklesu ve vnitrosystémové složce. Z tohoto přehledu lze dovodit, jak důležité je věnovat pozornost konceptualizaci a operacionalizaci studovaných jevů.

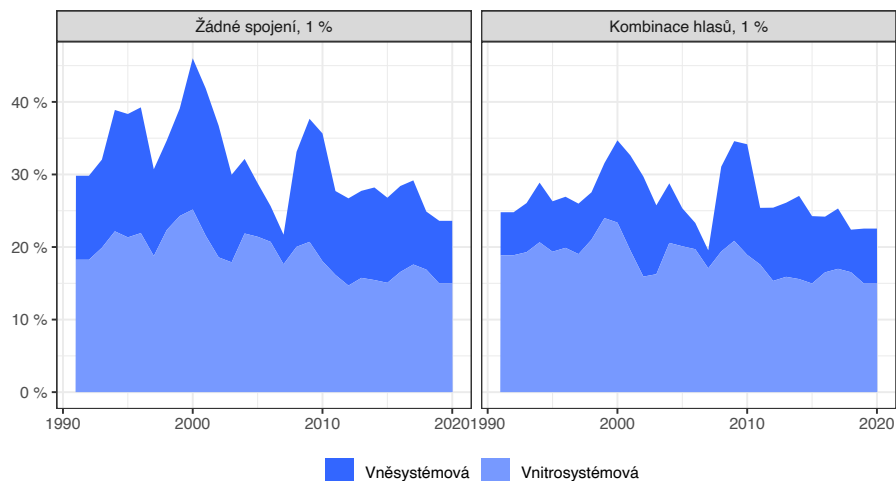
V následující analýze vývoje volební volatility v postkomunistických státech budeme používat opět různé varianty výpočtů, abychom tak nebyli

závislí na jednom přístupu. Dekompozici volební volatility na její dvě složky, kdy první tvoří přechody voličů mezi etablovanými stranami (vnitrosystémová volatility) a druhou tvoří voliči nových stran a stran, které již znovu nekandidovaly (vněsystémová volatility), provádíme dvěma způsoby. První využívá metody NC, která považuje částečně novou stranu za novou stranu, a druhá používá metody CV, která agreguje zisky částečně nové strany se ziskem strany, od níž se oddělila. Při použití metody NC je průměrná hodnota celkové volební volatility na úrovni 30 tvořena z větší části vnitrosystémovou volatilitou (17) a v menší míře vněsystémovou volatilitou (12). Při použití metody CV je celková volatility na úrovni 26 tvořena ještě ve větší míře vnitrosystémovou volatilitou (hodnota 17) než vněsystémovou (8) (viz údaje v Tabulce 3.1). Zatímco v prvním případě tvořila vnitrosystémová volatility 59 procent celkové volatility, tak ve druhém případě už 68 procent. Můžeme s jistotou tvrdit, že vnitrosystémová volatility tvoří větší podíl celkové volatility a že volatility způsobená rozhodnutími elit o vstupu do soutěže a výstupu z ní přispívá k celkové volatilitě méně než přechody voličů mezi stranami. Při výpočtu vnitrosystémové volatility získáváme podobné hodnoty, jaké udávají Emanuele, Chiamonte a Soare (2020, 317). Zároveň ale v čase mírně podíl vnitrosystémové volatility na celkové volatilitě klesá.

Následující graf dekomponuje celkovou volební volatilitu na vněsystémovou a vnitrosystémovou složku a zobrazuje vývoj obou složek volatility v čase a na základě součtu obou složek graf obsahuje informaci i o celkové volatilitě (viz Graf 3.5). Graf prezentuje klouzavý průměr za tři roky (např. rok 2000 zobrazuje průměr za volby v roce 1999, 2000 a 2001). Cílem tohoto způsobu zobrazení je vyhladit ostré zuby v grafu, které by vznikly při prezentaci hodnot pro jednotlivé roky. V případě metody NC je vidět celkový trend poklesu volební volatility, který je způsoben poklesem v obou jejích složkách. Hodnoty vněsystémové volatility byly nejvyšší v 90. letech minulého století, kdy průměrná hodnota činila 14; v následujících dekádách klesla na hodnotu 11. Vnitrosystémová volatility se zdá být v čase méně stabilní, neboť v poslední dekádě klesla na hodnotu 14 oproti hodnotám 20 a 19 v předchozím období. Naopak v případě metody CV můžeme vidět relativně stabilní vývoj, v němž se objevují dva důležité momenty: mírný pokles vnitrosystémové volatility a pokles vněsystémové volatility v průběhu první dekady 21. století.

Hodnoty vnitrosystémové a vněsystémové volatility spolu souvisí: při použití metody NC byla hodnota PKK $r = 0,26$ a při použití metody CV byla hodnota PKK $r = 0,18$. Mainwaring za použití metody největší strany, kterou v našich analýzách nepoužíváme a která svou úrovní leží mezi metodami NC a CV, uvádí pro 618 voleb v 67 zemích od roku 1945 do roku 2006

Graf 3.5 Rozklad volatility na vně- a vnitrosystémovou složku

Klouzavý průměr.

Volební výsledky z databáze ParlGov.org, návaznost stran pro určení volatility autoří.

téměř absolutní nezávislost mezi oběma složkami (Mainwaring, Gervasoni a España-Najera 2017, 627). Toto jejich zjištění nemůžeme na případech postkomunistických států potvrdit.

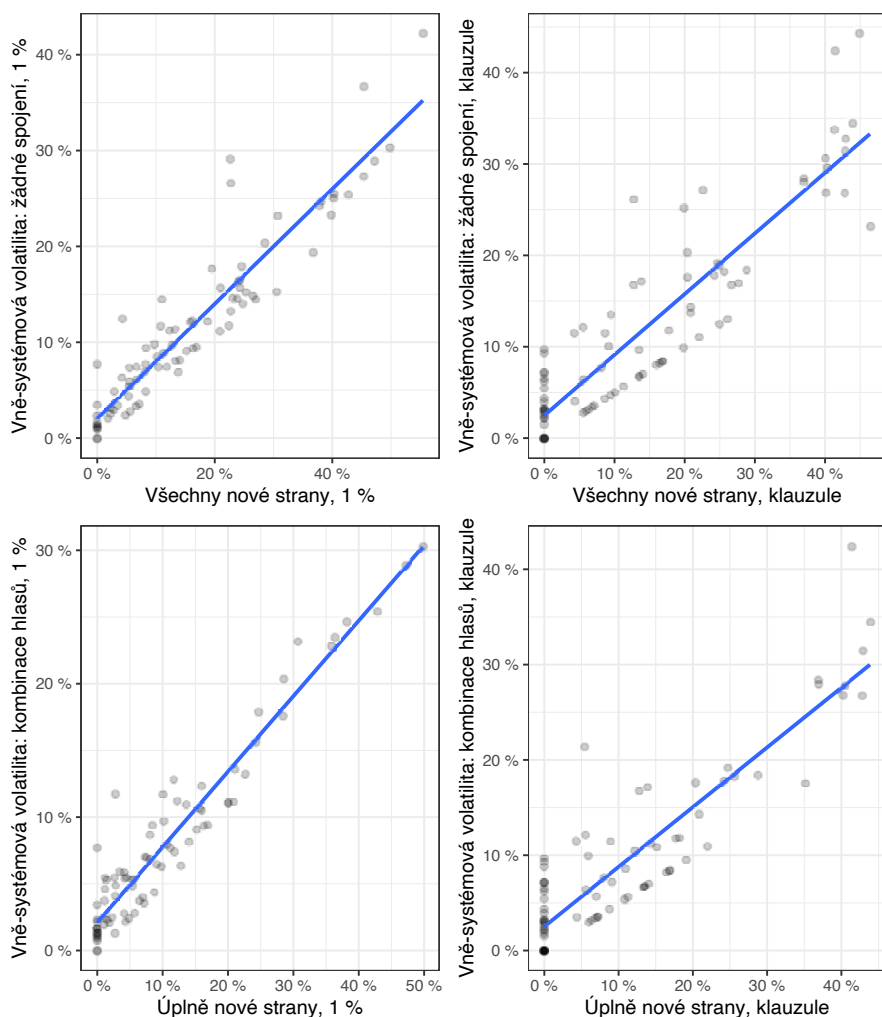
Zastavme se na chvíli u vzájemného vztahu celkové volatility a jejích jednotlivých složek. Využijeme k tomu korelační analýzu hodnot uvedených proměnných při použití metody NC při výpočtu volatility a hranice politické relevance 1 procenta. Celková volatility pozitivně koreluje se svými dvěma složkami: vněsystémovou ($r = 0,85$) a vnitrosystémovou ($r = 0,73$). Mezi oběma složkami je pouze střední vztah ($r = 0,26$). Celkový počet nových stran má těsný vztah s celkovou volatilitou ($r = 0,83$) a ještě těsnější s vněsystémovou volatilitou ($0,94$); naopak pouze střední vztah s vnitrosystémovou volatilitou ($0,31$). Souvislost volební podpory úplně nových stran s celkovou volatilitou je silný ($r = 0,58$), přičemž podstatně silnější je s vněsystémovou volatilitou ($r = 0,67$) a podstatně slabší s vnitrosystémovou volatilitou ($r = 0,19$). V případě částečně nových stran jsou vztahy velmi podobné ($r = 0,55$; $r = 0,59$; $r = 0,24$). Grafy 3.6 a 3.7 zobrazují vzájemné vztahy mezi podporou na jedné straně všech nových stran a úplně nových stran a na druhé straně vnitrosystémovou a vněsystémovou volatilitou.

V poslední době se v akademické komunitě objevuje volání po odlišné konceptualizaci vněsystémové volatility. Mainwaring a Su (2021) a Haughton a Deegan-Krause (2020, 97) upozorňují na to, že současná konceptualizace směšuje jablka a hrušky, když do jednoho indexu zahrnuje jak zisky

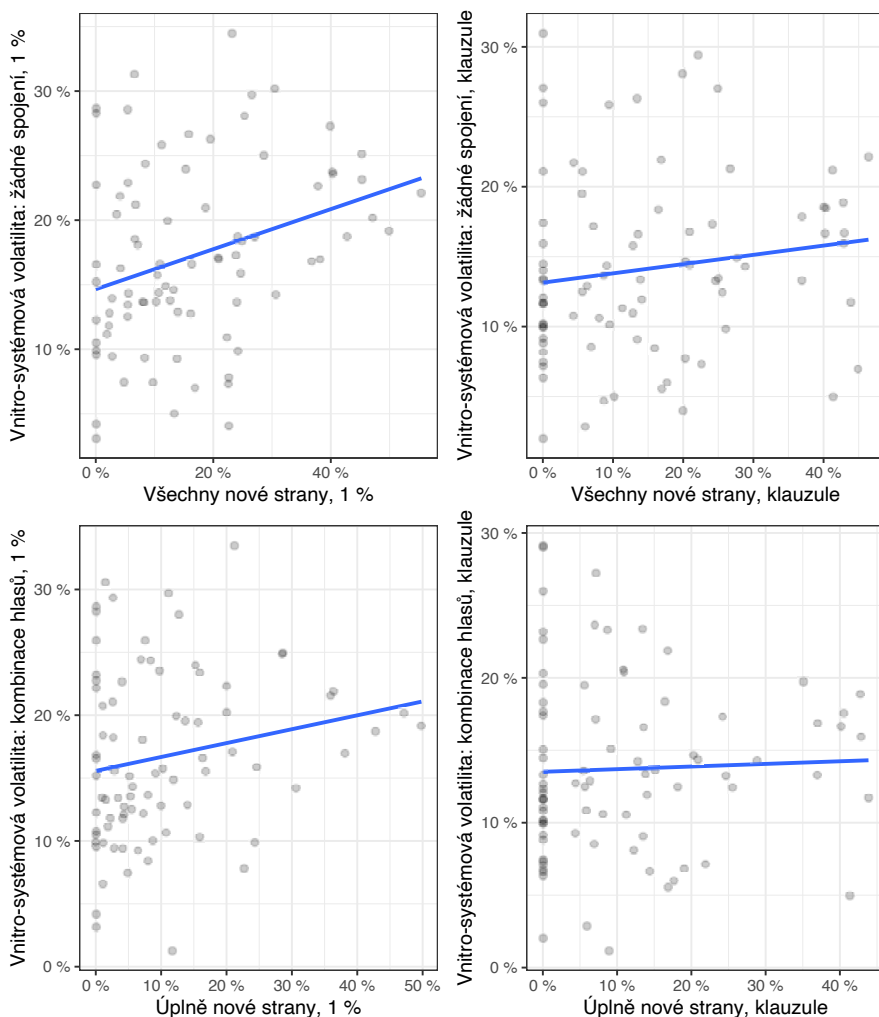
nových stran, tak výstup etablovaných stran ze soutěže. Oba dva procesy jsou odlišné a také rozdílným způsobem přispívají k volatilitě a vývoji stranického systému. Jednou z možností tak je uvažovat o vněsystémové volatilitě jako o volatilitě, kterou způsobují pouze nové strany, a volatilitu, kterou způsobují zaniklé strany, považovat za reziduální kategorii na úrovni sloučené kategorie ostatních stran. Existuje pro tento argument nějaká opora v datech?

Jedna z možností, jak na tuto otázku odpovědět, spočívá v dekompozici vněsystémové volatilitu na tu, která je způsobena vstupem nových stran, a na tu, která je způsobena zánikem etablovaných stran. Graf 3.8 prezentuje

Graf 3.6 Vztah volebního zisku nových stran a vněsystémové volatilitu

Graf 3.7 Vztah volebního zisku nových stran a vníro-systémové volatility

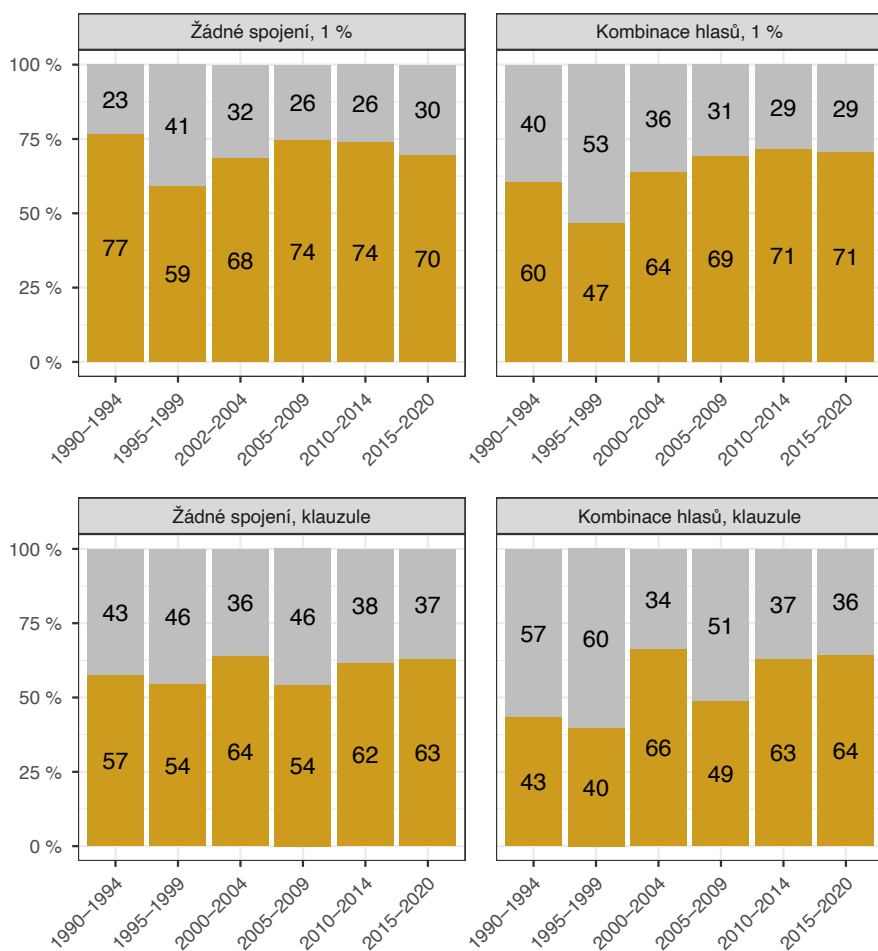

podíl vněsystémové volatility, který je způsoben novými stranami (žluto-hnědá část), tak i ten, který je způsoben zánikem etablované strany (šedá část sloupce). Tři základní vzorce jsou zřejmé. Zaprvé je příspěvek nových stran k vněsystémové volatilitě větší než příspěvek zanikajících stran. Zadruhé se v čase podíl nových stran na vněsystémové volatilitě zvětšuje. Třetí důležitý vzorec se týká rozdílu v podílu nových stran na vněsystémové volatilitě, který je způsoben použitím dvou odlišných kritérií politické relevance. Jestliže použijeme kritérium relevance překročení volební klauzule, je podíl nových stran na vněsystémové volatilitě podstatně nižší než v případě použití kritéria 1 procenta. Zdá se, že výše uvedené volání po redukci vněsystémové

volatility na zisk nových stran by mohlo dávat smysl pouze v případě vyšších hranic politické relevance.

Uvedený rozdíl při použití různých kritérií relevance je způsoben tím, které zanikající strany zařazujeme do kategorie vněsystémové volatility. Pojďme si tento rozdíl ukázat na případu české strany ČSSD, která v roce 2017 získala 7,27 procent hlasů a v následujících volbách již jen 4,65 procenta a nepřekonal tak volební klauzuli. V případě, že použijeme kritérium volební klauzule, tak ČSSD v roce 2021 přispívá k vněsystémové volatilitě hodnotou 7,27 procent. Naopak v případě použití kritéria 1 procenta ČSSD

Graf 3.8 Rozklad vněsystémové složky volatility na příspěvek nových stran a zbytek (zánik starých stran)

Volební výsledky z databáze ParlGov.org, návaznost stran pro určení volatility autoři.

přispívá k vnitrosystémové volatilitě hodnotou 2,62 (7,27 mínus 4,65) a vůbec nepřispívá k vněsystémové volatilitě, neboť žádná strana nezanikla. Je tak zřejmé, že v případě použití kritéria 1 procenta evidujeme mnohem menší počet stran, které zanikly (a přispěly k vněsystémové volatilitě), než v případě použití kritéria volební klauzule. V druhém případě kritérium označuje mnohem více stran, které ukončí svou existenci.¹⁹ Politické strany totiž většinou nezanikají rychle, v jednom volebním cyklu, ale jedná se spíše o postupný propad, kdy nejprve dojde k poklesu podpory pod volební klauzuli a teprve později k zániku, sloučení či jen neúčasti ve volbách.

Výše diskutovaná zjištění na jedné straně opravňují tvrzení některých autorů o tom, že vněsystémová volatilita zahrnuje různé typy procesů a že příspěvek nových stran k vněsystémové volatilitě je větší. To by mělo ospravedlňovat vyčlenění zisku nových stran ve vztahu k celkové volatilitě. Na druhé straně je zřejmé, že tato zjištění podstatným způsobem závisí na tom, jakou hranici politické relevance stanovíme. Navrhovaný krok by mohl mít určitě ospravedlnění v případě použití kritéria 1 procenta, které všechny strany, jež v předchozích volbách získaly parlamentní zastoupení, ale v aktuálních volbách získaly mezi 1 procentem a volební klauzulí, označuje jako kontinuální strany, které přispívají k vnitrosystémové volatilitě. V tomto případě pak roste podstatným způsobem podíl nových stran na vněsystémové volatilitě. Naopak v případě použití kritéria volební klauzule se podíl nových stran snižuje a uvedený krok by řadu změn nepřinesl, neboť rozdíl mezi ziskem nových stran a předchozím ziskem zanikajících stran není dostatečně vysoký.

3.4 Shrnutí

V této kapitole jsme přistoupili k analýze volební volatilitě v 11 postkomunistických státech v průběhu uplynulých 30 let. Využili jsme při tom dvě inovace, které spočívají v důsledné implementaci dvou kritérií pro určení politické relevance stran (1 procenta a volební klauzule) a dvou metod určení organizační kontinuity stran (žádné spojení a kombinace hlasů). Kritérium politické relevance určuje, od kdy jsou strany zahrnuty do výpočtu a od jaké výše naopak jejich zisky neregistrujeme zvlášť, ale agregujeme do souhrnné kategorie ostatních stran. Metoda určení organizační kontinuity stran určuje, které strany považujeme za kontinuální napříč volbami a které ne. Díky

¹⁹ Případu stran, které ztratí parlamentní zastoupení a které zároveň neukončí svou existenci, se na příkladu tří postkomunistických zemí věnují Bakke a Sitter (2015).

tomu disponujeme čtyřmi různými výpočty volební volatility a naše zjištění tak mohou být přesnější, robustnější a detailnější.

Úroveň volební volatility je v analyzovaných postkomunistických státech vysoká a v čase dochází k pouze omezenému poklesu. Její vývoj v čase tak nenaplnuje představy řady expertů, kteří očekávali postupnou institucionalizaci politických stran a jejich systému a tedy i postupný pokles volební volatility. Zatímco v případě výpočtu pomocí metody kombinace hlasů byla úroveň volatility relativně stabilní ve všech třech dekáдах, tak v případě použití metody žádné spojení došlo k poklesu volební volatility. Důvodem je především skutečnost, že metoda NC zachází s částečně novými stranami jako s novými stranami, zatímco metoda CV zisky těchto stran agreguje s původní stranou, z níž se tato částečně nová strana oddělila. Porovnáním hodnot volatility, které jsme získaly na základě obou druhů výpočtů, lze odhalit podstatné změny ve stranickém systému, kdy částečně nová strana nahrazuje původní, z níž se oddělila.

Volební volatilitu způsobují jak přechody voličů mezi etablovanými stranami, tak podpora nových a zánik existujících stran. Toto rozlišení na vnírosystémovou a vněsystémovou volební volatilitu je užitečné pro postkomunistické státy, kde vzniká a je volebně úspěšná řada nových stran. Oba dva druhy volatility přispívají k její celkové úrovni přibližně rovným dílem, i když vnírosystémová volatilita tvoří větší podíl celkové volatility. Znamená to, že volatilita způsobená rozhodnutími elit o vstupu do soutěže a výstupu z ní přispívá k celkové volatilitě méně než přechody voličů mezi stranami. Hodnoty vněsystémové složky v čase mírně klesají s tím, jak se snižuje volební úspěšnost nových stran. Vnírosystémová volatilita v čase také mírně klesá. Díky těmto procesům může celková úroveň volatility také mírně klesat.

Kapitola 4

Teoretická vysvětlení volební volatility a volební úspěšnosti nových stran

Lukáš Linek

Základním zjištěním předchozích dvou kapitol je vysoká úroveň volební volatility v postkomunistických státech, která se v čase příliš nemění a pouze nepatrně klesá. Na základě hodnot agregované volatility lze odhadovat, že stranu v po sobě jdoucích volbách mění minimálně 30 procent voličů. Rozlišení volatility na tu, kterou způsobují etablované strany, a tu, kterou způsobují nové či zanikající strany, se ukázalo jako užitečný nástroj při analýze volatility, neboť téměř polovinu volební volatility označujeme jako vněsystémovou, přičemž její podstatná část je způsobena novými stranami spíše než zánikem starých. Vysoká volatility je tak doplněna vysokou volební úspěšností nových stran. V průměru získávají nové strany téměř každý pátý hlas ve volbách a ve větší míře se daří stranám, které vznikly na zelené louce bez návaznosti na předchozí etablovanou stranu. Kromě toho, že volební nestabilita je v těchto zemích v průměru vysoká, evidujeme podstatné rozdíly v její výši mezi jednotlivými zeměmi i v jednotlivých zemích v čase. Cílem následujících čtyř kapitol je poskytnout vysvětlení výše volební volatility a podpory nových stran v postkomunistických zemích.

Tato kapitola představuje pomyslný úvod k následujícím analytickým oddílům. Vzhledem k tomu, že volební volatility je v postkomunistických státech doplněna opakovaným úspěchem nových stran, považujeme za nutné při vysvětlování volební volatility v této oblasti využít dva relativně oddělené proudy politologické literatury. V této kapitole proto představíme hlavní teoretické argumenty jak literatury, která vysvětluje volební volatility, tak literatury, která vysvětluje volební úspěšnost nových stran. Oba základní proudy literatury představíme v této kapitole odděleně, zatímco v následujících kapitolách budeme postupně analyzovat vliv jednotlivých faktorů souběžně jak na volební volatility, tak na podporu nových stran.

Není náhodné, že oba proudy literatury využívají podobnou argumentaci a vysvětlení. Vždyť volební úspěšnost nových stran automaticky představuje vněsystémovou volební volatility: čím je vyšší podpora nových stran, tím

je vyšší i vněsystemová volatilita a celková volatilita.²⁰ Proto i vysvětlování volební podpory nových stran musí být podobné tomu, jak je vysvětlována vněsystemová volatilita. Základní teoretický rámec obou proudů literatur si všímá permisivity volebního systému, charakteristik politického systému, které přímo nesouvisí s volbami do hlavní komory parlamentu (přímá volba prezidenta, druhá parlamentní komora), ale soutěž v nich ovlivňují, charakteristik stranického systému a stranické soutěže, intenzity konfliktních linií a vazeb voličů na politické stany a nakonec i vlivu kontextuálních charakteristik, které mají indikovat období voličské nespokojenosti, jako jsou špatné hospodářské podmínky, rozšíření korupce, či dokonce vládní nestabilita.

Při prezentaci základních teoretických vysvětlení volební volatility využijeme teoretický rámec, který představili Bartolini a Mair (1990) a který částečně doplňujeme o další vysvětlení z novějších studií. Literaturu o nových stranách přiblížíme především pomocí studií Huga (2001) a Tavits (2008a), jejichž přehled doplníme o jejich dílčí aktualizace. Představení teorií bude probíhat chronologicky, kdy nejprve shrneme literaturu o nových stranách a teprve poté o volební volatilitě. Důvodem je skutečnost, že zisk nových stran tvoří podmnožinu celkové volatility (a především té vněsystemové). Vysvětlení volebního zisku nových stran tak logicky musí tvořit součást vysvětlení volební volatility.

Vysvětlení volební úspěšnosti nových stran uvedeme diskuzí o provázanosti vysvětlení formování nových stran a jejich úspěšnosti. Důvodem je řada skutečností, nicméně nejdůležitějším je argument o tom, že kalkulace volební úspěšnosti nové strany vstupuje do zvažování politických elit ohledně toho, zda stranu vůbec založit. Soudobá literatura vznik nových stran povětšinou konceptualizuje jako strategické rozhodnutí politických elit a kandidátů o vstupu do soutěže (Cox 1997; Hug 2001; Spirova 2007; Tavits 2006). Důležitou roli hraje i etnická heterogenita společnosti, a proto v jedné z podkapitol upozorňujeme na to, že v případě existence dostatečně početné etnické menšiny vznikají etnické strany s jasně uzavřeným elektorátem, který přispívá ke stabilizaci části stranického systému.

4.1 Nové strany v politickém systému: formování a volební úspěch

Literatura ohledně formování a volebního úspěchu nových stran má dva základní proudy. První se zaměřuje na nové strany určitého ideologického

20 V analyzovaných datech z postkomunistických zemí od roku 1990 do roku 2020 dosahují korelační koeficienty mezi ziskem nových stran, vněsystemovou volatilitou a celkovou volatilitou hodnot nad 0,8 (podrobněji viz část 3.3).

zaměření a patří sem studie vzniku a úspěchu stran zelených (viz např. Kitschelt 1989; Kitschelt a McGann 1995; Müller-Rommel 1998), krajní pravice (viz např. Golder 2003) nebo antikorupčních stran (viz např. Bågenholm 2013a) či určité organizační struktury (např. nové podnikatelské strany, viz Arter 2016; Hloušek, Kopeček a Vodová 2020). Druhý proud se zaměřuje na komparativní studie všech nových stran. Obě literatury jsou komplementární, přičemž se z velké části překrývají (viz např. Hug 2001, 1–10). Náš výzkumný zájem se zaměřuje především na volební úspěch nových stran obecně, a proto literaturu o nových stranách určitého typu budeme diskutovat v omezené míře a soustředíme se spíše na literaturu o nových stranách obecně, její teoretickou argumentaci a zjištění.

Zároveň se literatura o nových politických stranách zaměřuje na dva důležité aspekty jejich existence (Harmel a Robertson 1985; Harmel 1985, 412–413). Zprvė zkoumá vznik nových politických stran a faktory, které jejich zformování umožnily či usnadnily. Druhý proud literatury zkoumá volební úspěšnost nových politických stran a faktory, které jejich úspěšnost zvyšují, a to jak v horizontu krátkodobém (první volby od vzniku strany), tak dlouhodobém (trvalost strany, opakovaný volební úspěch strany). Oba proudy literatury se zaměřují na nové strany v odlišné fázi jejich vývoje. Při vysvětlování je nicméně nutné oba přístupy kombinovat vzhledem k jejich vzájemné provázanosti. Ta je způsobena třemi hlavními faktory: (1.) kauzální logikou, kdy zformování strany předchází jejímu volebnímu úspěchu; (2.) skutečností, že zformování nové strany a její úspěšnost bývají evidovány ke stejnému časovému okamžiku (tedy k volbám); a (3.) tím, že kalkulace volebního úspěchu vstupuje do strategického zvažování politických elit při rozhodnutí, zda vůbec zformovat politickou stranu.

Z výše popsané provázanosti vyplývá, že volební úspěch nových stran nelze vysvětlit, aniž bychom dokázali vysvětlit jejich zformování. A naopak, zformování nových stran nelze vysvětlit, aniž bychom vzali do úvahy kalkulaci budoucího volebního úspěchu politickými elitami a vliv kontextuálních faktorů na něj. Různé volební kontexty se liší z hlediska toho, jak pravděpodobné je, že se zformuje úspěšná nová strana. Tam, kde je nákladné zformovat úspěšnou novou stranu, vznikne velmi málo stran a ještě méně jich bude volebně úspěšných. Rozhodování politických elit ohledně zformování nové strany je totiž ovlivněno strategickou kalkulací volebního úspěchu (Cox 1997, 151–172; Hug 2001).

Provázanost vysvětlení formování a úspěchu nových stran se v komparativním výzkumu projevuje především tak, že proměnné, které mají vysvětlovat pouze zformování nových stran, vysvětlují povětšinou i úspěch nových stran. Hug v daném kontextu hovoří o zkresení výběru při analýze volebního

úspěchu nových stran, neboť zformované strany představují takové organizace, které byly zformovány na základě kalkulace budoucího úspěchu ve volbách, a nikoli všechny potenciálně nové organizace (Hug 2000, 189; Selb a Pituctin 2010, 152). V následujících dvou podkapitolách proto představíme základní teoretický rámec pro zkoumání faktorů, které ovlivňují zformování nových stran a jejich volební úspěšnost.

4.2 Vysvětlení formování nových stran

Když se řekne „zformování nové strany“, člověk si většinou představí situaci, kdy přípravný výbor strany sepiše stanovy, určí vedení a nechá na veřejném úřadě (v postkomunistických státech povětšinou ministerstvo či soud) stranu zaregistrovat (viz např. Casal Bértoa a Biezen 2019). V češtině používáme spíše spojení „založení nové strany“. V každém případě se jedná o situaci, která se projeví počtem nových registrovaných stran. Tento přístup preferují například Harmel a Robertson (1985) nebo v českém prostředí Šárovce (2020). Tyto případy založení a registrace stran se odehrávají mimo období voleb, i když ne úplně nezávisle na jejich konání. Dalo by se říci, že se odehrávají spíše v období před volbami než v období po volbách. Hlavní faktory, které ovlivňují tento typ zformování nové strany, představují registrační náklady v podobě vyjádření veřejné podpory (počet podpisů) a finančních poplatků, případně další minimální administrativní náklady na fungování strany. Birnir (2004) upozorňuje, jak se tato pravidla mohou stát velmi diskriminačními ve vztahu ke geograficky koncentrovaným etnickým menšinám, jestliže jsou tato pravidla geograficky podmíněna.

Uvedený přístup má ale svá úskalí. Ostatně český příklad poukazuje na to, jak počty registrovaných stran mohou být zavádějící z hlediska toho, nakolik tyto počty reprezentují strany, které soutěží na národní úrovni. Volební pravidla pro komunální volby umožňují kandidovat i občanům, kteří nechtějí pro komunální volby použít značku některé ze zavedených stran. Ukládají jim ale specifické povinnosti. Nezávislí kandidáti tak musí svou kandidaturu podpořit peticí na podporu kandidatury, kterou musí podepsat 7 procent oprávněných voličů dané obce. Jestliže nechtějí nezávislí kandidáti podstupovat tuto náročnou proceduru, mohou se rozhodnout, že si zaregistrují vlastní stranu, jejímž účelem je zaštitit jejich kandidaturu do komunálního zastupitelstva. Ve větších městech vyžaduje registrace strany menší počet podpisů než petice na podporu nestranické kandidatury. Celkový počet (nových) zaregistrovaných stran tak může představovat údaj, který dramaticky nekoresponduje s počtem stran, které soutěží na národní úrovni.

Ve většině analytických studií tak „zformování nové strany“ odkazuje k počtu nových stran mezi těmi, které se účastní národních voleb (např. Hug 2001, 81; Tavits 2006)²¹, nebo mezi těmi stranami, které v národních volbách získaly určitý podíl hlasů. Tavits (2008a, 123) například používá hranici 0,3 procenta. Z teoretického a konceptuálního hlediska tak dochází k podstatné změně, kterou znamená přesun od počtu registrovaných nových stran k počtu kandidujících nových stran. Zaměření na registrované strany má blíže k organizačnímu přístupu k politickým stranám a zájmu o strany jako organizační jednotky. Naopak využití skutečnosti, že strany kandidují ve volbách, vede k tomu, že jednotlivé případy stran evidujeme na úrovni tzv. elektorů (kandidujících jednotek). Literatura, která zkoumá formování nových stran až ve volební fázi, se tak velmi přibližuje literatuře, která zkoumá strategické zvažování ohledně vstupu kandidátů do volební soutěže.

Strategické rozhodování kandidátů o vstupu do soutěže detailně popisuje například Cox (1997); jeho argumenty shrnuje například Tavits (2006) a ve vztahu k volebním strategiím stran v postkomunistických zemích rozvíjí například Spirova (2007, 13–54). Zformování či založení nové strany je výsledkem strategického rozhodování elit ohledně vstupu do volební soutěže jako svébytná nová strana. Mezi základní parametry tohoto rozhodování patří náklady kandidatury, zisky z volebního úspěchu a pravděpodobnost volebního úspěchu. Uvedené parametry je nicméně nutné interpretovat v co nejširším významu. *Náklady na kandidaturu* tak představují nejen náklady na samotnou kandidaturu, ale i náklady na úspěšnou kandidaturu. Mezi první typ nákladů spadají podmínky registrace strany, resp. registrace volební kandidátky, které mohou vyžadovat nejen podporující podpisy, ale i finanční depozity. Náklady na úspěšnou kandidaturu určuje především volební systém, který definuje podmínky pro získání mandátu. Logice volebního systému se uzpůsobuje i marketing stran, který představuje podstatnou část nákladů na úspěšnou kandidaturu. *Zisk z volebního úspěchu* představuje především získání mandátů v parlamentu, případně získání pozic ve vládě. Kalkulaci tohoto zisku ovlivňují možnosti ovlivnění veřejné politiky či zneužití úřadu pro soukromé účely. Ve druhém sledu může takový zisk představovat i situace, kdy se strana nedostane do parlamentu, ale její volební zisk ji opravňuje k dalším benefitům, především k veřejnému financování stran. *Pravděpodobnost volebního úspěchu* je pak určena nejen hranicí volebního úspěchu, ale i kontextem voleb, strukturou příležitostí a nejistotou ohledně budoucího volebního výsledku.

21 Hug dále reflektuje skutečnost, že oficiální volební údaje nemusí reportovat výsledky všech kandidujících stran a že jím vykazované počty nových stran mohou být nižší než ty skutečné. Navíc z analýzy vylučuje regionální strany a kategorii „ostatní strany“.

Různá teoretická vysvětlení formování nových stran sumarizovali nejprve Harmel a Robertson (1985) a následně Hug (2001). V jejich studiích jsou tak systemizovány jednotlivé faktory, které v obecné rovině měří náklady kandidatury (striktní registrační pravidla: finanční depozity, petiční požadavky), zisky z účasti ve volbách či volebního úspěchu (volební formule, volební klauzule, velikost volebních obvodů, veřejné financování stran, centralizace státu, nestabilita vlád) a nová témata ve společnosti (sociální heterogenita, hospodářské problémy, velké státy). Při analýze západoevropských demokracií Hug (2001) zjistil, že více nových stran vznikalo ve větších zemích, při horší hospodářské situaci, v jazykově homogenních společnostech a v zemích s veřejným financováním stran a neočekávaně i s finančními depozity a podpisovými požadavky na kandidaturu. Ve výsledném regresním modelu některé z uvedených faktorů ztrácely na významnosti, což s ohledem na celkový počet případů (N = 261) není překvapivé.

Tavits (2008a) se ve své studii o nových stranách v postkomunistických zemích zaměřila na dva hlavní faktory: volební systém s nízkými bariérami (náklady na registraci strany, typ volební formule a průměrná velikost volebních obvodů) a zisky z volebního úspěchu (přímo volený prezident, státní financování stran). Její analýzy potvrzují, že nové strany vznikají především tam, kde existuje státní financování stran, kde je přímo volen prezident a kde je poměrný systém s velkými volebními obvody (oproti smíšeným volebním systémům). Naopak počet nových stran klesá v zemích s finančními depozity pro registraci stran. Pro zjištění Tavits (2008a) je důležitý ještě jeden moment. Své analýzy prováděla na nových stranách se ziskem alespoň 0,3 procenta hlasů. Zároveň je replikovala i na nových stranách se ziskem alespoň 0,5 procenta hlasů. Model na volebně úspěšnějších nových stranách měl dokonce zřetelnější efekty nezávislých proměnných. To je důležité pro diskuzi ohledně vzájemné souvislosti vysvětlení formování a volebního úspěchu nových stran.

4.3 Vysvětlení volebního úspěchu nových stran

V literatuře panuje většinová shoda ohledně toho, že volební úspěšnost je definována výhrou ve volbách a ziskem mandátu, přičemž většinové a poměrné volební systémy vyžadují odlišné úrovně volební podpory pro zisk mandátu. Ještě větší úspěch ve volbách může představovat privilegované postavení, které strana může získat pro vytváření vlády. Většina literatury, která zkoumá volební úspěšnost nových stran, se zaměřuje na institucionální a strukturální faktory, které mají usnadňovat vznik strany, její kandidaturu

a především zisk hlasů ve volbách a mandátů v parlamentu (viz např. Hug 2001; Birch 2003; Tavits 2008a). Základní model, který vysvětluje volební úspěšnost nových stran, využívá 3 základní vysvětlení: (1.) volební systém; (2.) charakteristiky politického systému, které ovlivňují volební soutěž; (3.) špatný výkon vlády (vývoj hospodářství, rozšíření korupce, vládní nestabilita). Nyní postupně představíme detailnější argumentaci jednotlivých vysvětlení. Oproti vysvětlování formování nových stran ubývají instituce, které se týkají registrace stran a jejich kandidatury, a naopak do hry vstupují další charakteristiky politického systému jako přímá volba prezidenta.

4.3.1 Volební systém

Základní mechanismus vlivu volebního systému na volební úspěšnost stran spočívá v tzv. permisivitě volebního systému, tedy míře snadnosti, s jakou může nová strana uspět. Zjednodušeně řečeno, permisivitu volebního systému určuje především volební formule a velikost volebních obvodů, přičemž v poměrných systémech vstupuje do hry i výše volební klauzule. Výzkum efektů volebních systémů se dominantně shoduje na tom, že většinový a poměrný systém se odlišují v tom, jaké nastavují podmínky pro kooperativní a soutěživé strategie stran a ovlivňují ochotu politiků kandidovat s novou stranou (Cox 1997; Laakso a Taagepera 1979). Většinové systémy odměňují kooperativní chování stran, protože úspěch ve volbách vyžaduje zisk buď prosté, nebo absolutní většiny. Naopak poměrné systémy poskytují úspěch i stranám, které získají několik málo procent hlasů a podaří se jim překonat volební klauzuli. Znamená to, že v poměrných systémech mají strany málo důvodů pro volební koordinaci, vytváření koalic či strategické nenasazování kandidátů ve volebních obvodech.

Navazující výzkumy ukazují, že odlišné podněty obou hlavních typů volebních systémů se projevují i ve smíšených volebních systémech. Strany tak často používají odlišné strategie pro každou složku volebního systému zvlášť. Zatímco středně velké strany převážně kooperují pouze ve většinové složce, tak menší strany kooperují i v poměrné složce (Kostadinova 2006). To se projevuje i v menším počtu stran, a tedy rozsahu stranického systému v zemích s většinovým a smíšeným volebním systémem (Kostadinova 2002). Projevuje se tato souvislost ale i ve volební úspěšnosti nových stran?

V počátku výzkumu volební úspěšnosti nových stran se zdálo, že tyto strany bývají úspěšné spíše v zemích s poměrným volebním systémem než v zemích s většinovým systémem (Harmel a Robertson 1985). Pozdější výzkumy nicméně upozorňují na nejednoznačnost tohoto zjištění. Hug (2001) například vůbec toto zjištění nepotvrdil, Engler (2016) zjistila větší podporu

nových stran ve smíšených volebních systémech oproti poměrným. Částečně jasno do vztahu mezi úspěšností nových stran a volebním systémem přinesla jiná studie (Chiru et al. 2020), jejíž autoři rozlišili nové strany na úplně nové, vzniklé rozštěpením a vzniklé sloučením (podrobněji viz Příloha 2, část P2.3). Zatímco nové strany vzniklé rozštěpením se objevují spíše v poměrných systémech, tak nové strany, které vznikly na základě sloučení, se objevují spíše ve většinových a smíšených systémech. Úplně nové strany se objevují spíše ve většinových systémech, ale toto zjištění není statisticky významné. Zjištění autorů této studie je tak v souladu s výzkumy Kostadinové (2006), která ukazuje kooperativní strategie stran ve smíšených systémech tří postkomunistických států. Ty totiž mohou v průběhu času vést ke sloučení stran.

Vedle rozlišení volebních systémů podle jejich formule (poměrný, smíšený a většinový) je druhou důležitou charakteristickou volebního systému, která ovlivňuje volební úspěšnost nových stran, velikost volebních obvodů. Ta je definována jako počet mandátů, které se v daném volebním obvodu rozdělují. Když jsou totiž volební obvody malé, je pro strany obecně obtížnější získat v daném obvodu mandát. Nejkrajnějším případem jsou volební obvody ve většinových systémech, v nichž strany soutěží pouze o jediný mandát. V případě poměrných a smíšených systémů je nutné ještě zvážit, jakým způsobem ovlivní volební úspěšnost nových stran výše volební klauzule: čím vyšší je totiž volební klauzule, tím obtížnější je pro strany ji překonat. Studie z poslední doby naznačují, že samotná volební klauzule vliv na úspěšnost nových stran nemá (Engler 2016; Chiru, Popescu a Székely 2021), zatímco velikost obvodu mírný vliv má (Chiru, Popescu a Székely 2021); Engler (2016) uvádí statisticky nevýznamný pozitivní efekt velikosti obvodu na zisky nových stran.

4.3.2 Další charakteristiky politického systému

Význam politického systému v širším, ale i užším smyslu byl v literatuře o nových stranách také tematizován. V následující diskuzi se zaměříme jak na relativně stabilní institucionální charakteristiku (přímá volba prezidenta), tak na mnohem proměnlivější (státní financování stran). Dvě studie zisků nových stran v postkomunistických státech upozornily na roli přímé volby prezidenta, přičemž první z nich vliv přímé volby na zisky nových stran nepotvrdila (Birch 2003, 119–135), zatímco druhá jej potvrdila především v zemích se silnou pozicí prezidenta (Tavits 2008a). Základní argument tvrdí, že existence přímé volby prezidenta představuje další potenciální zisk z účasti v parlamentních volbách. V zemích s přímou volbou prezidenta je

pro politiky mnohem lákavější získat prezidentských post spíše než parlamentní. Politické strany a jejich účast v parlamentních volbách pak pro politiky slouží jako začátek delší cesty k prezidentskému úřadu.

Základní parametry studiu státního financování politických stran a volební úspěšnosti nových stran v postkomunistických státech stanovila svou studii Birnir (2005). Zřetelně totiž prokázala, že v zemích, kde je zavedeno státní financování stran, se do parlamentu dostává méně nových stran než v zemích, kde veřejné financování není. Podle jejich zjištění se do parlamentu dostává v průměru o 2 nové strany více v zemích bez státního financování než v zemích, kde státní financování existuje (Birnir 2005, 932).²² Toto zjištění je v přímém kontrastu s pozdějším zjištěním Tavits (2008a), podle níž státní financování stran naopak počet nových stran zvyšuje. Tavits nicméně používá odlišnou závisle proměnnou (počet nových stran se ziskem nad 0,3 procenta, resp. 0,5 procenta). Tato odlišnost v závisle proměnné, která je navíc spojená s opačným efektem státního financování stran, upozorňuje na to, že vztah státního financování a úspěšnosti nových stran může být komplikovanější a v závislosti na jeho podobě může motivovat odlišné organizační strategie elit (viz např. Casal Bértoa a Spirova 2019; Scarrow 2006).

V čím dál větší míře si autoři uvědomují, že státní financování politických stran je vícedimenzionální a jeho jednotlivé složky jsou v různé míře navázány na volební zisky. Zatímco část státních příspěvků bývá vyplácena parlamentním stranám, další část může být vyplácena i těm, které získají nižší podporu ve volbách. Literatura v tomto kontextu rozlišuje restriktivní režim státního financování stran a liberální režim. Zatímco první poskytuje státní finance výhradně parlamentním stranám, druhý je dává i neparlamentním stranám, kterým se podaří překročit zákonem stanovenou hranici, jež je nižší než volební klauzule.

Odlišné důsledky těchto režimů na volební strategie politických elit a na vznik a podporu nových stran analyzuje například Spirova (2007). Její studie se zaměřuje na dvě země s liberálním režimem, konkrétně na Bulharsko a Maďarsko, v nichž mají na státní finance nárok strany se ziskem alespoň 1 procenta hlasů. Jestliže je státní financování stran rozšířeno i na neparlamentní strany, menší politické strany tomu přizpůsobují svou strategii. Některé strany opakovaně kandidují s cílem získat státní dotace pro neparlamentní strany, případně se spojují do volebních koalic s cílem překročit

22 Toto zjištění nepřímo potvrzuje i van Biezen a Raskova (2014) které ukazují, že počet nových stran je mírně nižší v zemích se zavedeným státním financováním, i když efekt není statisticky významný. Bez významného efektu je i úroveň pro vyplácení státních příspěvků. Obě autorky dále ukazují, že počet nových stran klesá s tím, jak roste celková úroveň zákonné regulace politických stran. Celková úroveň zákonné regulace stran nicméně podstatně souvisí se státním financováním.

hranici pro státní příspěvky neparlamentním stranám. Obdobně argumentuje na českém příkladu Hanley (2011). Casal Bértoa a Spirova (2019) dokonce používají termín „strany mezi klauzulemi“, čímž chtějí upozornit na specifický segment politických stran, které nezískají parlamentní zastoupení, ale disponují státními příspěvky na činnost. Tyto strany uzpůsobují své volební strategie, neboť kalkulují i s hranicí pro státní financování. V důsledku tak tento systém státního financování nemusí vést k většímu počtu nových stran, neboť odměňuje i jiné strategie, jako je například opakovaná samostatná kandidatura bez zisku parlamentního zastoupení. Dosavadní studie, které pouze rozlišují, zda státní financování stran existuje, či ne, nedokážou tyto jemnosti zachytit.

4.3.3 Politické příležitosti a kontexty

Dosud diskutovaná institucionální vysvětlení volebního úspěchu nových stran kladou důraz na to, jak politické instituce ovlivňují strategie politických elit (tedy politických kandidátů a podnikatelů) a jejich rozhodnutí, zda a jak kandidovat, zda zakládat novou stranu či vstoupit do existující a zda existující strana má kandidovat sama nebo spolupracovat s jinými stranami. Instituce ale dokáží vysvětlit spíše rozdíly mezi zeměmi a pouze v omezené míře změny v jedné zemi v čase, neboť instituce bývají často stabilní a mají tedy konstantní hodnotu. Naopak variabilitu podpory nových stran v čase v jedné zemi by mohly vysvětlovat méně stabilní charakteristiky politické soutěže a vládnutí jako například stranické složení vlád či vládní nestabilitu. Variabilitu podpory nových stran v čase lze vysvětlovat také rozdíly mezi voliči. Ti totiž v dosavadní diskuzi nebyli příliš zohledňováni, na což upozorňuje Tavits (2008a, 118–119). Tento argument se týká ale především komparativní literatury.²³ Naopak studie případů volební úspěšnosti jednotlivých stran voliče a jejich nespokojenost s etablovanými stranami akcentují (viz např. Voda a Havlík 2021). V této podkapitole proto představíme některé studie, které zdůrazňují voličskou perspektivu, nicméně vztahy většinou modelují na agregované úrovni států.

Základním předpokladem většiny voličských vysvětlení úspěchu nových stran je představa voliče, který je nespokojený s etablovanými stranami a hledá k nim alternativu (typicky Tavits 2008a, 119). Uvedená nespokojenost

²³ Typický je v tomto kontextu postesk Huga (2001, 125–126), který při diskuzi faktorů, jež ovlivňují volební úspěch nových stran, zmiňuje voliče jako důležitý faktor, který je nicméně mimo jeho teoretický rámec a nezahrnuje jej tak do analýzy. Individuální úspěchy stran zelených či krajní pravice bývají interpretovány převážně tak, že etablované strany nereagují na témata nových stran a nespokojení voliči se tak obrací k novým stranám.

může mít řadu podob, ale v literatuře dominují dva hlavní zdroje této nespokojenosti: hospodářská situace a rozšíření korupce. V tomto kontextu je proto vhodné využít literaturu o ekonomickém hlasování, která vysvětluje podporu vládních stran na základě vývoje hospodářství (podrobněji viz Kapitola 7). Jestliže se hospodářství daří špatně, voliči jsou v rostoucí míře nespokojeni s vládními stranami. Tato nespokojenost pak může být vyjádřena hlasováním pro etablované opoziční strany, hlasováním pro nové strany anebo neúčastí ve volbách. Obdobným způsobem se projevuje i rozšíření korupce v zemi: nespokojenost s rozsahem korupce vede voliče k odklonu od vládních stran a hledání alternativ.

Oba zdroje voličské nespokojenosti představují kontexty, v nichž se odehrává volební soutěž a které musí být využity politickými elitami k vytvoření zdání potřeby „potrestat“ vládní strany a politiky. Nejedná se proto nutně o vysvětlení, která vycházejí od voličů. Vývoj hospodářství a korupce představují spíše kontexty, v nichž se voličské perspektivy mohou náležitě projevit. Obdobně lze uvažovat o jiném kontextu, který literatura o nových stranách často uvádí jako předpoklad jejich úspěchu: důležité téma, které etablované strany neřeší. Skutečnost, že se nové téma stane důležitým, není pouze důsledkem strukturálních změn ve společnosti, které vedou k hodnotové změně. Typickým příkladem je rozšíření postmateriálních hodnot, v jejichž důsledku se volebně prosazují ekologické strany. Nebo globalizace, která má být v pozadí úspěchu krajně pravicových a populistických stran. K politizaci nového tématu je neméně nutná i aktivní role politických stran a hnutí, které toto téma politicky artikulují. Stejně jako v předchozí podkapitole uváděné institucionální charakteristiky, které ke svému působení vyžadují strategicky kalkulující politické elity a elektorát, jenž se alespoň zčásti učí, jak fungují dané instituce, tak v této podkapitole představovaná vysvětlení, která vycházejí z voličské optiky, vyžadují podobně strategicky kalkulující elity, které krizové kontexty dokáží artikulovat jako politický problém, a voliče, kteří na danou artikulaci zareagují.

Literatura o volebním úspěchu nových stran, která využívá pouze agregované údaje o jejich podpoře ve volbách, má velmi omezený prostor pro poskytnutí voličských vysvětlení. Zaměřuje se tak většinou na mezinárodně srovnatelné indikátory, které by měly postihnout voličskou nespokojenost. Někteří autoři tak upozorňují na hospodářské podmínky: jestliže jsou hospodářské podmínky špatné (např. se zvyšuje úroveň nezaměstnanosti, roste inflace, klesá HDP), voliči jsou nespokojeni s tím, jak vláda řídí hospodářství, a tuto nespokojenost dají najevo hlasováním pro opoziční strany (klasická teorie ekonomického hlasování) anebo hlasováním pro nové strany (Tavits 2008a). Podobným způsobem přistupuje odborná literatura i ke zkoumání

vlivu korupce. Při zkoumání vztahu korupce a podpory nových stran na agregované úrovni se nejčastěji používá porovnání volebních zisků nových stran s různými indexy, které měří rozšíření korupce v zemi (World Bank, Transparency International atd.). Typickou představitelkou tohoto přístupu je Engler (2016), podle níž vliv korupce na zisky nových stran ovlivňují dva procesy: historicky odvozená úroveň korupce v zemi, která se jen pomalu mění, a každoroční změny v úrovni korupce v zemi. V zemích s vysokou mírou korupce je podpora nových stran nižší, neboť klientelistické vztahy stabilizují podporu stran, zatímco v zemích s nižší mírou korupce vzniká více nových stran. Neméně důležitá je i skutečnost, že zvýšení úrovně korupce v zemi vede k podpoře nových stran.

Podstatnou inovaci do výzkumu vlivu korupce na nové strany přinesl Bågenholm (2013a; 2013b; Bågenholm a Charron 2014). Jeho výzkumy jsou založeny na datovém souboru pro 32 zemí a období 1981 až 2011, v němž pro každou stranu zjistil, zda použila antikorupční rétoriku ve volební kampani, zda nařkla své volební soupeře z korupce a zda se jí týkal nějaký korupční skandál v době volební kampaně.²⁴ Nejenže ukázal, že antikorupční program používají nové a hlavní opoziční strany, ale ukázal, že jeho využití vede k podstatným volebním ziskům (Bågenholm 2013a). Politizace korupce ve volební kampani je pro nové a opoziční strany navíc výhodnější v zemích, kde je rozšířená korupce (Bågenholm a Charron 2014). Zároveň se mu podařilo ukázat, že nařčení z korupce a zapojení do korupčního skandálu snižuje podporu straně o přibližně 3 procentní body. Silou efektu se zapojení do korupce vyrovná šestiprocentnímu nárůstu nezaměstnanosti (Bågenholm 2013b, 604). Bågenholmovy výzkumy tak potvrdily význam politizace korupce ve volební soutěži.

Charron a Bågenholm (2016) ukázali, že ochota stoupenců stran, které jsou nařčené z korupce, opustit stranu a hlasovat pro jinou či se neúčastnit voleb, je podmíněna volební nabídkou. V zemích s větším počtem stran mají voliči možnost vybrat si ideologicky blízkou alternativu, zatímco v zemích s malým počtem stran nemají voliči jinou možnost než hlasovat pro hlavní opoziční stranu. Proto můžeme častěji vidět, že od korupčních stran odcházejí především voliči, kteří se zařazují na střed a kteří mají v okolí alespoň jednu blízkou alternativu.

24 Bågenholm k identifikaci antikorupčního programového zaměření stran využívá volební reporty, které byly publikované v odborných časopisech typu *West European Politics*, *Electoral Studies*, *European Journal of Political Research*. Nevýhodou spoléhání na tyto reporty je, že jako protikorupční strany např. označuje ODS a ČSSD v kampani v roce 2006 či nově založenou TOP 09 v roce 2010. I přes dílčí nepřesnosti jsou jeho závěry robustní a dávají smysl.

Na Bågenholmovy výzkumy navázal Klačnja, Tucker a Deegan-Krause (2016), kteří po vzoru teorie ekonomického hlasování rozlišili dva druhy hlasování ve volbách na základě korupce: hlasování na základě osobní zkušenosti s korupcí (*pocketbook corruption voting*) a hlasování na základě rozšíření korupce mezi politiky (*sociotropic corruption voting*). Hlasování na základě osobní zkušenosti s korupcí je dlouhodobý fenomén, který se jen pomalu mění. Naopak hlasování na základě rozšíření korupce mezi politiky se podle nich objevuje pouze tehdy, když některá z nově vzniklých antikorupčních stran téma prosazuje a podaří se jí dostat téma korupce do agendy médií. Díky tomu se aktivuje hlasování na základě rozšíření korupce v zemi. Hlasování na základě korupce tak vyžaduje politizaci strany politických elit.

Situace, kdy hospodářská situace či rozšíření korupce mají vést k podpoře nových stran, by měly sdílet jednu společnou charakteristiku. Voliči by neměli mezi současnými politickými stranami vidět důvěryhodnou alternativu k vládním stranám. Tavits (2008a, 121) tuto situaci konkrétně specifikuje: voliči podporují nové strany, jestliže mezi parlamentními stranami není žádná, která by v minulosti nebyla ve vládě, a jestliže voliči měli negativní zkušenosti s jejich vládnutím. Naopak jestliže mezi opozičními stranami existuje některá, která v minulosti vládla a s níž byli voliči relativně spokojeni, neexistuje moc velký prostor pro vznik nových stran.²⁵ Nové strany jsou tak úspěšné v zemích, kde již všechny etablované strany minimálně jednou (a ne moc úspěšně) participovaly ve vládě.

Podobným směrem jde i studie Chiru, Popescu a Székely (2021), kteří v rámci svého obecnějšího modelu poukázali na fakt, že nové strany vznikají častěji v zemích s vládní nestabilitou. Vládní nestabilita podle jejich zjištění zvyšuje pravděpodobnost volebního úspěchu jak úplně nových, tak částečně nových stran (vzniklých odštěpením). Naopak vůbec nesouvisí s úspěchem stran, které vznikly sloučením. Podle těchto autorů řada nových odštěpených stran vznikala v období vládních krizí, přímo odštěpením od některé z vládních stran. Úplně nové strany vznikají tehdy, když voliči nevidí v existujících stranách žádnou alternativu k současným vládním stranám. V těchto situacích se objevují apely na očistění politické třídy a nástup nových politiků. Tímto argumentem navazují na předchozí výzkum Pop-Elechese (2010),

25 Literatura o zformování a volební úspěšnosti nových stran, kterou jsme v této kapitole diskutovali, se zaměřuje na prvotní fázi vývoje politické strany, která končí účastí v prvních volbách. Opakovaná volební úspěšnost a trvalost stranické organizace patří mezi další z kritérií, u nichž lze zkoumat, jak si nové strany vedou. Většina studií upozorňuje na význam stranické organizace a její ukotvení ve společnosti. Bolleyer a Bytcek (2017) upozorňují na to, jak dlouhodobou úspěšnost ovlivňují organizační charakteristiky jako způsob vzniku strany či zda došlo ke změně vedení strany. My se zaměřujeme pouze na podporu nových stran v jejich prvních volbách a nezkoumáme tak, nakolik se novým stranám podařilo ve volbách uspět opakovaně (viz např. Emanuele a Sikk 2021).

kteřý na existenci vládních alternativ upozornil. Pro tato tvrzení o roli vládních krizí na štěpení stran ale ani jedna studie nepředkládá důkazy, a proto je nutné je chápat spíše jako hypotetická vysvětlení nalezeného vztahu.

4.4 Poznámka o (strategickém) vstupu etnických stran a jejich úspěchu

Specifický případ formování stran, jejich vstupu do soutěže a volebního úspěchu představují tzv. etnické strany. Ty bývají definovány jako strany, jejichž cílem je reprezentovat a mobilizovat voliče etnické minority v zemi. Konkrétně se jedná o strany, které se prezentují jako obránci zájmu jedné konkrétní etnické skupiny a pro něž je toto téma ve volební soutěži ústřední (Chandra 2011, 155). Etnicitu chápeme jako skupinovou identitu, která je založena na různých charakteristikách, jako jsou kulturní zvyky, jazyk, náboženství, územní příslušnost či rasa, a tyto sdílené charakteristiky bývají společně označeny etnickým pojmem (Hale 2008). Proč je vhodné věnovat několik odstavců etnickým stranám a čím se jejich pozice liší od ostatních, ne-etnických stran?

Od počátku výzkumu stranických systémů a voličských vazeb ke stranám bývá etnicita uváděna jako hlavní konfliktní linie (Lipset a Rokkan 1967). Důvodem je skutečnost, že etnická konfliktní linie bývá dobře politicky organizována (Ordeshook a Shvetsova 1994). Etnické strany se totiž pohybují ve specifických podmínkách, které se projevují tím, že mobilizují jasně ohraničenou skupinu voličů, která si navíc často vytváří pevnou voličskou vazbu ke straně a pro niž bývá typický i společný zájem (Hale 2008). Nejenže u etnických stran existuje pevná vazba na etnickou skupinu, tyto skupiny navíc bývají teritoriálně koncentrované. Tato koncentrace je důležitá ve volební soutěži, neboť ta bývá organizována pomocí územně definovaných volebních obvodů. Jakákoli teritoriální koncentrace etnické skupiny tak může znamenat dominantní pozici ve volebním obvodě (Bochsler 2011).

Základní proměnnou, která určuje, zda etnická strana vznikne a bude volebně úspěšná, je velikost etnické skupiny, kterou chce strana reprezentovat (Bernauer a Bochslers 2011). Tato charakteristika musí být doplněna o vlastnosti volebního systému a teritoriální koncentraci etnické menšiny. V obecné rovině jsou etnické strany úspěšnější v poměrných systémech a v menší míře i ve smíšených volebních systémech. V poměrném systému totiž stačí, když etnická strana překoná hranici volební klauzule. Určujícím kritériem tak je vztah mezi velikostí etnické skupiny a volební klauzulí: jestliže etnická skupina tvoří větší podíl populace, než je výše volební klauzule,

s velkou pravděpodobností pak etnická strana vznikne a bude zároveň volebně úspěšná. Vysoká volební klauzule tak logicky vznik etnických stran omezuje. Bernauer a Bochsler (2011) nicméně ukazují, že volební klauzule má negativní efekt na vznik etnických stran pouze v situaci, kdy etnická skupina tvoří menší podíl populace, než je výše volební klauzule. Na volební zisk pak už klauzule nemá vliv (viz též Ishiyama a Stewart 2021). Většinové systémy naopak nepodporují vznik etnických stran tehdy, když je etnická skupina teritoriálně rozptýlena. Koncentrace etnické skupiny naopak může vést ke vzniku a úspěchu etnických stran i ve většinových systémech.

Volební systém je cíleně a strategicky upravovaná instituce, pro kterou je typické, že vládní většina upravuje volební pravidla tak, aby pro ni byla výhodná (viz např. Gallagher a Mitchell 2005). Nastavení volebního systému ve vztahu k etnickým minoritám je proto důležitým parametrem pro jejich volební úspěch. V postkomunistickém kontextu můžeme připomenout například úpravy volebního systému na Slovensku, jehož obyvatelstvo tvoří přibližně 9 procent Maďarů. Nejprve byla v roce 1992 zvýšena volební klauzule ze 3 na 5 procent a následně v roce 1998 byla zvýšena hranice pro volební koalice. V důsledku to znamenalo, že ve volbách může uspět pouze jedna maďarská strana, která navíc nesmí být koalici menších maďarských stran (Bochsler a Szöcsik 2013, 766).

Přestože velikost etnické menšiny a výše volební klauzule mohou podporovat vznik etnické strany v konkrétní zemi, nemusí k tomu nutně dojít a politické elity dané etnické menšiny mohou preferovat odlišné strategie jako například kandidaturu za některou ze stran většinové populace. To byl ostatně přístup etnických Rusů v baltských státech. Bilinski (2015) tyto odlišnosti vysvětluje statusem etnických menšin. Největší šanci na zformování a úspěch mají etnické strany těch menšin, které v minulosti měly dominantní pozici jako vládnoucí národ na daném území (Maďaři na Slovensku či v Rumunsku, Turkové v Bulharsku). Menší šanci mají ty menšiny, které na daném území žijí dlouhodobě, ale nikdy nebyly v dominantní pozici ve státě (Bělorusové v Polsku). Nejmenší šanci na úspěch mají ty menšiny, které působí na daném území krátkodobě, mají imigrantský charakter (Rusové v Estonsku) či představují diasporu (Romové v řadě zemí). Obdobný argument potvrzuje na příkladu evropských etnických stran Koev (2022).

Komparativní výzkumy Evanse a Whitefielda (2000) upozornily na to, že pouze v některých zemích lze etnicitu označit za zdroj konfliktní linie ve společnosti. Mezi tyto země patří ty, v nichž existuje silná etnická menšina: ruská v baltských státech, maďarská v Rumunsku a na Slovensku a turecká v Bulharsku (obdobně též Whitefield 2002). Jedná se přesně o ty případy, které Bilinski (2015) označil za menšiny, jež v minulosti měly na daném

území dominantní postavení ve vládnutí. Bilinski nicméně ruskou menšinu v baltských státech označuje jako imigrantskou a zdráhá se ji přiřadit do skupiny těch menšin, které na daném území dříve politicky dominovaly. Naopak v ostatních pěti státech (Česko, Slovinsko, Chorvatsko, Polsko a Maďarsko) silnou etnickou menšinu neevdujeme. Proto ani v těchto zemích nebudeme očekávat existenci etnické strany, která by stabilizovala voličské chování etnické menšiny. V ostatních zemích by existence etnické menšiny měla stabilizovat voličského chování a v těchto zemích by pak v důsledku mělo vznikat méně nových stran, měly by být méně úspěšné a volební volatilita by měla být nižší.

4.5 Vysvětlení volební volatility

Představení teoretických vysvětlení volební volatility začneme základním modelem volební volatility, na němž staví studie z posledních let, které tento model dále rozvíjejí a z nichž některé budeme detailněji diskutovat. Tento model lze shrnout do pěti základních vysvětlení: (1.) struktura stranického systému (fragmentace a polarizace); (2.) permissivní pravidla usnadňující vznik stran; (3.) politické instituce, které ovlivňují volební soutěž; (4.) pevnost vazeb voličů ke stranám; a (5.) hospodářská situace a obecně výkon vlády (viz např. Bartolini a Mair 1990; Roberts a Wibbels 1999). Oproti vysvětlením volební úspěšnosti nových stran se v tomto přehledu objevují charakteristiky stranického systému a pevnost vazeb voličů ke stranám. Pojďme nyní stručně jednotlivá vysvětlení blíže představit.

První vysvětlení klade důraz na vliv struktury stranického systému na volatilitu, a to ze dvou důvodů: fragmentace a polarizace. Zaprvé v systémech s velkým počtem stran je pro voliče snadnější přecházet mezi stranami a pro politické podnikatele a kandidáty zase snazší zformovat stranu a uspět s ní ve volbách (Tavits 2008b).²⁶ Fragmentace je operacionalizována jako počet relevantních stran nebo tzv. efektivní počet stran (viz např. Bartolini a Mair 1990; Mainwaring a Zoco 2007; Mainwaring, Gervasoni a España-Najera 2017; Tavits 2005; Pedersen 1982). Kauzální mechanismus je v tomto případě spekulativní, nicméně logicky dost silný: pro voliče je údajně snazší přejít

²⁶ Tento argument a způsob měření efektu fragmentovaného stranického systému lze považovat za matematický artefakt a mechanický důsledek výpočtu. Jestliže existuje větší počet stran, které vstupují do výpočtu volatility, provádíme více porovnání volebních výsledků. Ve dvoustranickém systému porovnáваме výsledky pouze dvou stran; v systému se sedmi stranami porovnáваме zisky sedmi různých stran v po sobě jdoucích volbách. Je zřejmé, že více porovnání může snadno vést k vyšší volatilitě (podrobněji viz Bartolini a Mair 1990; Bischoff 2013, 543–544).

k jiné straně tehdy, když je nabídka relevantních subjektů větší (Bartolini a Mair 1990, 131–145). Při větší nabídce stran se zvyšuje pravděpodobnost, že se volič ocitne ideologicky blíže k jiné straně, než kterou v minulosti volil (Tavits 2005). Zadržet by polarizace stranického systému měla volební volatilitu naopak snižovat. Zde je uvažovaným a opět velmi logickým kauzálním mechanismem to, že pro voliče je těžší změnit volbu, pokud je další relevantní nabídka umístěna na opačném pólu nějaké důležité ideologické dimenze.

Druhé vysvětlení si všímá volebního systému. Volební systém a jeho charakteristiky totiž podstatným způsobem ovlivňují míru kooperace a konfliktu mezi stranickými elitami a podmínky pro strategické hlasování voličů (Cox 1997). Argumentace je v tomto případě velmi obdobná vysvětlením, která jsme prezentovali v podkapitole 4.3.1 o vlivu volebního systému na úspěšnost nových stran. To znamená, že vyšší volatilita by se měla objevovat v zemích s permissivnějšími volebními pravidly. Většina studií poukazuje na vliv volebního systému na volební volatilitu: poměrné systémy mají vyšší volatilitu oproti většinovým (Baldini a Pappalardo 2009) a smíšeným (Epperly 2011). Jiní autoři si všímají spíše velikosti volebních obvodů a výše volební klauzule: velké obvody a nízká klauzule vedou k vyšší volatilitě. Nicméně takto předpovězený vztah byl potvrzen jen některými výzkumy (viz Epperly 2011; Tavits 2005; viz Mainwaring et al. 2017 pro odlišný závěr).

Kromě přímého vlivu volebního systému na vznik nových stran a volební volatilitu nesmíme zapomínat na nepřímý vliv například skrze míru strategického hlasování, počet stran ve vládě či organizační podobu politických stran (Mair 2008). O těchto efektech na volební volatilitu je možné uvažovat v analogii k mechanickému a psychologickému efektu volebních systémů. Efekt volebního systému se neprojevuje pouze v aktuálním působení na kalkulace elit a jednání voličů a nepřestává působit okamžikem voleb. Dále působí (neformálně, psychologicky) a ovlivňuje řadu dalších aspektů politické soutěže.

Třetí soubor faktorů, které ovlivňují volební volatilitu, představují politické instituce, které volební soutěž ovlivňují, ale nejedná se o volební systém. Nejčastěji se v tomto kontextu hovoří o přímých prezidentských volbách. V předchozí podkapitole jsme zdůraznili vliv této charakteristiky na zisky nových stran a v obdobném duchu tato charakteristika ovlivňuje vněsystémovou volatilitu, jejíž podstatnou část tvoří zisky nových stran, a celkovou volatilitu, jejíž menší část tvoří zisky těchto nových stran. Na souvislost politických institucí a volební volatilitu důležitou studií upozornili Andrews a Bairett (2014), kteří tvrdí, že na stabilizaci stranického systému a snížení zisku nových stran (tedy celkové a vněsystémové volatilitě) mají

vliv politické instituce, které definují (1.) ceny, o které se ve volební soutěži hraje; a (2.) potřebu stran koordinovat svůj postup, a tedy počet kandidujících stran ve volbách (Andrews a Bairett 2014, 308). Autoři hovoří o dvou kontextuálních charakteristikách, které ovlivňují vznik nových stran: přímo volený (silný) prezident a druhá komora parlamentu. Zatímco obě charakteristiky ovlivňují potřebu elit koordinovat volební postup, pouze první charakteristika zvyšuje volební příležitosti pro politické elity.

Andrews a Bairett – v přímé návaznosti na Coxova (1997) zjištění ohledně strategického vstupu stran do soutěže – argumentují, že přímo volené instituce představují volební příležitosti a že jejich specifická kombinace ovlivňuje vstup stran do soutěže a jejich odchod z ní. Uvedené volební příležitosti buď podporují elity v tom, aby založili novou politickou stranu, anebo je od takového jednání odrazují (Andrews a Bairett 2014, 310). Vedle parlamentních voleb v politickém systému mohou být na národní úrovni ještě volby prezidentské a volby do druhé komory parlamentu. Vzájemné uspořádání těchto typů voleb ovlivňuje, nakolik se politické elity rozhodnou koordinovat postup napříč volenými úřady.

Hlavní proměnnou je existence přímo voleného prezidentského úřadu. Ten totiž zvyšuje příležitosti, jak ovlivnit politický proces a získat z něj výhody. Zatímco některé politické elity mohou klást prioritu na získání parlamentních pozic, jiné se mohou orientovat na prezidentský úřad. Přímou voleným prezidentem tak zvyšuje podněty pro elity k tomu, aby se parlamentních voleb účastnily nové strany, jejichž hlavní agendou jsou ale volby prezidentské. Navíc čím větší jsou prezidentské pravomoci, tím větší jsou zisky z účasti v prezidentské volbě a obecně podněty pro vznik nových stran. Vznik nových stran může existence přímo voleného prezidenta ovlivňovat i nepřímo, neboť má negativní vliv na organizační vývoj stran a jejich konsolidaci (Mainwaring 1993; Shugart a Carey 1992). Volební kalendář je ale v tomto kontextu zásadní. Jestliže totiž probíhají prezidentské volby souběžně s parlamentními, dochází k větší koordinaci postupu stran napříč oběma volbami a pro politické elity není výhodné využívat strategie formování nových stran. Jestliže ale probíhají krátce po sobě, zvyšuje blízkost prezidentských voleb volební volatilitu.

Existence druhé parlamentní komory by na rozdíl od přímo voleného prezidenta měla přispívat k větší stabilitě stran a nepodporovat vznik nových stran. Politické strany, které jsou zastoupené v dolní komoře, totiž v dvoukomorových systémech musí udržovat a podporovat koalice s podobně smýšlejícími politiky v horní komoře. Jinak by pro ně bylo obtížné prosazovat legislativní agendu skrze parlament (Heller 2007).

Andrews a Bairett (2014) výše uvedené vztahy mezi volební volatilitou, přímou volbou prezidenta, bikameralismem a volebním kalendářem prozkoumali na případu 16 postkomunistických zemí od roku 1990 do roku 2011. Ačkoli své hypotézy formulují ve vztahu k celkové úrovni volatility, testují je i ve vztahu k volatilitě vněsystémové. Jejich analýzy ukazují, že jak vněsystémovou, tak celkovou volební volatilitu ovlivňují charakteristiky jako přímo volený prezident, pravomoci prezidenta, souběžnost prezidentských a parlamentních voleb, bikameralismus, výše volební klauzule a velikost volebního obvodu. V navazujících simulacích navíc potvrdili, že rozdíly ve volební volatilitě a především podpoře nových stran mezi postkomunistickými a západoevropskými státy jsou způsobené odlišnou konstrukcí politického systému, a tedy institucionální volbou, kterou postkomunistické elity učinily v první polovině 90. let 20. století. Ty se totiž postupně přiklonily k parlamentnímu režimu s poměrným systémem, prezidentem voleným ve dvoukolové volbě a jednokomorovým parlamentem.

Státní financování stran by mělo mít podobný vliv na volební volatilitu, jako má na zisky nových stran. Na jedné straně by státní financování mělo přispívat k institucionalizaci stran a stranického systému, a tedy nejen k nižší podpoře nových stran, ale i k nižší volební volatilitě; na druhé straně může fungovat státní financování jako podstatný zdroj motivace pro kandidaturu nových a malých stran. Birnir (2005) přesvědčivě ukázala, že zavedení státního financování politických stran vede k nižší volební volatilitě: bez ohledu na výši volební podpory, od níž má strana nárok na financování, je v zemích se státním financováním volební volatilita nižší o 13 procentních bodů. Význam státního financování pro volební volatilitu v postkomunistických státech zdůrazňují i další studie (Casal Bértoa 2017; Casal Bértoa a Rama 2022).

Čtvrtá skupina vysvětlení zdůrazňuje pevnost vazeb mezi voliči a stranami a sílu konfliktních linií. Tento argument využívá základní zjištění literatury o konfliktních liniích ohledně silného stabilizačního vlivu těchto linií na volební chování. Konfliktní linie se většinou ustavují na základě etnické či jazykové segmentace, na základě třídní pozice, náboženské orientace či místa bydliště. Politizace takovýchto sociálních skupin a identit vede ke stranické identifikaci a loajalitě voličů. Bartolini a Mair (1990) ukázali vliv struktury a pevnosti konfliktních linií na výši volební volatility. Využívali při tom indikátory společenské fragmentace a odborové organizovanosti k postihnutí potenciálu pro ustavení pevných konfliktních linií. Jiné studie pokračují v používání indikátorů společenské fragmentace (Tavits 2005; Tavits 2006) Existují ale i studie, které namísto měření nějaké substantivní charakteristiky vztahu voličů a stran používají pouze proměnné, které měří čas

(typicky Mainwaring a Zoco 2007; Mainwaring, Gervasoni a España-Najera 2017). Mnohem inovativnější je přístup Mainwaringa a Su (2021), kteří propojili údaje o volební volatilitě s informacemi o úrovni stranické identifikace z dotazníkových šetření. Díky tomu prokázali, že vysoká úroveň stranictví ve společnosti dokáže ochránit strany před vyšší volatilitou.

Poslední vysvětlení vychází z teorie ekonomického hlasování, podle níž v hospodářsky špatných obdobích voliči trestají vládní strany (viz např. Lewis-Beck a Stegmaier 2013; 2019). Trestání vládních stran může nabývat tří základních podob: hlasování pro opoziční strany, hlasování pro nové strany anebo neúčast ve volbách. Je zřejmé, že hodnocení vládních stran tak může přispívat k oběma typům volební volatility. Vliv hospodářských podmínek na volební volatilitu nemusí být pouze lineární (Dassonneville a Hooghe 2017b), ale může být i zaoblený (Epperly 2011). Jestliže ve špatných podmínkách voliči trestají vládu a hlasují pro jiné strany, tak v dobrých podmínkách by zase měli vládu odměňovat. Zatímco v prvním případě by měli voliči odcházet od vládních stran, v druhém případě by zase měli k vládním stranám přecházet od opozičních. Volatilita by se tedy neměla měnit pouze v situaci nezměněných, stabilních hospodářských podmínek. Druhou možností nicméně je, že voliči nejednají při hodnocení vládních stran symetricky, tedy že k odměňování vládních stran za lepší hospodářské podmínky nedochází a vlády jsou pouze trestány za špatné podmínky.

4.6 Celkový přehled vysvětlení volební volatility a úspěšnosti nových stran

Tento rozsáhlý přehled zakončíme shrnutím různých přístupů a teorií do jednotné tabulky, v níž vyznačíme jednotlivé studie a autory, kteří daná vysvětlení prezentovali. Jednotlivá vysvětlení spojujeme do 4 souborů vysvětlení: volební systém, politický systém, stranický systém a kontextuální faktory (viz Tabulka 4.1). Cílem je představit hlavní teoretická vysvětlení různých, ale podobných fenoménů (podpora nových stran, volební volatilita). Při tom snadněji vynikne náš hlavní argument, že vysvětlení podpory nových stran a volební volatility jsou velmi podobná. V literatuře se někdy v minulosti již objevovaly pokusy vysvětlovat souběžně vněsystémovou volatilitu a celkovou volatilitu (Andrews a Bairrett 2014) či podporu nových stran a celkovou volební volatilitu (Birner 2005), nikdy ale nedošlo k systematickému propojení obou typů literatur.

Tabulka 4.1 Přehled očekávání ohledně vlivu jednotlivých charakteristik na volební volatilitu a podporu nových stran

Charakteristika	Nové strany zformování	Nové strany úspěšnost	Celková volatilita	Vnitrosystémová volatilita	Vněsystémová volatilita
<i>Volební systém</i>					
formule	H2001 T2008a	E2016 Ch2020	B+M1990 B+P2009 E2011 B2013	P+T2014	P+T2014
klausule	H2001	E2016 Ch2020	A+B2014		A+B2014
velké obvody	T2006 T2008a H2001	B+R2014 E2016 Ch2020	B+M1990 T2005 T2008b A+B2014 D+H2017	P+T2014	A+B2014 P+T2014
disproporcionálnost		Ch2020	B+M1990 D+H2017		
<i>Politický systém</i>					
přímá volba prezidenta	T2008a	E2016	E2011 A+B2014 M+S2021	P+T2014 M+S2021	A+B2014 P+T2014 M+S2021
bikameralismus	-	-	A+B2014		A+B2014
státní financování stran	H2001 T2008a	B+R2014	B2005		
registrační náklady	H2001 T2006 T2008a		-	-	-
<i>Stranický systém</i>					
fragmentace	-	T2008a E2016 Ch2020	B+M1990 T2005 T2008b E2011 B2013 D+H2017	P+T2014 07MGE2007 M+S2021	P+T2014 MGE2007 M+S2021
polarizace	-	-	B+M1990 R+W1999 T2005 T2008b M+S2021	M+S2021	M+S2021
konfliktní linie	-	-	B+M1990 T2005		
stranictví	-	-	M+S2021 B2013	M+S2021	M+S2021
<i>Kontextuální charakteristiky</i>					
hospodářství	H2001 T2008a	T2008a E2016 Ch2020	R+W1999 2005 T2008b E2011 B2013 A+B2014 D+H20114 M+S2021	MGE2007 P+T2014 A+B2014 M+S2021	MGE2007P
korupce	-	E2016 BA2013	M+S2021	M+S2021	M+S2021
alternativa k vládním stranám	-	T2008a			
vládní nestabilita	H2001	Ch2020			
etnická menšina	H2001	T2008a B+R2014	B+M1990 T2008b	P+T2014	P+T2014

Poznámka: Zkratky představují odkazy na níže uváděnou literaturu. Tučně jsou označeny studie s významnými zjištěními efektu.

A+B2014 = Andrews a Bairett (2014)
B2005 = Birnir (2005)
B2013 = Bischoff (2013)
BA2013 = Bågenholm (2013b)
B+P2009 = Baldini a Pappalardo (2009)
B+M1990 = Bartolini a Mair (1990)
B+R2014 = van Biezen a Raskova (2014)
D+H2017 = Dassoneville a Hooghe (2017)
E2011 = Epperly (2011)
E2016 = Engler (2016)
H2001 = Hug (2001)
Ch2020 = Chiru et al. (2020)
MGE2007 = Mainwaring, Gervasoni a Espana-Najera (2007)
M+S2021 = Mainwaring a Su (2021)
P+T2014 = Powell a Tucker (2014)
R+W1999 = Roberts a Wibbels (1999)
T2005 = Tavits (2005)
T2006 = Tavits (2006)
T2008a = Tavits (2008a)
T2008b = Tavits (2008b)

Tabulka odhaluje, že některé charakteristiky jsou využívány k vysvětlování všech různých operacionalizací volební nestability od formování nových stran, jejich volební úspěšnosti, přes vněsystémovou a vnitrosystémovou volatilitu až po celkovou volatilitu. Hospodářské podmínky, etnická heterogenita a permissivní volební pravidla či přímá volba prezidenta ovlivňují všechny podoby volební nestability. Naopak jiné charakteristiky se týkají buď jen formování a volební úspěšnosti nových stran a vněsystémové volatility (pravidla registrace a kandidatury), nebo jen celkové a vnitrosystémové volatility (fragmentace a polarizace stranického systému). Rozdíl je převážně způsoben tím, zda daný faktor ovlivňuje kalkulace elit anebo kalkulace a rozhodování voličů.

4.7 Shrnutí

V této kapitole jsme shrnuli soudobou literaturu, která zkoumá formování a volební úspěšnost nových stran a volební volatilitu. Všechny tyto tři charakteristiky volební soutěže jsou vzájemně podmíněné. Jestliže chceme vysvětlit volební volatilitu, neobejdeme se – minimálně v postkomunistických státech – bez toho, aniž bychom vzali v potaz vysvětlení volební úspěšnosti nových stran. Souběžný přehled těchto tří vysvětlení má navíc upozornit, že jsou si vzájemně velmi podobná.

V průběhu kapitoly jsme několikrát zdůrazňovali to, jak jsou vysvětlení formování nových stran a jejich volební úspěšnosti vzájemně provázány. Strategické kalkulace politických elit ohledně budoucí volební úspěšnosti ovlivňují samotnou skutečnost, zda je strana vůbec ustavena. V literatuře dominují ty způsoby vysvětlení, které se zaměřují na volební systém a strukturu politických institucí, státní financování stran či na vývoj hospodářství a rozšíření korupce. Specifickou pozici při formování a volební úspěšnosti mají etnické strany, které povětšinou mohou spoléhat na vysokou podporu mezi členy dané etnické skupiny. Formování a úspěch etnických stran tak spíše závisí na velikosti etnické menšiny, jejím statusu ve státě a její teritoriální koncentraci.

V následujících třech kapitolách se zaměříme na vliv volebního a stranického systému na úroveň volatility a podpory nových stran (Kapitola 5), na vliv politického systému, státního financování stran či dalších faktorů jako hospodářského vývoje, rozšíření korupce či existence etnické minority (Kapitola 6) a na vliv vládního angažmá na ztráty stran ve vládě a tedy volatilitu (Kapitola 7).

Kapitola 5

Vliv volební soutěže na volební volatilitu a zisky nových stran

Lukáš Linek, Jaromír Mazák

Zatímco v předchozí kapitole jsme shrnuli základní teoretický rámec pro výzkum volební volatility a volební úspěšnosti nových stran, přistoupíme v této a následující kapitole k analýze vlivu jednotlivých charakteristik na samotnou volatilitu a podporu nových stran. V předchozí kapitole jsme využívali takovou logiku prezentace vysvětlení volební volatility a volební úspěšnosti nových stran, která respektovala odlišnost obou typů literatur a výzkumů. Výklad jsme tak strukturovali podle vysvětlovaných jevů. V této a následující kapitole ale vysvětlení obou fenoménů spojíme, neboť základní logika vysvětlování je v obou proudech literatury shodná. Konkrétně se v této kapitole zaměříme na to, jak volební a stranický systém souvisí s volební volatilitou, jejími jednotlivými složkami a podporou nových stran. V následující kapitole se budeme věnovat vlivu širšího politického systému, vývoje hospodářství, rozšíření korupce či existence etnických menšin.

Volební systémy analyzovaných 11 postkomunistických států se v průběhu 90. let minulého století postupně proměňovaly, přičemž výsledným stavem je podstatná homogenita používaných volebních systémů (Armingeon a Careja 2008). Dominujícím modelem je poměrný listinný systém s relativně vysokou procentní hranicí pro vstup do parlamentu nejen pro jednotlivé strany, ale i pro volební koalice. Poměrný systém je používán v celkem 9 z 11 zemí a ve zbývajících dvou (Litva, Maďarsko) je používán smíšený volební systém. Uvedená homogenita se vytvářela již od konce 20. století, kdy postupně docházelo ke zvyšování volební klauzule na 4 procenta (Slovensko, Bulharsko) či na 5 procent (ostatních 9 zemí, přičemž pro země se smíšeným volebním systémem bereme jako směrnou hranici v poměrné složce).²⁷ Kromě výše volební klauzule docházelo i k dalšímu zvyšování bariér pro vstup do volební soutěže, které se týkaly volební formule, velikosti volebních obvodů, volebních depozitů či státního financování stran (Armingeon a Careja 2008; Sebők, Horváth a Balázs 2019). Postupně nicméně frekvence

27 Za zmínku stojí krátkodobé volební reformy v Bulharsku v první dekádě 21. století, kde byl zaveden smíšený volební systém (podrobněji viz Příloha 5).

reforem klesá (viz např. Bielasiak a Hulseý 2013; Birch 2003; Charvát 2016; Chytilék a Šedo 2007; Šedo 2007).

Výše popsaná homogenita a stálost institucí v čase představují pro naši analýzu v určitém smyslu nevýhodu. Zaprvé proto, že v analyzovaných datech existuje pro charakteristiky volebního systému jen omezená variabilita. Zadruhé proto, že charakteristiky zemí se jen málo mění v čase, takže ta variabilita, která v datech je, představuje převážně trvalé rozdíly mezi zeměmi a méně změny uvnitř zemí. Pozorované vztahy těchto charakteristik s volební volatilitou a úspěšností nových stran tak mohou být do velké míry ovlivněny dalšími specifiky analyzovaných zemí a nemohou v žádném případě představovat silnou evidenci o kauzálním působení (nebo jeho absenci). Uvedené obtíže se netýkají pouze volebního systému, ale i politického systému. Také v této oblasti jsou analyzované státy podstatně homogenní (viz následující kapitole).

V této kapitole tedy budeme analyzovat vztah mezi volební volatilitou a podporou nových stran na jedné straně a charakteristikami volebního a stranického systému na druhé straně. Pro účely grafické prezentace našich zjištění budeme využívat údaje o podpoře nových stran a volební volatilitě při hranici politické relevance na 1 procentu volebních zisků. U nových stran budeme graficky prezentovat pouze údaje o celkové výši podpory nových stran dle vysvětlujících proměnných, zatímco v případě volební volatility budeme prezentovat údaje o celkové výši volební volatility, která je vypočítána na základě metody žádné spojení (NC). Metoda žádné spojení považuje jak úplně, tak částečně nové strany za nové. Znamená to, že oba postupy, které využíváme pro grafickou prezentaci, využívají stejná kritéria. Strany, které v grafu nových stran považujeme za nové, jsou ty samé strany, které v grafu volební volatility tvoří vněsystémovou volatilitu.

Nejprve se zaměříme na hlavní politickou instituci, která určuje hranici volebního úspěchu a zároveň ovlivňuje strategické kalkulace politických elit a voličů, tedy na volební systém. Při analýze vztahu mezi volebním systémem, volební volatilitou a podporou nových stran využijeme různé operacionalizace volebního systému, které zohledňují jeho tři základní parametry: volební formule, velikost volebních obvodů a volební klauzule. Druhá podkapitola prozkoumá souvislost volební volatility a stranického systému, především počtu politických stran, fragmentace stranického systému či jeho polarizace. Do úvah zde vstupuje navíc vzájemná souvislost volebního a stranického systému, jejichž vzájemné interakce určuje to, jak vypadá volební soutěž v zemi. Na závěr provedeme vícerozměrnou regresní analýzu s cílem zjistit, jaké kontexty umožňují vznik nových stran.

5.1 Volební systém: formule, velikost obvodu a klauzule

Základní mechanismus vlivu volebního systému na volební nestabilitu spočívá v tzv. permisivitě volebního systému. Ta odkazuje k výši volebního zisku, který je nutný pro získání parlamentního mandátu. Čím nižší jsou bariéry pro vstup, tím je volební systém permisivnější (o permisivitě lze uvažovat jako o opaku restriktivity volebního systému). V obecné rovině určuje permisivitu volebního systému volební formule, velikost volebních obvodů a v poměrných systémech i výše volební klauzule. Operacionalizace těchto charakteristik volebního systému se v literatuře podstatně liší.

Variabilitu v operacionalizaci způsobuje mimo jiné skutečnost, že se někteří autoři snaží vytvořit jednu proměnnou, která by zahrnovala jak informaci o volební formuli, tak informace o velikosti obvodů či volební klauzuli. Mezi typické představitele takového postupu patří například Hug či Tavits. Hug (2001) použil tzv. *práh reprezentace*, který je definován jako minimální úroveň volební podpory, od níž strana může získat mandát ve volbách (v poměrných a smíšených systémech to bývá většinou výše volební klauzule, zatímco ve většinových systémech se tato hodnota blíží polovině hlasů), a *práh vyloučení*, který je definován jako nejvyšší úroveň podpory, do níž lze stranu vyloučit z rozdělování mandátů. Tavits (2006; 2008a) zase využívá průměrnou velikost volebního obvodu, který ve většinových systémech nabývá hodnoty jedna, zatímco v poměrných a smíšených systémech hodnoty vyšší.

Uvedený postup se snaží operacionalizaci volebního systému řešit elegantně pomocí jedné číselné proměnné. Daní za to ale je míra, která nerespektuje nelinearitu vztahu volebního systému a vzniku a úspěšnosti nových stran. Většinové systémy jsou systematicky odlišné od poměrných a smíšených systémů. Zatímco ve většinových systémech získají zastoupení pouze velké strany, případně i menší strany, které ale musí být regionálně silné, tak poměrné a smíšené systémy umožňují parlamentní zastoupení stranám, které mají volební podporu v řadu jednotek procent. Výši této podpory určuje volební klauzule, případně malé volební obvody, zatímco ve většinových systémech klauzule chybí a nahrazuje ji práh reprezentace.

Druhý hlavní mechanismus vlivu volebního systému spočívá v tom, na kolik usnadňuje voličům strategické hlasování. Strategické hlasování je definováno ve vztahu k upřímnému hlasování (viz dichotomii *sincere vs. strategic voting*): zatímco upřímné hlasování představuje hlasování pro nejvyšší preferenci, strategické hlasování představuje odklon od této logiky a hlasování pro jinou alternativu, která není sice nejlépe hodnocena, ale má vyšší pravděpodobnost, že získá mandát a ovlivní vládní složení (Gschwend a Meffert 2017; Stephenson, Aldrich a Blais 2018). Bischoff (2013) v tomto kontextu

navrhuje důležitou inovaci, neboť tvrdí, že jednotlivé volby se liší v tom, jaké incentivy pro strategické hlasování nabízejí. Ty se pevně nevážou na volební systém, ale jsou důsledkem vzájemné interakce volebního systému se stranickým. Typický většinový volební systém neposkytuje žádné podněty pro strategické hlasování při dvoustranickém systému, zatímco ve vícestranickém systému jsou tyto incentivy podstatně větší.²⁸ Koncentrace podpory do jedné či dvou dominantních stran v poměrných systémech vede k odlišné míře strategického hlasování než situace, kdy existuje velké množství malých stran.

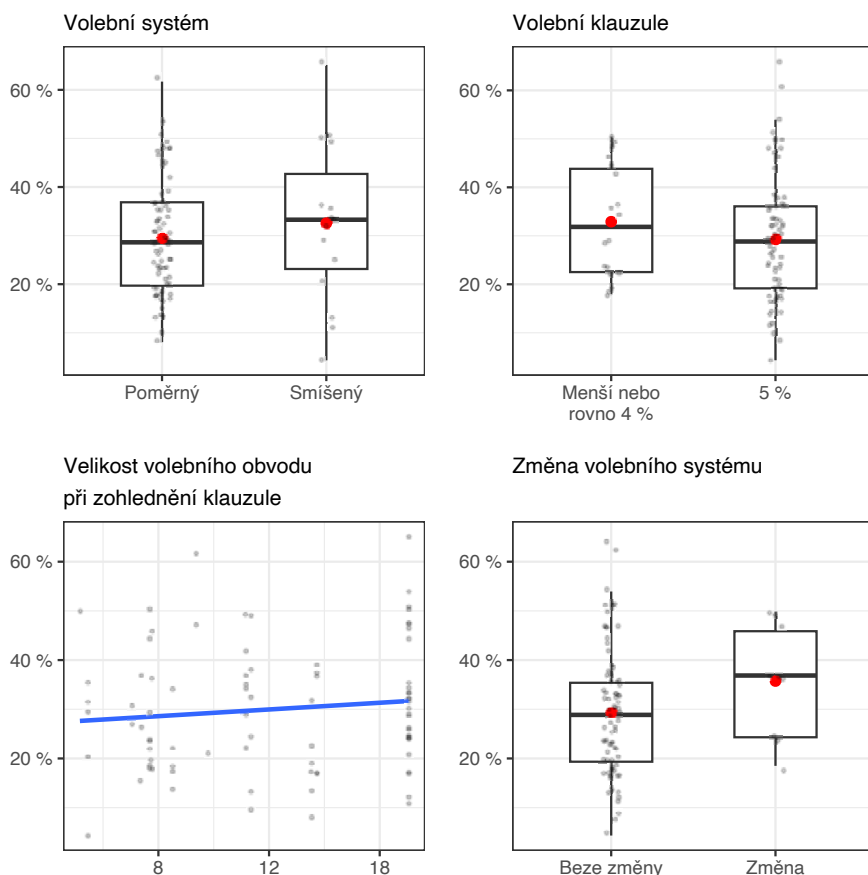
Při bližším pohledu si musíme všimnout odlišných důsledků, které incentivy pro strategické hlasování mají pro voliče různých typů stran stejné velikosti. Rozdíl si můžeme ilustrovat na příkladu poměrného systému s volební klauzulí 3 a 5 procent. Je zřejmé, že tříprocentní klauzule nabízí méně prostoru pro strategické hlasování. Zatímco v případě nových stran to znamená, že jejich voliči nemusí tolik zvažovat existenci volební klauzule a mohou hlasovat pro nové strany (a přispívat k zisku nových stran a vněsystemové volatilitě). V případě etablované strany s podporou kolem 5 procent mají voliči této strany podobné incentivy nehlasovat strategicky, ale důsledek je opačný: stabilita v podpoře jedné strany (a tedy nižší vnitrosystémová volatilita).

Výše uvedená diskuze naznačuje, že souvislost volebního systému a volební volatilita může mít různé podoby. Naštěstí jsou volební systémy analyzovaných postkomunistických států buď poměrné (mandáty jsou rozdělovány stranám více či méně poměrně podle volebního zisku), nebo smíšené (volič má dva hlasy a mandáty jsou přidělovány jak ve většinové, tak poměrné složce). To nám usnadňuje situaci, protože můžeme přistoupit na zjednodušení, díky kterému budeme některé charakteristiky smíšených volebních systémů odvozovat od jejich poměrné složky, která bývá určující pro zisk parlamentního zastoupení.

Souvisí tedy typ volebního systému s volební volatilitou a podporou nových stran? Typ volebního systému dle našich analýz souvisí s volební volatilitou jen v omezené míře (viz Graf 5.1). Výše volební volatilita je mírně nižší v zemích s poměrným systémem oproti zemím se smíšeným systémem. Toto zjištění tedy nepotvrzuje očekávání z literatury o větší volatilitě v poměrných systémech. Průměrné zisky nových stran ve volbách s poměrným i smíšeným systémem se prakticky neliší a také mediány jsou v obou případech velmi blízko (viz Graf 5.2). Dvourozměrná analýza tedy nepotvrzuje

28 Bischoff považuje dvoustranické systémy a systémy s poměrným volebním systémem s volební klauzulí menší než 5 procent za systémy bez incentivů pro strategické hlasování. V ostatních případech vypočítává incentivy pro strategické hlasování jako násobek volební klauzule a počtu politických stran (2013, 545)

Graf 5.1 Dvourozměrná analýza charakteristik volebního systému a volební volatility

Červené body značí aritmetický průměr.

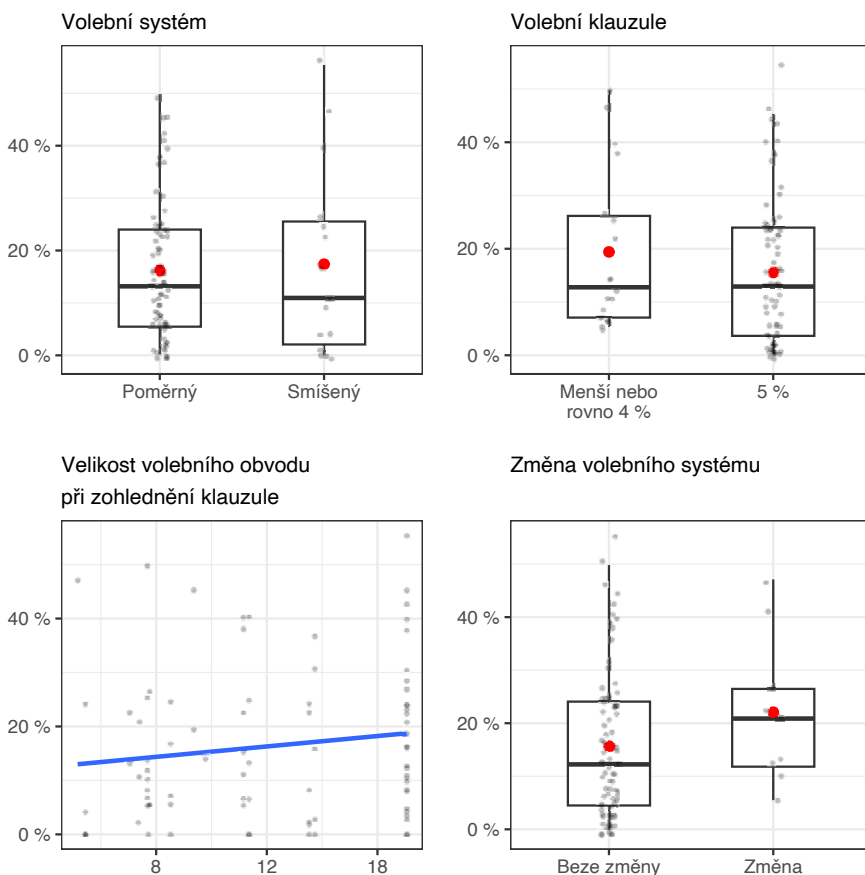
K jednotlivým pozorováním byl přidán malý náhodný šum, aby se body méně překrývaly.

Graf pro velikost volebního obvodu používá logaritmické měřítko.

očekávání z literatury, že novým stranám by se mělo více dařit v poměrných systémech.

V dalším kroku jsme se zaměřili na efekt volební klauzule. Většina voleb byla konána s klauzulí 5 procent (66 z 84 analyzovaných) a nižší hodnoty klauzule byly méně časté. S klauzulí 4 procent se konalo pouze 15 voleb a s ještě nižší klauzulí pouze troje volby, pročez nemělo smysl dělat kategorii s nižším prahem než 4 a méně procent. Na základě Grafu 5.1 se zdá, že v zemích s vyšší volební klauzulí je volební volatilita nižší řádově o tři až čtyři procentní body. Zde ale musíme upozornit na malý počet případů voleb,

Graf 5.2 Dvourozměrná analýza charakteristik volebního systému a volební úspěšnosti nových stran

Červené body značí aritmetický průměr.

K jednotlivým pozorováním byl přidán malý náhodný šum, aby se body méně překrývaly.

Graf pro velikost volebního obvodu používá logaritmické měřítko.

v nichž byla volební klauzule nižší než 5 procent. Navíc podstatná část těchto případů s nižší volební klauzulí se konala na počátku 90. let ještě před tím, než dominantní strany částečně uzavřely politický trh.

Podobným způsobem souvisí výše volební klauzule i s podporou nových stran. Klauzule 5 procent je asociována s menšími zisky nových stran (viz Graf 5.2). Klauzule se tedy v souladu s teorií skutečně jeví jako nástroj, který by mohl alespoň do nějaké míry regulovat příležitosti pro nové strany, a to dokonce i v datovém souboru s velmi nízkou variabilitou, kde proti sobě porovnáváme dvě úrovně volební klauzule, které se na první pohled liší jen

velmi málo. Na druhou stranu musíme vzít v potaz časovou souběžnost vývoje výše volební klauzule (její postupné zvyšování) a pokles vzniku a úspěšnosti nových stran v čase, což formálně umožní až vícerozměrná analýza později v této kapitole.

V dalších analýzách používáme průměrnou velikost volebního obvodu. Základním východiskem je Coxův argument, že velikost volebního obvodu je nejlepší vlastnost pro celkovou charakteristiku volebního designu. Jednoduchému použití velikosti volebního obvodu brání několik věcí. Zaprvé nejsou všechny volební obvody stejně velké a v některých zemích se dokonce používají smíšené volební systémy, které kombinují poměrnou a většinovou složku. Proto je nutné vypočítat tzv. průměrnou velikost volebního obvodu. V případě poměrných systémů se jedná o prostý průměr; v případě smíšeného systému s řadou jednomandátových obvodů je alternativou vytvořit vážený průměr, který bere v potaz velikost poměrné a většinové složky (podrobněji viz Příloha 5).

V některých zemích mohou nastat situace, kdy je velikost volebního obvodu tak vysoká, že její hodnota nemá smysl pro určení volební úspěšnosti strany. Naopak volební klauzule nabývá v takovém volebním systému na větší důležitosti. Například na Slovensku je 150 mandátů udělováno v jednom volebním obvodě, který je identický s hranicemi celé země; používá se nicméně klauzule 5 procent. Je proto logické, když budeme v takových případech považovat za základní instituci, která nutí politiky ke koordinaci, klauzuli na úrovni 5 procent a nikoli velikost volebního obvodu, která naznačuje, že k zisku mandátu by mohlo postačovat 0,67 procenta hlasů ($100 / 150 = 0,67$). Proto je nutné vzít v potaz buď průměrnou velikost volebního obvodu, nebo výši volební klauzule, podle toho, které z pravidel má větší efekt. Detaily k výpočtu jsou popsány v Příloze 5.

V Grafu 5.1 prezentujeme souvislost mezi velikostí volebního obvodu a volební volatilitou. Vztah mezi oběma proměnnými je ale slabý. Jestliže se zvětší průměrný volební obvod o 10 mandátů, zvýší se volební volatilita o 3 procentní body. Podobný a dokonce mírně silnější vztah existuje mezi průměrnou velikostí volebního obvodu a podporou nových stran. Při zvětšení volebního obvodu o 10 mandátů roste podpora nových stran o 4 procentní body. Potvrzujeme tak zjištění Tavits (2008) a Andrewse a Bairetta (2014).

Poslední charakteristikou volebního systému, které věnujeme pozornost, je změna volebního systému před konáním voleb. Jako změnu volebního systému označujeme situace, kdy dojde k alespoň jedné ze tří typů změn: změna volební formule, změna volební klauzule a změna průměrné velikosti volebního obvodu. Změny volební klauzule a velikosti volebního obvodu navíc

musely být větší. Postup konstrukce této proměnné podrobně popisuje Příloha 5. V obecné rovině je větších změn volebního systému málo a jedná se tak pouze o 9 případů voleb z 84. Výčet těchto 9 případů a charakter změny volebního systému popisuje Příloha 5. Tyto významné změny volebního systému se staly v rozmezí let 1992 (Rumunsko) a 2001 (Polsko), tedy povětšinou v první dekádě analyzovaného období. Změny se v pěti z těchto devíti případů týkaly navýšení volební klauzule.

Ve volbách, které se konaly po významné změně volebního systému, byla vyšší volební volatilita než v zemích, kde se volební systém podstatně neměnil. Rozdíl ve výši volební volatility byl 6 procentních bodů (viz Graf 5.1). Stejný rozdíl evidujeme i pro zisky nových stran (viz Graf 5.2). S ohledem na malé počty případů změny je nicméně nutné výsledný obrázek brát s určitou rezervou. Navíc řada změn volebního systému byla koncentrovaná do 90. let minulého století do období větší volební volatility a formování částečně nových stran. Kdybychom se zaměřili na zisky úplně nových stran a na volební volatilitu měřenou na základě metody CV, byly by rozdíly mnohem menší.

Krom přímé souvislosti mezi volebním systémem a volební volatilitou má vliv volebního systému na volatilitu i nepřímou podobu skrze stranický systém. Volební systém, zvláště velikost obvodů a velikost zastupitelského orgánu, ovlivňuje nejen počet kandidujících stran, ale i jejich parlamentní zastoupení (Shugart a Taagepera 2018). Kostadinova (2002) na případě postkomunistických zemí poukázala na to, že poměrné systémy vedou k větší fragmentaci než většinové a smíšené systémy. Do hry zde navíc vstupuje intenzita v odlišnosti zisku hlasů ve volbách od zisku mandátů v zastupitelstvu. V následující podkapitole se zaměříme na souvislost počtu stran a volební nestability.

5.2 Stranický systém: počet stran, fragmentace a polarizace

Souvislost volební volatility a počtu politických stran se objevuje v literatuře od začátku systematického výzkumu volatility (Pedersen 1979; Pedersen 1983; Bartolini a Mair 1990). Pravidelně se pak prokazuje, že volební volatilita je vyšší tehdy, když ve volbách kandiduje a získá hlasy větší množství stran. Čím více stran se účastní voleb, tím větší existuje prostor pro to, aby se zisky těchto stran v čase lišily a volební volatilita dosahovala vyšších hodnot. Do výpočtu volatility tak vstupuje velké množství porovnání podpory stejných stran v čase. Naopak čím méně stran soutěží, tím by měla být volební volatilita nižší; k výpočtu volatility tak slouží jen několik málo porovnání stranických zisků v čase.

S volební volatilitou souvisí nejen počet stran v systému, ale i změna v jejich počtu. Jestliže dojde ke změně jejich počtu (ať už ke zvýšení, či snížení), nutně to představuje volební změnu a volatilitu (Pedersen 1983, 52). Jestliže se zvýší počet stran, musela do systému vstoupit nová strana; jestliže žádná nová strana není úspěšná, nemůže vzrůst počet stran v systému; jestliže se počet stran v systému sníží, musela některá ze stran zaniknout. Bartolini a Mair (1990) v této souvislosti poznamenávají, že se jedná o tautologické vysvětlení, které se točí v kruhu. Každopádně ale neplatí, že se vysoká volatilita rovná vzniku či zániku nějaké strany. Vysoká volatilita může nastat i bez toho, aby se počet stran měnil. Z uvedené diskuze je zřejmé, že počet stran a fragmentace stranického systému souvisí především s volební volatilitou, ale může souviset i se vznikem a úspěšností nových stran.

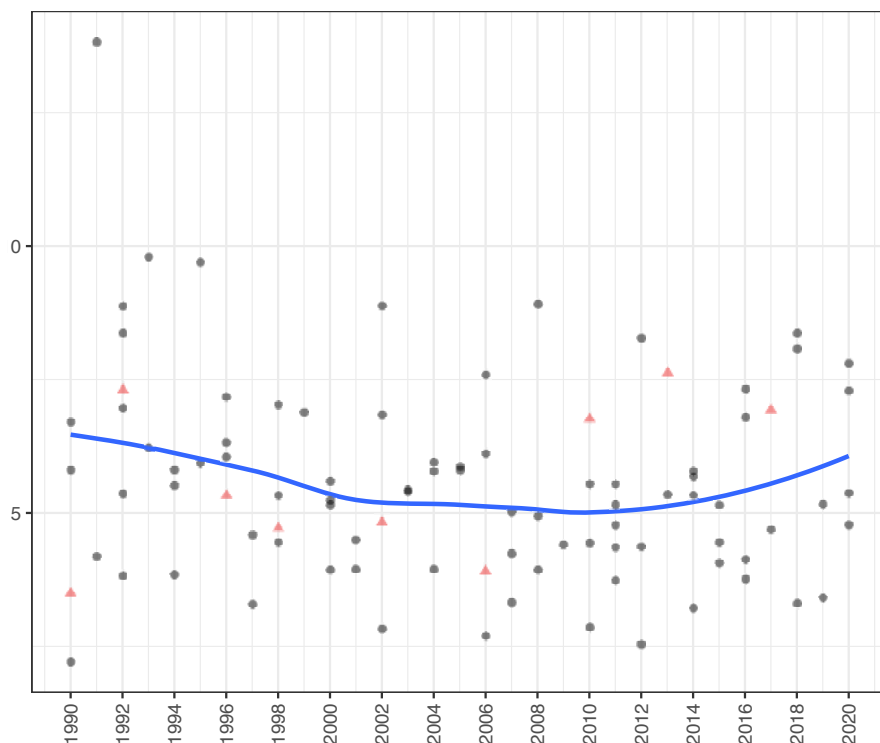
Při zkoumání vztahu mezi volební volatilitou a počtem politických stran je důležité rozhodnutí o tom, které strany zahrnout do výpočtu. Je vhodné započítat všechny politické strany, které kandidovaly ve volbách? Nebo je vhodnější zahrnout pouze ty, které získaly určitý podíl hlasů? Bartolini a Mair (1990, 128–129) argumentovali, že jestliže má souviset volební volatilita s počtem stran, bylo by logické zahrnout mezi sčítané strany všechny ty, které byly zahrnuty do výpočtu volební volatility. Celkový počet stran by měl být shodný s počtem stran, které jsou využity k výpočtu volatility. Na druhé straně tento postup vede k tomu, že do výpočtu jsou zahrnuty i malé a nevýznamné strany. Změna volební podpory takovýchto stran bývá malá a neodpovídá změně v podpoře, která může nastat u velkých stran. Proto Bartolini a Mair otázku ohledně počítání stran řešili pomocí tří různých indikátorů: celkový počet kandidujících stran, počet stran se ziskem nad 2 procenta hlasů a Raeův index fragmentace. V našich analýzách využijeme k měření počtu stran v systému pouze efektivní počet volební stran (Laakso a Taagepera 1979).²⁹

Počet stran je v postkomunistických státech poměrně vysoký. V průměru se analyzovaných voleb účastnilo 9,5 stran se ziskem nad 1 procento a 5,9 stran se ziskem nad volební klauzuli. Vyjádřeno indexem efektivního počtu stran dosahovala fragmentace v průměru 5,6. Počet stran byl v postkomunistických státech vysoký především na počátku 90. let. Jeden z nejextrémnějších případů představoval polský stranický systém, v němž v roce 1991 získalo více než 1 procento 16 politických stran a o dva roky později

29 Použili jsme i podobnou operacionalizaci jako Bartolini a Mair (1990) a počítali jsme strany, které překonaly 1 procento, a strany, které překonaly volební klauzuli. Uvedené tři různé operacionalizace spolu podstatně souvisí. Absolutní počet stran nad 1 procenta a nad volební klauzuli koreloval nejslaběji ($r = 0,57$), zatímco obě absolutní míry těsněji korelovaly s efektivním počtem stran ($r = 0,76$ pro 1 procento a $r = 0,75$ pro volební klauzuli). Bez ohledu na použitou metriku počtu stran jsou vztahy podobné jako v případě efektivního počtu stran.

15 stran. V průběhu 90. let pak počet stran klesal ve všech zemích. Graf 5.3 prezentuje vývoj efektivního počtu stran v čase (na rozdíl od většiny grafů v této publikaci obsahuje informace o 95 volbách, neboť je možné zahrnout i první demokratické volby). Z grafu je zřejmé, že fragmentace stranických systémů dosahovala nejnižších hodnot v první dekádě 21. století a konkrétně v období 2006 až 2010. Přibližně od roku 2012 počet stran opět roste.

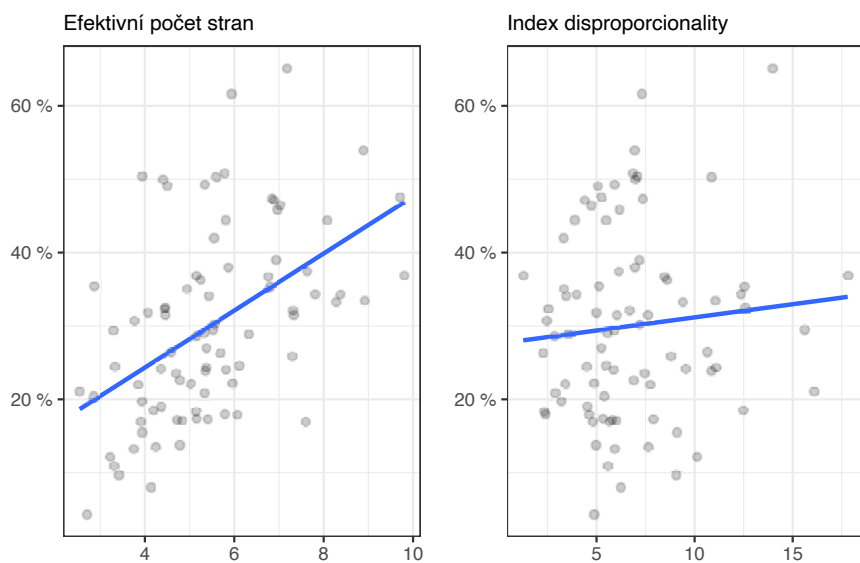
Graf 5.3 Vývoj fragmentace v čase (efektivní počet volebních stran)

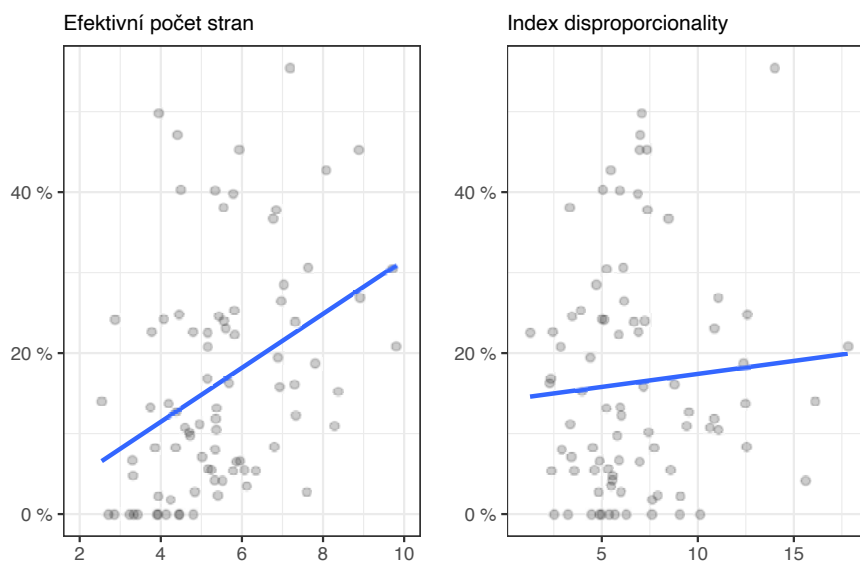
Volební výsledky z databáze Parl.gov.org, návaznost stran pro určení volatility autoří. České volby vyneseny červeným trojúhelníkem.

Poté, co jsme si udělali představu o vývoji počtu stran v postkomunistických stranických systémech, můžeme přikročit k analýze vztahu volební nestability a počtu stran. V Grafu 5.4 prezentujeme souvislost mezi efektivním počtem stran a volební volatilitou. Můžeme potvrdit očekávaný pozitivní vztah, kdy s počtem stran roste volební volatilita. Pearsonův korelační koeficient mezi oběma proměnnými dosahuje $r = 0,49$. Takto vysokou hodnotu neuváděla ani studie Pedersena (1983), který uvádí korelaci na úrovni 0,4.

Graf 5.4 Dvourozměrná analýza charakteristik stranického systému a volební volatility

Graf 5.5 Dvourozměrná analýza charakteristik stranického systému a volební úspěšnosti nových stran

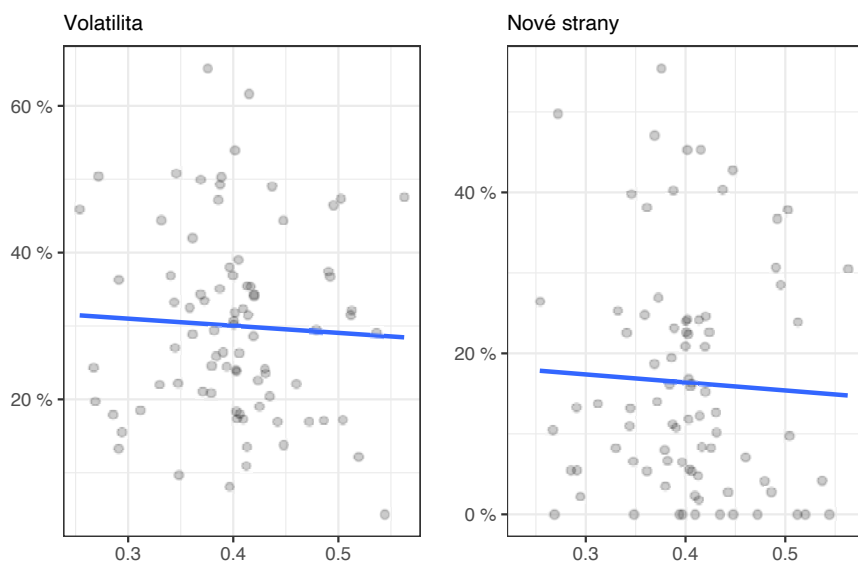
Bartolini a Mair (1990) uvádí ještě nižší souvislost pro západoevropské státy za období 1885–1985 ($r = 0,28$ pro všechny strany a $r = 0,27$ pro strany nad 2%). Obdobný vztah pro efektivní počet stran a volební zisky nových stran uvádí Graf 5.5. Souvislost je nicméně o něco méně těsná ($r = 0,39$). Na první pohled se může zdát, že zisky nových stran, a tedy vněsystemová volatilita, jsou důvodem vztahu celkové volatility s efektivním počtem stran. Další analýzy nicméně prokázaly, že efektivní počet stran podobně těsným vztahem souvisí i s vnitrosystemovou volatilitou. Podobně silné vztahy registrujeme i v případě, kdy počet stran vyjadřujeme jako celkový počet stran se ziskem nad 1 procento či jako celkový počet stran, které překonaly volební klauzuli.

V dalších analýzách jsme se zaměřili na to, zda je volební nestabilita způsobena efektivním počtem stran z předchozích voleb. Jinými slovy, neptáme se na to, nakolik aktuální počet stran souvisí s volatilitou, ale na to, nakolik počet stran v minulých volbách souvisí s volební volatilitou v aktuálních volbách. Analýzy prokázaly, že počet stran v minulých volbách ovlivňuje celkovou volatilitu v aktuálních volbách ($r = 0,24$), ale že vůbec nesouvisí s volební podporou nových stran (0,01). Počet stran v minulých volbách také souvisí s vnitrosystemovou volatilitou ($r = 0,29$) a v podstatně menší míře s vněsystemovou (0,10).

Nyní se zaměříme na to, nakolik souvisí volební volatilita s tím, jak volební systém v interakci se stranickým systémem ovlivňuje disproporcionalitu mezi volebními zisky a zisky mandátů. Disproporcionalita volebního systému bývá dávana do souvislosti se strategickým hlasováním. Čím větší je disproporcionalita mezi volebními výsledky a rozdělením mandátů, tím větší jsou podněty pro voliče, aby nehlasovali pro svou nejbližší preferenci, protože volební systém může způsobit, že takový kandidát/strana nezíská mandát. A čím větší jsou podněty pro strategické hlasování, tím vyšší je volební nestabilita. V tomto kontextu se nejčastěji používá Gallagherův index disproporcionality, který shrnuje rozdíly mezi podílem hlasů a mandátů pro jednotlivé strany (podrobněji k tématu viz Příloha 5). V Grafech 5.4 a 5.5 prezentovaná souvislost mezi Gallagherovým indexem disproporcionality a volební volatilitou je slabší ($r = 0,09$ pro volební volatilitu a $r = 0,08$ pro zisk nových stran). Volební volatilita se nicméně podle očekávání mírně zvyšuje s tím, jak se zvyšuje disproporce mezi volebními výsledky a rozdělením mandátů.

Na závěr této podkapitoly zjistíme, nakolik polarizace stranického systému souvisí s volební nestabilitou. Polarizace bývá definována jako ideová vzdálenost mezi hlavními politickými stranami. Čím větší je tato vzdálenost, tím větší je polarizace. Polarizace stranického systému znamená, že mezi

Graf 5.6 Dvourozměrná analýza polarizace stranického systému a volební volatility a volební úspěšnosti nových stran

stranami existují velké rozdíly. V důsledku pak je pro voliče obtížnější změnit svou volební preferenci a překročit pomyslnou propast mezi stranami. K analýzám využíváme hodnoty indexu polarizace stranického systému, které obsahuje databáze ParlGov. Ten se pohybuje v rozmezí 0 (žádná polarizace) a 1 (vysoká polarizace) s průměrem a mediánem na úrovni 0,4 a směrodatnou odchylkou 0,07. Polarizace stranického systému téměř nesouvisí s volební volatilitou a podporou nových stran a v Grafu 5.6 můžeme registrovat velmi slabý negativní vztah ($r = -0,05$ pro oba indikátory). Polarizace sice podle očekávání omezuje volební volatilitu, ale velmi slabě.

5.3 Vícerozměrná analýza

Závěrečnou část této kapitoly bude představovat vícerozměrná analýza, v níž bude cílem identifikovat efekt jednotlivých vysvětlení na volební volatilitu a volební podporu nových stran. Před samotnou regresní analýzou považujeme za nutné diskutovat některé její předpoklady, které se týkají nezávislosti pozorování. V našem případě považujeme za jednotlivé případy konkrétní volby, resp. úroveň volební volatility a zisk nových stran v nich. Jednotlivé případy jsou tak na sobě nezávislé v tom smyslu, že volební volatilita a volební zisk nových stran jsou počítány na základě porovnání aktuálního

zisku se *statem quo*, který byl ustaven v předchozích volbách. Strana je za novou považována pouze v jejích prvních volbách, kdy překonala hranici politické relevance, zatímco v každých dalších volbách je považována za etablovanou. Pozorování na sobě naopak nejsou nezávislá v tom smyslu, že 84 analyzovaných voleb se konalo v 11 postkomunistických zemích. Tato vlastnost dat při použití běžné lineární regrese sice nezpůsobuje zkreslení odhadu samotných regresních koeficientů, nicméně představuje problém pro vyjádření přesnosti odhadů, kterou vyjadřujeme pomocí standardních chyb (Colin Cameron a Miller 2015). To je dáno tím, že případy v rámci jedné skupiny (volby v jedné zemi) mají tendenci být si podobnější ve srovnání s tím, pokud bychom měli 84 voleb z hypotetických různých 84 postkomunistických zemí. Obvyčejná lineární regrese aplikovaná na naše data by proto pravděpodobně vyústila v nižší odhad směrodatných chyb (a tedy ve zdánlivě větší preciznost odhadů), než odpovídá našim datům. Proto používáme v našich regresních analýzách výpočet standardní chyby regresních koeficientů, který zohledňuje, že volby v jedné zemi si mohou být podobnější (tzv. *clustered standard error*). Tento přístup představuje běžnou praxi, pokud se chceme vyhnout nutnosti vkládat do modelu fixní efekt každé jedné země. V našich analýzách používáme implementaci z knihovny *estimat*r (Blair et al. 2022) pro jazyk R.

V regresních modelech se zaměříme především na dvě závisle proměnné: celkovou volební volatilitu a zisky všech nových stran. Tyto hlavní závisle proměnné doplníme ještě o jednotlivé složky volební volatility: vnitrosystémovou a vněsystémovou volatilitu. Všechny závisle proměnné jsou měřeny na jednoprocenní hranici politické relevance a při jejím výpočtu používáme metodu žádné spojení (NC). Na základě dvojrozměrných analýz v předchozí podkapitole omezíme i počet nezávislých proměnných. Naše modelovací strategie tak reaguje na omezený počet pozorování (a tedy nižší statistickou sílu modelů) tím, že počítáme více modelů s menším počtem vysvětlujících proměnných. Ve všech modelech kontrolujeme pro efekt období pomocí dichotomické proměnné, která identifikuje volby z 90. let minulého století. V nich byla o poznání vyšší volební volatilita; zisky nových stran se tolik nelišily.

Tabulka 5.1 prezentuje výsledky regresních modelů, v nichž je výše celkové volební volatility vysvětlována charakteristikami volební soutěže. Efekty všech vysvětlujících proměnných mají očekávaný směr, jejich efekt ale není v případě velikosti volebního obvodu a polarizace stranického systému statisticky významný (viz modely 1, 3 a 4). Všechny modely obsahují také efekt období, při čemž v 90. letech minulého století byla volební volatilita o čtyři až pět procentních bodů vyšší. Při zohlednění větší fragmentace stranického

Tabulka 5.1 Volební volatilita a charakteristiky volební soutěže

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
konstanta	24,9 (4,1)	8,8 (3,8)	33,3 (12,9)	31,8 (12,1)	19,2 (6,1)
období 1990–2000	4,6 (4,9)	2,0 (3,6)	4,6 (4,7)	4,8 (5,1)	2,7 (2,7)
velikost volebního obvodu	0,3 (0,3)			0,4 (0,3)	0,1 (0,2)
fragmentace		3,8 (0,5)***			
polarizace			-11,1 (33,0)	-19,3 (31,6)	-9,1 (15,3)
počet pozorování	84	84	84	84	84
R ²	0,04	0,25	0,03	0,05	0,04

Poznámka: Jedná se o OLS regresní modely (*clustered standard error*). Modely 1 až 4 používají jako závisle proměnnou celkovou volební volatilitu; model 5 vnitrosystémovou volatilitu.

Statistická významnost: + ... $p \leq 0,1$; * ... $p \leq 0,05$; ** ... $p \leq 0,01$.

Značení statistické významnosti u konstanty potlačeno.

systému v 90. letech (viz Graf 5.3) klesá i efekt období na volební volatilitu (viz model 2).

Nejvýznamnější souvislost s volební volatilitou vykazuje fragmentace stranického systému. Zvýšení fragmentace stranického systému o jednu stranu vede ke zvýšení volební volatility až o 4 procentní body. Efekt si můžeme ilustrovat na českých volbách. V letech 2002 a 2006 byla fragmentace stranického systému relativně malá (efektivní počet stran se pohyboval na úrovni 4,8 a 3,9) a zároveň byla nízká i volební volatilita kolem 17 procent. Naopak v letech 2010, 2013 a 2017 byla fragmentace mnohem vyšší (v rozpětí 6,7 až 7,6) a volební volatilita se zvýšila podstatným způsobem na hodnoty těsně pod 40 procenty. Na základě regresního modelu lze říci, že změna v úrovni fragmentace českého stranického systému v daném období dokáže vysvětlit více než třetinu skutečného nárůstu volební volatility. Statisticky nevýznamné efekty průměrné velikosti volebního obvodu a polarizace stranického systému mají i relativně malý substantivní efekt, který se projevuje zvýšením volební volatility o méně než 2 procentní body v případě zvýšení hodnoty nezávisle proměnné o její jednu směrodatnou odchylku.

Poslední sloupec Tabulky 5.1 obsahuje model 5, v němž závisle proměnnou představuje vnitrosystémová volatilita. Efekty vysvětlujících proměnných (průměrná velikost volebního obvodu a polarizace) jsou menší než v případě modelu 4, v němž závisle proměnnou byla celková volatilita. Znamená to, že zkoumané charakteristiky neovlivňují specificky vnitrosystémovou volatilitu. Zde neprezentované analýzy ukazují, že efekt fragmentace na

vnitrosystémovou volatilitu je poloviční oproti efektu na celkovou volební volatilitu.

V Tabulce 5.2 prezentujeme modely, v nichž vysvětlujeme volební podporu nových stran. Používáme stejnou strategii prezentace výsledků jako v Tabulce 5.1. Výsledky jsou velmi podobné: statisticky nevýznamné efekty volebního systému a polarizace stranického systému a velký efekt fragmentace stranického systému. Také se ukazuje, že v 90. letech měly nové strany tendenci získávat v průměru o 1 až 2 procentní body více než v dalších dvou dekadách.

Tabulka 5.2 Podpora nových stran a charakteristiky volební soutěže

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
konstanta	11,0 (4,7)	-2,0 (4,7)	20,2 (16,1)	18,3 (15,0)	12,6 (8,6)
období 1990–2000	1,1 (4,0)	-1,4 (3,2)	1,1 (3,8)	1,2 (4,0)	2,0 (3,0)
velikost volebního obvodu	0,4 (0,3)			0,5 (0,3)	0,2 (0,2)
fragmentace		3,4 (0,7)***			
polarizace			-10,3 (39,9)	-20,5 (36,6)	-10,2 (23,1)
počet pozorování	84	84	84	84	84
R ²	0,02	0,15	0,01	0,03	0,03

Poznámka: Jedná se o OLS regresní modely (*clustered standard error*). Modely 1 až 4 používají jako závisle proměnnou celkovou volební podporu nových stran; model 5 vněsystémovou volatilitu.

Statistická významnost: + ... $p \leq 0,1$; * ... $p \leq 0,05$; ** ... $p \leq 0,01$.

Značení statistické významnosti u konstanty potlačeno.

Průměrná velikost volebního obvodu (při zohlednění volební klauzule) by měla volební volatilitu zvyšovat, nicméně naměřený efekt není statisticky významný, i když věcně není úplně malý. Průměrná velikost volebního obvodu dosahuje v našich datech 13 mandátů se směrodatnou odchylkou 6. Model 1 říká, že dvoje volby, které se liší jen tím, že jedny přerozdělují průměrný počet mandátů a druhé průměr zvýšený o jednu směrodatnou odchylku, se budou co do podpory nových stran lišit průměrně o téměř 2,5 procentního bodu. To není zanedbatelný efekt, nicméně preciznost odhadu je zde vzhledem k povaze vzorku tak malá, že si tímto efektem nemůžeme být moc jistí. V případě polarizace můžeme efekt kvantifikovat podobným způsobem. Průměrná hodnota polarizace stranického systému dosahovala 0,40 a směrodatná odchylka byla 0,07 (minimum 0,24 a maximum 0,56). V případě, že se polarizace stranického systému zvýší o jednu směrodatnou odchylku,

podpora nových stran se zvýší o 0,7 procentního bodu. Efekt fragmentace stranického systému na podporu nových stran je podobně silný jako v případě volební volatility.

Závěrečný sloupec Tabulky 5.2 obsahuje jako závisle proměnnou vněsystémovou volební volatilitu (viz model 5). Efekty proměnných jsou podobné jako v případě, když je závisle proměnnou volební podpora nových stran. Je to logické, podpora nových stran tvoří podstatnou část vněsystémové volatility a obě proměnné spolu těsně souvisejí (viz Kapitola 3, grafy 3.7 a 3.8).

Celkově regresní analýza ukazuje, že hlavní charakteristika volebního systému, kterou představuje průměrná velikost volebních obvodů a která by dle literatury měla ovlivňovat volební volatilitu a volební podporu nových stran, nehraje v našem datovém souboru prakticky žádnou roli. Podobně malý vliv má i polarizace stranického systému, která ovlivňuje volební nestabilitu jen nepatrně. Naopak počet stran a fragmentace stranického systému se ukazují jako mnohem důležitější. Skutečnost, že fragmentace souvisí nejen s celkovou volební volatilitou, ale i s vnitrosystémovou a vněsystémovou volatilitou a podporou nových stran, naznačuje, že vliv fragmentace na volební nestabilitu nebude souviset pouze s početním argumentem (více stran generuje více porovnání podpory stran a tedy vyšší volatilitu), ale že by mohl být důsledkem větší nestability fragmentovaných systémů.

5.4 Shrnutí

V této kapitole jsme se zaměřili na souvislost volební volatility s tím, jak probíhá volební soutěž. Tu určují především volební a stranický systém. Permissivnější volební pravidla vedla k mírně vyšší podpoře nových stran a vyšší volatilitě. Větší nestabilita se tak objevovala v zemích s poměrným volebním systémem, nižší volební klauzulí a většími volebními obvody. Rozdíly se pohybovaly v řádu několika procentních bodů a vzhledem k počtu případů nebyly ani statisticky významné. Nestabilitu v podpoře stran přináší i změna volebních pravidel. Z hlediska významu strategického hlasování pro volební volatilitu je důležité i zjištění, že v zemích s větší disproporcionalitou volebního systému je podpora stran méně stabilní. Vztahy jsou nicméně menší a povětšinou statisticky nevýznamné. To nicméně s ohledem na počet případů není překvapivé.

Volební volatilita i podpora nových stran zároveň podstatně souvisí s počtem stran ve stranickém systému. Čím více stran se soutěže účastní a získává podporu alespoň 1 procenta, tím vyšší je volební volatilita i úspěšnost nových stran. Tato souvislost mezi počtem stran a volební nestabilitou neplatí

pouze mezi souběžně měřenými proměnnými, ale i v případě, kdy vezmeme v potaz počet stran, které soutěžily v předchozích volbách. Neméně důležité je i to, že počet stran, které soutěžily v předchozích volbách, má vliv pouze na vnitrosystémovou volatilitu a potažmo i celkovou, ale jen velmi málo souvisí se ziskem nových stran.

Volební volatilita a úspěšnost nových stran tak je částečně ovlivněna institucionálním uspořádáním voleb a počtem a vztahy mezi stranami. Menší efekt volebních institucí s velkou pravděpodobností souvisí s homogenizací těchto pravidel v analyzovaných 11 zemích. S menšími odchylkami se jedná o parlamentní systémy s poměrným volebním systémem s volební klauzulí 5 procent. Malá variabilita ve vysvětlujících proměnných je spojena s tím, že v čase docházelo k již zmíněné konvergenci k výše zmíněnému modelu a časová změna ve volební úspěšnosti nových stran tak koreluje s konvergenčním trendem v podobě politických a volebních institucí. Přesto se ukazuje, že volební systém úspěšnost nových stran mírně ovlivňuje a s rostoucí velikostí volebních obvodů tak roste i jejich procentní zisk.

Kapitola 6

Kontextuální charakteristiky a volební nestabilita v postkomunistických státech

Lukáš Linek, Jaromír Mazák

V předchozí kapitole jsme se zaměřili na souvislost volební volatility s tím, jak probíhá volební soutěž. V této kapitole se zaměříme na vliv dalších kontextuálních faktorů, které by měly s volební volatilitou souviset. V prvé řadě se budeme věnovat širšímu politickému systému, kam řadíme existenci dalších celostátních institucí, do nichž probíhá volební soutěž. Zde se zaměříme především na efekt druhé komory parlamentu, přímé volby prezidenta a vzájemné časové provázanosti parlamentních a prezidentských voleb. Následně zaměříme pozornost na režim státního financování politických stran. V další části se zaměříme na dvě důležité kontextuální charakteristiky: vývoj hospodářství a rozšíření korupce. Na závěr prozkoumáme souvislost etnické heterogenity a volební nestability.

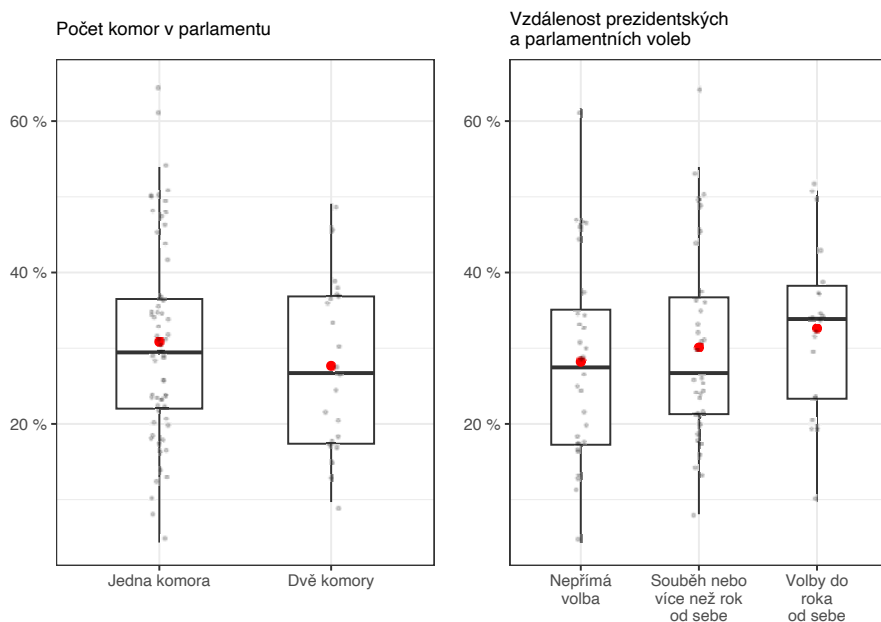
6.1 Politický systém: přímá volba prezidenta a druhá komora

Politické systémy analyzovaných 11 postkomunistických států vykazují výraznou stabilitu a postupem času i homogenizaci těchto systémů (Armingeon a Careja 2008). Pouze tři země volí prezidenta nepřímou. Ve zbylých osmi zemích je prezident volen přímo, byť ne všude to tak bylo od ustavení demokracie po pádu komunismu. K volbě se ve všech případech používá dvoukolový většinový systém (Slovinsko v letech 1992 a 1997 používalo jednokolový většinový systém). Obdobně i vztah mezi prezidentem a premiérem je podobný ve všech zemích. Systémy s přímou volbou lze v duchu Shugarta a Caryeho (1992) a podle Samuele a Shugarta (2010) rozlišit na systémy, v nichž je dominantní prezident (prezidentsko-parlamentní režim) anebo premiér (premiérsko-prezidentský režim). Odlišují se pouze tím, zda je premiér a kabinet formálně odpovědný prezidentovi, či ne (Samuels a Shugart 2010, 30). Všechny analyzované postkomunistické státy jsou z tohoto hlediska podobné a všechny lze klasifikovat jako premiérsko-prezidentské režimy (tamtéž, 32–34). V neposlední řadě se institucionální uniformita projevuje i převahou jednokomorových parlamentů, kdy pouze tři země mají druhou komoru.

V posledních dvou dekáдах začal výzkum volatility upozorňovat na význam širšího politického uspořádání pro stabilitu a změnu volebních výsledků. V tomto smyslu se největší důraz klade na další celostátní politické instituce, jež jsou obsazovány hlasováním ve volbách. Mezi tyto instituce patří druhá komora parlamentu a přímo volený prezident. Základní teoretickou argumentaci ohledně vztahu volební volatility, přímo voleného prezidenta a druhé komory parlamentu představili Andrews a Bairrett (2014); podrobněji jejich argumentaci diskutujeme v podkapitole 4.5.

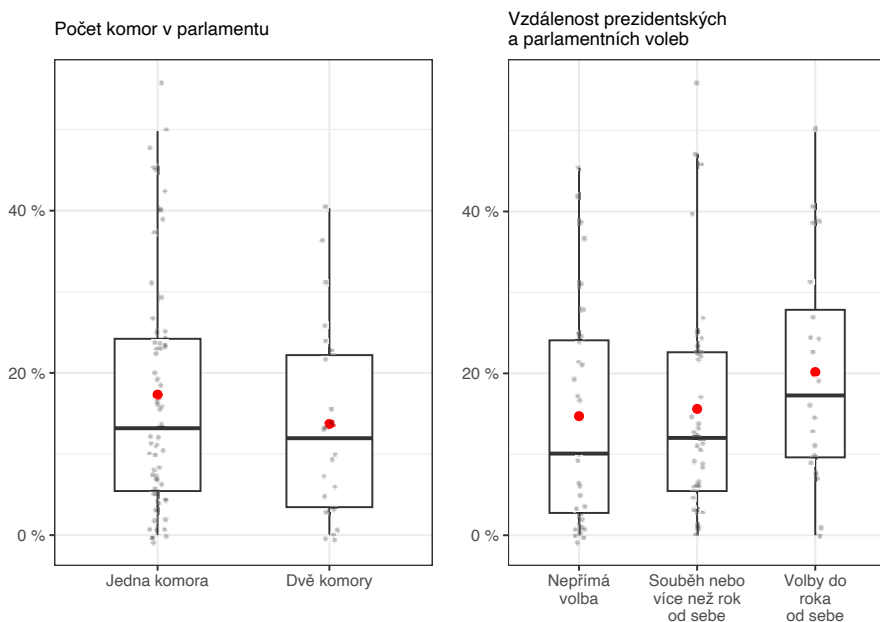
Existence druhé komory v politickém systému by měla ovlivňovat volební strategie stran. Zapojení druhé komory do legislativního procesu totiž stěžuje prosazování vládní agendy, zvláště v situaci, kdy vládní strany nedisponují většinou v druhé komoře. Proto mají vládní strany zájem na koordinaci volebního postupu ve volbách do druhé komory, díky čemuž se jim snáze podaří obsadit většinu mandátů. V důsledku toho vládní strany spíše kooperují a posilují volební koalice. V našich datech je dle očekávání existence dvoukomorového parlamentu asociována s lehce nižší úrovní volební

Graf 6.1 Dvourozměrná analýza charakteristik politického systému a celkové volební volatility

Červené body značí aritmetický průměr.

Graf 6.2 Dvourozměrná analýza charakteristik politického systému a volební podpory nových stran

Červené body značí aritmetický průměr.

volatility o 4 procentní body a s nižšími zisky nových stran také o 4 procentní body (viz Grafy 6.1 a 6.2).

Přímá volba prezidenta představuje ještě důležitější prvek ve vztahu k parlamentním volbám než existence druhé komory. Soudobá literatura nicméně upozorňuje na to, že v případě přímé volby závisí na tom, jak jsou vůči sobě prezidentské a parlamentní volby orientovány v čase. Souběžně konané volby prezidenta a parlamentu zvyšují potřebu stran koordinovat postup napříč oběma soutěžemi a snižují tak počet kandidujících stran. Konají-li se ale prezidentské volby v jinou dobu než parlamentní, tak se zájem o koordinaci snižuje (obdobně argumentuje i Carreras [2012]). Parlamentní volby konané krátce před nebo po prezidentských volbách mohou vést ke vzniku nových stran díky tomu, že se politické elity snaží převést podporu z jedné arény do druhé. Někteří politici po relativním úspěchu v prezidentských volbách mohou založit novou stranu a podporu z prezidentských voleb využít v následných parlamentních volbách. Jiní politici se rozhodnou založit politickou stranu, přičemž její účast v parlamentních volbách chápou jako předstupeň pro následnou prezidentskou kandidaturu. Přímá volba může vést k vyššímu počtu nových stran i nepřímo tím, že vede k větší nestabilitě

stranického systému a vlád, vytváření prezidentských vlád a stran a celkově větší personalizaci politické soutěže (Amorim Neto a Strøm 2006; Samuels a Shugart 2010; Schleiter a Morgan-Jones 2009).

Pro účely analýzy souběhu parlamentních s přímými prezidentskými volbami klasifikujeme jednotlivé volby do tří kategorií: (1.) nepřímá volba prezidenta; (2.) malý vliv přímé volby = souběh prezidentských a parlamentních voleb,³⁰ konání voleb s větším než ročním intervalem; (3.) větší vliv přímé volby = prezidentské a parlamentní volby se konají v méně než ročním intervalu, ale ne souběžně. V zemích s přímo voleným prezidentem je volatilita o 3 procentní body vyšší než v zemích s nepřímo voleným prezidentem (viz Graf 6.1). V zemích s prezidentskou přímou volbou má vliv na volatilitu to, jak jsou prezidentské a parlamentní volby od sebe vzdáleny. Jestliže se konají v rozmezí jednoho roku, je volební volatilita vyšší než v ostatních případech. Nejvyšších hodnot dosahuje volební volatilita v situaci, kdy se prezidentské volby konají v rozmezí roku před nebo po parlamentních volbách. Úroveň volatility je v těchto volbách přibližně o 4 procentní body vyšší než v systémech s nepřímou volbou prezidenta a o více než 2 procentní body než v zemích, kdy se prezidentské volby konají souběžně, nebo naopak dlouho od sebe. V případě volebního zisku nových stran jsou rozdíly ještě větší (viz Graf 6.2). Nejvyšší podporu získávají nové strany ve volbách, které se konají v rozmezí roku před nebo po prezidentských, a to o 5 procentních bodů než v zemích s nepřímo voleným prezidentem.

6.2 Státní financování politických stran

Vliv způsobu financování stran na volební soutěž a volební (ne)stabilitu se v literatuře pojednává již delší dobu (viz např. Birnir 2005; Casal Bértoa a Spirova 2019; Casas Zamora 2005; Nassmacher 2009; van Biezen a Rashkova 2014). K prozkoumání vztahu mezi státním financováním a volební volatilitou využijeme informace o státním financování stran, které sesbíral Lipcean (2022) a které umožňují využít několik proměnných, jež měří v různé míře intenzitu státního financování stran. Tento autor rozlišil státní financování stran na statutární (průběžné) a volební. Zatímco první typ financování probíhá průběžně ve volebním cyklu, ten druhý se vztahuje pouze k volbám a představuje jednorázovou platbu stranám za volební výsledek. Pro oba typy financování určil oprávnění k financování a vyšší financování vyjádřenou

³⁰ Pouze první 4 rumunské volby měly souběh (1990–2004) a v roce 2008 poprvé nebyly v Rumunsku prezidentské volby společně s parlamentními.

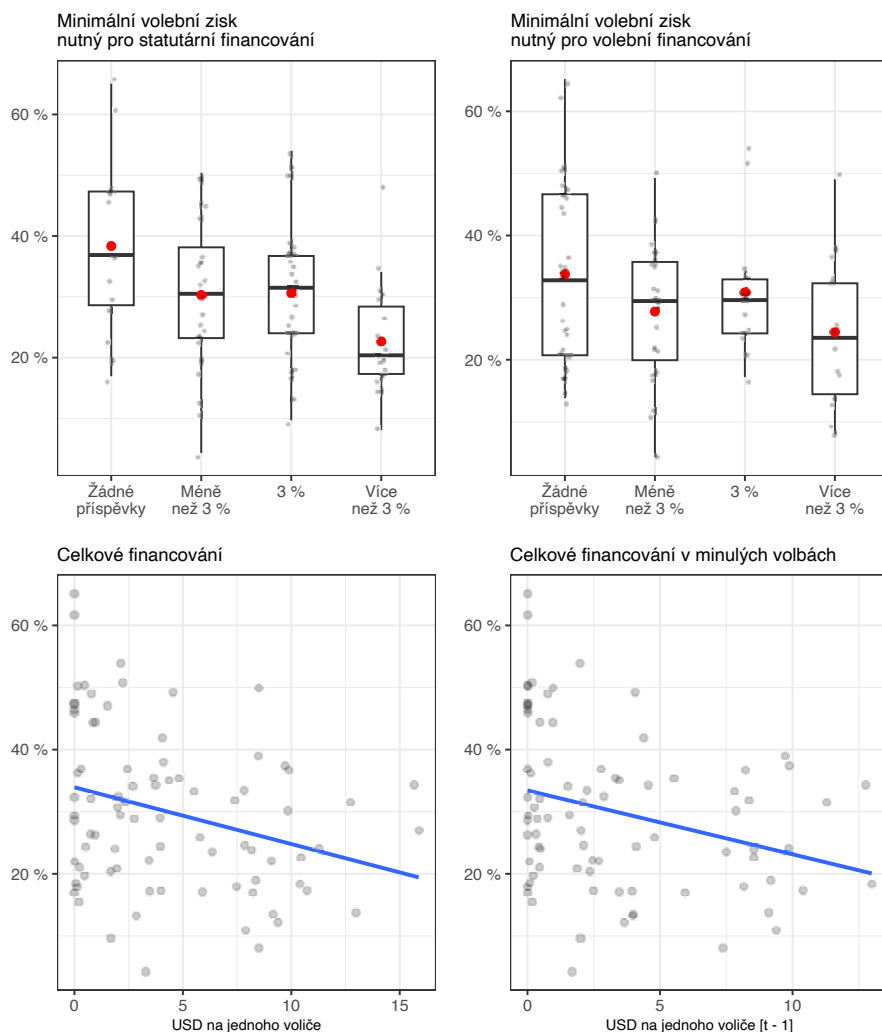
v US dolarech. Jak pro volební, tak pro průběžné financování mohou být oba parametry odlišné a teprve jejich vzájemná interakce ovlivňuje strategie politických stran a politických podnikatelů.

V první části analýzy se zaměříme na souvislost volební nestability a nároku na státní financování. Výše nároku na státní financování je reflektována v odlišnosti restriktivního a liberálního režimu státního financování stran (Casal Bértoa a Spirova 2019). Zatímco první poskytuje státní finance výhradně parlamentním stranám, druhý je dává i neparlamentním stranám, kterým se podaří překročit zákonem stanovenou hranici, jež je nižší než volební klauzule. Liberální režim nabízí politickým stranám možnost definovat volební úspěšnost i jinak než jen v podobě zisku parlamentního zastoupení. Zakladatelé nových stran či představitelé menších, neparlamentních stran totiž mohou cílit na nižší úroveň podpory, než je nutná pro získání mandátu. Získat 2 procenta ve volbách a na základě tohoto výsledku mít nárok na pravidelný příspěvek od státu je možné také interpretovat jako volební úspěch (viz diskuze v Kapitole 4; Spirova 2007; Casal Bértoa a Spirova 2019). Přibližně jedna pětina úplně nových stran sází na postupnou strategii, kdy volební průnik nastává až po druhých či třetích volbách, jichž se strana účastní (Emanuele a Sikk 2021). V českém prostředí tento typ postupné strategie představují Strana zelených a Pirátská strana. Pro tyto strany představuje volební úspěch i získání menší podpory, než která je nutná pro zajištění mandátu. Rozlišení výše nároku na státní financování v našich analýzách proto využijeme.

Při analýze státního financování stran rozlišujeme nárok na dva typy státního financování: volební a statutární (průběžné). V graficky prezentovaných analýzách rozlišujeme jednotlivé analyzované volby podle toho, zda vůbec existovalo státní financování a jaká procentní výše volební podpory opravňovala strany k tomuto financování. Volební volatilita byla nejvyšší v zemích, které neposkytovaly státní financování stranám. Zavedení obou typů státního financování vede k poklesu volební volatility (viz Graf 6.3). Čím je vyšší procentní podpora, kterou musí strana získat pro nárok na státní financování, tím nižší je volební volatilita. Volatilita je přibližně o 15 procentních bodů vyšší v zemích bez státního statutárního financování stran ve srovnání se zeměmi, kde nárok na tento typ státního financování vzniká až od získání vyššího než 3 procenta hlasů ve volbách. V případě volebního financování má tento vztah stejný směr, je nicméně mírně slabší.

Vedle nároku na státní financování hraje podstatnou roli i výše samotného financování. Velmi liberální režim státního financování, který neposkytuje stranám skoro žádné peníze, nemůže mít takový vliv na volební volatilitu jako jiný liberální režim, který stranám poskytuje vysoké částky z veřejných zdrojů. V dalších analýzách proto využíváme částku poskytnutou stranám na

Graf 6.3 Dvourozměrná analýza proměnných spojených se státním financováním stran a volební volatilitou

Červené body značí aritmetický průměr. K jednotlivým pozorováním byl přidán malý náhodný šum, aby se body méně překrývaly.

jednoho voliče, a to bez ohledu na to, zda se jedná o statutární či volební financování. Graf 6.3 zřetelně ukazuje, že čím vyšší jsou státní příspěvky stranám, tím je volební volatilita nižší. Zároveň ale existuje řada případů, kdy stát neposkytuje stranám žádné finance, a volební volatilita v těch zemích je přesto nízká. Graf 6.3 prezentuje i vztah mezi volební volatilitou a výší státního financování v minulých volbách. Souvislost je úplně stejná.

Zastavme se ještě na chvíli u souvislosti zavedení státního financování a volební volatility. Pro analyzované postkomunistické státy bylo typické, že státní financování se teprve postupně zavádělo. Proto je i většina případů voleb bez státního financování koncentrována do 90. let minulého období, kdy byla vyšší volatilita (viz Tabulka 3.1). Zároveň státní financování stran nebylo zavedeno v Litvě do roku 2011, při čemž pro Litvu byla typická vysoká volatilita (viz Graf 3.3). Proto jsme provedli dílčí analýzy, které zjišťovaly, zda uvedená souvislost mezi státním financováním stran a volební volatilitou platí i v jednotlivých dekádách. Analýzy potvrzují, že vztah mezi státním financováním a volební volatilitou byl nejvyšší v 90. letech minulého století, zatímco v dalších dvou dekádách byl již slabší.

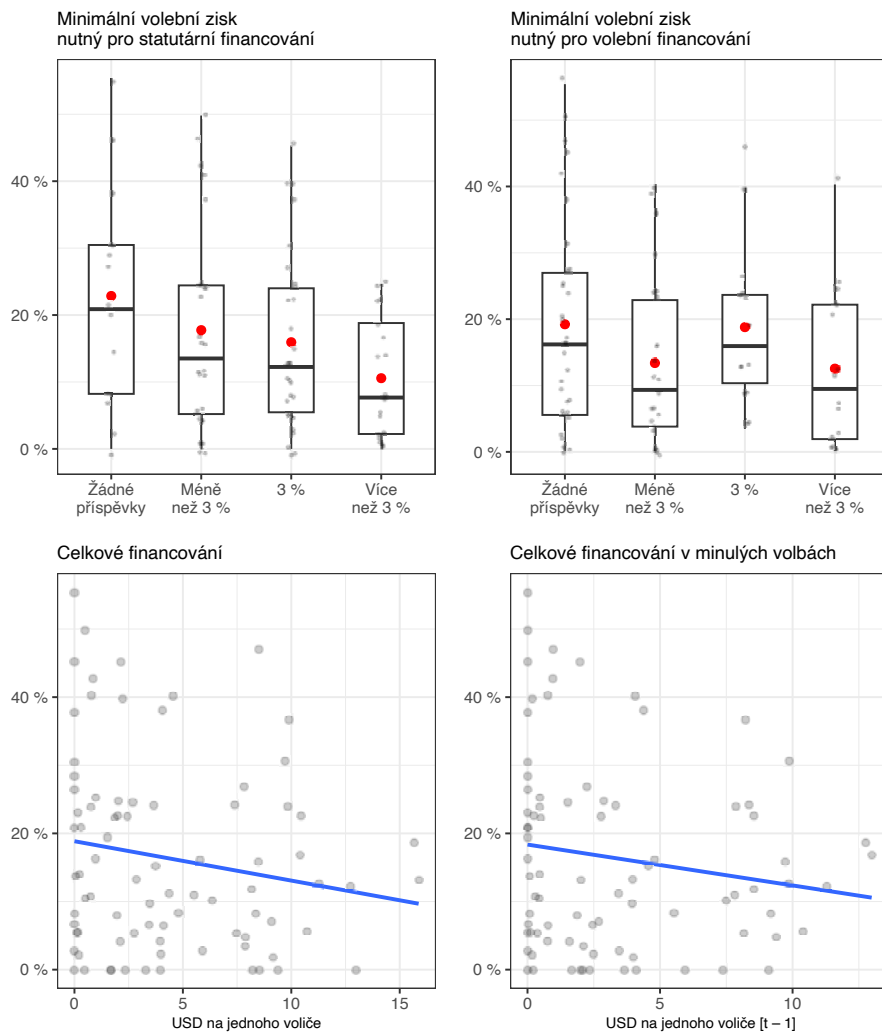
Ohledně vztahu státního financování a volební podpory nových stran evidujeme stejné výsledky jako v případě volební volatility. Výše volebního zisku, od něž mají strany nárok na statutární financování, podstatně ovlivňuje výši zisků nových stran. Zatímco ve volbách bez statutárního financování získaly nové strany více než 20 procent hlasů, tak ve volbách, v nichž nárok na statutární financování dosahoval více než 3 procenta hlasů, získaly nové strany mírně nad 10 procent hlasů. Rozdíl ve volební podpoře nových stran je více jak deset procentních bodů. Podobný, i když méně intenzivní vztah platí pro volební financování. S velkou pravděpodobností to souvisí s relativně menším významem volebního financování pro rozpočty stran ve srovnání se statutárním financováním.

Dvojrozměrná analýza vztahu velikosti příspěvku za voliče (měřeno v USD) a volebního zisku nových stran ukazuje, že stejně jako v případě volební volatility nelze mluvit o jasném lineárním trendu. S velkou pravděpodobností to souvisí se způsobem měření výše státního příspěvku: v čase roste počet zemí, které stranám přispívají. Pokud tedy máme mít možnost vyjádřit se ke kauzálním mechanismům, které by podle literatury měly způsobovat úspěch nových stran, bude ve vícerozměrné analýze potřeba kontrolovat vliv časového období. Bivariační analýza není pro hledání vysvětlení úspěšnosti nových stran dostačující a je potřeba ji vnímat čistě deskriptivně.

V průměru je ale rozdíl mezi zeměmi s různou mírou státního financování docela velký. Rozdíl v podpoře nových stran mezi dvěma zeměmi, z nichž v jedné neposkytují žádné státní příspěvky stranám a v druhé poskytují 10 dolarů na voliče, dosahuje více než 5 procentních bodů. V případě, že vezmeme v potaz nikoli aktuální úroveň státního financování v době voleb, ale vezmeme v úvahu vyšší financování z předchozích voleb, vztah mezi státním financováním a podporou nových stran zůstane stejný. Celkově se tedy ukazuje, že čím vyšší částky jsou poskytované stranám, tím obtížnější je vstup do soutěže pro nové strany a tím větší je stabilita ve volební nabídce,

podpoře stran a tedy i volatilitě. Státní finance tak s velkou pravděpodobností nefungují jako incentiv pro nově vznikající strany, ale naopak jako nástroj stabilizace etablovaných stran a stranického systému.

Graf 6.4 Dvourozměrná analýza proměnných spojených se státním financováním stran a volební podporou nových stran

Červené body značí aritmetický průměr. K jednotlivým pozorováním byl přidán malý náhodný šum, aby se body méně překrývaly.

6.3 Vývoj hospodářství

V této podkapitole budeme analyzovat souvislost volební nestability a hospodářských podmínek. Můžeme o nich přemýšlet jako o socioekonomickém kontextu voleb. Základní mechanismus, kterým se mají hospodářské podmínky projevovat na volební volatilitě, spočívá ve vztahu mezi podporou vládních stran a hospodářskými podmínkami. Za dobré hospodářské situace jsou vládní strany odměňovány a přechází k nim voliči opozičních stran. Naopak za špatné hospodářské situace se voliči od vládních stran odvracejí a podporují spíše opoziční strany, případně nové strany. Ve vztahu k volební volatilitě by špatné hospodářské podmínky měly vést k vyšší vně-systémové volatilitě (skrze podporu nových stran) a tedy i k vyšší celkové volatilitě. Na druhou stranu se v literatuře objevuje argument, podle něž by v dobrých hospodářských podmínkách měli voliči odměňovat vládní strany, a tudíž by mělo docházet též k vnitrosystémové volatilitě.

Hospodářský vývoj patří (společně s permisivitou volebních pravidel) mezi hlavní způsoby vysvětlování volební volatility v postkomunistických státech. Podle Tavits (2005) navíc efekt hospodářství na volatilitu v čase klesal (studie Tavits pokrývala 45 voleb v 15 zemích v období od roku 1990 do roku 2002). Pozdější studie Powell a Tuckera (2014) byla provedena již na 89 volbách v 21 postkomunistických zemích v období 1989 až 2009. Na studii Powell a Tuckera bylo zajímavé, že se jim podařilo identifikovat tzv. nulové výsledky, kdy žádný faktor nebyl schopen vysvětlit jak celkovou volatilitu, tak její jednotlivé složky. Tito autoři identifikovali jediný faktor, který ovlivňoval volební volatilitu, a to změnu HDP od roku 1989. Následně replikační analýzy Crabtree a Goldera (2017) nicméně odhalily závislost tohoto zjištění na specifickém případě Bosny a Hercegoviny. Tyto studie nás tak upozorňují na fakt, že nalézt vzorce a pravidelnosti v úrovni volatility v postkomunistických zemích nemusí být snadné.

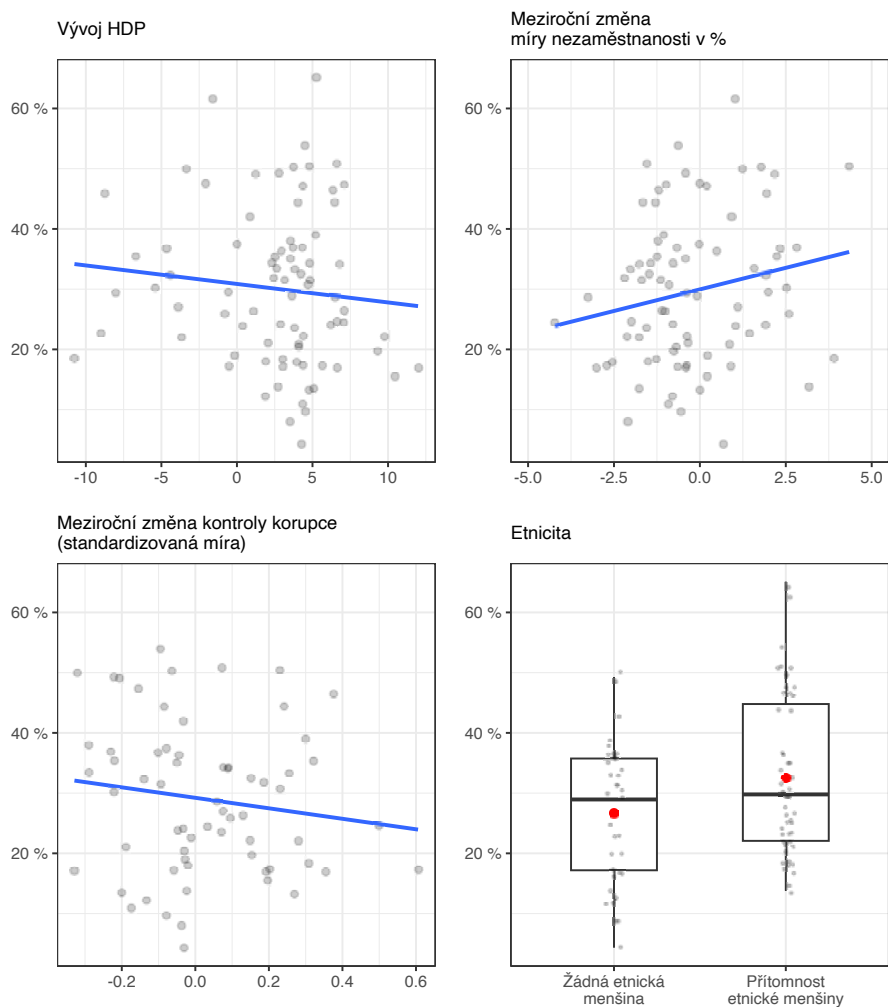
Grafy 6.5 a 6.6 ukazují na souvislost volební volatility a hospodářského vývoje. Podle očekávání s lepším vývojem hospodářství klesá volební volatilita. Tento základní vztah platí jak pro meziroční změnu HDP, tak pro meziroční změnu nezaměstnanosti. Meziroční nárůst nezaměstnanosti o 5 procentních bodů vede k nárůstu volební volatility přibližně o osm procentních bodů. V případě meziroční změny HDP je vztah podstatně slabší.

Vývoj hospodářství souvisí i s úspěchem nových stran (viz Graf 6.6). S tím, jak roste HDP, mají zisky nových stran tendenci se snižovat. Je ovšem potřeba určitá opatrnost v interpretaci, protože další analýzy ukazují, že tento vztah z dat vystupuje pouze pro částečně nové strany, pro úplně nové strany je zanedbatelný. Zároveň víme, že částečně nové strany měly větší zisky

v 90. letech, kdy v transformačním období byla nezaměstnanost celkem vysoká a naopak růst HDP tak vysoký nebyl. Podobný, ale mnohem těsnější vztah registrujeme i u změny v úrovni nezaměstnanosti: vyšší míra nezaměstnanosti je asociována s vyššími zisky nových stran. V případě nezaměstnanosti se však tato asociace objevuje jak u zisků úplně, tak jen částečně nových stran.

Dvourozměrná analýza vztahu hospodářské situace a volební volatility a podpory nových stran vůbec nenaznačuje, že by vztah těchto charakteristik neměl být lineární. Literatura o ekonomickém hlasování upozorňuje na

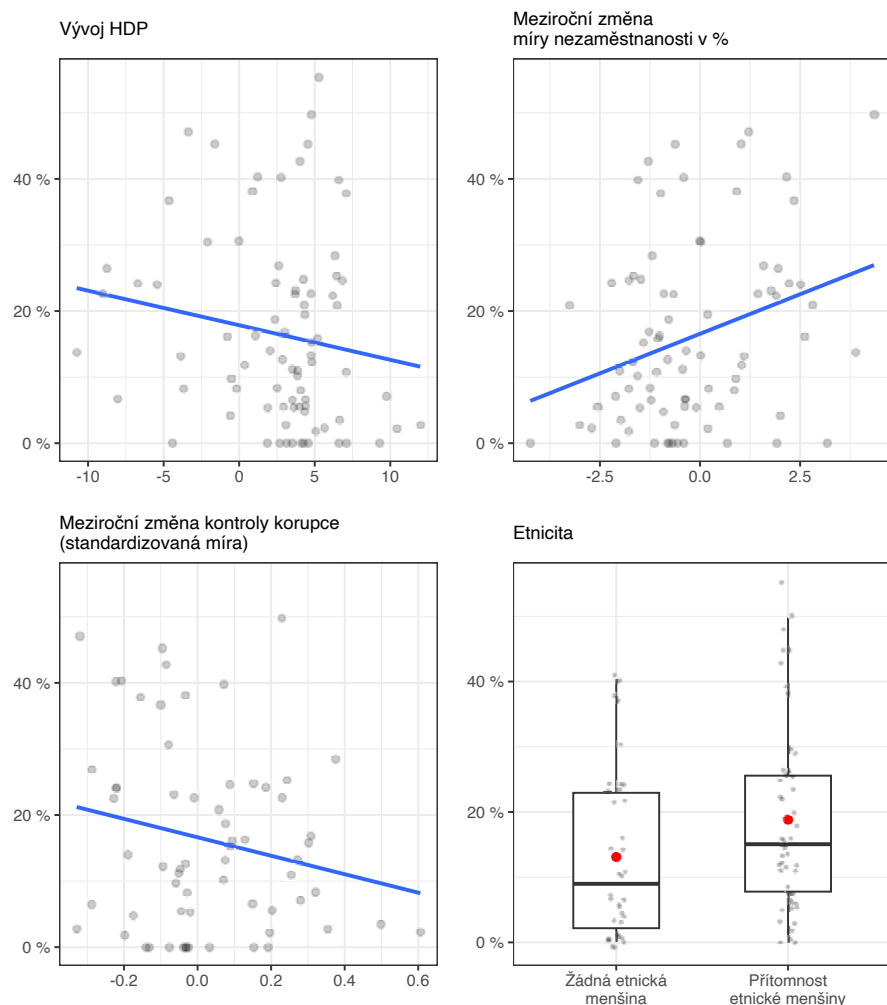
Graf 6.5 Dvourozměrná analýza kontextuálních proměnných a volební volatility

Červené body značí aritmetický průměr.

problém zřetelnosti odpovědnosti vlád, s níž voliči přisuzují vládám odpovědnost za výkon hospodářství (podrobněji viz Kapitola 7). Bischoff (2013) si je tohoto problému vědoma, a proto ve svém výzkumu volební volatility seřazuje typy vlád od těch s nejzřetelnější odpovědností (jednobarevná většinová, jednobarevná menšinová vláda) až k těm s nejméně zřetelnou odpovědností (udržovací vlády, koaliční menšinová vláda). Bohužel ale Bischoff specifikuje tuto proměnnou jako lineární se šesti kategoriemi a proměnná tak nemá v modelu významný vliv. V Kapitole 7 detailně analyzujeme koncept

Graf 6.6 Dvourozměrná analýza kontextuálních proměnných a úspěšnosti nových stran

Červené body značí aritmetický průměr.

zřetelnosti odpovědnosti ve vztahu k hospodářské situaci a volební nestabilitě. Nic to nemění na tom, že hospodářské podmínky jsou významným faktorem při vysvětlování volební nestability.

6.4 Korupční prostředí

Studie volební nestability poukazují na to, že vedle hospodářského kontextu ovlivňuje volební nestabilitu i korupční prostředí. Důležité není samo rozšíření korupce v zemi, ale spíše její politizace novými či opozičními stranami (podrobněji viz podkapitola 4.3.3). Literatura navíc upozorňuje na skutečnost, že korupční prostředí spíše souvisí s podporou nových stran, a teprve nepřímou pak na celkovou volební volatilitu. Při analýzách využíváme index kontroly korupce, který pravidelně publikuje World Bank. Tento index se pohybuje v rozmezí -3 , což představuje nejnižší kontrolu korupce a tedy její velké rozšíření, a $+3$, což představuje nejvyšší kontrolu korupce (podrobněji k různým indexům korupce a jejímu měření viz Bašná 2018; Chabova 2017). Konkrétně v analýzách používáme meziroční změnu indexu kontroly korupce.

Meziroční změna indexu kontroly korupce je negativně asociována s úspěchem nových stran: jak se v zemi index kontroly korupce zvyšuje (země se podle tohoto indikátoru stává relativně méně zkorumpovanou), nové strany mají tendenci k nižším volebním ziskům, což je v souladu s očekáváními (viz Grafy 6.5 a 6.6). Mezi volební volatilitou a změnou v míře rozšíření korupce je také negativní vztah a s klesající korupcí evidujeme nižší míru volební volatility.

Při pohledu na grafy si lze všimnout dvou případů pozitivní změny v úrovni kontroly korupce a zároveň nízké podpory nových stran a volební volatility. Jedná se o slovenské volby v roce 2006 a první chorvatské volby v našem datovém souboru v roce 2000. Jestliže tyto dva krajní případy vyloučíme z analýzy, negativní vztah se sice zmenší, ale stále zůstává středně vysoký.

6.5 Etnické menšiny

Na závěr prozkoumáme, nakolik souvisí přítomnost etnické menšiny na území státu s volební nestabilitou. Přítomnost etnické menšiny bývá ve studiích volební volatility (ale podobně i ve studiích stabilizace stranického systému a jeho institucionalizace) interpretována jako indikátor silné konfliktní

linie. Tento přístup se objevil již v hlavních studiích, které definovaly podporu výzkumu volební volatility a které do analýz zahrnují míry etnické, jazykové a náboženské heterogenity společnosti (viz např. Bartolini a Mair 1990; Roberts a Wibbels 1999).

K prozkoumání těchto vztahů jsme vyčlenili dvě skupiny států na základě toho, zda etnická menšina dosahuje stejné procentní úrovně, jako je potřeba pro parlamentní reprezentaci stran (Bilinski 2015): (1.) země bez početné etnické menšiny (Česko, Polsko, Chorvatsko, Maďarsko, Slovinsko); a (2.) státy s početnou etnickou menšinou (Rumunsko, Bulharsko, Slovensko, Estonsko, Litva a Lotyšsko). Výsledky dvourozměrných analýz ukazují, že přítomnost silných etnických menšin je spojena s vyšší volební nestabilitou: jak volební volatilitou, tak volebním ziskem nových stran (viz Graf 6.5 a 6.6). Jedná se o zjištění, které jde proti základním očekáváním.

Jedním z důvodů může být skutečnost, že mezi země se silnou etnickou menšinou zařazujeme i baltské státy s početnou ruskou menšinou. Bilinski (2015) ukázal, že tato klasifikace nemusí být vhodná, neboť ruská minorita v baltských státech má odlišnou povahu než maďarská menšina na Slovensku a Rumunsku či turecká v Bulharsku. Zatímco maďarská a turecká menšina představuje v daných státech dříve dominantní menšinu, ruská menšina v baltských státech takový charakter nemá; je totiž spíše imigrantského charakteru. Jestliže se zaměříme pouze na případy s původně dominantní menšinou, výsledky se podstatně nezmění. Ani s touto klasifikací tak nemůžeme potvrdit argument o stabilizačním příspěvku etnických menšin.

6.6 Vícerozměrná analýza

Charakteristiky politického systému mají očekávaný vliv na volební volatilitu i podporu nových stran. Efekty jsou ale stejně jako v případě charakteristik volební soutěže ve většině případů statisticky nevýznamné (viz Tabulky 6.1 a 6.2). Existence druhé parlamentní komory podle očekávání vede k nižší volební volatilitě přibližně o 3 procentní body. Podobně se snižuje i podpora nových stran. Existence přímé volby prezidenta zvyšuje volební volatilitu i podporu nových stran přibližně o 3 až 4 procentní body. Pro účely analýzy jsme využili relativního postavení prezidentských a parlamentních voleb vůči sobě v čase a porovnáváme různé konstelace se situací nepřímé volby prezidenta pomocí dvou dichotomických proměnných, konkrétně „souběh voleb nebo volby daleko od sebe“ a „volby do roka od sebe“. Obě tyto kategorie představují porovnání přímé volby prezidenta s nepřímou volbou, která je zde referenční kategorií. Jestliže jsou prezidentské volby konány v krátké

době před nebo po parlamentních volbách, volební volatilita i podpora nových stran jsou vyšší, než když se prezidentské volby konají s delším odstupem od parlamentních.

V dalších dvou tabulkách prezentujeme modely, které zkoumají souběžný efekt státního financování stran, výkon hospodářství měřený změnou míry nezaměstnanosti a kvalitu vládnutí měřenou indexem kontroly korupce (viz Tabulky 6.3 a 6.4). Státní financování má důležitý vliv na míru

Tabulka 6.1 Volební volatilita a charakteristiky politického systému

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
konstanta	29,7 (2,8)	26,2 (3,8)	26,7 (3,8)	16,7 (2,0)
období 1990–2000	4,5 (4,7)	5,5 (4,9)	5,6 (5,1)	3,1 (2,6)
bikameralismus	-3,0 (2,5)		-4,2 (2,8)	-1,6 (1,4)
přímé volby prezidenta souběžně nebo více než rok od parlamentních		2,8 (4,6)	3,6 (4,6)	1,2 (2,2)
přímé volby prezidenta do roka od parlamentních		5,6 (4,4)	6,5 (4,6)	2,9 (2,6)
počet pozorování	84	84	84	84
R ²	0,04	0,05	0,07	0,06

Poznámka: Jedná se o OLS regresní modely (*clustered standard error*). Modely 1 až 3 používají jako závisle proměnnou celkovou volební volatilitu; model 4 vnitrosystémovou volatilitu.

Statistická významnost: + ... $p \leq 0,1$; * ... $p \leq 0,05$; ** ... $p \leq 0,01$.

Značení statistické významnosti u konstanty potlačeno.

Tabulka 6.2 Podpora nových stran a charakteristiky politického systému

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
konstanta	17,1 (2,2)	14,0 (3,8)	14,6 (3,9)	10,0 (2,0)
období 1990–2000	0,9 (3,9)	1,8 (4,1)	1,9 (4,3)	2,5 (3,1)
bikameralismus	-3,6 (2,6)		-4,6 (2,5) ⁺	-2,6 (1,7)
přímé volby prezidenta souběžně nebo více než rok od parlamentních		1,2 (4,3)	2,1 (4,2)	2,4 (2,6)
přímé volby prezidenta do roka od parlamentních		5,8 (4,4)	6,8 (4,3)	3,6 (2,3)
počet pozorování	84	84	84	84
R ²	0,01	0,03	0,05	0,04

Poznámka: Jedná se o OLS regresní modely (*clustered standard error*). Modely 1 až 3 používají jako závisle proměnnou celkovou volební podporu nových stran; model 4 vněsystémovou volatilitu.

Statistická významnost: + ... $p \leq 0,1$; * ... $p \leq 0,05$; ** ... $p \leq 0,01$.

Značení statistické významnosti u konstanty potlačeno.

volební nestability. S rostoucí částkou, kterou stát politickým stranám přispívá, klesá volební volatilita a zisky nových stran. Modely naznačují, že významnější souvislost existuje mezi volební stabilitou a statutárním financováním stran; pro volební financování stran je efekt menší. Nejlepší shodu modelu s daty pak nabízí celková výše státních příspěvků, která zahrnuje jak statutární, tak volební financování.

Tabulka 6.3 Volební volatilita a další charakteristiky politického systému

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
konstanta	32,9 (3,0)	30,1 (2,4)	33,6 (3,3)	34,3 (3,4)	19,9 (1,7)
období 1990–2000	1,1 (4,5)	3,7 (4,6)	0,8 (4,4)	0,3 (16,8)	-2,3 (9,3)
statutární financování (USD)	-1,1 (0,4)*				
volební financování (USD)		-0,7 (0,7)			
státní financování celkem (USD)			-0,9 (0,4)*	-0,9 (0,4)*	-0,4 (0,2)+
míra nezaměstnanosti (změna)				1,3 (0,9)	0,0 (0,5)
úroveň korupce (změna)				-6,1 (8,1)	-0,4 (5,7)
počet pozorování	84	84	84	65	65
R ²	0,08	0,04	0,09	0,13	0,07

Poznámka: Jedná se o OLS regresní modely (*clustered standard error*). Modely 1 až 4 používají jako závisle proměnnou celkovou volební volatilitu; model 5 vnitrosystémovou volatilitu.

Statistická významnost: + ... $p \leq 0,1$; * ... $p \leq 0,05$; ** ... $p \leq 0,01$.

Značení statistické významnosti u konstanty potlačeno.

Tabulka 6.4 Podpora nových stran a další charakteristiky politického systému

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
konstanta	18,9 (2,9)	17,2 (2,1)	19,7 (3,3)	20,8 (3,6)	14,4 (2,0)
období 1990–2000	-1,4 (3,7)	0,2 (4,0)	-1,9 (4,1)	1,1 (13,2)	2,5 (7,6)
statutární financování (USD)	-0,8 (0,4)+				
volební financování (USD)		-0,7 (0,5)			
státní financování celkem (USD)			-0,7 (0,4)+	-0,7 (0,4)	-0,5 (0,3)+
míra nezaměstnanosti (změna)				2,4 (1,6)	1,3 (0,9)
úroveň korupce (změna)				-8,0 (7,9)	-5,8 (5,6)
počet pozorování	84	84	84	65	65
R ²	0,02	0,01	0,03	0,14	0,14

Poznámka: Jedná se o OLS regresní modely (*clustered standard error*). Modely 1 až 4 používají jako závisle proměnnou celkovou volební podporu nových stran; model 5 vněsystémovou volatilitu.

Statistická významnost: + ... $p \leq 0,1$; * ... $p \leq 0,05$; ** ... $p \leq 0,01$.

Značení statistické významnosti u konstanty potlačeno.

Modely 4 v Tabulkách 6.3 a 6.4 pak ukazují, jak celkovou volatilitu a volební podporu nových stran ovlivňuje změna míry nezaměstnanosti a změna v rozšíření korupce. S každým jedním procentním bodem, o který se meziročně zvýšila nezaměstnanost, se volební volatilita zvyšuje o 1,3 procentního bodu a průměrný zisk nových stran roste o 2,4 procentního bodu. Jestliže v zemi dojde k zhoršení ohledně korupce, roste jak volební volatilita, tak podpora nových stran. Tento efekt ale není statisticky významný. Zařazení této proměnné do analýz navíc vede k snížení počtu pozorování, neboť ukazatele kontroly korupce nejsou pro řadu voleb v databázi Světové banky dostupné.

Pokud se za využití stejných prediktorů zaměříme jen na vnitrosystémovou volatilitu (model 5, Tabulka 6.3), výsledky se dramaticky nemění oproti modelu, který vysvětloval celkovou volatilitu, i když efekty se o něco snižují. Statutární financování zůstává věcně významným faktorem, který pomáhá vysvětlit část změn v míře vnitrosystémové volatility (koeficient je i statisticky významný). Naopak změna míry nezaměstnanosti ztrácí význam.

V případě, že se zaměříme na vnějšystemovou volatilitu (v porovnání s celkovým ziskem nových stran), hlavním zjištěním je velká podoba s modelem, který vysvětluje celkový zisk nových stran (viz modely 4 a 5 v Tabulce 6.4). Pokud růst nezaměstnanosti zvyšuje volební volatilitu, pak primárně proto, že voliči opouští etablované strany a hledají alternativní nabídku u nových stran, nikoliv proto, že by přecházeli jedním směrem od vlády k opozici, což by vedlo k růstu agregované vnitrosystémové volatility. Naopak efekt státního financování se objevuje ve všech modelech a zavedení státního financování snižuje jak volatilitu mezi etablovanými stranami, tak volatilitu způsobenou novými stranami.

6.7 Shrnutí

V této kapitole jsme pokračovali v souběžné analýze volební volatility a podpory nových stran v 11 postkomunistických státech v průběhu uplynulých 30 let. Konkrétně jsme zde zkoumali souvislost volební nestability a širšího politického kontextu. Do něj řadíme jak charakteristiky politického systému (přímá volba prezidenta, druhá komora parlamentu) a státního financování stran, tak informace o hospodářském vývoji a rozšíření korupce v zemi. Naše analýzy potvrdily vztahy a souvislosti, které jsme očekávali na základě předchozích studií. Většina vztahů měla očekávaný směr, ale postrádala statistickou významnost. Proto je k zjištěním potřeba přistupovat s mírnou skepsí. Tři hlavní zjištění se týkají přímé volby prezidenta, státního financování stran a vývoje hospodářství.

Studie Andrewse a Bairetta (2014) upozornila na vliv širšího politického systému na volební volatilitu a my jejich zjištění potvrzujeme. Existence druhé komory snižuje podle očekávání volební volatilitu, stejně tak ji přímá volba prezidenta zvyšuje. Efekty obou charakteristik se pohybují kolem 3 procentních bodů. U přímé volby prezidenta se zdá být důležité, kdy se prezidentské volby konají, zda v krátké době před či po parlamentních volbách, anebo je mezi nimi delší období. Jestliže se totiž prezidentské volby konají v rozmezí jednoho roku, je jejich vliv na volební volatilitu dvojnásobný.

Druhé důležité zjištění se týká státního financování politických stran. Běžně se očekává, že politické strany a političtí podnikatelé mohou reagovat na přímé ekonomické incentivy k ustavování nových politických stran, které souvisejí se státním financováním stran, konkrétně s tzv. statutárním financováním, které představuje pravidelné příspěvky na činnost, které strana dostává celé volební období. Ukazuje se, že v systémech, kde je tento příspěvek podmíněn malým procentním ziskem kolem jednoho či dvou procent, vzniká větší počet stran a jsou navíc volebně úspěšnější než v systémech, kde je přístup k státnímu financování restriktivnější. Mnohem zřetelnější je ale zjištění o vlivu celkové výše státního financování na volební nestabilitu. Čím vyšší jsou státní příspěvky, tím nižší je podpora nových stran a volební volatilita.

Analýzy také prokázaly, že volební nestabilita souvisí s hospodářskými podmínkami. Využívali jsme dva indikátory: změna v HDP a změna v nezaměstnanosti. Vztah mezi volební nestabilitou a změnou v úrovni nezaměstnanosti byl mnohem těsnější než při použití změny v HDP. Změna v úrovni nezaměstnanosti má největší vliv na zisky nových stran. V případě vněsystémové volatility a celkové volatility je vliv přibližně poloviční. Naopak změna v úrovni nezaměstnanosti vůbec nesouvisí s vnitrosystémovou volatilitou. K úvaze tak přichází argument, že vliv hospodářských podmínek na volební volatilitu spočívá především v jejich dopadu na zisky nových stran a nikoli ve vlivu na vnitrosystémovou volatilitu.

Toto poslední zjištění považujeme za důležité, neboť plně odhaluje důvody, proč jsme se rozhodli souběžně analyzovat volební volatilitu a zisky nových stran. Zatímco v minulé kapitole diskutované charakteristiky volební soutěže (volební systém a fragmentace a polarizace stranického systému) a v této kapitole diskutované charakteristiky politického systému (bikameralismus, přímá volba prezidenta, státní financování stran) ovlivňovaly úroveň volební volatility a zisky nových stran podobným způsobem a srovnatelně, i když někdy trošku menší intenzitou, ovlivňovaly i vněsystémovou a vnitrosystémovou volatilitu, tak změna ve vývoji hospodářství má odlišný efekt. Vývoj hospodářství podstatně souvisí s hodnocením vládních stran, kterému se budeme věnovat v následující kapitole.

Kapitola 7

Trestání vládních stran a volební volatilita

Lukáš Linek, Jaromír Mazák

Předchozí dvě kapitoly poskytují dostatečnou evidenci pro to, že volební nestabilita souvisí nejen s řadou institucionálních charakteristik, jako jsou volební pravidla, konání přímých prezidentských voleb a zavedení státního financování stran, ale i s kontextuálními charakteristikami, především s vývojem hospodářství. Zhoršující se hospodářská situace vede k vyšší volební volatilitě i k vyšší podpoře nových stran. Jsme přesvědčeni, že počátek tohoto vztahu je u voličů vládních stran. Nestabilita podpory vládních stran vytváří předpoklad pro volební volatilitu i podporu nových stran. Voliči, kteří jsou nespokojeni s výkonem vládních stran, tak mohou hlasovat pro opoziční strany či nové strany, anebo se nemusí voleb vůbec zúčastnit (podrobněji voličské přesuny analyzujeme v následující Kapitole 8).

V této kapitole se proto budeme věnovat tomu, zda a jak moc ztrácejí volební podporu strany, které před volbami tvořily vládu. Hlavním důvodem pro toto zaměření na vládní strany jsou zjištění z postkomunistických států o vysoké míře trestání vládních stran (Jastramskis, Kuokštis a Baltrukevičius 2021; Roberts 2008). Proto by podle našeho očekávání ztráty vládních stran měly podstatným způsobem přispívat k volební volatilitě v těchto zemích. Odborná literatura, která se zaměřuje na změnu v podpoře vládních stran ve dvou po sobě jdoucích volbách, většinou spadá do kategorie teorie ekonomického hlasování. V této literatuře je dáována do souvislosti podpora vládních stran a hospodářská situace.

Základní koncepty teorie ekonomického hlasování se v literatuře objevily před více než polovinou století. Downs (1957) tvrdil, že voliči hodnotí kandidáty na základě jejich volebních programů a slibů a podle toho hlasují ve volbách. Campbell et al. (1960) diskutovali roli ekonomických hodnocení na volbu stranu. Key (1966) ukázal, že voliči hodnotí vládnoucí politiky na základě toho, jak se jim v úřadu dařilo, a to skrze odměnu (hlasování pro vládnoucí) anebo trest (hlasování pro opozici / nehlasování). Z této literatury vycházejí dva hlavní modely ekonomického hlasování, které se odlišují v časové perspektivě voličského rozhodování a hodnocení politických stran. Model odměny a trestání využívá hodnocení minulého vývoje a hovoří se tak

o retrospektivním hlasování (Key 1966). Naopak selekční model klade důraz na hodnocení budoucích zisků/užitků na základě prospektivního hodnocení (Downs 1957).

V literatuře existuje shoda na tom, že odpovědnost za vývoj hospodářství je dominantně přiřazena národním vládám (Lewis-Beck a Stegmaier 2019; Fiorina 1981; Lewis-Beck 1988). Dalším dominantním zjištěním je, že ekonomické hlasování má povahu především sociotropního retrospektivního hodnocení vývoje hospodářství, tedy takového, které hodnotí celostátní vývoj hospodářství v uplynulém období. Třetím důležitým zjištěním této literatury je, že ekonomické hlasování je podmíněno tzv. zřetelností odpovědnosti, tedy tím, jak snadno lze určit, kdo (která politická instituce, strana, politik) je zodpovědný za vývoj hospodářství (Powell a Whitten 1993; Duch a Stevenson 2008). Intenzita ekonomického hlasování je podle tohoto přístupu podmíněna institucionálním uspořádáním politického systému a pozicí vlády v něm.

Analýzy ekonomického hlasování lze rozlišit podle dvou základních charakteristik (Lewis-Beck a Stegmaier 2008). Zaprvé se liší podle závisle proměnné. Na jedné straně tak existují studie, které vysvětlují změnu v podpoře vládních stran ve volbách, a na druhé straně studie, které vysvětlují změnu v popularitě vládních stran v průběhu volebního cyklu. Druhou důležitou charakteristikou je úroveň, na níž analýza probíhá. Jedná se tak buď o studie založené na individuálních datech z dotazníkových šetření, nebo o studie založené na agregovaných datech z územní jednotky (těmi bývají převážně státy, ale mohou jimi být i územní jednotky na nižší úrovni).³¹ V posledních dvou dekadách roste počet studií, které kombinují informace z obou úrovní a zkoumají především to, jak kontext podmiňuje ekonomické hlasování na individuální úrovni. V této kapitole analyzujeme ekonomické hlasování na agregované úrovni, neboť se zaměřujeme na otázku, jak hospodářské podmínky ovlivnily podporu vládních stran v po sobě jdoucích volbách a nakolik je vztah mezi hospodářskými podmínkami a vládní podporou ovlivněn politickým kontextem voleb. Z logiky věci toto zaměření využívá primárně mechanismus retrospektivního hlasování.

V této kapitole nejprve představíme základní teorie ekonomického hlasování, kdy rozlišíme model odměny a trestu a selekční model. Následně diskutujeme soudobou literaturu o zřetelnosti odpovědnosti vlád a poukážeme na různé faktory, které ovlivňují úroveň trestání vlád a ekonomického hlasování. Budeme si všímat především pozice vlády v politickém systému

31 Uvedené čtyři typy analýz ekonomického hlasování mohou být zároveň studiiemi jedné země i komparativními studiiemi, které zahrnují více zemí.

a zřetelnosti alternativ vůči vládě. Teoretickou část ukončíme diskuzí zjištění o ekonomickém hlasování v postkomunistických státech. Empirickou část začneme zkoumáním toho, jak určit, která vláda má být ve volbách hodnocena. Důvodem je skutečnost, že v postkomunistických státech jsou vlády dosti nestabilní (Grotz a Weber 2016). V následující části analyzujeme zisky a ztráty vládních stran v průběhu 30 let demokratického vývoje v analyzovaných 11 postkomunistických státech. Do souvislosti tak dáme informace o podpoře vládních stran v po sobě jdoucích volbách, hospodářském vývoji a důležitých charakteristikách vlád. Analýzy doplníme o hlavní charakteristiky politického, volebního a stranického systému, které jsme využívali v předchozích dvou kapitolách pro vysvětlení volební volatility a podpory nových stran. Cílem je zjistit, zda je trestání vlád ovlivňováno stejnými faktory jako volební volatilita a podpora nových stran.

7.1 Ekonomické hlasování a role kontextu

Politologická literatura dlouhodobě poukazuje na skutečnost, že vývoj hospodářství je důležitý pro podporu vlády, vládních stran a obecně pro volební výsledky. Hlavní zjištění lze zjednodušit do následujícího tvrzení: když se hospodářství daří, podpora pro vládní strany roste; když se hospodářství nedaří, podpora vládních stran klesá. Studie, které porovnávaly zisky vlád a vládních stran s vývojem hospodářství, povětšinou používaly tři indikátory vývoje hospodářství, které byly získávány z vládních statistik: nezaměstnanost, HDP a inflace (Stegmaier, Lewis-Beck a Park 2017). Mezi nejdůležitější hospodářské indikátory patří úroveň nezaměstnanosti a inflace a jejich změna (Lewis-Beck a Stegmaier 2019).

Na individuální úrovni převládá teoretické vysvětlení, jehož základem je předpoklad instrumentální racionality voličů. Podle něj se voliči rozhodují mezi jednotlivými stranami na základě užiteků z volby soutěžících stran. V literatuře o ekonomickém hlasování se objevují dva základní přístupy k formulaci užiteků z hlasování (Duch a Stevenson 2008, 8). První z těchto modelů je klasický model odměny a trestu (*reward and punishment model*), pro nějž se v literatuře někdy používají i označení sankční model (*sanctioning model*) či model referenda (*referendum model*) (Tufté 1975). Podle tohoto modelu si voliči formují užitky z hlasování pro strany na základě retrospektivního hodnocení hospodářského vývoje a (jejich představy o) vlivu vlády na něj. Slovy V. O. Keye, „voliči mohou odmítnout, co již znají, nebo podpořit, co již znají; pravděpodobně je neosloví množství slibů nových nebo neznámých stran“ (Key 1966, 61). Podobným způsobem argumentoval i Fiorina (1981), v jehož

modelu retrospektivního hlasování sice hrají určitou roli i prospektivní hodnocení budoucího řízení hospodářství; ty jsou podle něj ale pouhou extrapolací retrospektivních hodnocení minulého vývoje. V důsledku tento model vyžaduje relativně malou informovanost od voličů, která se týká vývoje hospodářství v období končící vlády a toho, kdo zastával vládní pozici.

Podle druhého modelu se instrumentální racionalita voličů projevuje tím, že si voliči formují užitky z hlasování na základě racionální představy o budoucí kompetenci jednotlivých stran (podrobněji viz Duch a Stevenson 2008, 12–16). Tento model sice také předpokládá, že voliči disponují informacemi o dosavadním hospodářském vývoji, na rozdíl od předchozího modelu však voliči tyto informace nevyužívají k rozhodnutí o potrestání vlády, ale k rozhodnutí o tom, která kandidující strana přinese největší užitky. Cílem voličů je podle tohoto modelu vybrat nejkompetentnější strany a kandidáty. Proto je tento model označován jako selekční (*selection model*). Tento model tak zahrnuje do voličských úvah i představu o budoucím jednání stran, přičemž tato představa vzniká na základě racionálních očekávání, ke kterým voliči dospějí díky své úplné informovanosti ohledně vývoje hospodářství a zodpovědnosti jednotlivých aktérů. Voliči se proto snaží odlišit standardní vývoj hospodářství od aktivit vlády a určit, jak schopnosti vlády a jejích členů ovlivňují hospodářský vývoj. Z toho vyplývá, že vliv na voličské rozhodnutí mohou mít především neočekávané změny ve vývoji hospodářství, které souvisí s činností vlády a jsou důsledkem její kompetence.

Od 80. let 20. století literatura o ekonomickém hlasování upozorňuje na to, že mezi jednotlivými zeměmi existují podstatné a systematické rozdíly v síle ekonomického hlasování (Lewis-Beck 1988). Tyto kontextuální rozdíly v míře ekonomického hlasování formalizovali Whitten a Powell (1993), následně Whitten a Palmer (1999) a především Duch a Stevenson (2008). Tito autoři začali vysvětlovat rozdíly v intenzitě ekonomického hlasování na základě charakteristik politického a hospodářského kontextu voleb. Ačkoli oba výše zmíněné modely ekonomického hlasování předkládají odlišné argumenty ohledně toho, jakým způsobem hospodářství ovlivňuje voličské rozhodování a jakými informacemi voliči disponují, identifikují úplně stejné kontextuální charakteristiky, které intenzitu ekonomického hlasování ovlivňují.³² Mezi ně řadí například typ vlády, která má být hodnocena, strukturu politického systému, roli státu v hospodářství či otevřenost hospodářství.

32 Model trestu a odměny či sankční model ekonomického hlasování představují konkrétní specifikaci obecného modelu trestání vládních stran, přičemž hospodářství je pouze jednou z oblastí, za níž může být vláda vedena k odpovědnosti. Dalšími oblastmi mohou být např. valenční témata jako korupce (Schwindt-Bayer a Tavits 2016), bezpečnost (Carlin, Love a Martínez-Gallardo 2015) či životní prostředí (Abou-Chadi a Kayser 2017). Naopak selekční model ekonomického hlasování je obecným rámcem pouze pro podmíněný vliv hospodářství na zisky vládních stran (Duch a Stevenson 2008).

Při vysvětlování rozdílů v ekonomickém hlasování mezi jednotlivými zeměmi a volbami bývá model odměny a trestu spojován s konceptem zřetelnosti odpovědnosti (*clarity of responsibility*). Zřetelnost odpovědnosti označuje situace, které ovlivňují, jak snadno či těžce mohou voliči určit, zda je za vývoj hospodářství odpovědná vláda. V situaci zřetelné odpovědnosti vlády je pro voliče mnohem snazší určit vinu za hospodářské výsledky, a voliči tak dokáží i s omezenými informacemi, jimiž disponují, odměnit či potrestat vládní strany. Naopak v situacích, kdy je obtížné určit, kdo nese zodpovědnost za vývoj hospodářství, a kdy je odpovědnost rozostřena, se vina určuje hůře, a to zvláště s ohledem na menší informovanost voličů.

Selekční model k problému přistupuje z opačné strany a zaměřuje se na rozdíly v politicky relevantních informacích, které různé kontexty poskytují. Duch a Stevenson (2008) v tomto kontextu využívají koncept administrativní zodpovědnosti za důležitá hospodářská rozhodnutí (*administrative responsibility for economic decisions*). Relativní podíl volebně a nevolebně zodpovědných aktérů, kteří ovlivňují hospodářská rozhodnutí, má přímý vliv na množství politicky relevantních informací o vládě a politických stranách, jimiž mohou při rozhodování voliči disponovat. Ekonomické hlasování se proto objevuje především tam, kde je podíl volebně zodpovědných aktérů za důležitá hospodářská rozhodnutí nejvyšší, a naopak se neobjevuje v situacích, kde jsou hlavní hospodářská rozhodnutí činěna volebně málo odpovědnými aktéry.

Kontextuální charakteristiky, které ovlivňují intenzitu ekonomického hlasování, lze rozčlenit do dvou základních dimenzí: (1.) politická dimenze (nakolik významné jsou volby pro ovlivnění hlavních hospodářských rozhodnutí); a (2.) ekonomická dimenze (jaký je prostor pro politizaci hospodářských témat). Politická dimenze zahrnuje od počátku tohoto typu výzkumu relativně omezený počet charakteristik vládnutí a tvorby veřejných politik (*policy-making context*). Teprve v posledních letech autoři začali systematicky upozorňovat i na roli opozičních alternativ a volebního kontextu (*electoral context*). V poslední době tyto charakteristiky katalogizovali Dasonneville a Lewis-Beck (2017) a Hobolt, Tilley a Banducci (2013). Ekonomická dimenze se zaměřuje především na roli státu v hospodářství, jeho rozsah a regulační schopnosti. V následujících odstavcích představíme jednotlivé charakteristiky kontextu, které seskupíme do tří bloků, přičemž nebudeme rozlišovat to, jaké jsou předpoklady a mikromechanismy v pozadí jednotlivých vysvětlení. Při představení těchto charakteristik nicméně využijeme některé přelomové studie, které novým způsobem tyto kontexty konceptualizovaly.

7.1.1 Kontext tvorby veřejných politik a vládnutí

První soubor charakteristik, které určují schopnost určit odpovědnost za veřejné politiky, se týkají kontextu tvorby politik. Do tohoto souboru patří typ politického systému, role opozice v politickém procesu, status vlády a její složení. Jako první představili základy této teorie Powell a Whitten (1993), kteří argumentovali, že význam ekonomického hlasování se mění v závislosti na tom, nakolik voliči považují zvolené politiky za odpovědné za vládní politiku. Čím větší odpovědnost mají, tím větší roli mají hospodářské faktory v rozhodování voličů a tím více jsou vládní strany trestány za špatný vývoj hospodářství a odměňovány za dobré výsledky. Powell a Whitten operacionalizovali vládní odpovědnost pomocí faktorů, které ovlivňují, nakolik vládní strana může implementovat vlastní politiku. Vytvářeli součtový index míry odpovědnosti, v němž odpovědnost vlády narušovaly následující faktory: opoziční kontrola druhé významné parlamentní komory, malá jednotnost hlasování vládních stran v parlamentu, systém silných a specializovaných parlamentních výborů, jejichž vedení je proporcčně rozděleno mezi politické strany, a nakonec menšinový a koaliční status vlády. Powell a Whitten na základě tohoto indexu rozčlenili země do dvou skupin a ukázali, že v zemích s nižší mírou odpovědnosti vlády je ekonomické hlasování slabé, zatímco v zemích s vysokou mírou odpovědnosti bylo silné. Kromě toho ukázali, že pravicové vlády jsou spíše hodnocené na základě míry inflace, zatímco levicové vlády spíše na základě míry nezaměstnanosti.

Je zřejmé, že některé z těchto faktorů představují charakteristiku politického systému a jsou dlouhodobě stabilní (struktura parlamentních výborů, koheze politických stran), zatímco jiné jsou proměnlivé a mohou být specifické pro každou jednotlivou vládu (počet stran ve vládě, většinový/menšinový status vlády). Zatímco Powell a Whitten tyto charakteristiky slučovali do jednoho indexu, který sloužil k rozdělení zemí do dvou skupin, pozdější literatura využívala spíše v čase proměnlivé charakteristiky, které jí umožňovaly přiřazovat různou míru odpovědnosti jednotlivým vládám, jež měly být ve volbách hodnoceny (viz např. Whitten a Palmer 1999). Literatura, která navazovala na studii Powella a Whittena, upozornila na některé další charakteristiky kontextu tvorby politik, které v následujících paragrafech seskupíme podle toho, zda se týkají (1.) pozice vlády v politickém systému (*governemnt position*); anebo (2.) složení vlády (*governemnt composition*).³³

33 Námí používané členění se blíží rozlišení konceptu zřetelnosti odpovědnosti na dvě složky, které se v poslední dekádě v literatuře objevily. Jedna studie odlišovala (1.) institucionální pravidla; a (2.) mocenské vztahy (Dassonneville a Lewis-Beck 2017). Druhá studie je označovala (1.) institucionální zřetelnost; (2.) vládní zřetelnost (Hobolt, Tilley a Banducci 2013).

Pozice vlády. Pozice vlády v politickém systému postihuje schopnost vlády prosadit svou vůli v politickém procesu, resp. pozici dalších politických aktérů, kteří mohou politický proces zvrátit a případně být součástí her o přisouzení viny (*blame games*) mezi vládou a dalšími aktéry. Mezi nejčastěji uváděné charakteristiky bývají řazeny struktura státu, existence duální exekutivy a pozice vlády v parlamentu. Struktura státu se týká toho, zda je stát federální, nebo unitární, při čemž vládní strany jsou za hospodářství více trestány v unitárních státech. Existence duální exekutivy odkazuje k pozici prezidenta při vládnutí a odlišuje země, v nichž je vláda odpovědná pouze parlamentu, od zemí, v nichž je vláda odpovědná prezidentovi, případně prezidentovi a parlamentu. V obecné rovině existence přímo voleného prezidenta a duální exekutiva podstatným způsobem určují, jak uvažujeme o hodnocení vlády a vládních stran. V parlamentních systémech dochází k porovnávání podpory vládních stran v po sobě jdoucích parlamentních volbách. Naopak v prezidentských systémech můžeme porovnávat jak podporu prezidenta v po sobě jdoucích prezidentských volbách, tak podporu prezidentské strany v po sobě jdoucích parlamentních volbách. V semiprezidentských systémech je možné také porovnávat podporu obou druhů držitelů moci. Ekonomické hlasování by mělo fungovat pouze ve vztahu k dominantní politické instituci, což by pro prezidentské a semiprezidentské systémy měl představovat prezident a nikoli vláda.

Poslední podstatná charakteristika pozice vlády se týká jejího statusu z hlediska většinové podpory v parlamentu. V parlamentních systémech mají většinové vlády jasně určenou odpovědnost za vládní výkon, naopak menšinové vlády jsou při prosazování agendy závislé na dalších stranách. V literatuře se objevuje zjištění, že menšinové vlády jsou trestány méně (Powell a Whitten 1993, 402). Pozice vlády v parlamentu se komplikuje v situacích, kdy má parlament dvě komory. Jestliže opozice kontroluje druhou komoru parlamentu s významnými pravomocemi, znamená to menší odpovědnost vlády a její menší trestání. Opoziční kontrola parlamentu se projevuje odlišným způsobem v prezidentských a semiprezidentských systémech. V nich hovoříme spíše o kohabitaci či tzv. rozdělené vládě (*divided government*), ale jedná se o situace, které v parlamentních režimech označujeme jako menšinové vlády (viz výše).

Složení vlády. Kontext tvorby veřejných politik (a tedy i zřetelnost odpovědnosti vlády za hospodářská rozhodnutí) je ovlivňován nejen institucionální pozicí vlády v politickém systému, ale i její samotnou strukturou a složením. Pro tento soubor faktorů je typická časová nestabilita a proměnlivost. Po sobě jdoucí vlády se totiž liší z hlediska počtu stran, jejich velikosti či ideového zaměření. Zatímco ideové (či ideologické) zaměření vlády patřilo

mezi faktory, které ovlivňují ekonomické hlasování, téměř od počátku tohoto typu výzkumu, další faktory se objevují v literatuře později (Lewis-Beck 1988) a pevnější kodifikace se dočkaly až v přelomové studii Powella a Whittena (1993). Při představení jednotlivých faktorů budeme tuto časovou posloupnost reflektovat.

Teorie ekonomického hlasování si od počátku všímala politického zaměření vlád a rozlišovala levicové a pravicové vlády. Důvodem byl předpoklad, že voliči budou hodnotit levicové a pravicové vlády na základě odlišných kritérií. Zatímco levicoví voliči se zajímají spíše o zaměstnání a vyšší mzdy, a měli by proto hodnotit levicové vlády na základě vývoje nezaměstnanosti, pravicoví voliči se naopak zajímají spíše o hodnotu již nabytého majetku a v tomto směru je největším nepřítelem inflace. Proto by měli pravicoví voliči hodnotit pravicové vlády spíše na základě vývoje inflace než na základě vývoje nezaměstnanosti (Powell a Whitten 1993, 404–405). Výzkumy částečně prokázaly, že vládní strany mají odlišné zdroje odpovědnosti: levicové vlády jsou trestány spíše za nezaměstnanost a pravicové za inflaci.

Z hlediska struktury vlády je klíčová otázka, zda vládu tvoří jedna strana či zda ji tvoří stran více. Existence koaliční vlády totiž proměňuje strukturu volební soutěže. V situaci koaliční vlády proti sobě soutěží nejen vládní s opozičními stranami, ale i vládní strany mezi sebou. Jednotlivé strany vládní koalice se mohou navzájem obviňovat z chybných vládních rozhodnutí a nutnosti přistoupit na kompromis. Dochází tak k rozostření odpovědnosti jednotlivých stran za vládnutí (Lewis-Beck 1988, 341). Jednotlivé strany vládní koalice navíc mohou odvést určitou míru nespokojenosti vládních voličů. V případě jednobarevné vlády mají voliči, kteří hlasovali v předchozích volbách pro danou stranu ve vládě a kteří jsou nespokojeni s její činností, možnost buď hlasovat pro některou z opozičních stran, anebo nejit k volbám. V případě koaličních vlád ale mají voliči jedné z vládních stran, kteří jsou nespokojeni s činností jejich strany ve vládě, možnost hlasovat pro některou jinou vládní stranu. Díky přesunu voličské podpory mezi vládními stranami tak logicky dochází k poklesu počtu hlasů, které by vládní strany ztratily ve prospěch opozice. Koaliční vlády tak bývají v důsledku méně trestány (Powell a Whitten 1993, 401–402). V literatuře se dokonce objevuje tvrzení, že trestání vlád je podmíněno počtem vládních stran: čím větší je počet vládních stran, tím menší jsou vládní ztráty. Logika argumentace je obdobná jako v případě existence koaliční vlády.

Počet vládních stran lze zkombinovat s pozicí vlády v parlamentu. Koaliční vlády totiž mohou být jak většinové, tak menšinové. To samé platí i pro jednobarevné vlády. Při zkombinování obou kritérií se ukazuje, že jednobarevné většinové vlády ztrácejí nejvíce, naopak menšinové koaliční vlády

nejméně; většinová koaliční vláda a menšinová jednobarevná vláda se v průměru pohybují mezi oběma krajními případy (Powell a Whitten 1993, 402). Tyto ztráty různých typů vládních stran nicméně mívají většinou přímý efekt a nepřispívají k větší intenzitě ekonomického hlasování u jednobarevných a většinových vlád (Dassonneville a Lewis-Beck 2017).

Existence koaličních vlád poskytuje výzkumníkům další možnosti, jak specifikovat zřetelnost odpovědnosti za vládní rozhodnutí ohledně hospodářství. Prvním kritériem je velikost vládních stran. Literatura tak odlišuje hlavní vládní stranu a ostatní vládní strany (viz např. Anderson 2000; Tucker 2006; Wilkin, Haller a Norpoth 1997). Voliči podle tohoto vysvětlení nepotřebují vědět mnoho o politickém systému a pravidlech vládnutí. Jediné, co jim stačí, je vědět, která strana je ve vládě hlavní. Proto se v literatuře o ekonomickém hlasování někdy odlišuje strana premiéra a ostatní vládní strany. Pouze v minimech případů ale připadá pozice premiéra na některou z menších stran vládní koalice a téměř vždy je tak hlavní vládní strana shodná se stranou premiéra. Tato skutečnost se projevuje v tom, že řada studií využívá dvě závisle proměnné pro studium ekonomického hlasování: změnu v podpoře vládních stran a změnu v podpoře premiérské (největší) strany.

Vzhledem k tomu, že ekonomické hlasování předpokládá přisouzení odpovědnosti za vývoj hospodářství všem vládním stranám, případně té největší, někteří autoři navrhli rozlišovat i stranickou příslušnost ministra financí, případně jiného ministra, který je zodpovědný za vývoj hospodářství (např. ministr hospodářství). Voliči totiž mohou zodpovědnost za vývoj hospodářství přisoudit nejen premiérovi (a s ním i hlavní vládní straně), ale i ministru financí. Stejně jako bývá běžné, že největší strana vládní koalice drží pozici premiéra, často dochází k tomu, že příslušník téže strany zastává i pozici ministra financí. Proto například Debus, Stegmaier a Tosun (2014), když analyzovali ekonomické hlasování na individuálních datech z Německa, zvolili namísto pozice ministra financí jiný post: ministra hospodářství. V případech, které analyzovali, totiž stranická příslušnost ministra financí kopírovala stranickou příslušnost kancléře, a nebylo tak možné prozkoumat ekonomické hlasování ve vztahu k ministru financí nezávisle na vztahu k premiérovi. Díky tomuto rozlišení ukázali, že ekonomické hlasování se týká především strany premiéra (kancléře) v pozitivním smyslu a strany ministra hospodářství v negativním smyslu.

Celkově se tedy ukazuje, že existence koaličních vlád umožnila odborníkům poukázat na odlišnosti při určení odpovědnosti pro jednotlivé koaliční partnery. Největší podíl ekonomického hlasování se týká premiérské strany v situaci, kdy souběžně drží pozici ministra financí. V případě, že pozici premiéra a ministra financí drží odlišné strany, odčerpává strana ministra financí

podstatnou část ekonomického hlasování od strany premiéra (Debus, Stegmaier a Tosun 2014; Duch a Stevenson 2008; Duch a Falcó-Gimeno 2022).

Poslední charakteristika vlád se týká toho, jak dlouho daná vláda byla u moci. Základní logika je taková, že stabilní vláda, která ve stejném složení vládla celé volební období, poskytuje voličům jasnou informaci o tom, kdo byl ve vládě a koho lze tedy za vládní výkony činit zodpovědným. Nestabilní kabinet, případně kabinet, které v průběhu volebního období mění složení, by naopak situaci měly rozostřovat. Podle zjištění Dassonneville a Lewis-Becka (2017) stabilní vlády získávají nižší podporu než vlády, které trvaly kratší dobu, a zároveň stabilita nepřispívá k větší roli ekonomického hlasování.

7.1.2 Volební kontext: existence zřetelné alternativy k vládě

Základní argument teorie zřetelnosti odpovědnosti za vládnutí a za hospodářské politiky je založen na identifikaci odpovědného aktéra a jeho odměně či potrestání dle vývoje hospodářství. Automaticky se předpokládá, že volební nabídka obsahuje zřetelnou alternativu k současné vládě. Trestání vlád nicméně není závislé pouze na tom, jak zřetelná je odpovědnost vlády a vládních stran. Neméně důležitá je i nabídka opozičních stran, které by měly mobilizovat nespokojenost s vládou. Anderson (2000) ve své studii ekonomického hlasování ve 13 evropských státech doplnil ke dvěma již tehdy známým faktorům, které podmiňují ekonomické hlasování (institucionální zřetelnost odpovědnosti za tvorbu politik a velikost vládních stran), zřetelnost dostupných alternativ. Od publikování této studie se tak ve studiích ekonomického hlasování objevuje volební kontext jako zprostředkující faktor vlivu hospodářství na podporu vlád.

Konceptualizace volebního kontextu a jasné alternativy vychází ze zjištění, že struktura opozice ovlivňuje to, nakolik jsou vlády trestány a nakolik jsou trestány za hospodářskou situaci. Musí existovat důvěryhodný a zároveň dostatečně silný alternativní subjekt, díky němuž lze vládní strany trestat (Anderson 2000; Bengtsson 2004). Existence jasné alternativy tak znamená, že ekonomické hlasování a trestání vlád se objeví především tehdy, když lze jasně určit hlavní (stranickou) alternativu vůči vládě. Základní charakteristikou volebního kontextu bývá efektivní počet stran, který bývá v politologické literatuře používán k popisu fragmentace stranického systému (viz Kapitola 5). Čím fragmentovanější je stranický systém, tím je efekt ekonomického hlasování slabší (Anderson 2000).

V kontextu postkomunistických států se v literatuře objevil podobný argument ohledně dostupnosti a zřetelnosti alternativ. Pop-Eleches (2010) při

vysvětlování vzniku nových stran politického středu, které se zaměřovaly na boj proti korupci, upozornil na to, že tyto strany vznikají teprve tehdy, když se hlavní strany bloku rychlých reformistů a bloku pomalých reformistů účastní vlády a mají za sebou zároveň ne úplně úspěšné vládnutí (podrobněji viz úvod této knihy). Tento Pop-Elechesův argument lze spojit s teorií ekonomického hlasování a jeho částí o zřetelných alternativách. Voliči trestají vládní strany za hospodářství ve větší míře, když existují zřetelné alternativy vůči vládě. Jestliže ale voliči tyto opoziční strany nevnímají jako smysluplnou alternativu, neboť se také u vládnutí znemožnily, obracejí se voliči k novým stranám.

7.1.3 Kontext národního hospodářství

Třetí soubor kontextuálních charakteristik, které podmiňují ekonomické hlasování, se týkají ekonomického kontextu. Jak by vlastně měl národohospodářský kontext ovlivňovat ekonomické hlasování? Základní argument se týká toho, jakou má politická sféra možnost do hospodářství zasahovat a ovlivňovat jej (Duch a Stevenson 2008). Dílčích faktorů, které ovlivňují možnosti vlád ovlivňovat hospodářství, je celá řada. V literatuře jsou uváděny role státu v ekonomice, rozsah státu veřejných sociálních služeb, míra zdanění a především otevřenost ekonomiky (Pacek a Radcliff 1995).

Hellwig (2001) jako jeden z prvních upozornil na vazbu mezi globalizací a ekonomickým hlasováním, neboť provázanost ekonomik a jejich otevřenost omezují manévrovací prostor vládám. Důležitá hospodářská rozhodnutí jsou v těchto zemích ovlivněna mezinárodními organizacemi a závazky vůči ostatním státům a soukromoprávním aktérům. V důsledku klesá nejen manévrovací prostor vlád, ale i odpovědnost za vývoj hospodářství, kterou jim připisují voliči. Jelikož si voliči uvědomují nižší kontrolu vlád nad hospodářstvím, budou ve svých volebních rozhodnutích klást menší důraz na vývoj hospodářství. Ekonomické hlasování by tak mělo být slabé v situacích otevřeného hospodářství, které je provázané s okolními státy, a naopak silné tehdy, je-li hospodářství uzavřené.

7.2 Ekonomické hlasování v postkomunistických zemích

Ekonomické hlasování v postkomunistických zemích bylo předmětem politologického výzkumu téměř od počátku transformace (přehledy poskytují např. Tucker 2002; Lewis-Beck a Stegmaier 2008). Tento výzkum se postupně proměňoval, přičemž mezi hlavní faktory, které tomuto vývoji udávaly směr,

byly (1.) rostoucí počet konaných voleb (a tedy zvyšující se počet případů k analýze) a celkově větší dostupnost dat; a (2.) opouštění specifického postkomunistického paradigmatu pro interpretaci ekonomického hlasování v těchto zemích. Před tím, než představíme hlavní zjištění o ekonomickém hlasování v postkomunistických zemích, ukážeme, jak tyto faktory ovlivňovaly uvažování a zjištění o ekonomickém hlasování.

V průběhu 90. let minulého století bylo možné analyzovat maximálně dvoje či troje volby v jedné zemi, což pro statistickou analýzu představovalo velká omezení. Kvůli malému počtu případů voleb byla využívána data nikoli z národní, ale z regionální úrovně či z úrovně volebních obvodů. Docházelo tak k navyšování počtu analyzovaných případů, neboť jedny volby se v datovém souboru projeví větším počtem územních jednotek. Tento design měl ale podstatné důsledky pro formulaci výzkumných otázek, jež mohl takový výzkum zodpovědět. V prvé řadě se studie musely zaměřovat na přímý efekt hospodářských podmínek, neboť nebylo – kvůli malému počtu případů – možné zkoumat podmíněné efekty politického kontextu. Většinový status vlády či její stranické složení totiž byly stejné jak pro jeden konkrétní případ voleb, tak pro (uměle) navýšený počet případů, které byly založeny na volebních výsledcích z nižší úrovně. Zadruhé se výzkum zaměřoval na zkoumání územní variability v podpoře různých typů stran. Tento typ výzkumu se zaměřoval na tzv. statické modelování volební podpory stran, které nezohledňuje změnu oproti předchozím volbám. Při standardním dynamickém modelování totiž dochází ke ztrátě počtu případů, neboť první volby nelze zahrnout do analýzy, jelikož k nim neexistují údaje o předchozí podpoře stran. Statické modelování navíc muselo brát v potaz odlišné složení územních jednotek z hlediska sociálních a ekonomických charakteristik a efekt změny hospodářských podmínek tak byl rozředen těmito kontrolami.

Specifičnost postkomunistického kontextu se projevila v tom, jak autoři o ekonomickém hlasování uvažovali a kterým směrem bylo ekonomické hlasování namířeno. Výše zmíněná počáteční orientace na statické modelování volební podpory stran se projevila také v tom, že výzkum se nezaměřoval na zkoumání zdrojů podpory vládních stran, ale typů stran, které byly agregovány na základě jiného kritéria než účast ve vládě. Fidrmuc (2000) například rozlišoval proreformní, levicové a nacionalistické strany, přičemž proreformní strany získávaly podporu v regionech, kde se hospodářství dařilo, zatímco levicové strany tam, kde se hospodářství vyvíjelo hůře. Ekonomické hlasování tak mělo specifickou podobu: zlepšení hospodářských podmínek nevedlo ke zvýšení podpory vládních stran, ale k růstu podpory proreformních stran. Tucker (2006) v podobném duchu rozlišil strany nového a starého režimu, kdy první typ stran získává vyšší podporu v regionech, které

v období přechodu prosperovaly. Podle Tuckera navíc strany nového režimu získávaly vyšší podporu v těchto regionech i přesto, že nebyly ve vládě (klasický model referenda o vládě totiž tvrdí, že vládní strany získávají, jestliže se hospodářství daří). Tyto studie tak naznačovaly, že volební rozhodování v první dekádě po přechodu k demokracii bylo spíše motivováno postoji voličů k reformě hospodářství (a politiky) než postoji ke schopnostem vlády řídit hospodářství. Postoj k reformě hospodářství v sobě navíc mohl zahrnovat i hodnocení vlivu socialistického režimu na současné hospodářské problémy. Rozlišení stran na proreformní (nového režimu) a levicové (starého režimu) odráželo i logiku vítězů a poražených transformace a s ní spojený diskurz, který dominoval sociálněvědní literatuře v prvních dvou dekádách po přechodu k demokracii (viz např. Offe 1996; Matěju 1996; podrobněji k logice vítězů a poražených viz Crow a Rees 1999).

Ve výše uvedené argumentaci je odlišnost postkomunistického kontextu založena na myšlence, že odpovědnost za aktuální hospodářské výsledky nese předchozí komunistický režim a pouze v omezené míře vlády v novém demokratickém režimu. Proto se jako dělítko mezi stranami využívala pozice stran k politické a hospodářské reformě. V literatuře o ekonomickém hlasování je nicméně postkomunistická odlišnost zdůvodňována i jinak. Odborná literatura v tomto kontextu upozorňuje na roli slabého stranictví a všudypřítomné korupce v postkomunistických zemích.

Od počátku politické transformace se v politologické literatuře objevovala zjištění, která se týkala podoby stranictví v těchto zemích. Studie upozorňovaly na to, že strany jsou vytvářeny ze shora, aktivitou elit (především ministrů a poslanců), které si chtějí udržet moc, a že tyto strany nevycházejí z konfliktních linií ve společnosti a mají slabé ukotvení ve společnosti (Biezen 2003; Biezen a Poguntke 2014). Vedle organizovaného stranictví se podobné argumenty týkají i psychologického stranictví. Nízká úroveň stranické identifikace vede k tomu, že politické strany jsou zranitelné a jejich zisky ve volbách se mohou významně proměňovat.

Druhý zdroj postkomunistické odlišnosti měl spočívat v rozsáhlé korupci. Na místo vývoje hospodářství se voliči měli spíše orientovat podle toho, jak vládní strany přispívají k rozšíření či omezení korupce (Hernández a Kriesi 2016). Postkomunistické vlády tak jsou trestány nejen za výkon hospodářství, ale i za korupci (viz např. Jastramskis, Kuokštis a Baltrukevičius 2021; Klačnja, Tucker a Deegan-Krause 2016; Slomczynski a Shabad 2012).

Přestože ekonomické hlasování nebylo zpočátku snadno viditelné v postkomunistických státech, literatura se postupně začala shodovat, že se postkomunističtí voliči naučili ekonomickému hlasování (Stegmaier a Lewis-Beck 2009). Studie z poslední doby potvrzují přítomnost ekonomického hlasování

v postkomunistických státech (Jastramskis, Kuokštis a Baltrukevičius 2021). Tito autoři nicméně uvádějí, že v těchto zemích stále přetrvává tzv. hyperodpovědnost (*hyperaccountability*), která spočívá v tom, že vládní strany jsou trestány příliš intenzivně (např. ve srovnání se západní Evropou). Hospodářství v tomto trestání ale hraje pouze částečnou roli; zbytek totiž obstará korupce.

7.3 Kdo má být trestán? Klasifikace postkomunistických vlád dle jejich stability, stranického složení a statusu

Relativně jasná logika trestání vládních stran za výkon hospodářství je nabourána tím, jak zřetelná je odpovědnost vlád za řízení hospodářství (viz část 7.1). Mezi klasické atributy zřetelnosti odpovědnosti patří pozice vlády v procesu politického rozhodování, její složení a struktura a nakonec i volební kontext a struktura alternativ k vládě. My k těmto parametrům přidáme ještě další úvahu, která se týká proměnlivosti vlád a jejich složení. V literatuře o ekonomickém hlasování je povětšinou neproblematicky přijímán fakt, že lze snadno určit, jaká vláda je ve volbách hodnocena. Tento fakt vyplývá z větší stability vlád ve vyspělých demokraciích. Ostatně první studie ekonomického hlasování pocházely ze zemí s vysokou stabilitou vlád, jako jsou USA, Velká Británie a Německo (Nannestad a Paldam 1994, 233).³⁴ Takovou stabilitou nicméně nedisponují analyzované postkomunistické státy, v nichž je trvanlivost vlád kratší a jejich stranické složení proměnlivější (Bergman, Ersson a Hellström 2015; Bergman, Ilonzski a Müller 2019). Jaká je tedy stabilita postkomunistických vlád? A v případě jejich nestability, jaká vláda a jaké vládní strany mají být ve volbách hodnoceny?

Před odpovědí na tuto otázku ale nejprve představíme, jak konceptualizujeme vládu a z jakých datových souborů při jejich identifikaci vycházíme (podrobnosti obsahuje Příloha 6). Podle základní definice z odborné literatury je vláda standardně definovaná premiérem, stranickým složením vlády a volebním obdobím (Budge a Keman 1990). Jakákoli změna v jedné z těchto složek je považována za změnu vlády. Náš primární datový soubor ParlGov tuto definici respektuje a definuje novou vládu, jestliže dojde ke změně stranického složení vlády, osoby premiéra anebo jestliže se konají nové volby. Vzhledem k tomu, že naším cílem je identifikovat vládní strany, nebudeme považovat změnu v osobě premiéra za změnu vlády, jestliže zůstane zachován politický

³⁴ V tomto kontextu je zajímavé, že přehledová studie Nannestada a Paldama při diskuzi vládní nestability uvažuje v kontextu teorie zřetelnosti odpovědnosti a jako nestabilní vlády považují menšinové a koaliční vlády (Nannestad a Paldam 1994, 234–235).

půdorys předchozí vlády a vládu tak budou tvořit stejné strany. Délka života vlád se tak automaticky prodlouží oproti striktní definici.

Pro hodnocení vlád ve volbách je nutné určit, jaká vláda bude hodnocena. Ve volbách prováděné hodnocení vlád má povahu hlasování pro jednotlivé strany, které vládu tvořily. Proto je nutné určit politické strany, které vládu tvořily. Situaci znesnadňují dva faktory: (1.) existence nestranických (úřednických či udržovacích) vlád; (2.) existence více (stranických) vlád v průběhu volebního cyklu. Nyní postupně vysvětlíme, jak s oběma faktory pracujeme (podrobnosti uvádíme v Příloze 6).

Rozlišujeme dva nestandardní typy vlád. První jsou tzv. udržovací vlády (v angličtině *caretaker*). Udržovací vlády jsou definovány tím, že „vznikají v době, kdy jsou vyhlášeny předčasné volby, nebo když vláda rezignuje či je poražena v parlamentu při hlasování o nedůvěře vládě. Taková vláda vládne dočasně do té doby, než je zformována nová vláda“ (Clark, Golder a Golder 2013, 474).³⁵ Podobně definují udržovací vlády Schleitter a Morgan-Jones (2009, 672). Udržovací vlády vylučujeme z analýzy a nekonstituují tak skupinu vlád se stranickou podporou, které mají být ve volbách hodnoceny.

Druhým nestandardním typem vlády je tzv. technokratická či úřednická vláda, která je definována nestranickým premiérem. V případě takových vlád budeme vycházet z toho, že musí tak jako tak získat důvěru v parlamentu. Z toho lze odvodit, které strany se symbolicky spojují s danou vládou a jejími cíli. Proto identifikujeme strany, které danou (technokratickou) vládu podporovaly. Tyto tzv. technokratické či úřednické vlády (bez stranického premiéra) budou ve volbách hodnoceny, a to konkrétně strany, které tuto vládu podpořily, ale pouze v případě, že se zároveň nejednalo o tzv. udržovací vlády.

Po odstranění udržovacích vlád je nutné přistoupit k identifikaci konkrétní stranické vlády, která má být ve volbách hodnocena, jestliže v průběhu volebního cyklu vládlo více stranicky složených vlád. Znamená to, že je nutné určit, která z těchto vlád má být označena jako ta, jež je hodnocena ve volbách. V analyzovaných 11 postkomunistických státech v období od roku 1990 do roku 2020 proběhlo 95 voleb a po nich vznikl stejný počet vlád. Z analýzy vylučujeme – stejně jako v případě analýzy nových stran a volební volatility – první demokratické volby, neboť v nich nebylo možné hodnotit demokraticky zvolenou vládu. V analýzách, které prezentujeme v této kapitole, jsou vyloučeny i druhé volby v Bulharsku v roce 1991 z toho důvodu, že v databázi ParlGov nejsou zahrnuty informace o vládách z období 1990 a 1991. Proto provádíme hodnocení změny podpory vládních stran celkem

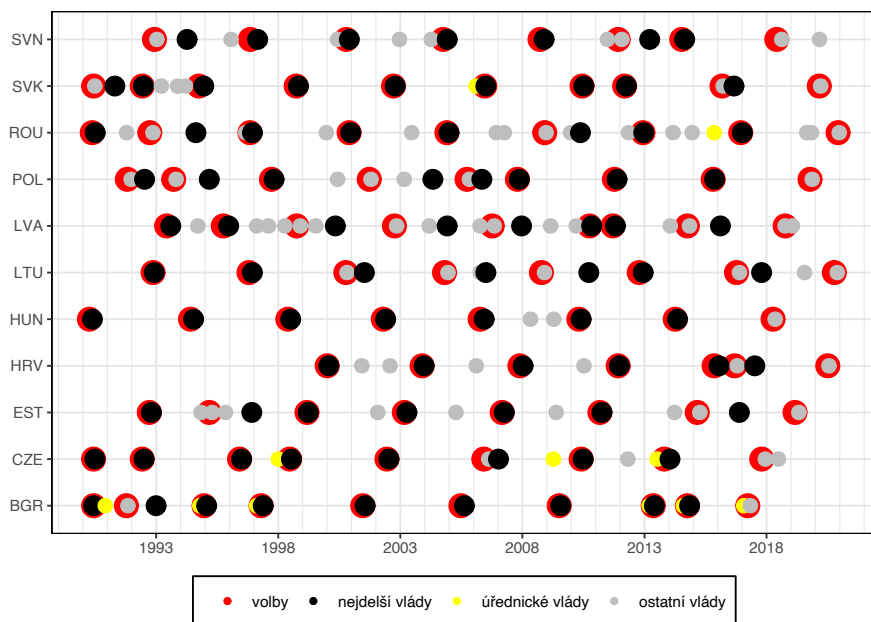
35 V originálu: „A caretaker government occurs when an election is called or when an incumbent government either resigns or is defeated in a vote of no confidence. It rules the country for an interim period until a new government is formed.“

v 83 volbách. Pouze přibližně v polovině případů z těchto 83 volebních cyklů vládla pouze jedna vláda, resp. více vlád se stejným stranickým složením. Je zřejmé, že pouze ve čtyřech z deseti případů nastává snadná situace, kdy má být hodnocena jedna vláda.

V našich analýzách jsme se proto rozhodli implementovat dvě pravidla, která bývají v literatuře o retrospektivním hodnocení vlád používána. Zaprvé rozlišujeme poslední vládu, tedy tu, která vládla jako poslední před volbami (v anglicky psané literatuře se někdy objevuje spojení *pre-election coalition*). Zadruhé rozlišujeme nejdelší vládu, tedy tu, která v průběhu volebního cyklu vládla nejdelší období (v angličtině někdy *post-election coalition*) (viz např. Powell a Whitten 1993, 402). Lze očekávat, že odlišné konceptualizace hodnocené vlády mohou vést k odlišným efektům některých proměnných na vládní ztráty. Důvodem by měla být skutečnost, že oba typy vlád mají jiné charakteristiky. Například menšinové vlády po volbách často mírají stranu, která vládu podporuje v hlasování o důvěře, zatímco menšinové vlády na konci volebního cyklu takovou podporu většinou nemají.

Dynamiku vývoje vlád v postkomunistických státech prezentuje Graf 7.1. V něm červeným kolečkem označujeme jednotlivé volby, zatímco další kolečka označují jednotlivé vlády. Nejprve upozorníme na skutečnost, že

Graf 7.1 Vlády v postkomunistických státech

Nejdelší vlády jsou určeny jen pro dokončené volební období.

v naší klasifikaci nerozlišujeme vlády, které mají stejný stranický půdorys, ale změnila se osoba premiéra. Proto například v Česku v období 2002 až 2006 evidujeme jednu stranickou vládu, přestože formálně existovaly vlády tři: Špidlova, Grossova a Paroubkova. Černá kolečka označují nejdelší vládu v daném volebním cyklu a šedá kolečka označují ostatní vlády. Žlutá kolečka označují tzv. udržovací vlády, které vylučujeme z analýzy.

V různých zemích můžeme pozorovat odlišnou dynamiku vzniku vlád v rámci jednoho volebního období. Například v Lotyšsku nebo Rumunsku je střídání vlád, resp. obměna složení vládního kabinetu, poměrně častá. V Bulharsku pád vlády zpravidla vede k úřednické vládě a předčasným volbám. Při pohledu na údaje o Česku zjistíme, že změna vlády uprostřed volebního období není – v kontextu postkomunistických zemích – u nás zvláště častá. Existují pouze tři výjimky. K první změně vlády došlo po volbách roku 2006, kdy premiér Mirek Topolánek nezískal důvěru pro svoji jednobarevnou vládu a sestavil poté druhou vládu za účasti KDU-ČSL a SZ. Za změnu vlády v souladu s metodikou ParlGov považujeme také situaci, kdy se po odštěpení strany LIDEM od Věcí veřejných formálně změnilo složení vlády co do zastoupených stran. Ke třetí změně došlo také po volbách roku 2017, kdy Babišova první vláda nezískala důvěru Poslanecké sněmovny. Kromě toho působily v Česku také tři úřednické vlády: Tošovského vláda, která dovedla zemi k předčasným volbám v roce 1998, Fischerova vláda, jedna z nejdéle sloužících úřednických vlád v postkomunistické historii 11 sledovaných zemí, která byla u moci poslední rok volebního období 2006 až 2010, a Rusnokova vláda, která dovedla zemi k předčasným volbám v roce 2013 po pádu druhé Nečasovy vlády. Ve využívání úřednických vlád se Česko společně s Bulharskem vyčleňuje od ostatních států. V některých zemích, jako v Maďarsku a v poslední době i v Polsku či povětšinu času v Bulharsku, můžeme sledovat vysokou stabilitu vlád, kdy nejdelší i poslední vláda jsou totožné a žádná jiná vláda ve volebním cyklu nevládla.

Jak se odlišují kritéria poslední a nejdelší vláda v identifikaci vlád, které mají být ve volbách hodnoceny? Celkově z 83 sledovaných volebních období je v 53 případech nejdelší a poslední vláda stejná; ve zbylých 30 případech jde o vládu odlišnou. Odlišnou nejdelší a poslední vládu evidujeme ve všech osmi volebních obdobích v Rumunsku, v pěti ze sedmi v Estonsku, v pěti z osmi v Lotyšsku, ve čtyřech ze sedmi ve Slovinsku a ve třech ze šesti v Chorvatsku (podrobnosti udává Tabulka 7.1). V ostatních zemích se rozdíl objevuje jen v jednom, nebo jako v případě Bulharska dokonce v žádném případě. Jediným případem v Česku je situace dvou Nečasových vlád. Je tedy zřejmé, že v závislosti na konceptualizaci hodnocené vlády můžeme identifikovat odlišné strany, které jsou ve volbách hodnoceny jako vládní.

Tabulka 7.1 Celkový počet volebních období a těch, v nichž se lišila poslední a nejdelší vláda

Země	Počet volebních období	Nejdelší a poslední vláda odlišná
Bulharsko	8	0
Česko	8	1
Estonsko	7	5
Chorvatsko	6	3
Maďarsko	7	1
Litva	7	1
Lotyšsko	8	5
Polsko	8	1
Rumunsko	8	8
Slovensko	9	1
Slovinsko	7	4

7.4 Změna v podpoře vládních stran

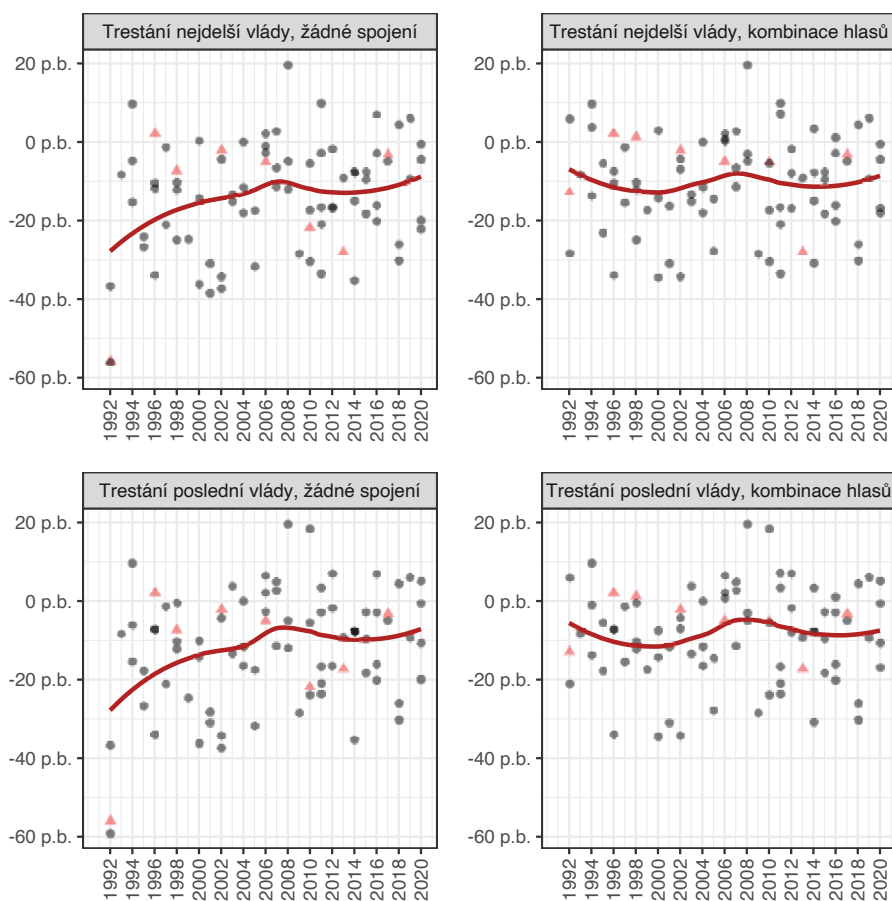
Vládní strany v postkomunistických státech podstatně ztrácejí volební podporu. Jastramkis s kolegy (Jastramskis, Kuokštis a Baltrukevičius 2021, 6) uvádějí pro volby ve stejných postkomunistických státech ztrátu vládních stran v průměru 12,6 procentních bodů. Údaje, které prezentujeme v Grafu 7.2, jsou jejich hodnotám velmi podobné. V prvé řadě na grafu zaujme velmi malý počet pozitivních hodnot, které představují situaci, kdy vládní strany získají větší podporu než v předchozích volbách. Při hodnocení nejdelší vlády bylo pozitivních pouze 10 případů (z 83) při metodě NC a při hodnocení poslední vlády bylo pozitivních 15 případů opět při použití metody NC. Při použití metody CV nastaly pozitivní zisky vládních stran v 17 (nejdelší vláda) a 20 (poslední vláda) případech.

Co vlastně způsobuje rozdíly v ziscích vládních stran při použití odlišných metod? Pojďme si odlišnosti ilustrovat na případě českých vlád v průběhu volebního cyklu 1996 až 1998. V jeho průběhu došlo k rozštěpení vládní strany ODS, od níž se oddělila US. V případě použití metody CV porovnáváme zisk ODS z roku 1996 se ziskem ODS a US v roce 1998, zatímco v případě metody NC porovnáváme pouze zisk ODS v letech 1996 a 1998 a zisk US klasifikujeme jako zisk částečně nové strany. Je zřejmé, že v případě rozštěpení vládní strany hodnoty CV produkují mnohem menší ztráty, neboť mezi zisky vládních stran je zařazena i nově ustavená strana. Obdobná

situace nastala v Česku i ve volebním cyklu 2006 až 2010, kdy se od KDU-ČSL oddělila TOP 09, či na začátku politické transformace, kdy v průběhu prvního volebního období mezi roku 1990 a 1992 došlo k rozpadu OF, na jehož základě vznikly čtyři strany ODS, ODA, OH a KAN. V Grafu 7.2, který prezentuje zisky a ztráty vládních stran, je možné tyto odlišnosti v úrovni ztrát českých vládních stran identifikovat pomocí červených trojúhelníků.

V průměru jsou více trestané nejdelší vlády oproti vládám posledním. Jestliže použijeme metodu organizačního spojení stran NC (žádné spojení mezi stranami), pak vládní strany v průměru ztrácí 14 procentních bodů.

Graf 7.2 Zisky a ztráty vládních stran v postkomunistických státech v období 1990 až 2020

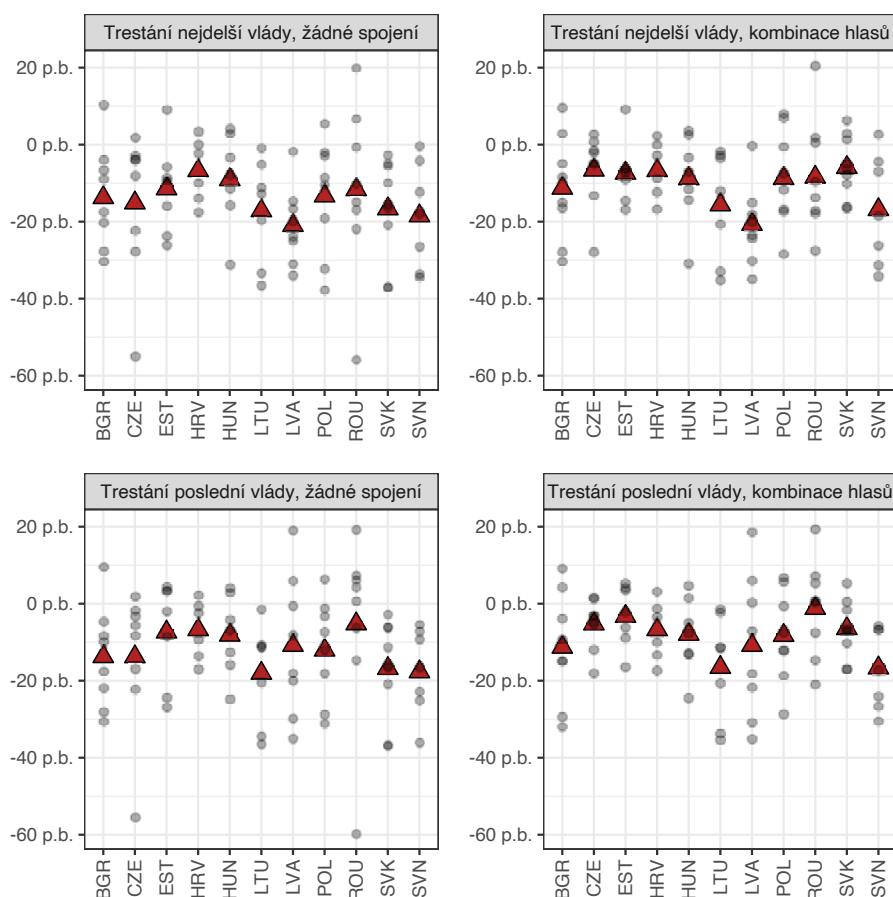

Volební výsledky z databáze Parlgov.org, návaznost stran pro určení trestání autoři.
 Záporná čísla představují trest, kladná odměnu.
 České volby vyneseny červeným trojúhelníkem.

V případě metody CV, která kombinuje zisky oddělené strany se zisky původní strany, ztrácí vládní strany jen 11 procentních bodů. V případě trestání poslední vlády jsou ztráty vládních stran 12 procentních bodů (metoda NC) a 8 procentních bodů (metoda CV).

Z Grafu 7.2 je patrné, že v čase docházelo ke sblížení průměrných ztrát vládních stran při použití různých metod určení organizační kontinuity stran. V první dekádě demokratických voleb byly ztráty vlád podstatně vyšší při použití metody NC. Jedná se především o důsledek rozpadu demokratických hnutí, která po prvních demokratických volbách vstupovala do vlády,

Graf 7.3 Zisky a ztráty vládních stran v jednotlivých postkomunistických státech po zemích

Volební výsledky z databáze ParlGov.org, návaznost stran pro určení volatility autoři.

Záporná čísla představují trest, kladná odměnu.

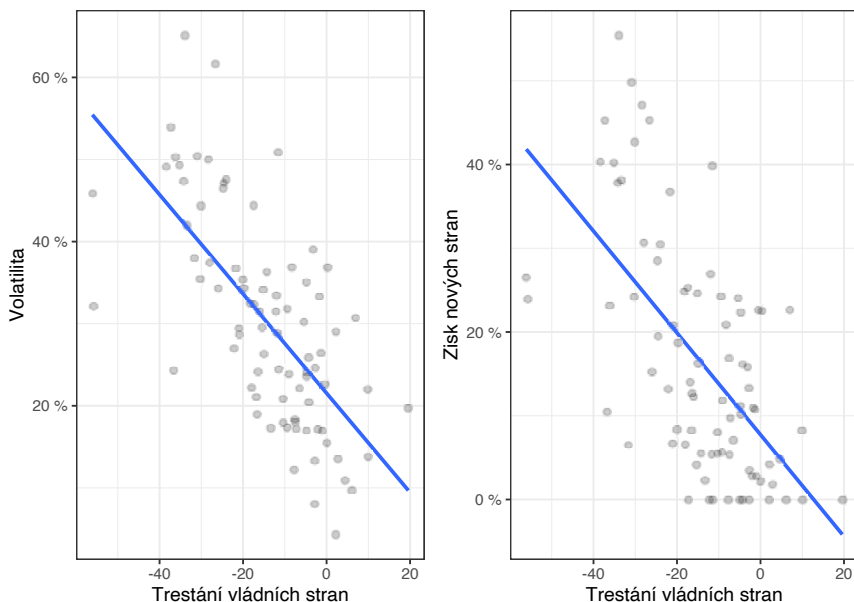
Cíhlové trojúhelníky reprezentují průměr pro danou zemi.

na částečně nové strany. V průběhu dvou dekád 21. století se pak rozdíl mezi oběma metodami pohybuje už jen v rozmezí 2 až 3 procentních bodů. Za pozornost stojí i vysoká variabilita v intenzitě vládních ztrát. Tato intenzita je s výjimkou první dekády demokratického vývoje stále stejně vysoká.

Jednotlivé země se podstatným způsobem odlišují v tom, jak se v nich daří vládním stranám. Vládní strany evidují nejvyšší hodnoty ztrát v Lotyšsku, Litvě, Slovinsku a Slovensku. Naopak nejnižší ztráty mají vládní strany v Estonsku, Chorvatsku, Maďarsku a Rumunsku (viz Graf 7.3). Vybavme si Tabulku 7.1, která informuje o tom, v kolika případech se v jednotlivých státech odlišovala nejdelší a poslední vláda. Nejčastěji se lišily v Rumunsku a Estonsku, ale i v Lotyšsku a Slovinsku. Zdá se tedy, že nestabilita vlád nutně nemusí souviset s tím, kolik vládní strany ztrácí v následujících volbách. K tomuto tématu se vrátíme v následujících podkapitolách.

Jak spolu souvisí trestání vládních stran na jedné straně a volební volatilita a podpora nových stran na druhé straně? Zásadním způsobem. Změna v podpoře vládních stran podstatným způsobem ovlivňuje celkovou volební volatilitu i to, zda volebně uspějí nové strany. Vztah mezi proměnnými je těsný a negativní. Čím lepší mají vládní strany zisk ve volbách, tím nižší je volební volatilita a zisk nových stran ($r = -0,68$ pro volební volatilitu; $r = -0,61$ pro zisk nových stran). Roberts a Wibbels (1999) uvádějí pro latinskoamerické země korelaci $r = 0,75$ mezi celkovou volební volatilitu

Graf 7.4 Souvislost trestání vládních stran a volební nestability

a absolutní změnou v podpoře vládních stran. V Grafu 7.4 můžeme vidět, že když vládní strany ztratí více než 20 procentních bodů své původní volební podpory, tak stoprocentně vznikne nějaká nová strana. Naopak ojedinělé případy, kdy nevznikne žádná nová strana, se objevují pouze tehdy, když vládní strany ztratí maximálně 20 procentních bodů své podpory a neposkytnou tak moc prostoru pro vznik nových stran.

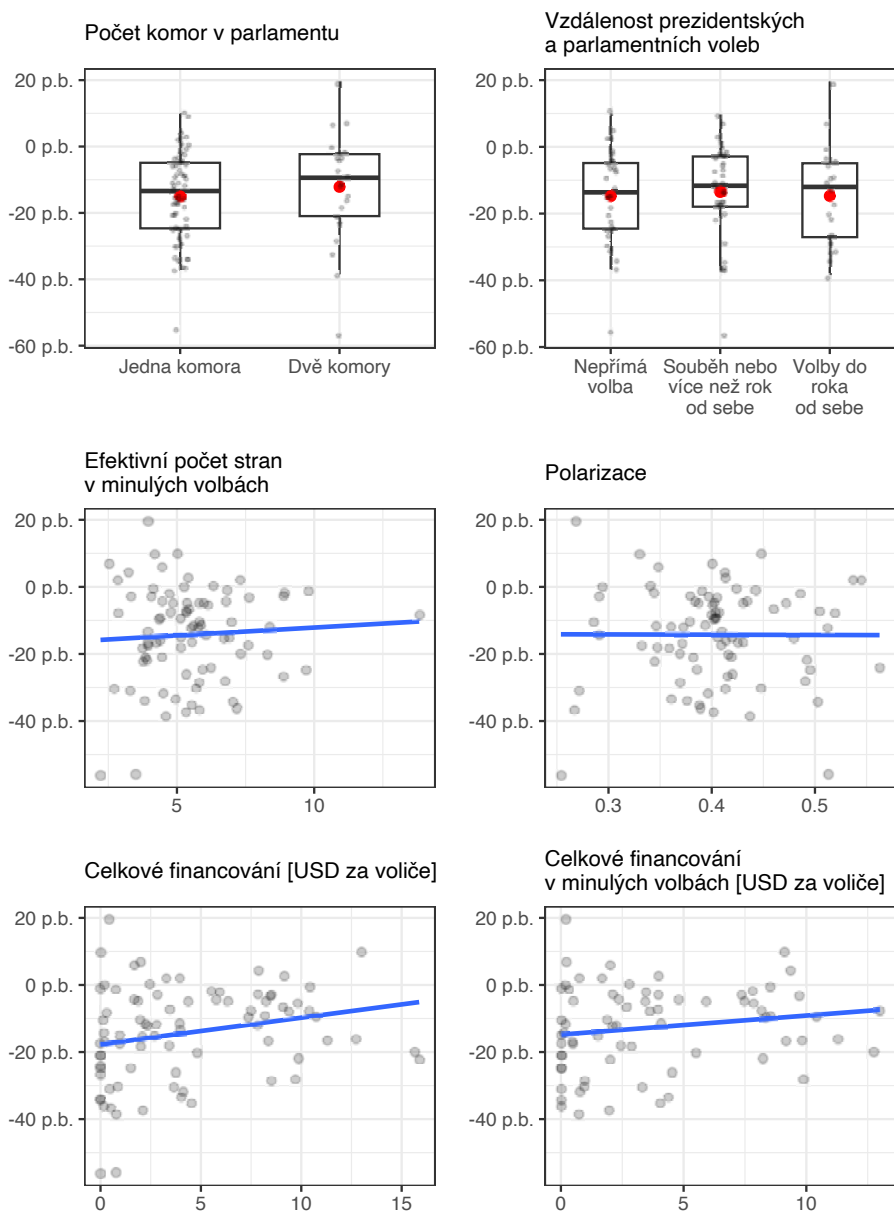
Zdá se tedy, že hlavní prostor při vysvětlování volební volatility v postkomunistických státech by měl být poskytnut souboru vládních stran. Zatímco průměrná volební volatilita v daném období dosáhla hodnoty 30 při metody NC a 26 při metodě CV, tak vládní strany při metodě NC ztrácely 14 procentních bodů a při metodě CV 11. Znamená to, že agregovaná ztráta vládních stran tvoří necelou polovinu celkové volatility. Při výše uvedené těsnosti vztahu je zřejmé, že volební nestabilita v postkomunistických státech nastává především tehdy, když vládní strany čelí velké volební ztrátě. Proč a kdy vládní strany ztrácejí volební podporu, budeme zkoumat v příští kapitole.

7.5 Vysvětlení zisků a ztrát vládních stran

Analýzy změny v podpoře vládních stran začneme prozkoumáním dvourozměrných vztahů. Za vládu, která je ve volbách hodnocena, považujeme tu, která působila nejdelší dobu. Míru zisků a ztrát vládních stran měříme pomocí metody NC. Znamená to, že v případě, když se od vládní strany oddělí částečně nová strana, tak její zisk nezahrnujeme do zisku vládních stran. Nejprve se zaměříme na charakteristiky politického systému, které ovlivňují tzv. institucionální zřetelnost odpovědnosti vlád. Jak existence druhé komory, tak přímá volba prezidenta by měly přispívat k rozostření odpovědnosti. Vládní strany by v takových zemích měly být trestány méně a vliv hospodářství by měl být slabší.

V Grafu 7.5 můžeme vidět, že intenzita ztrát vládních stran částečně souvisí s existencí dvoukomorového parlamentu, zatímco s přímou volbou prezidenta téměř vůbec. V zemích s druhou komorou parlamentu ztrácí vládní strany o 3 procentní body méně hlasů. V zemích s přímou volbou ztrácí vládní strany pouze o 0,6 procentního bodu méně. V případě existence druhé komory se nejedná o úplně zanedbatelný efekt, neboť vysvětluje přibližně čtvrtinu průměrné ztráty vládních stran. Za pozornost stojí připomínka toho, jak obě charakteristiky ovlivňovaly volební nestabilitu: dvoukomorový parlament přispíval k nižší volatilitě, zatímco přímý prezident ji zvyšoval. U přímé volby prezidenta se jedná o opačný efekt, než je očekávan

Graf 7.5 Dvourozměrná analýza ztrát vládních stran a charakteristik politického a stranického systému

Červené body značí aritmetický průměr.

K jednotlivým pozorováním byl přidán malý náhodný šum, aby se body méně překrývaly.

ve vztahu k volebním ztrátám vládních stran v případě teorie zřetelnosti odpovědnosti.

Prostřední část grafu zobrazujeme vztah mezi intenzitou volebních ztrát vládních stran a fragmentací stranického systému. Tu měříme pomocí efektivního počtu stran z předchozích voleb. Vztah mezi fragmentací stranického systému a ziskem vládních stran v minulém období je slabý a neexistuje, jestliže odstraníme jeden vychýlený případ polských voleb v roce 1991. Za zmínku stojí uvést, že většina studií ekonomického hlasování využívá takovou operacionalizaci fragmentace, která je založena na efektivním počtu stran, jenž je vypočítán na základě výsledku aktuálních voleb, v nichž mají být vládní strany hodnoceny. To nepovažujeme za optimální situaci, neboť takový index fragmentace zahrnuje i změny v zisku vládních stran, které je potřeba indexem vysvětlit. V případě takovéto operacionalizace dochází k očekávanému: s rostoucí fragmentací vládní strany ztrácejí více. Každá další strana ve stranickém systému znamená pokles podpory vládních stran přibližně o 3 procentní body. Polarizace, zdá se, vůbec nesouvisí s tím, nakolik vládní strany ztrácejí podporu v následujících volbách.

Spodní část Grafu 7.5 prezentuje výsledky analýzy vlivu státního financování stran na změnu v podpoře vládních stran. Jestliže platí argument o stabilizačním efektu státního financování, měli bychom vidět větší ztráty vládních stran v zemích bez státního financování a v těch zemích, kde je jeho úroveň velmi nízká. Podle očekávání vidíme pozitivní vztah mezi vyšší státní podpory stranám a ztrátami vládních stran. Za každý US dolar podpory stranám na jednoho voliče mají vládní strany přibližně o 0,8 procentních bodů vyšší podporu. Z hlediska kauzálního argumentu o stabilizačním vlivu státního financování je důležité, že existuje pozitivní, i když mírně slabší vztah mezi ztrátami vládních stran a státním financováním stran z minulého období. Jedná se o podobnou intenzitu vztahů, kterou jsme udávali pro vztah mezi státním financováním stran a volební nestabilitou v předchozí kapitole.

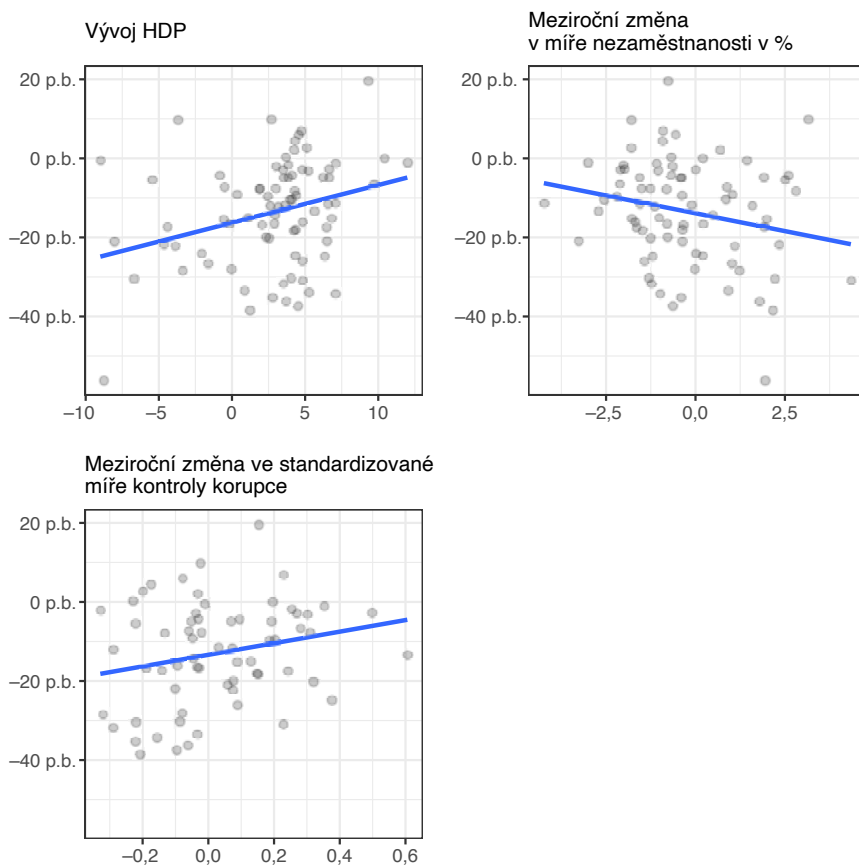
Důležitá poznámka se týká rozdílu mezi volebním a statutárním financováním stran. Jestliže stát poskytuje jen proplacení volebních nákladů, resp. poskytuje jen jednorázový příspěvek po volbách v závislosti na získaném počtu hlasů, změnu v podpoře vládních stran to neovlivňuje. Naopak statutární financování, které spočívá v tom, že stát poskytuje opakovaně (většinou každoročně) příspěvek politickým stranám, má pozitivní vliv na to, kolik vládní strany ztrácejí. Statutární financování stran tak přispívá k stabilitě stran spíše než volební financování.

Následující Graf 7.6 přesouvá pozornost na hospodářské podmínky a rozšíření korupce. V duchu teorie ekonomického hlasování dochází k podstatným ztrátám vládních stran, jestliže se zhoršuje hospodářská situace

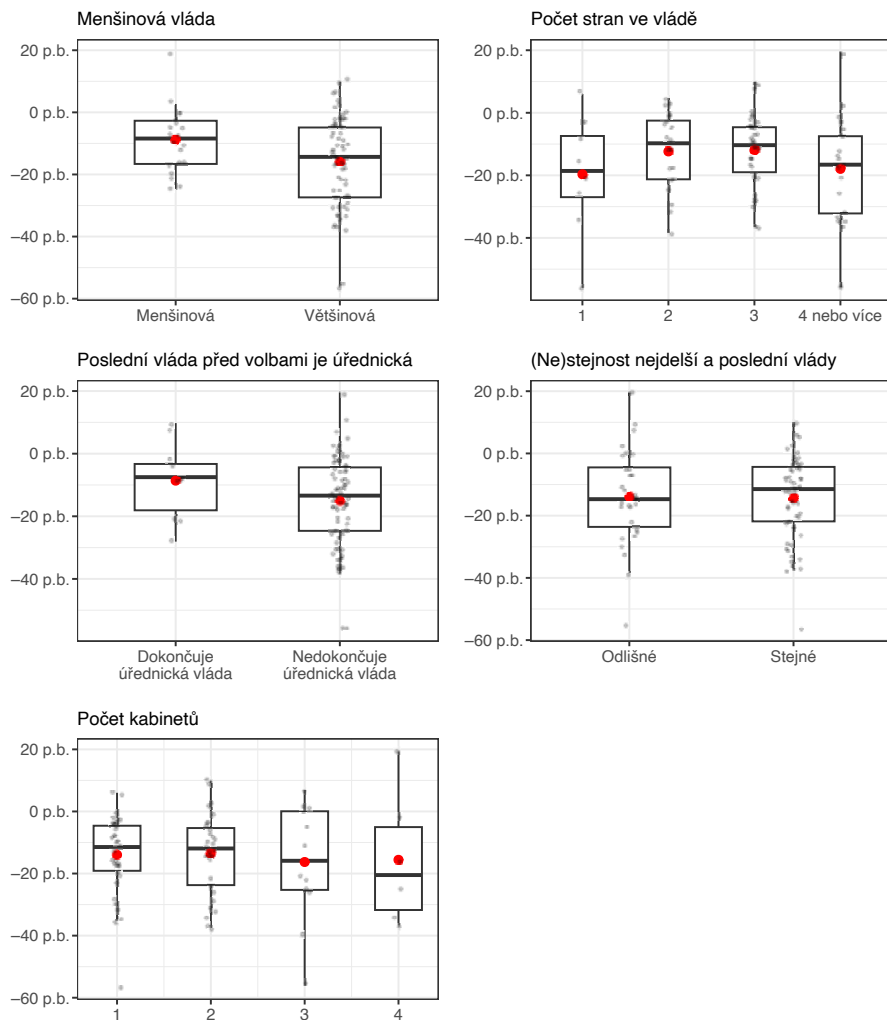
v zemi. Jestliže se úroveň nezaměstnanosti v zemi sníží o jeden procentní bod, vládní strany přijdou v průměru o 2 procentní body své původní podpory. Obdobný vztah existuje i pro změnu v úrovni HDP. Rozšíření korupce v zemi a konkrétně zhoršení míry korupce v meziročním srovnání také zvyšuje ztráty vládních stran oproti předchozím volbám. Potvrzujeme tak zjištění, která byla popsána v literatuře v poslední dekádě (Jastramskis, Kuokštis a Baltrukevičius 2021).

Na závěr tohoto typu analýz prozkoumáme klasické argumenty teorie zřetelnosti odpovědnosti. Graf 7.7 ukazuje, že vládní strany většiny vlády ztrácejí přibližně o 5 procentních bodů více než vládní strany menšinové vlády. Podobně ztrácejí více i jednobarevné vlády, u nichž lze mnohem snadněji určit odpovědnost za vládnutí, než u koaličních vlád. Jednou ze strategií, kterou vlády používají k tomu, aby se vyvlekly z odpovědnosti

Graf 7.6 Dvourozměrná analýza ztrát vládních stran a charakteristik hospodářského vývoje a rozšíření korupce

Graf 7.7 Dvourozměrná analýza ztrát vládních stran a charakteristik vlád

Červené body značí aritmetický průměr.

K jednotlivým pozorováním byl přidán malý náhodný šum, aby se body méně překrývaly.

za vládnutí, je zformování úřednického kabinetu bez stranického premiéra, jehož úkolem je dovládnout do konání parlamentních voleb. Jestliže volební období zakončuje taková úřednická vláda, pak jsou ztráty vládních stran přibližně o 5 procentních bodů menší než v situaci, kdy dovládne standardní stranická vláda. Pokles volební podpory vládních stran je také větší s počtem vlád, které se v průběhu volebního cyklu vystřídal. Zdá se, že když v průběhu volebního cyklu dojde pouze k jedné změně ve složení vlády, jsou ztráty vládních stran o dva procentní body nižší než v situaci, kdy je změna více než jedna.

Uvedená zjištění naznačují, že argument o zřetelnosti odpovědnosti může v postkomunistických státech získávat určitou podporu (srovnej se závěry Robertse [2008], podle nějž je vliv zřetelnosti odpovědnosti slabý). Argument ohledně vlivu zřetelnosti odpovědnosti na míru ztrát vlád nevyžaduje, aby voliči věděli a znali všechny věci ohledně určení odpovědnosti v jejich zemi. Stačí totiž, že tyto možnosti pro rozmlžení existují a umožňují vládním stranám přesouvat vinu na jiné. Čím více takových příležitostí k rozostření, tím pro vládní strany lépe: tím častěji mohou zdůrazňovat, že ony za to nemohou.

V následujících odstavcích budeme diskutovat zjištění z regresních modelů, které vysvětlují změnu podpory vládních stran v po sobě jdoucích volbách. Jedná se o obdobné modely jako v kapitolách 5 a 6. Všechny modely mají jako závisle proměnnou změnu vládní podpory, která je vypočtena metodou NC. Metoda NC vede k vyšším ztrátám vládních stran oproti metodě CV. Vzhledem k tomu, že všechny nezávisle proměnné nemají statisticky

Tabulka 7.2 Ztráty vládních stran a charakteristiky politického systému

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
konstanta	-11,9 (1,9)	-13,4 (2,2)	-16,2 (4,4)	-15,8 (3,4)
období 1990–2000	-6,0 (4,1)	-5,8 (4,5)	-2,9 (5,8)	-3,2 (5,4)
přímá volba	-2,5 (2,8)			
bikameralismus		2,8 (1,7)		
státní financování celkem (USD)			0,6 (0,6)	
státní financování celkem (USD) v T – 1				0,7 (0,5)
počet pozorování	83	83	83	83
R ²	0,04	0,04	0,06	0,06

Poznámka: Jedná se o OLS regresní modely (*clustered standard error*).

Statistická významnost: + ... $p \leq 0,1$; * ... $p \leq 0,05$; ** ... $p \leq 0,01$.

Značení statistické významnosti u konstanty potlačeno.

Tabulka 7.3 Ztráty vládních stran a charakteristiky hospodářství a korupce

	Model 1	Model 2	Model 3
konstanta	-13,4 (2,0)	-15,5 (2,4)	-13,1 (1,9)
období 1990–2000	-1,9 (5,0)	-2,7 (4,9)	-3,3 (7,7)
míra nezaměstnanosti (změna)	-1,7 (1,0)		
HDP (změna)		0,9 (0,6)	
úroveň korupce (změna)			14,4 (6,8)*
počet pozorování	79	80	65
R ²	0,05	0,10	0,06

Poznámka: Jedná se o OLS regresní modely (*clustered standard error*). Modely 1 až 3 používají jako závislou proměnnou celkovou ztrátu vládních stran.

Statistická významnost: + ... $p \leq 0,1$; * ... $p \leq 0,05$; ** ... $p \leq 0,01$.

Značení statistické významnosti u konstanty potlačeno.

Tabulka 7.4 Ztráta vládních stran a charakteristiky vlád

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
konstanta	-10,5 (2,6)	-13,4 (2,2)	-12,4 (2,2)	-14,2 (4,0)
období 1990–2000	-5,5 (4,1)	-5,9 (4,3)	-5,3 (3,8)	-5,7 (4,6)
většinová	-3,9 (3,5)			
dokončuje úřednická		6,6 (5,0)		
jedna strana ve vládě			-4,7 (6,6)	
1 až 2 kabinetů za cyklus				1,9 (3,8)
počet pozorování	83	83	83	83
R ²	0,05	0,06	0,04	0,04

Poznámka: Jedná se o OLS regresní modely (*clustered standard error*). Modely 1 až 4 používají jako závislou proměnnou ztrátu vládních stran.

Statistická významnost: + ... $p \leq 0,1$; * ... $p \leq 0,05$; ** ... $p \leq 0,01$.

Značení statistické významnosti u konstanty potlačeno.

významný vliv, prezentujeme pouze regresní modely s jednou vysvětlující proměnnou. Nemá totiž velký smysl vytvářet složitější modely.

Charakteristiky politického režimu nemají zřetelný efekt. Přímá volba prezidenta a existence druhé komory by měly přispívat k rozostření odpovědnosti a tedy pozitivnímu efektu na podporu vládních stran. Tabulka 7.2 odhaluje pozitivní efekt druhé komory a negativní efekt přímé volby prezidenta. Projevuje se i stabilizační efekt státního financování stran, neboť čím větší je státní podpora stran, tím vyšší podporu získávají vládní strany. Efekt ale není statisticky významný.

Klasický argument ekonomického hlasování prozkoumává Tabulka 7.3. Vliv změny v úrovni nezaměstnanosti či v úrovni HDP nemá statisticky významný vliv. Efekt obou ekonomických charakteristik má nicméně očekávaný směr. Jediná statisticky významná charakteristika se týká rozšíření korupce (podobně viz Jastramskis, Kuokštis a Baltrukevičius 2021). Na závěr jsme v Tabulce 7.4 zkoumali vliv proměnných, které indikují zřetelnost odpovědnosti vlády. Podle očekávání více hlasů ztrácejí většinové vlády. Počet stran ve vládě není důležitý a odlišnosti lze vidět pouze mezi vládami, které jsou složené z jedné strany, a vládami koaličními. V případě, že volební období ukončuje úřednická vláda, vládní strany dokáží rozostřit zodpovědnost a své ztráty zredukovat. Poslední charakteristika indikuje stabilitu vlád a dává do kontrastu situace, kdy ve volebním období existovala jedna nebo dvě různé vlády, oproti situaci, kdy se v průběhu volebního období vystřídal více než dvě vlády. Vlády ve stabilnější situaci získávají vyšší podporu.

7.6 Shrnutí

V této kapitole jsme analyzovali změny v podpoře vládních stran. Konkrétně jsme zjišťovali, o kolik se změnila podpora vládních stran v aktuálních volbách při srovnání s předchozími volbami, po nichž se vláda ujala moci. V postkomunistických státech nejsou vlády úplně stabilní: v 60 procentech analyzovaných případů v průběhu volebního cyklu byla u moci více než jedna vláda. Pouze ve 40 procentech případů nastává snadná situace, kdy má být hodnocena jedna vláda. V ostatních případech došlo ke změně ve stranickém složení vlády.

V případech existence více vlád jsme museli rozhodnout, která z vlád má být ve volbách hodnocena. Nejprve jsme z analýz vyloučili udržovací kabinet, jejichž úkolem je dovládnout do voleb v situacích, kdy standardní stranická vláda podá demisi či jinak rezignuje. Potom jsme určili dvě kritéria pro výběr vlády. Zaprvé jsme vybrali poslední stranickou vládu a zadruhé jsme vybrali vládu, která vládla nejdéle. Ve dvou třetinách případů se jednalo o stejné vlády a v jedné třetina byla hodnocena jiná vláda. Vlády, které vládly nejdelší dobu volebního cyklu, byly trestány více (–14 procentních bodů) než vlády, které vládly jako poslední (–12 procentních bodů). V průběhu analyzovaných 30 let byla intenzita trestání vlád přibližně stejná při použití metody CV, zatímco při použití metody NC byly tresty pro vládní strany větší v 90. letech a v posledních dvou dekadách se přiblížili hodnotám, které získáme při použití metody CV.

Intenzitu trestání vlád ovlivňují tři hlavní faktory. Zaprvé to jsou špatné hospodářské podmínky bez ohledu na to, zda použijeme indikátory míry nezaměstnanosti nebo růstu HDP. Druhým důležitým faktorem je rozšíření korupce v zemi, resp. jeho meziroční změna. Třetí soubor faktorů se týká zřetelnosti odpovědnosti vlád, neboť více jsou vlády trestané, jestliže jsou většinové a jednobarevné a jestliže před volbami vládla úřednická vláda (s nestranickým premiérem). Díky instalaci úřednických kabinetů se daří předchozím stranickým vládám rozostřit odpovědnost za vládnutí. Tyto efekty ale nejsou statisticky významné.

Kapitola 8

Voličská volatilita, podpora nových stran a trestání vlád

Lukáš Linek

V předchozích kapitolách jsme zkoumali volební nestabilitu na úrovni jednotlivých zemí. Sledovali jsme, jak se vyvíjela podpora nových stran, jak se vyvíjela podpora vládních stran a jak se celkově proměňovala volební volatilita. Zkoumali jsme, jaké faktory ovlivňují úroveň volební nestability, a poukázali jsme na význam přímé volby prezidenta, státního financování stran či hospodářských podmínek. Vztahy, na které jsme upozorňovali, se ustavují složitým kauzálním mechanismem, v němž podstatnou roli hrají strategická rozhodnutí politických elit a reakce voličů. Zatímco strategickým kalkulacím elit a jejich souvislostem s institucionálním prostředím jsme se v minulých kapitolách věnovali dostatečně, stranou našeho zájmu zatím zůstávali voliči a jejich rozhodování.

V následujících třech kapitolách tuto skutečnost napravíme, neboť v nich budeme zkoumat volební nestabilitu na individuální úrovni. Konkrétně řečeno budeme analyzovat voličskou volatilitu a její jednotlivé složky. Kromě celkové volatility se tak zaměříme na její dvě složky (vnitro- a vněšystemovou volatilitu), na podporu částečně a úplně nových stran a na podporu vládních stran. Cílem těchto kapitol je prezentovat základní popisy úrovně volatility a jejího vývoje na individuální úrovni. K prozkoumání těchto vztahů využijeme v této kapitole mezinárodní projekt povolebních studií (CSES), v němž zredukujeme analýzu na 23 voleb v námi analyzovaných zemích. V následující Kapitole 9 pak budeme analyzovat povolební dotazníková šetření z České republiky za období 1992 až 2017 a v Kapitole 10 použijeme panelové dotazníkové šetření z let 2015 až 2017 k postižení voličské volatility v průběhu volebního cyklu 2013 až 2017.

Na základě předchozích výzkumů lze očekávat, že by vývoj voličské volatility v čase měl odrážet postupnou institucionalizaci politických stran a jejich systému. S tím, jak se stabilizují strany, stabilizují se i stranické identity voličů (Converse 1969). V předchozích kapitolách jsme prokázali mírný pokles v počtu a volební podpoře nových stran a také ve výši volební volatility. Analýza nových stran a jejich vlivu na stranické systémy v postkomunistických státech upozornila na rostoucí průměrný věk stranických systémů.

Znamená to, že se postupně zvyšuje průměrný věk volebně úspěšných stran, který je vážen jejich volební úspěšností (Haughton a Krause 2020, 105–112). V čase by proto mělo docházet když ne k lineárnímu, tak alespoň k postupnému poklesu voličské volatility.

Ve vztahu k novým stranám lze očekávat, že voliči nových stran nebudou mít vybudovaný dlouhodobý vztah se stranou a intenzita stranictví by u nich měla být slabší. Organizačně nové strany totiž nemají v době svého ustavení vlastní voliče a stoupence a teprve je musí postupně získávat. Odlišnost voličského chování by se proto měla projevit v tom, že sloučená strana či volební koalice může navázat na stranicky definovaný elektorát nově spolupracujících stran. Obdobně i částečně nová strana má možnost navázat na personálně definovaný elektorát, který je vztážen k významnému politikovi, který (spolu)zakládá novou stranu. Úplně nové strany mají z tohoto hlediska mnohem těžší roli.

V následujících podkapitolách budeme postupně analyzovat voličské přechody z hlediska jejich klasifikací, které jsme představili v předchozích kapitolách. Nejprve využijeme možnosti porovnat údaje o volební volatilitě z agregované úrovně volebních výsledků a individuální úrovně voličů. Dále si budeme všimnout toho, do jaké míry nové strany získávají podporu od voličů, kteří v minulosti volili strany vládní, do jaké míry se jim daří získávat hlasy opozičních stran a konečně do jaké míry jejich zisky pramení z mobilizace bývalých nevoličů. Zjišťovat budeme také to, co dělají bývalí voliči vládních stran v následujících volbách a nakolik vládní voliči trestají vlády.

Pro základní popisy a analýzy voličského chování v analyzovaných postkomunistických státech, které budeme prezentovat v této kapitole, využijeme data z povolebních dotazníkových šetření. Podmínkou je, aby v těchto šetřeních respondent odpovídal, jak hlasoval v aktuálních volbách a minulých volbách, které se konaly povětšinou před čtyřmi roky. Ideálním zdrojem dat pro analýzu voličských přechodů tak jsou panelová data, ty ale pro analyzované období nejsou dostupná. V případě, že se na obě otázky ptáme s časovým rozestupem několika let, čelíme problému zapomínání a upravování odpovědí tak, aby nebyly kognitivně disonantní (Dassonneville a Hooghe 2017a). V Kapitole 10 ukazujeme při analýze voličské volatility ve volebním cyklu 2013 až 2017 na základě panelových dat, k jakým zkrácením může docházet, když nepoužijeme panelová data.³⁶

36 Při analýze voličských přechodů pomocí dotazníkového šetření není možné analyzovat volební změnu, kterou způsobuje generační obměna voličů. V průběhu volebního cyklu někteří voliči umírají a nemohou tak odpovídat na dotazníková šetření. Nedokážeme tak identifikovat strany, které tímto způsobem přišly o své voliče, resp. identifikovat počty voličů, o něž strany takto přišly. Podobný problém existuje i z opačné strany, neboť do analýz voličské volatility nelze zahrnout voliče, kteří v předchozích volbách ještě nedisponovali volebním právem. Tito tzv. prvovoliči jsou sice důležitým zdrojem hlasů pro některé strany, ale nemůžeme

Bohužel nejsou k dispozici povolební dotazníková šetření pro všech 84 sledovaných voleb, ve kterých můžeme hodnotit, nakolik jednotliví voliči mezi volbami změnili své volební chování, nýbrž pouze 23 takových studií (viz přehled používaných dotazníkových šetření a konkrétně projektu CSES v Příloze 7, kde uvádíme i seznam zemí a voleb, pro které máme k dispozici povolební studie s individuálními daty na reprezentativním vzorku voličské populace). Vzhledem k takto omezenému počtu analyzovaných voleb je nutné vnímat následující analýzy jako deskriptci uvedených voleb, jednotlivé závěry nelze zobecňovat na celé zkoumané období.

8.1 Voličská volatilita

Při diskuzi zjištění a vysvětlení volební volatility, která jsou založena na datech z agregované úrovně, jsme upozorňovali na to, že tyto teorie nemohou prokázat individuální kauzální mechanismy, přesto o nich ale autoři těchto teorií alespoň spekulují. Z dat, která volatilitu na individuální úrovni měří přímo, však můžeme vyvozovat silnější a specifitější závěry o tom, jaká je úroveň volební volatility a co pravděpodobně volatilitu na straně voličů způsobuje. Data z individuální úrovně nám totiž poskytnou informace o mnohem větším počtu změn ve voličském chování, a proto rozlišujeme pět typů voličského chování:

- (1.) stabilní volič (stabilní podpora jedné politické strany);
- (2.) nestabilní volič (přechod od jedné politické strany k druhé);
- (3.) stabilní nevolič;
- (4.) demobilizovaný volič (v předchozích volbách hlasoval pro nějakou stranu, ale v aktuálních volbách se rozhodl voleb neúčastnit);
- (5.) mobilizovaný nevolič (v předchozích volbách nehlasoval, ale aktuálních voleb se zúčastnil).

První dvě skupiny voličů jsou tvořeny těmi voliči, kteří se zúčastnili obou po sobě jdoucích voleb, zatímco zbylé tři skupiny voličů obsahují nevoliče, z nichž někteří se zúčastnili jedné voleb a ostatní žádných.

Díky tomuto rozlišení můžeme určovat dvě základní míry volatility na individuální úrovni. První označujeme jako voličskou volatilitu. Základem pro výpočet je počet voličů, kteří se zúčastnili předchozích a aktuálních voleb. Z této skupiny vypočítáváme procento těch, u kterých pozorujeme nějakou změnu v hlasování (Butler a Stokes 1971; Crewe a Denver 1985). Jedná

v jejich případě zkoumat stabilitu voličského chování, neboť o jejich voličském chování víme pouze v jedné volebách.

se tedy o tzv. voličské přechody mezi stranami. Druhá míra zahrnuje do výpočtu všechny oprávněné voliče k hlasování ve dvou po době jdoucích volbách. Stabilní voličské chování pak představuje stabilní hlasování pro jednu stranu nebo stabilní volební neúčast. Naopak jako změnu označujeme nejen přechody mezi stranami, ale i přechody mezi účastí a neúčastí. Tuto druhou míru pak označujeme jako tzv. podíl volatilního voličského chování.³⁷

Na základě dat z povolebních šetření z integrovaného datového souboru CSES vypočítáváme oba indikátory a výsledky prezentujeme v Tabulce 8.1, v níž jsou hodnoty vypočítány jednotlivě pro 4 pětiletky od roku 2001 do roku 2020 a pak hodnoty pro celé období. Jedná se o průměrné hodnoty, kdy každé volby mají stejný význam v celkovém výpočtu. Spodní řádek tabulky uvádí, kolik jednotlivých voleb je zahrnuto do výpočtu. Pro první tři pětiletky to bylo vždy 7 šetření, zatímco v poslední pětiletce jsme mohli použít jen data za dvoje volby.

Průměrně se dvou po sobě jdoucích voleb účastnilo 45 procent všech oprávněných voličů. Z této skupiny pak počítáme voličskou volatilitu. V analyzovaných postkomunistických státech byl podíl stabilních voličů shodný

Tabulka 8.1 Stabilita a změna voličského chování v letech 2001 až 2020

	2001–2005	2006–2010	2011–2015	2016–2020	Celkem
podíl voličů, kteří se účastnili obou voleb	45	45	46	50	45
Voliči					
stabilní volič = 1	25	25	26	27	26
nestabilní volič = 2	19	20	20	22	20
voličská volatilita = $2 / (1 + 2)$	46	45	42	44	44
Nevoliči					
demobilizovaný volič = 3	13	10	11	8	11
mobilizovaný nevolič = 4	13	16	12	11	13
stabilní nevolič = 5	30	30	31	32	30
volatilní voličské chování = $2 + 3 + 4$	45	46	43	42	44
počet zahrnutých voleb	7	7	7	2	23

Zdroj dat: CSES IMD 2020; vlastní výpočty.

Poznámka: Organizační kontinuita stran byla určena pomocí metody žádná spojení (NC).

37 Obě míry mají jistou nedokonalost v tom, že nejsou schopné zahrnout voliče, kteří se stávají oprávněnými voliči mezi volbami, a ty, kteří přestávají být oprávněnými voliči, především kvůli úmrtí. V dotazníkových šetřeních lze částečně tento nedostatek řešit analýzou malé skupiny prvovoličů.

a pohyboval se kolem 25 procent oprávněných voličů. Podíl nestabilních voličů se pohyboval kolem 20 procent oprávněných voličů. Voličská volatilita tak v daném období, i jednotlivých pětiletkách, dosahovala přibližně 45 procent. Téměř každý druhý volič, který se účastnil obou po sobě jdoucích voleb, tak změnil svou stranickou preferenci. U všech dosud diskutovaných indikátorů je překvapivá stabilita jejich úrovně ve čtyřech pokrývaných obdobích.

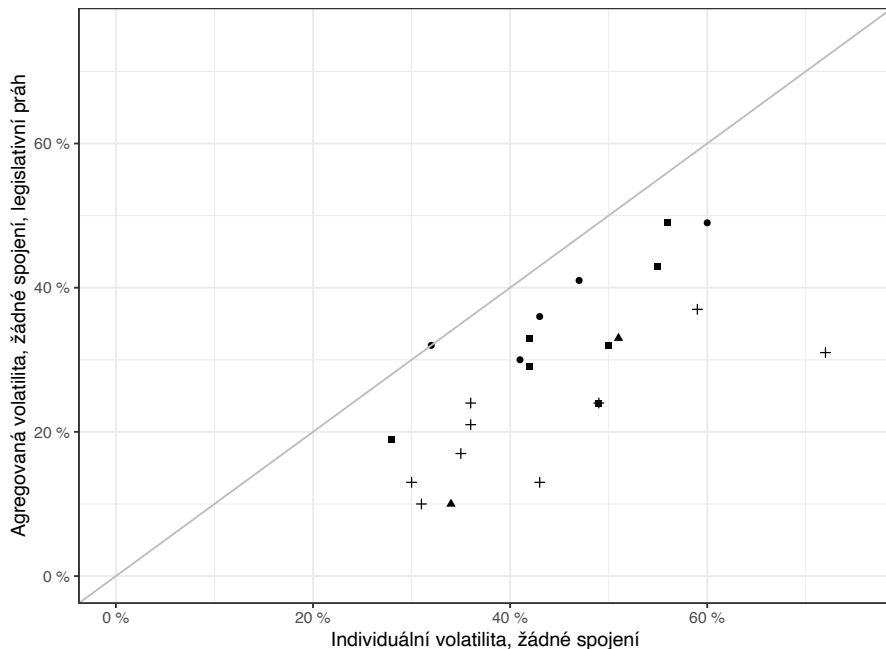
Druhá míra, kterou v našich popisech využíváme, je podíl volatilního voličského chování. Při tomto výpočtu využíváme další tři kategorie pro popis voličského chování v po sobě jdoucích volbách, které zahrnují alespoň jednu neúčast ve volbách. Kategorie demobilizovaný volič představuje ty voliče, kteří se účastnili prvních voleb, ale nikoli druhých. Kategorie mobilizovaného nevoliče představuje pravý opak: tedy nevoliče z prvních voleb, který v druhých volbách hlasuje pro stranu. Třetí kategorie zahrnuje stabilní nevoliče, kteří se nezúčastnili ani jedné voleb. Opět překvapí zřetelná stabilita v úrovni jednotlivých indikátorů. V průměru každý třetí z deseti oprávněných voličů představuje stabilního nevoliče. Počet mobilizovaných a demobilizovaných je přibližně vyrovnaný: jestliže nedochází k významným změnám ve výši volební účasti, měly by oba podíly být totiž podobné.

Při výpočtu volatilního voličského chování považujeme za volatilní chování tři případy: změnu strany, změnu z volební účasti na neúčast a naopak změnu z neúčasti na účast. Na základě těchto informací vypočítaný podíl volatilního voličského chování dosahuje v průměru kolem 44 procent. Jedná se o téměř shodnou úroveň, jaké dosahovala voličská volatilita. Ať už pohlédneme na úroveň voličské volatility jakýmkoli pohledem, téměř polovina voličů mění to, jakým způsobem hlasují. Jedná se o podstatně vyšší čísla, než jsme uváděli v Kapitole 3, v níž jsme pro 11 analyzovaných postkomunistických zemí uváděli hodnoty volební volatility lehce pod 30 procenty (viz Tabulka 3.1).

Na uvedená zjištění ohledně vyšší úrovně voličské volatility než volební volatility lze namítnout, že analýza voličské volatility pokrývá pouze 23 případů z 84, které pokrývá analýza volební volatility. Proto v další analýze porovnáme úroveň agregované volební volatility s úrovní voličské volatility (podobné srovnání viz např. Wagner a Krause 2021). Za tímto účelem vyneseme na graf hodnoty obou způsobů výpočtu volební volatility (viz Graf 8.1). Z definice vyplývá, že agregovaná volební volatilita představuje minimální nutný podíl voličů, kteří museli změnit volbu strany, aby bylo možné dosáhnout daných výsledků. Jestliže strana ztratila 5 procentních bodů ve volbách, minimálně 5 procent voličů muselo svou preferenci změnit. Z toho důvodu jsme do grafu vynesli šikmou linku, nad kterou se hodnoty obou indikátorů nemohou vyskytovat. Hodnoty voličské volatility musí být vždy vyšší,

případně shodné. Průměrná agregovaná volatilita v oněch 23 volbách byla 28 procent, zatímco individuální voličská volatilita dosáhla 44 procent. Rozdíl mezi oběma indikátory činí 16 procentních bodů.

Graf 8.1 Srovnání agregované a voličské volatility

V grafu rozlišujeme jednotlivé případy voleb podle toho, zda v nich uspěla nová strana, případně zda uspěla jen úplně nová, částečně nová nebo obě. V případě, že nevznikla žádná nová strana (v grafu označeno křížkem), registrujeme mnohem větší rozdíly mezi oběma způsoby měření volatility. Naopak tehdy, když vznikly oba typy nových stran, jsou rozdíly mezi oběma indikátory nejmenší. V prvním případě pěti voleb, kdy vznikly oba typy nových stran, byl rozdíl mezi oběma mírami 0,07, zatímco v druhém případě devíti voleb bez nové strany byl rozdíl 0,22. V situaci, kdy uspěla pouze úplně nová strana, byl rozdíl mezi oběma indikátory 0,13.

Důvodem uvedených rozdílů je způsob, jak nové strany přispívají k výpočtu volební volatility. Zisk nové strany je vždy porovnáván s nulovým ziskem v předchozích volbách; zisk etablované strany v aktuálních volbách je porovnáván se ziskem v minulých volbách. Zatímco přechody voličů mezi etablovanými stranami se mohou vyrušit (a vytvářet tak zdání stability), přechod voličů k nové straně znamená vždy volební volatilitu. V důsledku tak nastává

situace, kdy agregovaná míra volební volatility lépe odpovídá reálným přechodům, které identifikujeme pomocí dotazníkového šetření, v situaci volební úspěšnosti nových stran. Naopak když žádná nová strana ve volbách neuspěje, spočívá voličská volatilita pouze v přechodech mezi etablovanými stranami. Agregovaná míra je v takové situace mnohem více nepřesná.

Proto jsme se rozhodli porovnat rozdíl mezi oběma mírami volební volatility (odečetli jsme volební volatilitu od voličské volatility) a volebním ziskem nových stran. Čím vyšší je volební zisk nových stran, tím by rozdíly mezi oběma mírami měly být menší. Provedli jsme OLS regresní analýzu, v níž závisle proměnnou byl rozdíl mezi oběma mírami a nezávisle proměnnou byl procentní zisk všech nových stran. S každým procentem zisku nových stran dochází ke snížení rozdílu mezi oběma mírami přibližně o 0,32. V případě, že nové strany získají 10 procent hlasů ve volbách, rozdíl mezi oběma mírami bude nižší o 3,2 procenta.

Jak tedy přesným nástrojem je agregovaná míra volební volatility pro postižení individuální volatility? Ne moc přesným, neboť 16 procentních bodů rozdílu je opravdu velký; jedná se o více než třetinu úrovně voličské volatility. Na druhou stranu hodnoty obou indikátorů se pohybují podobným směrem. Je nutné říct, že v případě vyšších hodnot agregované volatility se hodnoty voličské volatility více přibližují těm agregovaným. Při nižších hodnotách volatility je rozdíl mezi indikátory větší, zatímco když je volatilita vysoká, rozdíl mezi indikátory se zmenšuje. Celkové hodnoty obou indikátorů korelují na vysoké úrovni ($r = 0,68$). Zároveň se projevuje vliv způsobu výpočtu volební volatility a role nových stran v tomto výpočtu na to, jaký je rozdíl mezi oběma mírami. Jestliže získávají nové strany velké podíly podpory nad 30 procent, obě míry se již hodnotami blíží a agregovanou míru lze považovat za relativně přesné měřítko individuální volatility. S určitou mírou zjednodušení lze tedy vzít agregovanou volatilitu na milost, ale pro popis individuálního chování je nutné k její úrovni přičíst docela vysoké číslo a sledovat, jaký je zisk nových stran.

8.2 Voliči nových stran

V další části našich analýz se zaměříme na to, jak velkou část voličské volatility způsobují nové strany. Konkrétně se zaměříme na to, odkud pochází voličská podpora nových stran, nakolik dokáží mobilizovat nové voliče, nakolik odčerpávají podporu etablovaných stran, vládních i opozičních, a nakolik se mohou částečně nové strany spolehnout na podporu voličů ze strany, od níž se odštěpily. Z toho důvodu naše analýzy provádíme na skupinách voleb,

kteřé se liší v tom, zda v nich uspěly nové strany a případně které z nich. Rozlišujeme proto následující čtyři případy: (1.) neuspěla žádná nová strana $n = 9$; (2.) uspěla jen úplně nová strana $n = 7$; (3.) uspěla jen částečně nová strana $n = 2$; (4.) uspěly oba typy nových stran $n = 5$.

Na českém příkladu si můžeme demonstrovat, jak klasifikace funguje. V analýze pokrýváme volby od roku 2002 do roku 2017. Pouze ve volbách v roce roku 2002 se do Poslanecké sněmovny nedostala žádná nová strana a parlamentní zastoupení získaly jen strany, které ve Sněmovně již předtím zastoupené byly, konkrétně ČSSD, ODS, KSČM, KDU-ČSL a US-DEU. Volby, v nichž uspěla pouze úplně nová strana, reprezentuje volby v letech 2006 a 2013. V prvním případě uspěla jako nová Strana zelených (nová z hlediska překonání legislativní klauzule). Ve druhém případě šlo o úspěch ANO a také UPD. Příklad úspěchu pouze částečně nové strany se analyzovaných voleb netýká (nejsou zařazeny české volby v roce 1998). Posledním případem je úspěch obou druhů stran. V Česku se tato situace týkala voleb v roce 2010, kdy do sněmovny pronikly TOP 09 (částečně nová) a Věci veřejné (úplně nová) a voleb v roce 2017, kdy uspěly jak strany SPD a STAN (částečně nová), tak Piráti (úplně nová).

Odkud konkrétně nové strany získávají podporu, prezentujeme v Tabulce 8.2. Její horní část (označeno VŠECHNY VOLBY) zachycuje souhrnnou situaci za všech 23 voleb. Přibližně polovinu voličské podpory získávají nové strany přetažením voličů vládních stran. Jen asi pětina přichází od opozičních stran a cca čtvrtinu představují mobilizovaní nevoliči. Tato čísla se přitom jen poměrně málo liší pro úplně a částečně nové strany. Všimnout si můžeme také toho, že vládní i opoziční strany se při svých aktuálních volebních ziscích mohou na mobilizaci nevoličů spolehnout mnohem méně než nové strany; shodně vládní i opoziční strany získávají asi pětinu svých hlasů mobilizací nevoličů ve srovnání se čtvrtinou v případě nových stran.

Dále se postupně podíváme na jednotlivé skupiny voleb, podle výše představené klasifikace. Nejprve nás budou zajímat všechny volby, v nichž uspěly oba typy nových stran zároveň (alespoň jedna úplně nová a alespoň jedna částečně nová strana). V druhé části tabulky (označeno OBA TYPY NS) vidíme, že v tomto případě se situace úplně nových a částečně nových stran přece jen trochu liší. Zatímco úplně nové strany staví svůj úspěch podobnou měrou na přetahování voličů vládních stran (41 procent jejich zisků) a mobilizaci nevoličů (38 procent jejich zisků), částečně nové strany mohou podstatně větší část svého úspěchu přičíst přetahování voličů vládních stran (59 procent jejich zisků), zatímco na mobilizaci nevoličů se nemohou spolehnout o moc více než etablované strany. K přetahování voličů opozičních stran novými stranami také dochází, nicméně na ně se jak úplně nové, tak částečně

Tabulka 8.2 Odkud přichází voliči vládních, opozičních a nových stran

Minulé/aktuální volby				
VŠECHNY VOLBY	Vládní strana	Opoziční strana	Úplně NS	Částečně NS
vládní strana	74	14	52	54
opoziční strana	7	66	20	22
mobilizovaný nevolič	9	20	28	24
celkem	100	100	100	100
OBA TYPY NS	Vládní strana	Opoziční strana	Úplně NS	Částečně NS
vládní strana	82	9	41	59
opoziční strana	2	71	21	20
mobilizovaný nevolič	15	19	38	21
celkem	100	100	100	100
JEN ČÁSTEČNĚ NS	Vládní strana	Opoziční strana	Úplně NS	Částečně NS
vládní strana	71	11	NA	37
opoziční strana	6	67	NA	28
mobilizovaný nevolič	23	21	NA	36
celkem	100	100	NA	100
JEN ÚPLNĚ NS	Vládní strana	Opoziční strana	Úplně NS	Částečně NS
vládní strana	77	11	54	NA
opoziční strana	8	73	20	NA
mobilizovaný nevolič	15	16	25	NA
celkem	100	100	100	NA
ŽÁDNÁ NOVÁ STRANA	Vládní strana	Opoziční strana	Úplně NS	Částečně NS
vládní strana	69	19	NA	NA
opoziční strana	9	60	NA	NA
mobilizovaný nevolič	21	22	NA	NA
celkem (sloupec)	100	100	NA	NA

Zdroj dat: CSES IMD 2020; vlastní výpočty.

Poznámka: Organizační kontinuita stran byla určena pomocí metody žádné spojení (NC).

nové strany mohou spolehnout podobnou měrou – tito voliči, jak už bylo řečeno výše, tvoří pouze asi pětinu jejich elektorátu.

Trochu jiná situace nastává, pokud se podíváme na volby, kde uspěla jen některá částečně nová strana (v tabulce označeno JEN ČÁSTEČNĚ NS). Zisk částečně nových stran je zde rázem tvořen z 36 procent mobilizovanými nevoliči, což je podobný podíl, jaký jsme sledovali u úplně nových stran v předchozí skupině voleb. Mohlo by se tedy zdát, že pokud částečně nové strany nemají konkurenci úplně nových stran, najednou mohou svůj

úspěch v mnohem větší míře opřít o mobilizaci nevoličů. Nicméně v této skupině jsou bohužel jen dvě volební studie, takže myšlenku v předchozí větě lze vyslovit maximálně na úrovni hypotézy. Naopak pokud jsou ve volbách úspěšné jen úplně nové strany, resp. alespoň jedna, ale nikoliv částečně nové strany, tyto úplně nové strany svůj úspěch zakládají ve výrazně větší míře na získávání voličů vládních stran (54 % ve srovnání s 41 % v situaci, kdy je úspěšná i alespoň jedna částečně nová strana – v tabulce označeno JEN ÚPLNĚ NS).

Celkově lze tedy říci, že podpora nových stran pochází primárně od voličů původních vládních stran. Více než polovina voličů nových stran v předchozích volbách hlasovala pro vládní strany. Pouze čtvrtina voličů nových stran pochází od předchozích nevoličů. Rozdíly mezi úplně a částečně novými stranami se týkají převážně vazby na voliče původních vládních stran. Částečně nové strany se odštěpují častěji od vládních stran, a proto lze registrovat větší schopnost těchto stran přilákat původní vládní voliče. Jakmile ale nedojde k zformování částečně nové strany odštěpením od vládní strany, daří se úplně novým stranám v podobné míře absorbovat nespokojenost bývalých voličů vládních stran.

8.3 Trestání vládních stran na individuální úrovni

Nyní přistoupíme k analýze toho, zda a nakolik jsou vládní strany trestané ve větší míře než opoziční strany. Pro naše úvahy je důležité rozlišení voleb do skupin podle toho, jak uspěly nové strany. I v tak vysoce volatilním regionu, jaký představují postkomunistické státy, v celé řadě voleb neuspěje žádná nová strana. V takových případech dochází k hlavním přelivům voličů mezi vládními a opozičními stranami. Není přitom překvapivé, vzhledem tendenci voličů v postkomunistických zemích k trestání vlád, které jsme popsali v předchozí kapitole, že opozice získává ve volbách následujících po svém výkonu v opozici větší podíl své podpory od bývalých voličů vládních stran, než jakou měrou se vládní strany mohou opřít o hlasy těch, kdo v minulosti volili opozici (spodní část Tabulky 8.1).

V ostatních případech voleb byla úspěšná alespoň jedna nová strana. Takové případy lze označit za příklady protestního hlasování (viz např. Alvarez, Kiewiet a Núñez 2018; Birch a Dennison 2019). Protestní hlasování je hlasování pro stranu nikoli kvůli obsahu volebního programu, ale kvůli zájmu potrestat jiné strany, které v očích voličů selhaly a je potřeba je vystřídat. Skoro lze tvrdit, že koncept retrospektivního ekonomického hlasování akcentuje konflikt vláda vs. opozice, zatímco koncept protestního hlasování

akcentuje linii vláda/opozice vs. nové strany. O protestním hlasování hovoří i Pop-Eleches, který rozlišuje postkomunistické volby na základě alternace dvou hlavní transformačních ideologických táborů. Po prvních dvou generacích voleb (dva různé ideologické tábory se vymění u vlády) už nemají voliči možnost hlasovat pro nezprofanované mainstreamové strany a musí hledat alternativu mezi novými stranami. Právě tento typ voleb, které jsou spojené s větším zájmem voličů o nové strany, je pak označován jako tzv. třetí generace voleb. V nich se má projevovat větší role protestního hlasování a odklon od vládních stran (Pop-Eleches 2010).

Proto se podíváme na to, jak se mění voličské chování původních voličů vládních a opozičních stran a nevoličů a budeme sledovat, které strany podporují v aktuálních volbách a zda se voleb neúčastní. V horní části Tabulky 8.3, který je označen slovy VŠECHNY VOLBY, prezentujeme údaje za 23 analyzovaných voleb. Jako první zaujme, že k novým stranám přechází asi 15 procent voličů vládních stran, zatímco jen asi 7 procent voličů stran opozičních. Je tedy vidět, že nové strany vstupují na scénu významněji na úkor zisků vládních než opozičních stran. Od vládních k opozičním stranám odchází v průměru 13 procent voličů vládních stran, tedy podobný podíl, jako který směřuje k novým stranám. Dále platí, že vládním stranám se daří udržet si jen asi 50 procent původních voličů, zatímco opoziční strany si jich udrží přibližně dvě třetiny. Problém demobilizace voličů se ale týká stejně vládních jako opozičních stran. Vládní strany tedy ztrácejí ve srovnání s opozicí jednak tím, že opozice vládním stranám přetahuje větší podíl voličů, než jsou naopak vládní strany schopné přetáhnout opozici, a jednak tím, že vládní strany více než opozice ztrácejí voliče na úkor nových stran. Jedná se ale o průměrné hodnoty za všechny volby, které jsou souhrnem odlišných dynamik v různých typech voleb.

Zaměříme nyní pozornost na takové případy voleb, kdy nevznikne žádná nová strana. Voliči nemají jinou možnost než hlasovat buď pro vládní, nebo opoziční strany, anebo se neúčastnit voleb vůbec. V takovéto konstelaci (v Tabulce 8.3 označená jako ŽÁDNÁ NOVÁ STRANA) jsou jak vládní, tak opoziční strany mírně úspěšnější v retenci voličů ze svého bloku (vládní strany si udrží 53 a opoziční strany 70 procent voličů) ve srovnání s celkovým průměrem (50 a 67 procent). V obou blocích stran se však poměrně hodně voličů demobilizuje, v průměru asi čtvrtina voličů, přičemž pro vládní strany je to o trochu více než pro opozici. Zdá se, že pokud nespokojené voliče nepřitáhne nová strana s šancí na parlamentní průnik, častěji zůstávají doma. To dokládá, že koncept retrospektivního hlasování sám o sobě nestačí a jeho doplnění o koncept protestního hlasování pro mimosystémové strany je užitečným konceptuálním doplněním.

Tabulka 8.3 Kam směřují voliči v následujících volbách

Minulé/aktuální volby						
VŠECHNY VOLBY	Vládní strana	Opoziční strana	Úplně NS	Částečně NS	Nevolič	Celkem
vládní strana	50	13	11	4	22	100
opoziční stran	6	67	5	2	20	100
nevolič	8	11	4	1	75	100
OBA TYPY NS	Vládní strana	Opoziční strana	Úplně NS	Částečně NS	Nevolič	Celkem
vládní strana	44	8	10	19	20	100
opoziční stran	1	67	6	7	19	100
nevolič	4	9	5	4	78	100
JEN ČÁSTEČNĚ NS	Vládní strana	Opoziční strana	Úplně NS	Částečně NS	Nevolič	Celkem
vládní strana	61	7	NA	6	26	100
opoziční stran	7	62	NA	6	25	100
nevolič	13	9	NA	4	75	100
JEN ÚPLNĚ NS	Vládní strana	Opoziční strana	Úplně NS	Částečně NS	Nevolič	Celkem
vládní strana	49	8	26	NA	17	100
opoziční stran	6	66	12	NA	17	100
nevolič	7	9	9	NA	74	100
ŽÁDNÁ NOVÁ STRANA	Vládní strana	Opoziční strana	Úplně NS	Částečně NS	Nevolič	Celkem
vládní strana	53	21	NA	NA	27	100
opoziční stran	7	70	NA	NA	23	100
nevolič	10	16	NA	NA	74	100

Zdroj dat: CSES IMD 2020; vlastní výpočty.

Poznámka: Organizační kontinuita stran byla určena pomocí metody žádné spojení (NC).

Obrázek se náležitě změní, pokud se zaměříme jen na volby, ve kterých uspěje zároveň alespoň jedna úplně nová a alespoň jedna částečně nová strana, tedy volby, které lze považovat za obzvláště volatilní (část tabulky, která je označena OBA TYPY NS). Vidíme, že výše popsaná dynamika se ještě prohlubuje. Zatímco pro opoziční strany se skoro nic nemění a udržují si i v takovéto situaci přibližně dvě třetiny svých původních voličů, v případě vládních stran dochází k ještě výraznějším přechodům. Namísto hlasování pro opoziční strany či neúčasti ve volbách se přibližně polovina voličů, která opouští vládní strany, rozhodne hlasovat pro nové strany. Vládní strany ztrácejí ve prospěch nových stran 29 procent svých voličů, zatímco opoziční

strany jen 13 procent. To je sice v obou případech asi dvojnásobný podíl ve srovnání s výše popsanou situací průměrného stavu pro všech 22 voleb, nicméně pro vládní strany to v absolutních číslech znamená mnohem větší nárůst volebních ztrát. Navíc platí, že opoziční strany jsou si schopny i v těchto volbách udržet asi dvě třetiny svých voličů, ovšem vládní strany mají retenci jen asi 44 procent.

Naopak ve volbách, kdy uspěla pouze částečně nová strana a žádná úplně nová, se situace mezi vládními a opozičními stranami stává téměř symetrickou (v tabulce označená jako JEN ČÁSTEČNĚ NS). Jak vládní, tak opoziční strany si udrží asi 60 procent svých voličů, 7 procent si navzájem vymění, 6 procent ztratí ve prospěch částečně nových stran a čtvrtina jejich voličů se k volbám nedostaví. Nicméně je opět třeba připomenout, že volby, ve kterých uspěla pouze částečně nová a žádná úplně nová strana, byly ve sledovaných povolebních studiích jen dvoje, takže je nutné příslušnou část Tabulky 8.2 vnímat čistě jako deskriptci těchto dvou voleb. Ve chvíli, kdy naopak uspěla jen některá úplně nová strana, ale žádná částečně nová strana, se situace velmi podobá celkové průměrné situaci v tom smyslu, že opozice je mnohem úspěšnější než vládní strany v udržení svých voličů (označeno JEN ÚPLNĚ NS). Zároveň vidíme, že vládní strany opět ztrácejí dramaticky více voličů než opozice ve prospěch nových stran (26 % vs. 12 %).

Analýza voličských přechodů, která vzala v potaz jak vládní status strany, pro niž volič hlasoval, tak její stupeň novosti, ukázala na podstatnou dynamiku, kterou do voličských přechodů vnášejí nové strany. V případě jejich úspěchu podstatně klesá stabilita voličské podpory vládních i opozičních stran. Pro vládní strany je to ale podstatnější problém. Elektorát nových stran tak vzniká především díky nerovnoměrnému odlivu voličů od vládních stran ve srovnání s opozičními stranami. Nové strany jsou tak z velké části vyjádřením nespokojenosti s vládními stranami.

8.4 Shrnutí

Analýza voličských přechodů prohloubila naše poznání ohledně voličské nestability v postkomunistických státech. V prvé řadě je nutné si uvědomit, že voličská volatilita je podstatně vyšší než volební volatilita, která je vypočítávána na základě volebních výsledků. Podíl voličů, kteří se opakovaně účastnili po sobě jdoucích voleb, dosahoval v daných státech v průměru 45 procent všech oprávněných voličů. Z této skupiny přibližně 45 procent voličů změnilo svou volební preferenci. Voličská volatilita dosahuje přibližně jeden a půl násobku agregované volební volatility.

Voličské přesuny jsou podstatně ovlivněny dynamikou vlády a opozice. Vládní strany pravidelně ztrácejí více voličů než opoziční strany. Stabilita voličů opozičních stran je o poznání vyšší než u vládních stran. Zároveň se opozičním stranám daří ve větší míře přetáhnout voliče vládních stran, než se daří vládním stranám odlákat voliče opozičních stran. Podstatnou změnu do těchto vztahů vnáší vznik nových stran. Zatímco v situaci, když žádná nová strana nevznikne, jsou etablované strany trestány pouze přechodem mezi etablovanými stranami nebo neúčastí, tak v situaci, když vznikne nová strana, jsou mnohem více trestány vládní strany než opoziční. Nové a etablované strany se také odlišují v tom, nakolik se jim daří mobilizovat bývalé nevoliče. Mezi bývalými nevoliči je přibližně o pět procentních bodů vyšší podpora nových stran než etablovaných. Nové strany taky mají mezi svými voliči vyšší podíl bývalých nevoličů, ale v absolutních číslech dominují mezi bývalými nevoliči etablované strany v poměru 2 ku 1.

Kapitola 9

Voličská volatilita v Česku

Michael Škvrňák

V této kapitole pokračujeme v dalším zkoumání voličské volatility. Konkrétně se zaměřujeme na voličskou volatilitu v českých parlamentních volbách od roku 1992 do roku 2021. Pravidelně konaná povolební dotazníková šetření poskytují mnohem detailnější data k analýze voličské volatility než v minulé kapitole používaná data z programu CSES. Cílem této kapitoly je proto popsat a analyzovat voličskou volatilitu v Česku v průběhu uplynulých 30 let. Český stranický systém za tu dobu prošel dynamickými proměnami, které se odráží i na volatilitě volebních výsledků a voličského chování. Na začátku devadesátých let, po přechodu k demokracii, vznikl pluralitní stranický systém, který byl formován zejména rozštěpením Občanského fóra a vznikem nástupnických stran, z nichž dominovala Občanská demokratická strana. Konec devadesátých let a nulté roky pak přinesly relativní stabilitu, kdy hlavní póly stranického systému ODS a ČSSD doplňovaly menší strany KSČM, KDU-ČSL spolu s liberálními stranami (ODA, US a poté Strana zelených). Období stability nicméně skončilo s volbami v roce 2010 a bylo vystřídáno obdobím, které někteří autoři popisují jako období hurikánů, případně jako zemětřesení (Haughton a Deegan-Krause 2015; Hanley 2011). V tomto období byla úspěšná řada nových politických stran a došlo k oslabení stávajících pólů stranického systému.

Změny v podpoře politických stran jsou důsledkem jak změn v organizačních afiliacích stran, které iniciují politické elity, tak změn ve voličském chování. Oba tyto zdroje změn zachycuje volební volatilita. Při jejím výpočtu rozlišujeme dva přístupy, které se liší podle toho, jak nakládají s částečně novými politickými stranami (podrobněji k tomu viz Kapitola 3 a Příloha 3). První přístup k výpočtu volatility, metoda žádné spojení (NC), pokládá všechny strany, které vznikly odštěpením od existujících stran, za nové. Tento typ stran, který vzniká odštěpením od etablovaných stran, totiž představuje nejběžnější způsob, jakým politické elity manipulují s volební nabídkou. V důsledku tak přechody voličů mezi původní a nově ustavenou stranou považuje tento přístup za (vněsystémovou) volatilitu, a proto takové přechody jsou rovny přechodům voličů od existující strany k úplně

nové. Naproti tomu druhý přístup, metoda kombinace hlasů (CV), nepovažuje stranu, která se oddělila od etablované, za novou a přechody mezi původní a oddělenou stranou tak nezapočítává do volatility. Metoda NC proto vede k vyšším hodnotám volební volatility než metoda CV.

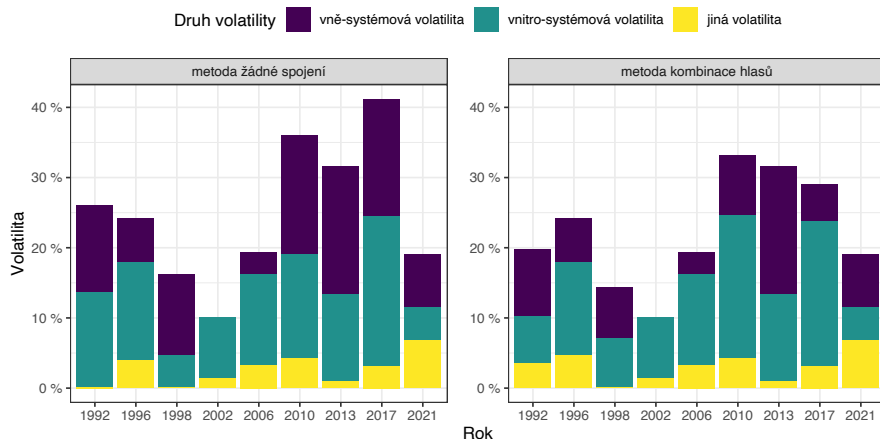
Při analýze voličské volatility se zaměříme nejen na celkový pohled na stabilní a nestabilní voličské chování, ale budeme se věnovat i jednotlivým složkám voličské volatility. Nejprve nicméně popíšeme agregovanou volatilitu založenou na výpočtech z volebních výsledků. Použijeme při tom hranici politické relevance na úrovni parlamentního zastoupení, což v českém případě činí 5 procent. Důvodem je zájem porovnat volební volatilitu z agregované úrovně s tou, kterou produkují data z individuální úrovně. Následně se již přesuneme na popis voličské volatility na základě individuálních dat z povolebních dotazníkových šetření. Voličské chování budeme klasifikovat z hlediska vněsystemové a vnitrosystemové volatility, podpory nových stran a změny ve volební podpoře vládních stran. V dalších analýzách využijeme koncept stranické identifikace s cílem zjistit, nakolik dokáže stranictví stabilizovat hlasování ve volbách.

9.1 Volební (agregovaná) volatilita

V Kapitole 3 jsme ukázali, že výše volební volatility za celé analyzované období téměř třiceti let byla v Česku přibližně na průměrné úrovni postkomunistických zemí (viz Grafy 3.3 a 3.4). V případě použití metody NC dosahovala průměrná úroveň volatility ve všech zemích úrovně 31 procent a při použití metody CV byla na úrovni 26 procent. Graf 9.1 ukazuje vývoj volební volatility v Česku od roku 1992. Podle prvního způsobu výpočtu, který využívá metodu NC, od roku 1992 postupně klesala volební volatilita ze zhruba 25 procent v roce 1992 až do roku 2002, kdy se do Poslanecké sněmovny nedostala žádná nová strana a volební volatilita dosáhla minima na úrovni 10 procent. Po období relativní stability na konci devadesátých a během nultých let došlo k opětovnému vzrůstu volatility až ve volbách v roce 2010 a od té doby se pohybovala nad úrovní 30 procent. Obdobné výsledky ukazuje i výpočet volatility podle metody CV. Rozdíly mezi oběma výpočty se objevují tehdy, když volebně uspěla částečně nová strana. Jedná se o tyto případy: 1992 (ODA), 1998 (US), 2010 (TOP 09) a 2017 (SPD, STAN).

Zároveň si lze všimnout, že zvolená metoda výpočtu volatility má důsledky i pro to, který druh volatility převažuje. Při výpočtu podle metody NC v polovině voleb převažuje vněsystemová volatilita nad vnitrosystemovou volatilitou. Naopak při výpočtu metodou CV překonala vněsystemová

Graf 9.1 Agregovaná volatilita v Česku v letech 1992–2021

volatilita vnitrosystémovou volatilitu pouze ve volbách v roce 2013, což bylo způsobeno nástupem nových stran (ANO, ÚPD). Bez ohledu na metodu výpočtu můžeme říci, že v 90. letech byla vněsystémová volatilita vedena zánikem, dezintegrací nebo ztrátou relevance politických stran, jako jsou Občanské fórum, LSU, moravistické HSD-SMS, ODA, DŽJ, SPR-RSČ a dalších. Naproti tomu od roku 2010 byl nárůst vněsystémové volatility způsoben především vznikem nových stran jako TOP 09, VV, ANO, ÚPD, SPD, Piráti a STAN (i když některé z nich už také stihly zaniknout jako VV a ÚPD).

9.2 Volatilita na úrovni jedinců

Nyní se již přesuneme k popisu volatility založené na individuálních datech z dotazníkových šetření. Agregovaná data z volebních výsledků mohou skrývat větší přechody voličů, než jaké se mezi jednotlivými volbami skutečně udály, individuální data by měla poskytnout přesnější obraz voličských přechodů. V minulé kapitole jsme uvedli, že agregovaná volební volatilita byla v průměru o 16 procentních bodů nižší než voličská volatilita. Analýzy této části jsou založené na povolebních studiích, které se dotazovaly respondentů na aktuální a minulé hlasování ve volbách. Tyto studie provádělo převážně Centrum pro výzkum veřejného mínění (pro roky 1996–2021); pro volby do České národní rady v roce 1992 pak využíváme dotazníkové šetření Ekonomická očekávání a postoje sesbírané STEM (podrobnosti k šetřením popisuje Příloha 7).

9.2.1 Voličská volatilita: základní přehled

Pro základní přehled o stabilitě voličského chování rozlišujeme stejně jako v předchozí kapitole jeho pět typů:

- (1.) stabilní volič (stabilní podpora jedné politické strany);
- (2.) nestabilní volič (přechod od jedné politické strany k druhé);
- (3.) stabilní nevolič;
- (4.) demobilizovaný volič (v předchozích volbách hlasoval pro nějakou stranu, ale v aktuálních volbách se rozhodl voleb neúčastnit);
- (5.) mobilizovaný nevolič (v předchozích volbách nehlasoval, ale aktuálních voleb se zúčastnil).

První dvě skupiny voličů jsou tvořeny voliči, kteří se zúčastnili obou po sobě jdoucích voleb, zatímco zbylé tři skupiny voličů obsahují nevoliče, z nichž někteří se zúčastnili jedné voleb a ostatní žádných.

Tabulka 9.1 prezentuje rozdělení respondentů z povolebních studií do jednotlivých kategorií podle současné a minulé volby. V tabulce nejprve prezentujeme údaje o výši účasti v daných volbách a pod nimi uvádíme podíl voličů, kteří se účastnili jak předchozích, tak aktuálních voleb. Tento údaj je důležitý pro výpočet voličské volatility, neboť tvoří skupinu voličů, které členíme na stabilní a volatilní voliče podle toho, zda hlasovali v obou případech pro stejnou stranu, anebo hlasovali v obou volbách pro jiné strany. Podíl voličů, kteří se účastnili obou voleb, v čase klesal s tím, jak klesala volební účast. Od poklesu volební účasti na 58 procent v roce 2002 se tento podíl ustálil pod 55 procenty všech oprávněných voličů. Jedná se minimálně o 5 procentních bodů vyšší hodnoty, než jsme udávali v minulé kapitole pro postkomunistické státy (viz Tabulka 8.1).

Následující řádky Tabulky 9.1 uvádějí podíly stabilních a nestabilních voličů na celkovém počtu oprávněných voličů. Podíl nestabilních voličů byl nejvyšší v prvních dvou analyzovaných volbách v letech 1992 a 1996, a to bez ohledu na metodu určení kontinuity stran. Po těchto volbách se podíly nestabilních voličů podle obou metod shodují s výjimkou těch případů, kdy parlamentní zastoupení získala částečně nová strana (1998, 2010, 2017). Zatímco v letech 1992 a 1996 bylo okolo třetiny nestabilních voličů (případně až přes 60 procent v roce 1992 podle metody NC), v následujících volbách podíl nestabilních voličů klesl o deset procentních bodů a postupně se snižoval až do roku 2002 a 2006, kdy dosáhl minima s 13 a 14 procenty.³⁸ Po volbách v roce 2006 podíl nestabilních voličů znovu vzrostl na pětinu až čtvrtinu elektorátu.

38 Kvůli absenci dlouhodobých panelových dat můžeme pouze spekulovat, kam se poděli nestabilní voliči, ale je možné, že část se postupně přesunula mezi nevoliče. V době poklesu podílu nestabilních voličů totiž podíl stabilních voličů zůstal stejný a vzrostl podíl stabilních nevoličů.

Tabulka 9.1 Voličská volatilita v Česku v letech 1992–2021

	1992	1996	1998	2002	2006	2010	2013	2017	2021
volební účast	86	76	74	58	65	63	59	61	65
podíl voličů, kteří se účastnili obou voleb	84	70	64	55	51	52	50	49	55
Voliči (metoda NC)									
stabilní volič	41	36	39	42	37	28	24	26	35
nestabilní volič	42	34	26	13	14	24	26	23	20
voličská volatilita	51	49	40	24	27	46	52	47	36
Voliči (metoda CV)									
stabilní volič	49	36	41	42	37	28	24	29	35
nestabilní volič	35	34	23	13	14	24	26	20	20
voličská volatilita	42	49	36	24	27	46	52	41	36
Nevoliči (stejně pro obě metody)									
demobilizovaný volič	14	12	12	18	7	12	12	10	7
mobilizovaný nevolič	3	6	10	3	14	10	9	11	11
stabilní nevolič	1	12	14	24	28	25	29	29	28
Podíl volatilního voličského chování									
volatilní chování (NC)	59	53	48	34	35	46	47	44	38
volatilní chování (CV)	52	52	45	34	35	46	47	41	38
Volební (agregovaná) volatilita									
agregovaná volatilita (NC)	26	24	16	10	19	36	32	41	19
agregovaná volatilita (CV)	20	24	16	10	19	22	32	29	19

V roce 2021 podíl nestabilních voličů opět poklesl, nicméně je otázkou, zda tento pokles volatility nebyl způsobený primárně vytvořením dvou volebních koalic, SPOLU (složené z ODS, TOP 09 a KDU-ČSL) a Pirátů a Starostů, jejichž existence snížila možnost přecházet mezi stranami.

Na základě podílu stabilních a nestabilních voličů počítáme podíl volatilních voličů (tzv. voličská volatilita). Jedná se o podíl voličů, kteří změnili volbu strany v po sobě jdoucích volbách, na celkovém počtu voličů, kteří se účastnili obou voleb. Podíl volatilních voličů se pohybuje na sinusoidě: nejprve byl vysoký, pak postupně klesal ve volbách 2002 a 2006, následně ve volbách 2010, 2013 a 2017 vystoupal na vrchol a v zatím posledních volbách klesl přibližně o 10 procentních bodů při použití metody NC.

Spodní část tabulky obsahuje informace o voličském chování, které jsou seskupeny podle odlišné logiky. Rozlišujeme stabilní voličské chování (volba

stejně strany, volební neúčast) a volatilní voličské chování (demobilizace, mobilizace, nestabilní volba strany). Podíl volatilního voličského jednání je vysoký. Rozdíly při použití různých metod určení kontinuity stran se díky zahrnutí volební neúčasti ztrácejí. Podíl volatilního voličského chování nikdy neklesl pod jednu třetinu a mnohem častěji se pohyboval kolem poloviny. Znamená to, že v typických českých volbách téměř polovina oprávněných voličů změnila své voličské chování.

Již výše jsme uvedli, jak klesající volební účast vedla ke snížení podílu voličů, kteří se účastnili obou po sobě jdoucích voleb. Klesající účast se náležitě promítla do rostoucího podílu stabilních nevoličů. Zatímco v roce 1992 mezi nestabilní voliče patřilo necelé procento dotázaných respondentů, postupně podíl vzrostl až na téměř třicet procent. Téměř třetina všech oprávněných voličů nehlasuje pravidelně. Klesající volební účast se propisuje i do hodnot demobilizovaných a mobilizovaných voličů. Během devadesátých let až do roku 2002 vždy demobilizovaní voliči převažovali nad mobilizovanými nevoliči. Od té doby jsou hodnoty podobné.

Zjištěná míra voličské volatility závisí na způsobu výpočtu a nakládání s částečně novými politickými stranami. Nicméně bez ohledu na metody určení organizační kontinuity a způsob výpočtu volatility, individuální data z povolebních studií ukazují mnohem vyšší míru volatility než agregovaná data. Pro srovnání udává spodní část Tabulky 9.1 hodnoty agregované volatility, které jsou vypočítány na základě obou metod určení organizační kontinuity a které využívají hranici volební klauzule pro určení politické relevance stran (z důvodu srovnatelnosti s daty z dotazníkových šetření, které tuto hranici také používají). Při použití metody NC dosahovala průměrná hodnota individuální volatility 41 procent, zatímco agregovaná pouze 25 (průměr za 9 voleb od roku 1992 do roku 2021). Při použití metody CV byly hodnoty 39 a 21.

9.2.2 Podpora nových stran

Volatilitu do stranického systému mohou vnášet nové nebo částečně nové strany. Přirozeně se nabízí otázka, zda nové strany mobilizují nevoliče, nebo přebírají voliče jiných stran. Tabulka 9.2 poskytuje informace o tom, odkud přicházejí voliči úplně nových stran, částečně nových stran a zda se vzorce podpory těchto stran odlišují od etablovaných stran. U voličů částečně nových stran uvádíme i informaci o tom, nakolik se částečně nové straně podařilo získat voliče původní strany, z níž se oddělila. Tabulka zároveň obsahuje informaci o tom, jaké strany jsou řazeny mezi úplně a částečně nové strany.

Zdroje podpory nových stran v roce 1992 byly velmi specifické. Role mobilizovaných nevoličů byla marginální, neboť v předchozích volbách v roce 1990 byla účast 97 procent. Tím pádem podpora nových stran musela přicházet od voličů, kteří přecházeli od jiných stran. V roce 1992 se z hlediska zdrojů volební podpory téměř shodovaly částečně nové a etablované strany. Odhlédneme-li od specifičnosti roku 1992, v dalších letech již vzorce byly pravidelnější. Nové strany v mnohem větší míře mobilizují bývalé nevoliče. Zatímco v případě etablovaných stran nikdy netvořili bývalí nevoliči více než 20 procent elektorátu, v případě nových stran se podíl bývalých nevoličů pohybuje mnohem výše, a naopak nikdy neklesl pod 20 procent elektorátu těchto stran. Z úplně nových stran nejvíce mobilizovali původní nevoliče strany SZ a Piráti, které z nich rekrutovaly polovinu svého elektorátu. S velkou pravděpodobností to souvisí s jejich orientací na mladší voliče. Ostatní nové strany získávaly okolo 25 procent svého elektorátu z bývalých nevoličů.

Tabulka 9.2 Voliči nových stran

	1992	1996	1998	2002	2006	2010	2013	2017	2021
Úplně nová strana									
jména stran	ČSSD LSU SPR- RSČ	-	-	-	SZ	VV	ANO Úsvit	Piráti	-
mobilizovaný nevolič	2	-	-	-	50	30	21	49	-
nestabilní volič	98	-	-	-	50	70	79	51	-
Částečně nová strana									
jména stran	ODA	-	US	-	-	TOP 09	-	SPD STAN	-
mobilizovaný nevolič	2	-	24	-	-	23	-	24	-
nestabilní volič	31	-	37	-	-	66	-	44	-
volič původní strany	67	-	39	-	-	10	-	32	-
Etablovaná strana									
mobilizovaný nevolič	3	8	12	4	19	10	11	14	17
nestabilní volič	18	43	26	22	18	10	30	27	19
stabilní volič	79	49	63	74	63	80	60	59	63

U částečně nových stran můžeme ještě rozlišovat, zda k nim přechází voliči původní strany, ze které se nová strana oddělila, nebo zda přilákala voliče jiných stran. Podle dat v Tabulce 9.2 podíl voličů původních stran postupně

klesá ve prospěch voličů jiných stran. Od roku 2010 platí, že voliči jiných stran volí částečně nové strany častěji než voliči stran, ze kterých částečně nové strany vznikly. V tabulce zarazí relativně nízký podíl, který tvořili bývalí voliči KDU-ČSL na elektorátu TOP 09 ve volbách v roce 2010. V tomto ohledu byla mnohem úspěšnější US v roce 1998, jejíž elektorát byl z téměř 40 procent tvořen bývalými voliči ODS. S velkou pravděpodobností tu hraje roli skutečnost, že se TOP 09 oddělila z malé strany, zatímco US z velké strany.

9.2.3 Podpora vládních a opozičních stran

Individuální volatilitu můžeme dále zkoumat podle typů stran. Přirozeně se nabízí rozlišovat politické strany podle jejich pozice ve vládě. V Kapitole 7 jsme pro analyzovaných 11 postkomunistických zemí ukázali, že vládní strany pravidelně ztrácejí svou původní podporu a že tento pokles dosahuje přibližně jednu čtvrtinu původní podpory. V následujících tabulkách proto analyzujeme, jak se chovali voliči vládních stran v následujících volbách. Prezentované tabulky se liší v metodě určení organizační kontinuity stran, přičemž první tabulka používá metodu NC (Tabulka 9.3) a druhá metodu CV (Tabulka 9.4). Odlišnost mezi tabulkami vychází z odlišného zacházení s voliči ODA (1992), US (1998) a TOP 09 (2010). Pro ostatní volby se tabulky neliší.

Úvodní řádky tabulek ukazují, jakou měly vládní strany podporu v předchozích volbách a v aktuálních volbách a jaký byl rozdíl v jejich podpoře v po sobě jdoucích volbách. Jestliže odstraníme volby v roce 1992, kdy kvůli rozpadu OF vzniká specifická situace s vysokou hodnotou vládního trestání, průměrná ztráta vládních stran činí 9 procentních bodů. Tento průměr je nižší než postkomunistický průměr 12 procent. Z velké části je takto vysoká ztráta českých vlád ovlivněna volbami v roce 2010 a 2013, v nichž vládní koalice ztratila přes 20 procentních bodů své původní podpory. Když vyloučíme také tyto extrémní hodnoty, průměrná ztráta vládních stran by byla pouze 3 procentní body.

Následující řádky tabulky prezentují sloupcová procenta, kdy sto procent představují všichni voliči vládních stran v předchozích volbách. Sloupcová procenta pak ukazují, k jakým skupinám stran původní voliči vládních stran přešli. Rozlišujeme vládní strany, opoziční strany, úplně nové strany a částečně nové strany. Ve spodní části tabulky zároveň představujeme stejně strukturované výsledky analýzy voličů opozičních stran. Jejich porovnáním pak lépe vyniknou odlišnosti voličů vládních a opozičních stran.

V obecné rovině platí, že voliči vládních stran jsou volatilnější než voliči opozičních stran. Podíl stabilních voličů vládních stran byl pouze 58 procent,

zatímco u opozičních stran dosáhl tento podíl 67 procent (pro následující popisy používáme Tabulku 9.3, metoda NC). S touto nižší stabilitou původních voličů vládních stran je spojeno větší přecházení od vládních stran k opozičním než přechody opačným směrem. Pouze v letech 1996 a 2017 přešlo více voličů od opozičních stran k vládním než naopak. V obou těchto případech se obecně dařilo vládám obhájit skoro stejný procentní zisk jako v předchozích volbách.

Tabulka 9.3 Volatilita podle vládního statusu strany volené v předchozích volbách (metoda NC)

	1992	1996	1998	2002	2006	2010	2013	2017	2021	
Změna podpory vlády										
zisk v předchozích volbách	68	42	44	32	44	49	48	46	37	
zisk v aktuálních volbách	42	44	37	30	40	27	20	43	32	
zisk/ztráta vládních stran	-26	2	-7	-2	-4	-22	-28	-3	-5	
Vládní strana										
vládní strany	48	64	60	58	67	44	36	68	74	
opoziční strany	18	13	15	19	17	10	15	6	14	
úplně nové strany	12	-	-	-	2	11	27	4	-	
částečně nové strany	7	-	11	-	-	20	-	6	-	
neúčast	15	24	14	23	14	15	22	16	11	
Opoziční strana										
vládní strany	13	21	7	6	11	4	1	12	4	
opoziční strany	45	75	72	69	73	64	70	46	85	
úplně nové strany	28	-	-	-	4	4	12	7	-	
částečně nové strany	3	-	3	-	-	5	-	18	-	
neúčast	12	5	17	25	12	23	17	18	11	

Poznámka – seznam hodnocených vládních stran:

1992: OF (ODS), KDU-ČSL, HSD-SMS

1996: ODS, ODA, KDU-ČSL

1998: ODS, ODA, KDU-ČSL

2002: ČSSD

2006: ČSSD, KDU-ČSL, US-DEU

2010: ODS, KDU-ČSL, SZ

2013: ODS, TOP 09, VV

2017: ČSSD, ANO, KDU-ČSL

2021: ANO, ČSSD

Tabulka 9.4 Volatilita podle vládního statusu strany volené v předchozích volbách (metoda CV)

	1992	1996	1998	2002	2006	2010	2013	2017	2021
Změna podpory vlády									
zisk v předchozích volbách	68	42	44	32	44	49	48	46	37
zisk v aktuálních volbách	55	44	45	30	40	44	20	43	32
zisk/ztráta vládních stran	-13	2	1	-2	-4	-5	-28	-3	-5
Vládní strana									
vládní strany	63	64	72	58	67	64	36	68	74
opoziční strany	10	13	15	19	17	10	15	12	14
úplně nové strany	12	-	-	-	2	11	27	4	-
neúčast	15	24	14	23	14	15	22	16	11
Opoziční strana									
vládní strany	18	21	10	6	11	9	1	12	4
opoziční strany	42	74	72	69	73	64	70	64	85
úplně nové strany	28	-	-	-	4	4	12	7	-
neúčast	12	5	17	25	12	23	17	18	11

Poznámka – seznam hodnocených vládních stran: viz Tabulka 9.3.

Analýzy také prokázaly, že největší ztráty mají vládní strany tehdy, jestliže vznikne volebně úspěšná nová strana. Nové strany bez ohledu na to, zda úplně či částečně nové, rekrutují své stoupence spíše mezi bývalými voliči vládních stran než mezi voliči opozice. Výjimkou byl pouze rok 2017 v důsledku stranických reorganizací SPD a STAN. Důvodem je skutečnost, že štěpící procesy uvnitř stran probíhají spíše mezi vládními stranami než mezi opozičními. Zde můžeme připomenout rozpad Občanského fóra (volby 1992), oddělení US od ODS (1998) či separaci TOP 09 od KDU-ČSL (2010). Naopak v roce 2017 byl podíl přechodů voličů k částečně novým stranám větší u opozičních stran než u vládních stran, což bylo způsobeno spíše přechodem voličů Úsvitu k novému projektu Tomia Okamury SPD než přechodem voličů TOP 09 k samostatně kandidující straně STAN (podrobněji viz Kapitola 10). Posledním důležitým zjištěním je, že voliči vládních a opozičních stran ve stejné míře přecházeli k neúčasti a nemůžeme tak hovořit o nějaké systematické míře selektivní neúčasti voličů vládních stran.

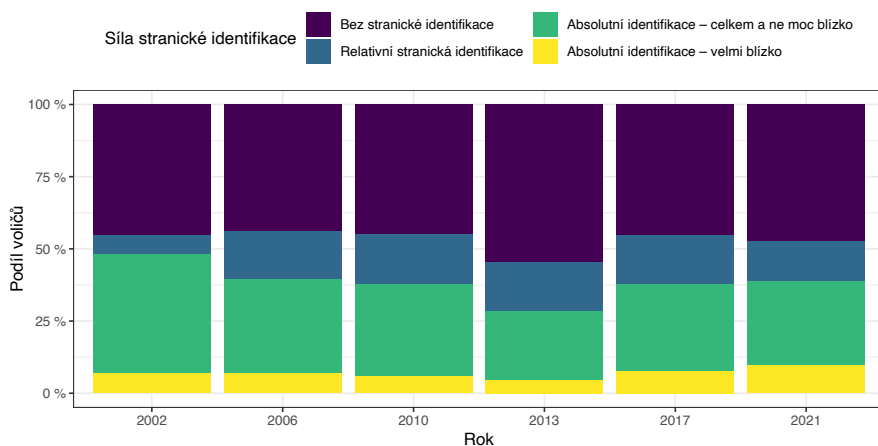
9.3 Stranická identifikace a voličská volatilita

V následující části se zaměříme na vývoj stranické identifikace v Česku a na to, jak stranická identifikace ovlivňuje voličskou stabilitu. Data o stranické identifikaci voličů k jednotlivým stranám jsou dostupná až od roku 2002, kdy se otázky na stranickou identifikaci staly součástí povolebních studií. V roce 1996 byl sice v Česku implementován modul 1 projektu CSES, tento modul nicméně neobsahoval otázku na volební chování v minulých volbách, kvůli čemuž tento datový soubor nemůžeme využít v následujících analýzách. V následujících analýzách pracujeme se souborem, který vylučuje z analýzy respondenty, kteří poskytují neplatné odpovědi nebo neví, jak hlasovali. Proto se úroveň stranické identifikace může lišit od těch, které byly na stejných datech publikovány v jiných studiích, jež odlišným způsobem zacházely s chybějícími hodnotami (Linek a Lyons 2013).

S ohledem na způsob dotazování na stranickou identifikaci rozlišujeme různou intenzitu stranické identifikace podle toho, jak respondenti odpovídali na sekvenci 4 otázek. Ty se postupně dotazovaly na to, zda je respondentům některá strana blízká, zda jim je některá strana bližší než ostatní, která strana to je a jak blízko se dané straně cítí být. Respondenti, kteří odpověděli kladně na první otázku a u otázky na blízkost straně odpověděli, že se cítí být „velmi blízko“ straně, řadíme do kategorie „absolutní identifikace – velmi blízko“. Ti, co se cítí blízko straně, ale na poslední otázku odpověděli „celkem blízko“ nebo „nepříliš blízko“, řadíme do kategorie „absolutní identifikace – celkem a ne moc blízko“. Respondenty, kteří odpověděli na první otázku záporně, ale zároveň odpověděli, že je jim některá strana bližší než jiná, zařazujeme do kategorie „relativní stranické identifikace“. A nakonec ty, kterým není blízká žádná strana ani se necítí některé straně bližší než ostatním politickým stranám, řadíme do kategorie bez stranické identifikace.

Graf 9.2 prezentuje vývoj úrovně stranické identifikace v Česku od roku 2002 do roku 2021. Její úroveň je v čase velmi stabilní a pro většinu voleb v daném období platí, že nějakou formu stranické identifikace (absolutní i relativní verzi) mají tři čtvrtiny voličů a více než polovina jich měla absolutní verzi. V letech 2010 a 2013 došlo k poklesu úrovně absolutní verze stranické identifikace pod 50 procent voličů. Od roku 2013 do 2021 znovu vzrostla, byť úroveň z roku 2002 nedosáhla. Volby 2010 a 2013 představovaly v českém stranickém systému významné předěly, neboť byly spojeny s výraznou nestabilitou, vznikem a volební úspěšností nových stran a nárůstem volební i voličské volatility. Tyto procesy se promítly i do snížené úrovně stranické identifikace voličů.

Graf 9.2 Vývoj stranické identifikace mezi voliči

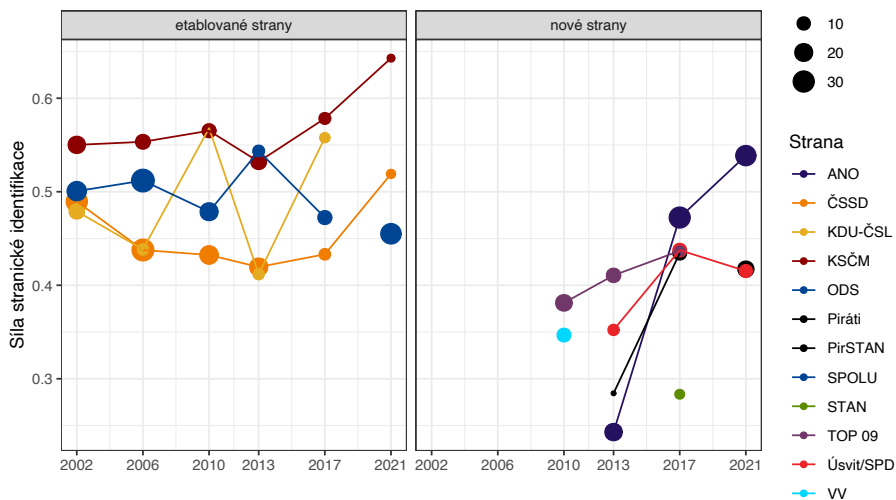

Zahrnutí pouze voliči účastníci se voleb v daném roce.

Pro shrnutí síly stranické identifikace v průběhu času jsme přiřadili jednotlivým kategoriím intenzity stranické identifikace číselné hodnoty (1 pro absolutní stranickou identifikaci – velmi blízko; 0,66 pro absolutní stranickou identifikaci – celkem a ne moc blízko; 0,33 pro relativní stranickou identifikaci; a 0 pro voliče bez stranické identifikace). Díky tomu dokážeme určit průměrnou míru intenzity stranické identifikace mezi voliči jednotlivých stran. Průměrná míra se pohybuje v rozmezí 0 až 1. Například hodnota intenzity stranické identifikace 0,5 může představovat stranu, jejíž polovina se silně identifikuje se stranou a druhá polovina je bez stranické identifikace. Anebo může představovat situaci, kdy voliči strany jsou rovnoměrně po čtvrtinách rozprostřeni mezi všechny kategorie.

Graf 9.3 zobrazuje průměrnou hodnoty intenzity stranické identifikace pro voliče jednotlivých stran od roku 2002 do roku 2021. Pro snadnější srovnání rozdělujeme strany na ty, které byly v roce 2002 etablované, a na strany, které vznikly až po roce 2002. U těchto skupin stran můžeme pozorovat odlišnou dynamiku. Průměrná síla stranické identifikace je u etablovaných stran vyšší než u nových stran. Z pochopitelného důvodu v prvních volbách nových stran je síla stranické identifikace voličů s novou stranou nízká a v následujících volbách, pokud v nich nová strana kandiduje, vzrůstá. Nicméně nárůst intenzity stranické identifikace se mezi jednotlivými novými stranami liší. Největší nárůst v síle stranické identifikace mezi prvními a druhými volbami zaznamenala strana ANO, která ve stejném období rozšířila svůj elektorát. Oproti tomu u voličů TOP 09 sice mírně vzrostla síla stranické identifikace, ale zároveň počet voličů strany poklesl.

Graf 9.3 Síla stranické identifikace mezi voliči jednotlivých stran

Ve srovnání s novými stranami je intenzita stranické identifikace u voličů etablovaných stran méně dynamická a nárůst intenzity stranické identifikace je obvykle spojen s propadem v přízni mezi voliči. Zřetelné to je na vzrůstu intenzity stranické identifikace u ČSSD a KSČM v roce 2021, kdy se ani jedna z těchto stran nedostala do parlamentu. Podobně síla stranické identifikace vzrostla mezi voliči KDU-ČSL v roce 2010, kdy strana nepřekročila pětiprocentní hranici pro vstup do parlamentu. Nárůst síly stranické identifikace u etablovaných stran tak nastává v situaci, kdy se od strany odklání vlašní voliči a zůstává pouze voličské jádro, které se silněji identifikuje se stranou.

Intenzita stranické identifikace by měla ze své podstaty snižovat volební volatilitu. Čím silněji se volič identifikuje s nějakou stranou, tím spíše by měl podpořit svoji stranu ve volbách bez ohledu na krátkodobé faktory. Proto se v následujících odstavcích zaměříme na konzistenci hlasování podle intenzity stranické identifikace a to, jaký je vztah mezi intenzitou stranické identifikace voličů strany a jejím ziskem v následujících volbách.

Tabulka 9.5 uvádí, jak hlasovali jednotlivé čtyři skupiny voličů dle intenzity stranické identifikace. Tabulka obsahuje sloupcová procenta. Tak například číslo 89 v první buňce s hodnotami znamená, že v roce 2002 z voličů, kteří se velmi silně identifikují se stranou, jich 89 procent hlasovalo pro stranu, s níž se identifikovali. Jak ukazuje tabulka, s rostoucí silou stranické identifikace stoupá i konzistence volebního chování. Tedy čím silněji se volič identifikuje se stranou, tím větší je pravděpodobnost, že pro ni bude hlasovat ve volbách a zároveň s tím i stoupá pravděpodobnost účasti ve volbách.

Tabulka 9.5 Konzistence hlasování podle síly stranické identifikace (sloupcová procenta)

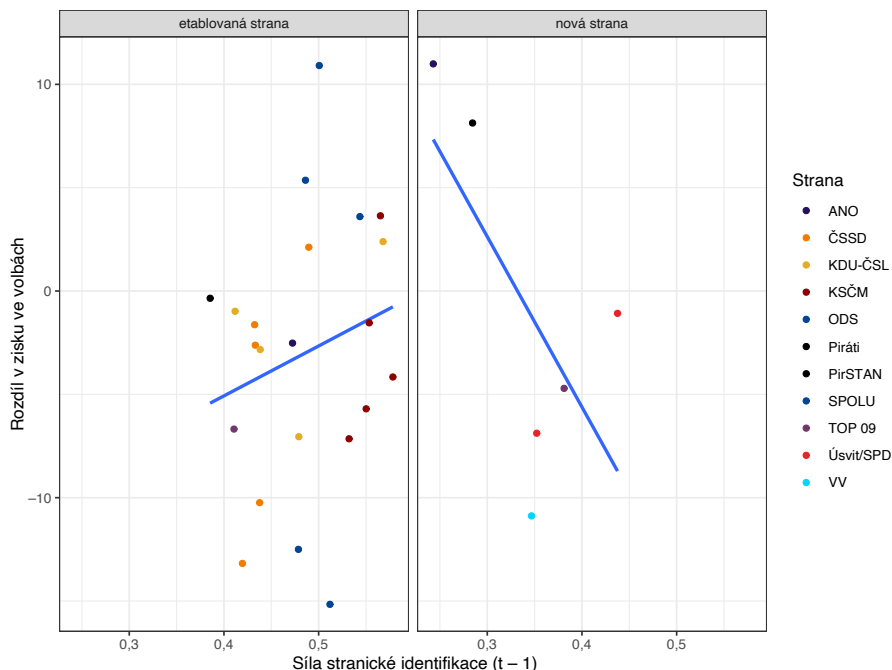
	Absolutní identifikace – velmi blízko	Absolutní identifikace – celkem a ne moc blízko	Relativní stranická identifikace	Bez stranické identifikace
2002				
volič bez stranické identifikace	-	-	-	33
konzistentní volič	89	72	39	-
nekonzistentní volič	4	9	13	-
nevolič	7	19	48	67
2006				
volič bez stranické identifikace	-	-	-	36
konzistentní volič	97	85	68	-
nekonzistentní volič	1	4	7	-
nevolič	2	10	25	64
2010				
volič bez stranické identifikace	-	-	-	38
konzistentní volič	87	80	64	-
nekonzistentní volič	5	7	8	-
nevolič	8	13	28	62
2013				
volič bez stranické identifikace	-	-	-	39
konzistentní volič	92	82	67	-
nekonzistentní volič	3	8	6	-
nevolič	5	10	27	61
2017				
volič bez stranické identifikace	-	-	-	33
konzistentní volič	87	81	70	-
nekonzistentní volič	4	7	5	-
nevolič	9	12	25	67
2021				
volič bez stranické identifikace	-	-	-	37
konzistentní volič	91	91	80	-
nekonzistentní volič	2	2	7	-
nevolič	6	7	13	63

Zatímco ve skupině respondentů bez stranické identifikace se volební účast pohybovala mezi 60 až 67 procenty, s rostoucí silou stranické identifikace se zvyšovala i volební účast. U skupiny s nejsilnější stranickou identifikací se voleb účastnilo více než 90 procent voličů.

Data z jednotlivých povolebních studií ukazují, že intenzita stranické identifikace silně souvisí s konzistencí hlasování pro stranu, se kterou se daný respondent identifikuje. Proto bychom mohli předpokládat, že strany, s nimiž se jejich elektorát silněji identifikuje, v následujících volbách nebudou zaznamenávat silné propady podpory nebo obecně menší změny ve volební podpoře. Graf 9.4 proto ukazuje vztah mezi intenzitou stranické identifikace a změnou volební podpory v následujících volbách.

U etablovaných stran můžeme vidět mírnou pozitivní asociaci mezi silou stranické identifikace a změnou volební podpory. Tedy strany se silněji identifikovaným elektorátem si vedly lépe v následujících volbách, respektive ztrácely méně voličů. Nicméně u etablovaných stran vidíme značný rozptyl. U nových stran je situace opačná, jenže tento trend je založen pouze na šesti případech nových stran. Negativní vztah v případě nových stran je tvořen dvěma shluky případů. Na jedné straně voliči strany ANO s nízkou

Graf 9.4 Efekt síly stranické identifikace na volební podporu v následujících volbách

úrovni stranické identifikace, ale rostoucí podporou strany, a na druhé straně ostatní nové strany s mírně vyšší úrovní stranické identifikace, ale zato s volebními ztrátami. Na českém případě se tak zdá, že úroveň stranické identifikace negarantuje stranám volební úspěch v příštích volbách.

9.4 Shrnutí

Tato kapitola shrnula voličskou volatilitu na základě výsledků povolebních šetření. Srovnání agregované volatility s individuální, voličskou volatilitou nám ukázalo, že obě tyto metriky sledují podobný trend. Podle metody žádného spojení volatilita klesala od devadesátých let do roku 2002, kdy dosáhla minima, a poté volatilita znovu stoupala. Ve volbách v roce 2021 pak volatilita znovu poklesla. Přitom volební volatilita je do značné míry ovlivňována trestáním vládních stran, jejichž elektorát je zpravidla volatilnější než voliči opozičních stran. Nicméně volatilita není pouze vedena poptávkou voličů po alternativách k vládním stranám, ale také tím, že mezi vládními stranami častěji dochází k rozštěpením.

Zároveň jsme mohli vidět, že stranická identifikace slouží jako moderátor volební volatility. Čím silněji se volič identifikuje s nějakou stranou, tím větší je pravděpodobnost, že pro ni bude hlasovat ve volbách. A zároveň etablované strany, jejichž elektorát je silněji svázaný s danou stranou, méně ztrácejí v následujících volbách. Nicméně tato zjištění jsou limitována průřezovým charakterem použitých dat a jejich agregací v případě zisků stran v následujících volbách. Proto je vhodné podívat se na volební volatilitu za pomoci panelových dat, což je předmětem následující kapitoly.

Kapitola 10

Voličská volatilita v Česku v průběhu volebního cyklu 2013 až 2017

Matouš Pilnáček, Lukáš Linek

V této kapitole budeme rozvíjet zjištění z kapitoly předchozí, v níž jsme zkoumali vývoj voličské volatility v po sobě jdoucích volbách od roku 1992 do roku 2021. Průměrná úroveň voličské volatility dosahovala 44 procent za celé analyzované období, což znamená, že téměř každý druhý volič hlasuje pro jinou stranu. Vysokých hodnot dosahovala již na počátku 90. let a zvyšovala se, kdykoli byla úspěšná nová strana. Je otázka, zda se za touto vysokou úrovní voličské volatility neskrývá ještě větší volatilita v průběhu volebního cyklu. Nyní se proto zaměříme na popis individuální volatility v průběhu volebního období mezi lety 2013 a 2017. Pro toto období je totiž dostupné unikátní panelové šetření domácností, v němž byli stejní respondenti opakovaně dotazováni. To nám umožní sledovat volatilitu jednotlivých voličů v průběhu času a identifikovat tak stabilní a proměnlivé skupiny voličů a sledovat, jak a proč se měnila podpora stran v čase.

Volební období mezi lety 2013 a 2017 nabízí z hlediska výzkumu volatility velmi důležitou konfiguraci stranického systému, která se navíc v jeho průběhu dramaticky měnila. Ve volbách do Poslanecké sněmovny získalo zastoupení sedm stran (ČSSD, ANO, KDU-ČSL, ODS, TOP 09, KSČM a ÚPD). Výsledkem tak byl fragmentovaný parlament a stranický systém. V průběhu volebního cyklu navíc došlo k podstatným organizačním změnám dvou parlamentních stran. V důsledku tak po volbách v roce 2017 byl parlament fragmentovaný ještě více, neboť zastoupení získalo 9 stran.

Organizační transformace dvou parlamentních stran se týkaly stran STAN a ÚPD. Strana STAN v letech 2010 a 2013 kandidovala v koalici s TOP 09, nicméně v průběhu analyzovaného období získávala strana STAN větší autonomii a postupně se od spolupráce s TOP 09 distancovala. V průběhu roku 2017 dokonce STAN zvažoval zformování volební koalice s KDU-ČSL. Z této koalice nakonec sešlo a STAN tak nakonec v roce 2017 kandidoval jako samostatná strana se ziskem lehce nad 5 procent hlasů. ÚPD zažila vnitřní rozkoly a spor o vedení strany, a tak se její předseda Tomio Okamura v průběhu roku 2015 rozhodl založit novou Stranu přímé demokracie (SPD). Tato strana ve volbách získala skoro 11 procent. Ve sněmovních volbách 2017

pak ještě uspěla do té doby neparlamentní Pirátská strana také s 11 procenty hlasů. V průběhu volebního cyklu se tak ustavily dvě částečně nové strany (STAN a SPD) a parlamentní zastoupení získala i úplně nová strana (Piráti).³⁹ To nám poskytuje možnost sledovat genezi elektorátu dvou odlišných typů stran v čase.⁴⁰

Kromě změn v počtu a struktuře parlamentních stran byla pro období 2013 a 2017 specifická i pozice a podpora vládních stran. Po volbách v roce 2013 utvořily strany ČSSD, ANO a KDU-ČSL většinovou vládní koalici, zatímco ODS, TOP 09, KSČM a ÚPD tvořily opozici. V dosti fragmentovaném parlamentu vláda čelila jak levicové (KSČM), tak pravicové (ODS, TOP 09) opozici. Vládní strany (ČSSD, ANO a KDU-ČSL) ztratily mezi lety 2013 a 2017 pouze necelé tři procentní body volební podpory. To je na postkomunistické poměry neočekávaně dobrý výsledek (viz Kapitola 7). Mnohem důležitější jsou ale pohyby, k nimž mezi vládními stranami došlo. Zatímco ČSSD, která disponovala pozicí premiéra, ztratila v průběhu volebního cyklu 13 procentních bodů volební podpory (pokles z 20 na 7 procent), tak menší vládní straně ANO, jejíž předseda působil jako ministr financí, vzrostla podpora o 11 procentních bodů (z 19 na 30 procent). Zdá se, že mezi vládními stranami došlo k podstatné výměně elektorátu. Panelové šetření by nám mělo poskytnout odpověď na to, jak se podpora vládních stran změnila.

10.1 Vývoj voličské volatility v průběhu volebního cyklu 2013 až 2017

Pro popis volatility v průběhu volebního cyklu využijeme data z Českého panelového šetření domácností (CHPS). CHPS je rozsáhlý unikátní pravděpodobnostní výzkum, který zahrnuje řadu témat a mimo jiné i otázky na volební chování a voličské postoje (podrobněji k výzkumu viz Příloha 7). Ve zkoumaném volebním období mělo CHPS tři vlny dotazování a zároveň byla provedena i vlna ihned po volbách v roce 2017. Máme tak k dispozici odpovědi na otázky ohledně voličského chování ve volbách v letech 2013 a 2017

39 V této, stejně jako v předchozí kapitole, využíváme pro určení nových stran hranici politické relevance na úrovni volební klauzule. Znamená to, že v analyzovaném období považujeme Pirátskou stranu za úplně novou stranu (ve volbách v roce 2017 překonala poprvé volební klauzuli), SPD za částečně novou stranu (vznikla odchodem předsedy strany z předchozí strany ÚPD) a STAN za částečně novou stranu (po odchodu z koalice kandidovala poprvé jako samostatná strana). Podrobněji diskutujeme kódování úplně a částečně nových stran v Kapitole 2.

40 Vzhledem k detailu, která nám rozsah jedné kapitoly poskytuje, využíváme možnosti odlišit úplně a částečně nové strany z hlediska voličské podpory. V této kapitole tak používáme obě metody pro určení organizační kontinuity stran.

a tři odpovědi na aktuální voličskou preferenci v letech 2015, 2016 a 2017 (viz Tabulka 10.1).

Tabulka 10.1 Přehled využitých vln a klíčových proměnných Českého panelového šetření domácností

Vlna	Datum sběru	Využitá proměnná
Vlna 2015	7. 7. – 1. 12. 2015	Volební chování v roce 2013 Volební preference
Vlna 2016	20. 6. – 31. 10. 2016	Volební preference
Vlna 2017	21. 6. – 31. 10. 2017	Volební preference
Povolební vlna 2017	24. 10. – 12. 11. 2017	Volební chování v roce 2017

Do analýzy jsou zařazeni pouze ti respondenti, kteří uvedli validní odpověď na všechny klíčové proměnné ve všech čtyřech vlnách. Celkem tak analyzujeme 2205 respondentů (podrobnosti k výběru respondentů uvádí Příloha 7). Data jsou poststratifikačně vážena na volební výsledky jak z roku 2013, tak 2017. Vypočtená agregovaná volatilita z těchto dat tak přesně odpovídá agregované volatilitě vypočtené z volebních výsledků.

10.1.1 Voličská volatilita mezi volbami 2013 a 2017: souhrnné údaje

Jaká je tedy úroveň voličské volatility v daném volebním období podle dat z panelové studie a jak se tato úroveň liší od té, kterou jsme identifikovali pro stejné období na základě povolebních studií? Voličskou volatilitu vypočítáváme z celkového počtu voličů, kteří se účastnili obou voleb, v našem případě voleb v roce 2013 a 2017. Jedná se o podíl voličů, kteří změnili stranu, pro niž hlasovali. Podíl volatilních voličů je na základě panelového šetření 57 procent, jestliže použijeme metodu žádné spojení (NC). Tato metoda říká, že hlasování pro částečně nové strany představuje hlasování pro novou stranu. Proto do volatilního jednání řadíme jak situace, kdy volič ÚPD z roku 2013 následně hlasoval v roce 2017 pro SPD, tak situace, kdy volič TOP 09 z roku 2013 ve volbách v roce 2017 hlasoval pro STAN. Jestliže použijeme metodu kombinovaných zisků (CV), klesne voličská volatilita na 53 procent. Na základě povolebního dotazníkového šetření z roku 2017 evidujeme nižší úroveň voličské volatility. Při použití metody NC dosahuje hodnota volatility 47 procent a při použití metody kombinovaných zisků klesne na 41 procent (viz Kapitola 9, Tabulka 9.1). Panelové šetření tak generuje podstatně vyšší úroveň voličské volatility, a to přibližně o 10 až 13 procent.

Jiný pohled na volatilitu voličského chování poskytuje podíl volatilního voličského chování, mezi něž řadíme nejen změnu volené strany, ale i změny mezi účastí a neúčastí (voličská demobilizace a mobilizace nových voličů). Výsledky jsou nicméně velmi podobné. Celková úroveň volatilního voličského chování při použití metody NC dosáhla v daném období 50 procent. Při použití metody CV se snížila na 48 procent. V předchozí kapitole jsme na základě povolebního dotazníkového šetření z roku 2017 uvedli hodnoty 45 procent při metodě NC a 41 procent při metodě CV. Opět se tak setkáváme s podstatně nižší úrovní volatilního jednání v panelovém šetření než v povolební studii.

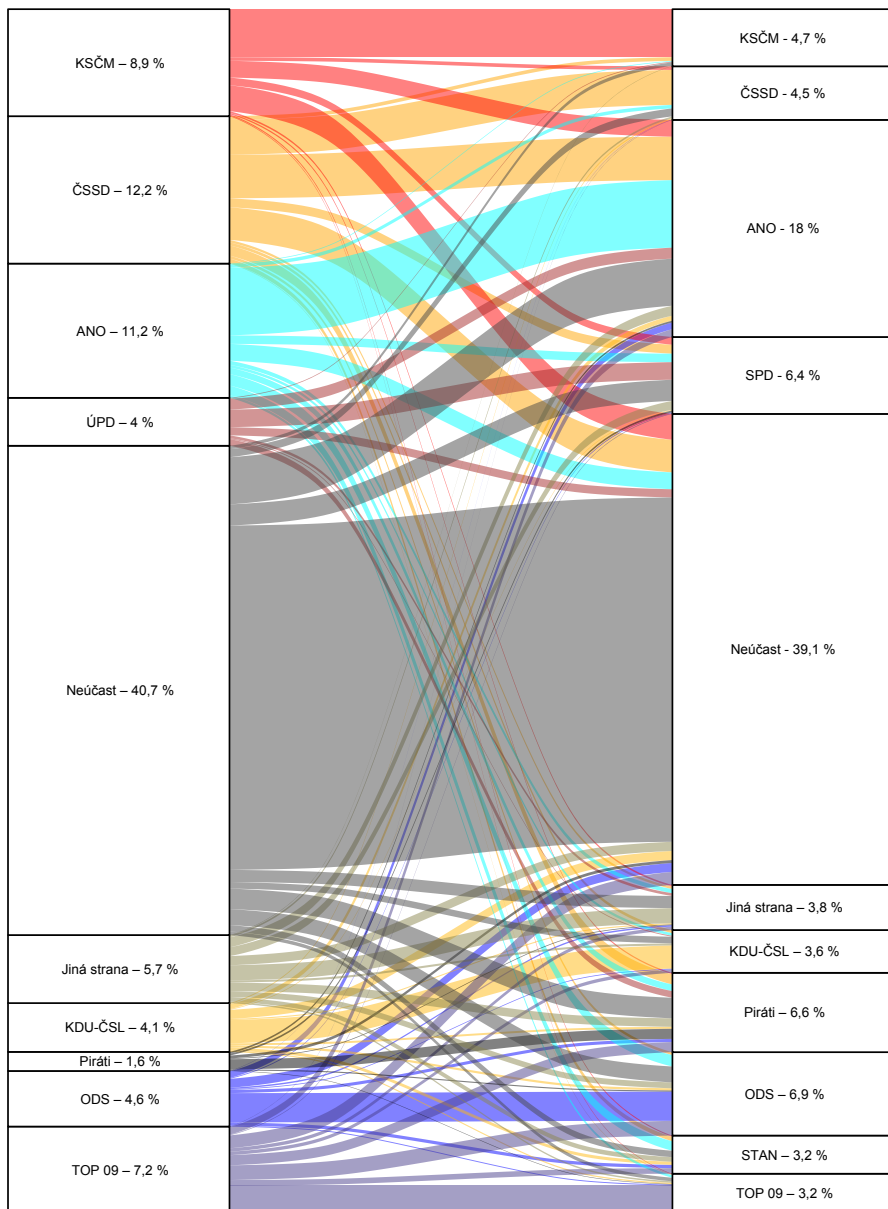
Nižší hodnota voličské volatility u výzkumu, který dotazoval minulé volební chování až v době dalších voleb (v našem případě byli respondenti povolební studie v roce 2017 dotazováni, jak hlasovali ve volbách v letech 2017 a 2013), není překvapivá. S delším časovým obdobím se validita odpovědí totiž zhoršuje. Dassonneville a Hooghe (2017a) uvádí, že po 4 až 5 letech si chybně vybaví volenou stranu přibližně 30 procent lidí, zatímco po roce jen přibližně 10 procent. Častěji chybují lidé, kteří mezi volbami změnili stranu a mylně uvádějí, že v minulých volbách hlasovali pro stranu, kterou aktuálně preferují. Celková volatilita v datech se tak s delší prodlevou mezi volbami a výzkumem snižuje.

Otázka na volební chování v roce 2013, které v těchto a následujících analýzách používáme, byla v CHPS položena v roce 2015, kdy se konala první vlna tohoto šetření. Tedy dva roky po volbách. Je možné, že pokud bychom dotazovali respondenty ještě blíže k volbám 2013, byla by úroveň volatility ještě vyšší. Naši respondenti byli i v roce 2017 dotazováni na to, jak hlasovali v roce 2013. Cílem bylo zjistit, nakolik se změnila deklarovaná voličská jednání v roce 2013. Simulujeme tak situaci, která je podobná povolebnímu dotazníkovému šetření, v němž zjišťujeme aktuální a minulou volbu. Při tomto designu dotazování dosahovala voličská volatilita metodou NC 53 procent a metodou CV 50 procent, což je již hodnota bližší úrovni volatility z povolební studie, ale je stále významně vyšší. Podíl volatilního voličského jednání dosáhl 45 procent, což odpovídá hodnotě v povolební studii. S touto proměnou v dalších analýzách ovšem nepracujeme, protože ji lze považovat za méně kvalitní.

10.1.2 Voličská volatilita: přechody voličů mezi stranami

Detailnější pohled na voličskou volatilitu poskytují přechody voličů mezi jednotlivými stranami a neúčastí (viz Graf 10.1). Nejprve se zastavme u stability elektorátu voličů jednotlivých stran. Již výše jsme uvedli, že voličská volatilita podle metody CV dosáhla v daném volebním cyklu 53 (při metodě

Graf 10.1 Přechody voličů mezi stranami a neúčastí mezi volbami do PSP ČR 2013 a 2017

NC dokonce 57 procent), tedy, že více než polovina voličů z obou voleb změnila svou stranickou preferenci a menší polovina zůstala věrná své straně. Stabilita voličů jednotlivých stran odrážela v období 2013 až 2017 dlouhodobější trendy ve struktuře elektorátu. Stabilní skupinu voličů měly etablované strany ODS (53 procent původních voličů z roku 2013 hlasovalo pro stranu v roce 2017), KDU-ČSL (48 procent) a KSČM (45 procent). K nim se přidala i strana ANO (50 procent). Naopak nestabilním elektorátem disponovala ČSSD (24 procent), TOP 09 (38 procent) a ÚPD (37 procent). V případě TOP 09 jsme stabilitu počítali na základě metody CV (TOP 09 v roce 2013 a TOP 09 a STAN v roce 2017) a v případě ÚPD jsme počítali stabilitu v podpoře ÚPD ve vztahu k SPD.

Nejdůležitější přechody v daném období se týkaly dvou vládních stran: ČSSD a ANO. Hlavní vládní strana ČSSD ztratila velkou část své podpory z roku 2013, která se propadla téměř na třetinu a snížila se z 20 na 7 procent. Důvody tohoto pádu byly především následující tři. Zaprvé si ČSSD udržela pouze necelou čtvrtinu svých původních voličů. Zadruhé téměř třetina původních voličů ČSSD v průběhu volebního cyklu přešla ke straně ANO. Jednalo se o přesun největšího počtu voličů mezi dvěma různými stranami v daném období. Zatřetí více než pětina původních voličů ČSSD v roce 2017 nehlasovala. Takto vysoké hodnoty demobilizace vykazovala ještě KSČM. V případě těchto stran tak lze sledovat selektivní demobilizaci. V důsledku to znamená, že čtvrtina původních voličů ČSSD přešla k jiným stranám než ANO.

Menší vládní strana ANO zvýšila v daném období podporu z 19 na 30 procent. Tento vzestup byl způsoben několika souběžně působícími trendy. V obecné rovině bylo ANO podobně úspěšné jako jiné strany (např. ODS a KDU-ČSL) z hlediska toho, jak se mu podařilo zabránit odlivu voličů k jiným stranám a neúčasti. Výše jsme uvedli, že ANO si ve volbách v roce 2017 udrželo polovinu svých voličů z roku 2013, což bylo stejně jako etablované strany ODS, KDU-ČSL a KSČM. Zároveň se mu podařilo mobilizovat původní nevoliče v podobně vysoké míře jako nové strany SPD, Piráti a STAN. Třetím výrazným zdrojem podpory ANO v roce 2017 byli voliči ČSSD z roku 2013. Od hlavní vládní strany, která dokonce držela post premiéra, odešla k menší vládní straně třetina původních voličů, kteří následně tvořili pětinu podpory ANO v roce 2017. Zatímco od ČSSD k ANO přešla velká část voličů, opačným směrem nepřešel téměř vůbec nikdo. Poměr v přechodech mezi oběma stranami byl 12:1 ve prospěch ANO. Straně ANO se navíc podařilo přilákat řadu původních voličů KSČM. Tyto voličské přesuny spíše na levé straně politického spektra mezi KSČM, ČSSD a ANO byly doplněny odklonem pětiny původních voličů ANO ve prospěch středo-pravicových stran (ODS, STAN, Piráti).

Poslední vládní strana (KDU-ČSL) vykazovala téměř polovinu stabilních voličů, která byla doplněna relativně rovnoměrnými ztrátami z odchodů a zisky z příchodů voličů. To v důsledku znamenalo přibližně stejný volební výsledek v letech 2013 a 2017. Zatímco přibližně pětina původních voličů KDU-ČSL se rozhodla voleb v roce 2017 neúčastnit; podobně velká skupina původních nevoličů se nicméně připojila v roce 2017 ke KDU-ČSL. Přibližně desetina původních voličů KDU-ČSL přešla k vládní straně ANO a druhá desetina přesunula podporu ke STAN.

Volební přechody voličů opozičních stran se podstatně odlišovaly od vládních stran, přičemž velkou roli sehrála skutečnost, že můžeme hovořit o dvou skupinách opozičních stran: na levé straně KSČM a SPD a na pravé straně ODS, TOP 09, STAN a Piráti. Mezi oběma skupinami opozičních stran probíhaly nepočtené až zanedbatelné přechody voličů. Od parlamentní opozice k vládě přešlo mezi volbami pouhá 2 procenta voličů, naopak od opozičních parlamentních stran ke stranám vládnoucí koalice přešla 4 procenta voličů.

Odlišné trajektorie vývoje mají levicové alternativy k vládním stranám. KSČM disponovala relativně stabilním elektorátem (nicméně nikoli tak stabilním jako ve všech předchozích volbách), který oslabily přechody voličů KSČM k ANO a demobilizace. Naopak SPD se mohla spolehnout na mnohem menší podíl stabilních voličů, za něž považujeme voliče ÚPD. Ve větší míře se SPD mohla spolehnout na mobilizaci bývalých nevoličů. Zároveň se SPD podařilo odlákat největší podíl bývalých voličů vládních stran ČSSD a ANO. Z uvedených popisů vyplývá, že na levé straně téměř vůbec nedocházelo k přechodům mezi KSČM a SPD. Naopak na pravé straně byl mezi pravostrannými stranami větší ruch.

Volatilitu do pravé části spektra vnesl vzestup nových stran STAN a Piráti. Pro volební podporu STAN je příznačné, že své voliče generovala ze všech možných stran a v žádném případě nelze říci, že by volebně nějak významně navazovala na TOP 09. Pouhá desetina voličů STAN v minulých volbách hlasovala pro TOP 09. V tomto případě se nenaplní očekávání, že by částečně nové strany měly volebně navazovat na strany, z nichž se oddělily. Piráti ale byly v podobné situaci, neboť jejich bývalí voliči z roku 2013 tvořili totiž taky pouze jednu desetinu jejich voličů v roce 2017. Zde se projevuje logika, podle níž by měly nové strany být reflektovány až od úrovně volební klauzule. Předchozí volební podpora totiž nepředstavuje výrazný volební přísun a je tak oprávněné hovořit o nové straně.

Zbylé dvě strany na pravé části spektra zažily opačné přechody voličů. Zatímco ODS posílila, TOP 09 zažila propad, který byl ještě větší než zisk ODS. Pro TOP 09 se zdá, že nebyl hlavní důvod v odchodu jejich původních

voličů k oddělené straně STAN. Největší problém představoval přechod každého osmého původního voliče TOP 09 k ODS. Každý desátý volič TOP 09 navíc přešel k Pirátům. Obě strany se podstatně odlišovaly v tom, jak dokázaly přilákat bývalé nevoliče. Zatímco u ODS činili bývalí nevoliči 15 procent její podpory v roce 2017, tak u TOP 09 to bylo jen 7 procent. Nejen tento příklad nás upozorňuje na to, jak významným faktorem v podpoře stran je selektivní účast a neúčast.

Volební účast byla mezi roky 2013 a 2017 na agregované úrovni stabilní, když se prvních voleb zúčastnilo 59 procent a druhých 61 procent. To naznačuje stabilní úroveň nevoličů na úrovni přibližně 40 procent všech oprávněných voličů. Na individuální úrovni jsou ovšem stabilní pouze tři čtvrtiny nevoličů a zbylá čtvrtina přechází mezi účastí a neúčastí. Z celkového počtu oprávněných voličů bylo 12 procent z nich mobilizováno k účasti a naopak 10 procent oprávněných voličů v přechodích volbách hlasovalo a v roce 2017 se rozhodli neúčastnit voleb. Z hlediska robustnosti těchto údajů je vhodné upozornit, že stejné podíly jsme identifikovali v předchozí kapitole na základě povolebního dotazníkového šetření.

10.1.3 Stabilita voličů jednotlivých stran v průběhu volebního cyklu

Poté, co jsme charakterizovali voličskou volatilitu mezi volbami v letech 2013 a 2017, přistoupíme k prozkoumání toho, jak stabilní byli voliči jednotlivých stran v průběhu volebního cyklu. Využijeme k tomu tzv. pravděpodobnosti přežití, které se používají při analýze panelových dat (Andress, Golsch a Schmidt 2015). V našem případě pak pravděpodobnost přežití udává podíl původní skupiny voličů konkrétní strany, kteří v následujícím časovém měření chtějí hlasovat stále pro stejnou stranu. Díky tomu dokážeme identifikovat stabilní a nestabilní skupiny voličů.

Tabulka 10.2 prezentuje vývoj voličských základů stran a bloků stran od voleb 2013. První řádek zahrnuje pouze stabilní voliče. Tedy ty voliče, kteří v roce 2013 volili danou stranu a poté nezačali preferovat v žádném kole dotazování žádnou jinou. Druhý řádek zahrnuje navíc i voliče, kteří sice v některé z vln preferovali jinou stranu, ale poté se vrátili ke straně původní. Pokud některý z voličů odpověděl, že nepůjde k volbám nebo neví, jakou stranu volit, je stále započítáván jako volič strany (podobně k chybějícím hodnotám přistupují Geers a Strömbäck 2019; Kuhn 2009). Teprve pokud uvede jinou stranu nebo se skutečně nezúčastnil voleb nebo hlasoval pro jinou stranu, je započítán jako volič, který stranu opustil. Oproti předchozímu popisu chování voličů přímo během voleb, můžeme sledovat jejich preference i v průběhu volebního cyklu ve třech časových bodech.

Tabulka 10.2 Vývoj stability voličů jednotlivých stran v průběhu volebního cyklu (pravděpodobnosti přežití)

Stabilní voliči od voleb (%)	Volby 2013	Vlna 2015	Vlna 2016	Vlna 2017	Volby 2017
Všichni voliči od voleb (%)					
ČSSD	100	81	65	49	20
	100	81	73	57	24
ODS	100	75	63	54	37
	100	75	72	68	53
KSČM	100	93	77	69	36
	100	93	79	79	45
KDU-ČSL	100	88	77	59	38
	100	88	84	66	48
ANO	100	88	77	67	45
	100	88	82	78	50
TOP 09	100	77	58	42	22
	100	77	63	53	32
TOP 09 a STAN	100	77	60	44	24
	100	77	65	57	38
ÚPD	100	64	28	20	0
	100	64	35	28	0
ÚPD a SPD	100	64	41	34	17
	100	64	58	66	37
Vládní strany (46 %)	100	93	87	80	51
	100	93	91	86	56
Opoziční parlamentní strany (42 %)	100	84	68	57	32
	100	84	72	65	41
Opoziční ostatní strany (12 %)	100	78	46	26	13
	100	78	50	35	18

Zdroj: České panelové šetření domácností (Vlna 1, 2, 3 a povolební vlna); váženo dle volebních výsledků.

Poznámka – vládní strany: ČSSD, ANO, KDU-ČSL; opoziční parlamentní strany: ODS, TOP 09, ÚPD, KSČM; opoziční neparlamentní strany: Piráti, Zelení, SPOZ, Realisté, Svobodní a další menší strany.

Neúčast a odpověď „nevím“ v otázce na záměr volby je započítána jako stabilita.

Odchod od vládní strany ČSSD můžeme pozorovat kontinuálně celé volební období. Během každého dotazování preferencí v průběhu volebního cyklu ztratilo ČSSD 16 až 19 procent původních voličů. Podíl všech voličů také ubýval poměrně rovnoměrně s výjimkou mezi lety 2015 a 2016, kdy

ubýlo pouze 8 procent původních voličů z roku 2013. Mezi lety 2015 a 2016 se tedy podařilo ČSSD získat zpět část původních voličů, kteří ji do té doby opustili. Ani to nezabránilo významnému propadu původní voličské základny na 20, respektive 24 procent původního elektorátu.

Druhá nejsilnější vládní strana ANO si z vládních stran udržela nejstabilnější voličskou základnu. Celých 45 procent původních voličů z roku 2013 zůstalo v průběhu celého volebního cyklu loajální k této straně. V případě, že zahrneme i ty, kteří v průběhu cyklu změnili alespoň jednu svou stranickou preferenci, ale do doby voleb v roce 2017 se vrátili k podpoře ANO, zvýší se podíl loajálních na 50 procent. Stabilní voliči v průběhu volebního období ubývali ANO poměrně rovnoměrně. Přibližně 10 až 12 procent každou vlnu dotazování. U samotných voleb pak ubýlo dalších 22 procent původních voličů, což je z části způsobeno tím, že se část voličů ANO v průběhu volebního cyklu demobilizovala. Pokles všech voličů hnutí ANO byl relativně malý ve vlnách 2016 (6 procent) a 2017 (4 procenta), což ukazuje opět na to, že se straně dařilo získat zpět část již ztracených voličů.

Stabilita voličů KDU-ČSL z roku 2013 je velmi podobná té, kterou jsme popisovali u strany ANO. V letech 2015 a 2016 odešlo 12 a 11 procent původních voličů. Mezi lety 2016 a 2017 KDU-ČSL přišla ovšem o 18 procent původních voličů. Zatímco tedy většina stran zažila nejvýznamnější poklesy až v rámci volební kampaně mezi vlnou 2017 a volbami 2017, pokles voličské základny KDU-ČSL byl mezi lety 2016 a 2017 srovnatelný s poklesem v průběhu volební kampaně. KDU-ČSL se podařilo mezi lety 2015 a 2016 získat zpět část ztracených voličů a celkový pokles původní voličské základny byl tak v tomto období pouze 4 procenta.

Stabilita elektorátu opozičních stran byla nejvyšší u etablovaných stran (ODS a KSČM), zatímco nižší byla u krátce působících stran (TOP 09, která se účastnila prvních voleb v roce 2010, a ÚPD, která se poprvé účastnila voleb v roce 2013). Loajalita původních voličů ODS a KSČM je srovnatelná s voliči KDU-ČSL, tedy postupný pokles o více než 10 procent původních voličů v každé vlně a zachování přibližně poloviny z původních voličů. Naopak v případě TOP 09 a ÚPD je loajalita původních voličů podstatně nižší. S velkou pravděpodobností uvedená nižší loajalita souvisí s organizačním vývojem těchto stran. Zatímco od TOP 09 se v letech 2016 a 2017 odloučila strana STAN, která s TOP 09 spolupracovala nejen ve volební koalici, ale následně i v parlamentu a ve vládě, ÚPD zažila vnitrostranické spory a její lídr Tomio Okamura v roce 2015 založil novou stranu SPD. Proto v Tabulce 10.2 uvádíme i údaje o loajalitě voličů těchto stran, jestliže za stabilní voličské jednání označíme i situaci, kdy původní volič TOP 09 hlasuje pro STAN a původní volič ÚPD hlasuje pro SPD (jedná se vlastně o aplikaci metody CV).

Tabulka 10.3 Vývoj stability voličů jednotlivých stran v průběhu volebního cyklu (pravděpodobnosti přežití, odlišná operacionalizace stability)

Stabilní voliči od voleb (%)	Volby 2013	Vlna 2015	Vlna 2016	Vlna 2017	Volby 2017
Všichni voliči od voleb (%)					
ČSSD	100	62	42	21	14
	100	62	52	29	24
ODS	100	51	42	31	27
	100	51	56	48	53
KSČM	100	80	56	48	31
	100	80	62	62	45
KDU-ČSL	100	74	57	42	33
	100	74	70	50	48
ANO	100	69	51	38	31
	100	69	59	53	50
TOP 09	100	48	29	17	14
	100	48	39	27	32
TOP 09 a STAN	100	48	30	19	14
	100	48	40	31	38
ÚPD	100	30	0	0	0
	100	30	0	0	0
ÚPD a SPD	100	30	10	10	4
	100	30	23	38	37
Vládní strany (46 %)	100	75	60	44	35
	100	75	70	61	56
Opoziční parlamentní strany (42 %)	100	61	41	32	23
	100	61	50	43	41
Opoziční ostatní strany (12 %)	100	49	18	7	4
	100	49	27	15	18

Zdroj: České panelové šetření domácností (Vlna 1, 2, 3 a povolební vlna); váženo dle volebních výsledků
Poznámka – vládní strany: ČSSD, ANO, KDU-ČSL; opoziční parlamentní strany: ODS, TOP 09, ÚPD, KSČM; opoziční neparlamentní strany: Piráti, Zelení, SPOZ, Realisté, Svobodní a další menší strany.
 Neúčast a odpověď „nevím“ v otázce na záměr volby je započítána jako nestabilita.

V obou případech dochází ke zvýšení loajality původních voličů, nárůst je výrazně větší u ÚPD, kde došlo i k větším odchodům voličů v průběhu volebního cyklu a strana úplně zanikla.

Stabilitu původního elektorátu stran ještě popíšeme ve vztahu k členění stran na blok vládních a opozičních stran. V tomto výpočtu je jako stabilní hodnocena i taková situace, kdy původní volič vládní strany přejde v průběhu volebního cyklu k jiné vládní straně. To samé se týká i bloku opozičních stran. Blok vládních stran vykazoval vysokou míru stability voličů. Znamená to, že většina volatilních voličů se pohybovala v rámci tohoto bloku i v průběhu volebního cyklu. Typickým představitelem těchto pohybů byly přechody velké části voličů ČSSD k ANO. Největší pokles přibližně o 30 procent pozorujeme až v období samotných voleb, což je způsobeno demobilizací části voličů. Blok opozičních stran vykazoval mnohem nižší loajalitu, při čemž registrujeme podstatný rozdíl v úrovni stability mezi parlamentními a neparlamentními opozičními stranami.

Následující analýza využívá odlišné operacionalizace změny voličské preference. Několik odstavců dozadu jsme uváděli, že v analýze stability elektorátu stran budeme předpokládat stabilitu stranické preference i v situacích, kdy respondent v následující vlně dotazování uvede, že neví, pro kterou stranu hlasovat, či když uvede, že nechce jít hlasovat. V Tabulce 10.3 považujeme tyto voliče za to, za co se označují, tedy, že již nejsou voliči strany z roku 2013. Hlavní důvod, proč tuto tabulku prezentujeme, spočívá v tom, že vlna dotazování v průběhu volebního roku 2017 dokázala mnohem lépe identifikovat ty, kdo následně budou hlasovat pro danou stranu. Hodnoty v posledních dvou sloupcích Tabulky 10.3 jsou si velmi blízké. Snad pouze KSČM evidovala větší propad v účasti jejích voličů. Znamená to, že demobilizace voličů probíhá s větší pravděpodobností v dřívější době než až v době voleb. Budoucí nevoliči se o změně účasti na neúčast rozhodovali spíše dříve než přímo před volbami.

10.2 Volatilita v podpoře jednotlivých stran v průběhu volebního cyklu

V této podkapitole se budeme detailněji věnovat vývoji volební podpory vybraných stran. Změn, ke kterým v průběhu volebního cyklu mezi roky 2013 a 2017 došlo, byla celá řada. My jsme nicméně vybrali tři příklady, které považujeme za nejdůležitější a které zároveň dokáží odhalit důležité aspekty voličské volatilitu. Nejprve se zaměříme na stabilitu a volatilitu v podpoře vládních stran. Poté se budeme věnovat vzestupu Pirátské strany a poslední

podkapitola bude analyzovat přerod krajní pravice. Ve výběru tak máme strany, které reprezentují dvě hlavní složky volatility: změna v podpoře vládních stran a podpora nových stran. Navíc Pirátská strana představuje v naší klasifikaci tzv. úplně novou stranu a SPD částečně novou stranu.⁴¹ Díky tomu můžeme sledovat, jak se různé typy nových stran liší z hlediska volební podpory a jejího vývoje.

10.2.1 Proměna podpory vládních stran v průběhu volebního cyklu

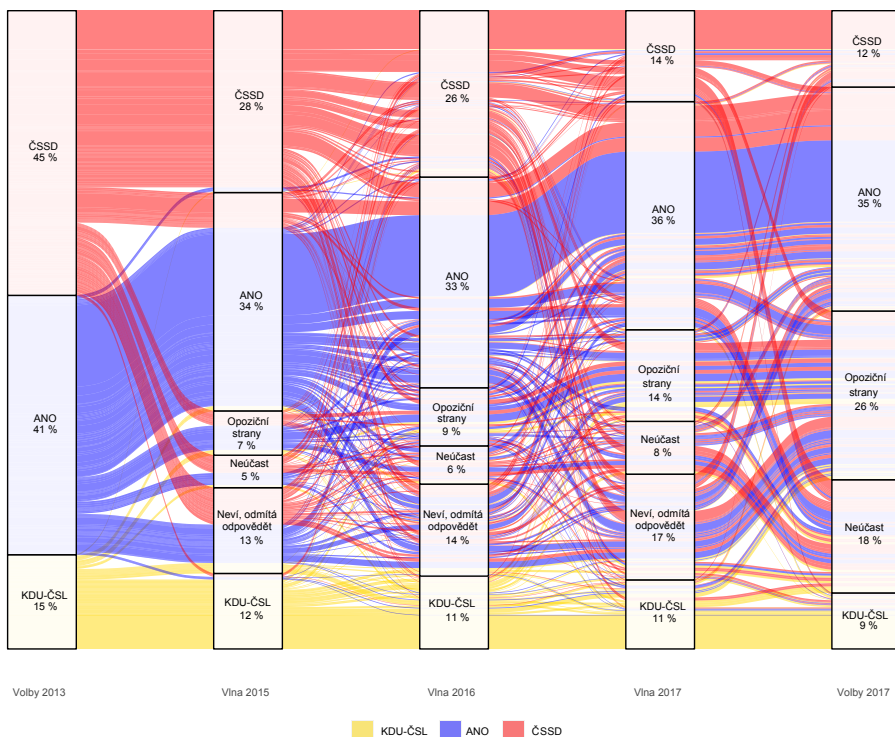
Jak jsme již popsali dříve, mezi stranami vládní koalice došlo ve zkoumaném volebním období k významnému přechodu voličů od ČSSD k hnutí ANO. Na tento přechod a i na další změny v preferencích a chování voličů vládních stran se nyní podíváme podrobněji. Graf 10.2 zobrazuje posuny v preferencích voličů, kteří v roce 2013 hlasovali pro strany, které následně vytvořily vládní koalici (tedy strany ČSSD, ANO a KDU-ČSL). Do grafu jsou zahrnuti pouze voliči vládních stran v roce 2013. Z toho důvodu má například hnutí ANO v grafu menší podporu v roce 2017 než v roce 2013, protože zde nejsou zobrazeni voliči, kteří k hnutí ANO přišli od nevládních stran a nevoličů. Opoziční strany jsou pro zjednodušení grafu sloučeny do jednoho bloku a koalice KDU-ČSL a STAN, která se vyskytuje pouze ve vlně 2017, je přiřazena ke KDU-ČSL (jde o 2 procenta voličů vládních stran a jejich většina se odstěpila od KDU-ČSL a ve volbách se ke KDU-ČSL opět vrátila).

Podpora vládní strany ČSSD se snižovala kontinuálně v průběhu celého volebního cyklu. Zatímco ve volbách 2017 její voliči tvořili téměř polovinu všech vládních voličů, tak na konci volebního období jí zůstalo věrných jen 12 procent a po celou dobu cyklu zůstalo bez změny preference dokonce jen 6 procent. Velká část těchto voličů přešla k hnutí ANO, a to daleko častěji v průběhu volebního cyklu než v průběhu kampaně. Během každé vlny dotazování přešlo přibližně 8 procent voličů vládní koalice od ČSSD k ANO a již zůstali po zbytek cyklu stabilními voliči hnutí ANO. Mezi třetí vlnou dotazování a volbami se ale hnutí ANO již podařilo získat od ČSSD jen necelé jedno procento voličů vládních stran, kteří po celou dobu cyklu jinak preferovali ČSSD. Jinak řečeno, na přechod voličů od ČSSD k ANO mělo vliv spíše dlouhodobé chování kabinetu a jeho stran než kampaň v závěru volebního období. Kromě odcházení voličů ČSSD k druhé vládní straně ANO voliči také v první polovině volebního cyklu často přestali vědět koho volit,

⁴¹ Genezi volební podpory STAN se nevěnujeme z toho důvodu, že strana se samostatně objevuje v odpovědích respondentů až od druhé vlny v roce 2016 (a pouze v zanedbatelných počtech). Dalším důvodem je skutečnost, že v průběhu třetí vlny v roce 2017 probíhala jednání o vytvoření volební koalice KDU-ČSL a STAN. V důsledku toho někteří respondenti uváděli, že by hlasovali pro volební koalici těchto stran.

demobilizovali se nebo přešli k opozičním stranám. ČSSD se nepodařilo tyto odchody v průběhu cyklu zvrátit a přilákat jejich významnější část zpět. Odchod voličů ČSSD zaznamenala i v průběhu kampaně, kdy se její další voliči demobilizovali a odcházeli k opozičním stranám. ČSSD se nepodařilo ani získat jakékoliv významné množství voličů dalších vládních stran, a to ani dočasně v průběhu volebního období.

Graf 10.2 Přechody voličů mezi stranami vládní koalice v průběhu volebního cyklu

Hnutí ANO bylo v udržení svých voličů daleko úspěšnější; o část z nich sice také průběžně přicházelo, ale v druhé části volebního období se mu dařilo tento pokles kompenzovat získáváním původních voličů zpět a příchodem původních voličů ČSSD. Přesto, že stranu ANO označujeme jako úspěšnější stranu v udržení voličů, Graf 10.2 upozorňuje hlavně na velkou dynamiku vývoje stranické preference. Přibližně jedna pětina voličů hnutí ANO z roku 2013 sice zůstala mezi volbami stabilní, ale v průběhu volebního období zvažovala jinou stranu, nevěděla, koho volit, nebo se nechystala jít k volbám. V průběhu období postupně sílila část voličů ANO, kteří odcházeli

k opozičním stranám. Ze všech voličů vládní koalice odešlo k opozici od ANO a již zůstalo stabilními voliči opozice ve všech vlnách dotazování včetně povolební 4 až 8 procent voličů. U strany ANO tak můžeme hovořit o výrazné výměně elektorátu, která probíhala celé volební období.

Odlíšným případem je poslední vládní strana KDU-ČSL, které se podařilo udržet přibližně dvě pětiny svých původních voličů po celé volební období, kdy se jí zároveň podařilo získat zpět dalších 10 procent voličů. Voliči KDU-ČSL přešli ke zbývajícím vládním stranám jen v minimální míře. Stejně tak se ovšem KDU-ČSL podařilo získat jen minimum voličů zbývajících vládních stran. Pokud někam voliči KDU-ČSL odcházeli, tak buď k opozičním stranám, nebo se demobilizovali.

10.2.2 Vzestup Pirátské strany

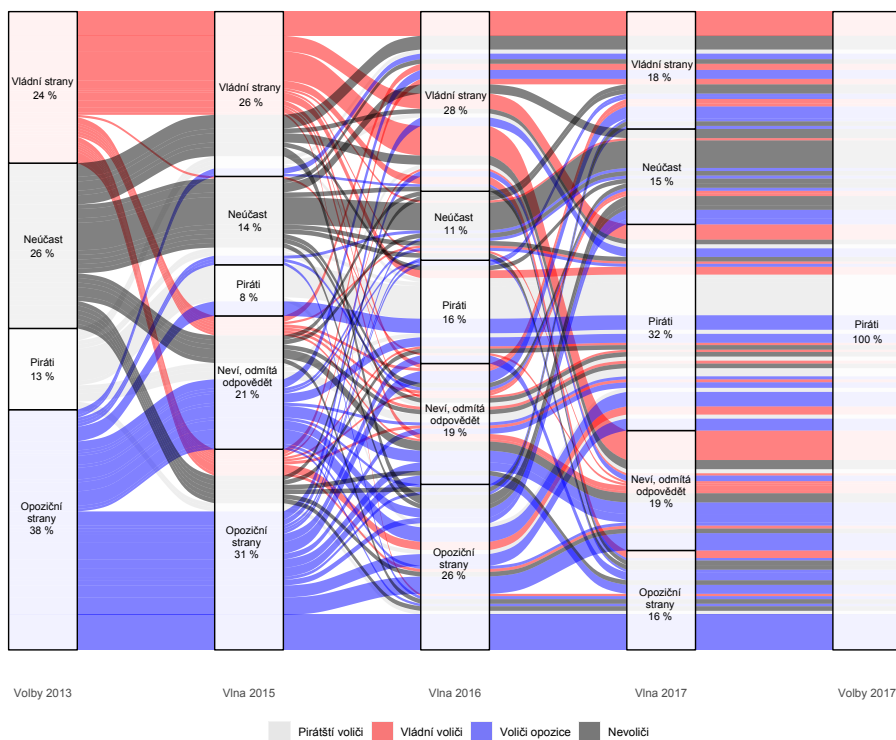
Podpora Pirátské strany mezi volbami v letech 2013 a 2017 vzrostla z necelých 3 procent na skoro 11. Jedná se o jedinou úplně novou stranu, která v tomto volebním období vstoupila do parlamentu. Z běžných průzkumů stranických preferencí víme, že podpora Pirátů se v tomto období pohybovala kolem tří procent a teprve v posledních měsících před volbami se jim podařilo volební podporu navýšit. Je proto zajímavé pozorovat, jak se postupně rodila její podpora v průběhu celého volebního cyklu a jaké skupiny voličů se v budoucnu staly voliči Pirátů.

Do následující analýzy jsou zahrnuti pouze voliči, kteří v roce 2017 nakonec hlasovali pro Pirátskou stranu. To znamená, že nejsou zahrnuti voliči, kteří ji buď volili v roce 2013, nebo ji v průběhu volebního cyklu zvažovali, ale nakonec Pirátskou stranu nevolili. Pro zjednodušení situace jsou voliči rozřazeni do čtyř kategorií podle jejich voličského chování ve volbách v roce 2013: voliči Pirátské strany, voliči vládních stran (ČSSD, ANO, KDU-ČSL), voliči opozičních stran (včetně mimoparlamentních stran a částečně nových stran SPD a STAN) a nevoliči (viz Graf 10.3). Původní voliči Pirátů jsou v grafu upozaděni, protože nás zejména zajímá, jak přecházeli jiní voliči k Pirátské straně. Přesto je vidět podíl těchto skupin díky rozsahu šedé části sloupců pro jednotlivé vlny.

Graf 10.3 zobrazuje postupnou krystalizaci voličů Pirátů v roce 2017. Voliči Pirátské strany z voleb v roce 2017 hlasovali v předchozích volbách v roce 2013 ze 40 procent pro opoziční strany a ve čtvrtině případů pro strany vládní; další čtvrtina budoucích pirátských voličů nevolila žádnou stranu a pouhých 13 procent budoucích voličů Pirátské strany zůstalo stabilních. Navíc podpora Pirátské strany mezi jejími budoucími voliči v roce 2015 ještě mírně oslabila, kdy ji preferovalo pouze 8 procent z jejich budoucích voličů.

Poté ovšem podpora strany začala stoupat a v roce 2016 Piráty preferovalo již 16 procent jejích budoucích voličů a v roce 2017 dokonce již 32 procent. Nutno podotknout, že sběr dat v roce 2017 probíhal od léta a částečně se kryl s obdobím volební kampaně. Největší úspěch Pirátská strana u voličů zaznamenala ovšem až v průběhu kampaně bezprostředně před volbami 2017 – dvě třetiny jejích voličů se k ní přiklonili až na poslední chvíli.

Graf 10.3 Vzestup Pirátské strany

Na druhou stranu lze z různorodosti barevných pruhů mezi třetí vlnou výzkumu a volbami v roce 2017 usuzovat, že voliči, kteří v roce 2017 hlasovali pro Pirátskou stranu, byli v průběhu volebního cyklu velmi volatilní. Pouhých 14 procent voličů Pirátů v roce 2017 mělo stabilní voličské chování mezi volbami 2013 a poslední předvolební vlnou. Ostatní respondenti výzkumu vykazovali stabilní chování mezi volbami 2013 až do předvolební vlny v roce 2017 ve 30 procentech případů. Voliči Pirátské strany v roce 2017 tak byli ve volebním období výrazně volitelnější než voliči, kteří si nakonec zvolili jinou stranu. Dá se říci, že v průběhu volebního cyklu hledali svou volbu, až ji nakonec těsně před volbami našli v Pirátské straně.

Budoucí voliči Pirátů z vládních stran dlouho neupřednostňovali Pirátskou stranu. V roce 2015 nepreferoval z voličů vládních stran Pirátskou stranu ani jeden volič. I v roce 2016 se k Pirátům překlonovala velmi malá část voličů vládních stran. Zároveň podpora vládních stran mezi budoucími voliči Pirátů mírně posilovala z 24 procent ve volbách 2013 na 28 procent ve vlně 2016. Zlom nastal až v předvolebním období. Ve vlně 2017 velká část voličů vládních stran nevěděla, koho volit, a začali i častěji preferovat Pirátskou stranu. Podpora vládních stran mezi budoucími voliči Pirátů klesla na 16 procent.

Voliči, kteří v roce 2013 hlasovali pro některou z opozičních stran (a nikoli Piráty) a v roce 2017 hlasovali pro Piráty, měli oproti voličům koalice odlišnou trajektorii a opouštěli své původní strany relativně postupně. Z původních 38 procent klesal počet voličů opozičních stran na 31 procent v roce 2015, 26 procent v roce 2016 a 16 procent v roce 2017. Tito voliči se i průběžně po období celého volebního cyklu částečně přiklínali k Pirátské straně. Jako jediná ze tří pozorovaných skupin se být z malé části přiklonila již k Pirátské straně v roce 2015. Její výrazně větší část ovšem v první volební polovině cyklu spíše nevěděla, koho volit, a jejich následující trajektorie v druhé polovině cyklu byly velmi heterogenní.

Nevoliči z roku 2013, kteří se v roce 2017 přiklonili k Pirátské straně, se kromě skupiny, která stabilně až k volbám 2017 deklarovala neúčast, se nejčastěji přiklonili vládním stranám. Žádný nevolič nepreferoval Pirátskou stranu ani v roce 2015, ani v roce 2016. Teprve malá část začala stranu preferovat před volbami v roce 2017. Drtivá většina budoucích voličů Pirátů z řad nevoličů se ovšem přiklonila k Pirátské straně až v průběhu kampaně.

Poslední skupinou, kterou nám zbývá popsat, jsou stabilní voliči Pirátů. Voliči, kteří volili Pirátskou stranu v roce 2013 i 2017, ale mezi tím si nebyli svou volbou jistí, lze zjednodušeně rozdělit do tří kategorií. Část se jich přiklonila nejdříve k vládním stranám a v průběhu dalších let se vracela zpět k Pirátské straně. Druhá kategorie voličů se nejdříve přiklonila k opozičním stranám mimo parlament a poté se vrátila zpět k volbě Pirátské strany. Poslední nejpočetnější kategorie voličů nejdříve nevěděla, koho volit, nebo dokonce ve vlně v roce 2015 deklarovala neúčast, ale již v předvolební vlně v roce 2017 se tito voliči vrátili zpět k volbě Pirátské strany a žádný z těchto voličů se nerozhodoval na poslední chvíli.

Vzestup podpory Pirátské strany můžeme interpretovat v kontextu jiných stran, které vzniknou krátce před volbami a v průběhu kampaně se jim podaří přesvědčit dostatečný počet voličů, aby pro ni hlasovali. Přestože Piráti byli stranou, která v době voleb do Sněmovny v roce 2017 existovala již osm let a účastnila se již třetích voleb, její voliči z roku 2013 tvořili zanedbatelnou

část jejího elektorátu v roce 2017. Jestliže respondent v roce 2016 deklaroval, že by hlasoval pro Piráty, v 16 procentech pro ně hlasoval ve volbách příští rok. Ve vlně z roku 2017 tento podíl vzrostl na 32 procent. S ohledem na to, jak krátce před volbami se konala třetí vlna v roce 2017, je schopnost přitáhnout více než dvě třetiny svého elektorátu docela impozantní.

10.2.3 Přerod krajní pravice

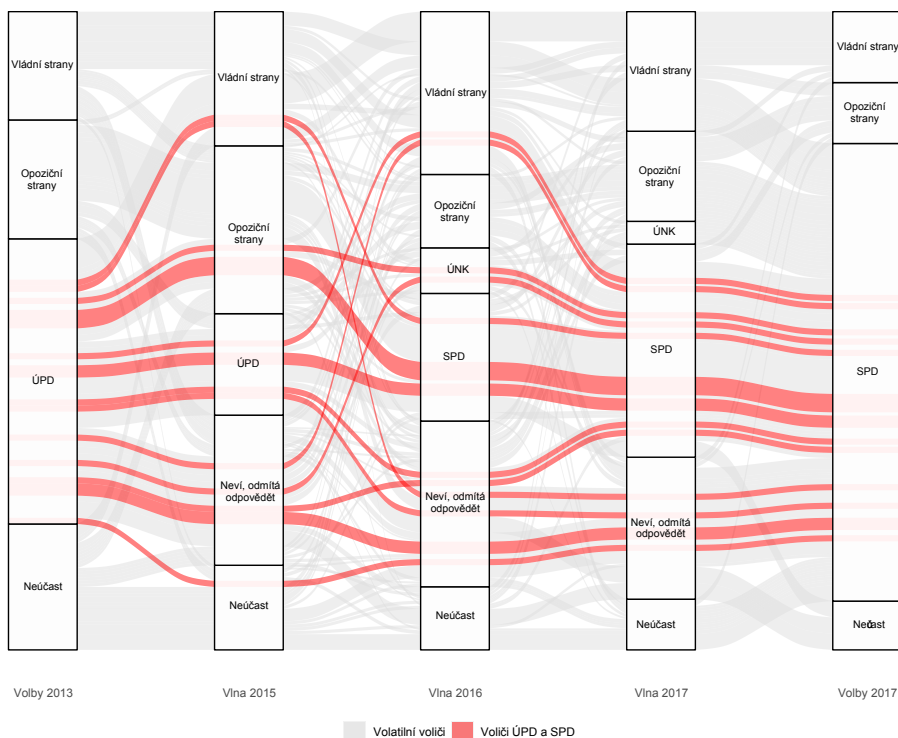
Ve volebním období 2013–2017 došlo k rozpadu krajně pravicového uskupení Úsvit přímé demokracie (ÚPD) a jeho rozštěpení na dvě strany. V té době se mohlo zdát, že jde o zánik projektu předsedy Tomia Okamury. Ovšem nebylo tomu tak. V parlamentních volbách v roce 2017 získal Tomio Okamura se svou nově vytvořenou Stranou přímé demokracie (SPD) ještě větší podporu než v předchozích volbách. Přerod ÚPD na SPD nabízí velmi zajímavou případovou studii pro voličskou volatilitu, protože se jedná o částečně novou stranu, kterou založil předseda strany původní. Nabízí se proto otázka, jací voliči k SPD přešli a přesně jakým způsobem se nové straně voličský úspěch podařil.

V Grafu 10.4 jsou zobrazeny přechody voličů ÚPD v roce 2013 a SPD v roce 2017 a jejich další pohyby na základě dotazování v letech 2015, 2016 a 2017. Do grafu jsou zahrnuti všichni voliči, kteří volili buď ÚPD, nebo SPD, a zvýrazněni jsou ti voliči, kteří volili obě strany. Pro účely této podkapitoly o nich budeme hovořit v souladu s metodou CV jako o stabilních voličích. Strany jsou pro přehlednost opět rozděleny do bloků na vládní a opoziční. Kromě ÚPD a SPD je samostatně vydělena ještě strana Úsvit – Národní koalice (ÚNK).

Mezi volbami zůstalo stabilních 37 procent původních voličů ÚPD. Ovšem jenom malá část těchto voličů přešla přímo od ÚPD k SPD. Konkrétně pouze 4 procenta původních voličů ÚPD přešlo přímo k SPD. Ostatní voliči měli složitější trajektorii přechodu. Většina voličů opustila ÚPD již do roku 2015, kdy v první vlně dotazování ze stabilních 37 procent již přibližně dvě třetiny nezvažovali ÚPD. Ve vlně 2016 opustilo ÚPD ještě další část stabilních voličů, ale v předvolební vlně 2017 již tyto voliči všichni preferovali SPD nebo nevěděli, koho volit. Tomio Okamurovi se tak podařilo konsolidovat své původní voličské jádro spíše delší dobu před volbami a v rámci finální předvolební kampaně již získával voliče z jiných politických stran.

Specifickou stranou je ÚNK, který vznikl přejmenováním z původní strany ÚPD po odchodu předsedy Tomia Okamury a sdružoval většinu původních poslanců zvolených za ÚPD. K popisovanému rozkolu došlo v průběhu roku 2015. SPD bylo založeno 2. června 2015 a ÚPD se na ÚNK přejmenoval

Graf 10.4 Přerod krajní pravice

18. srpna 2015. Vzhledem k tomu, že k začátku dotazování první vlny došlo už v průběhu července, byl v možnostech odpovědi stále uveden ÚPD, zároveň mezi možnostmi odpovědi ještě nebylo SPD, protože šlo o nedávno založenou stranu. U respondentů, kteří odpovídali možností ÚPD v roce 2015, tak není úplně jasné, zda v tu dobu měli na mysli SPD, nebo ÚNK. Z hlediska odpovědi v dalších vlnách se ovšem ukazuje, že v té době již voliči spíše mysleli novou stranu SPD. Stabilní voliči, kteří uvedli v roce 2015 ÚPD, se k ÚNK nepřiklonili vůbec žádní. Značku hlavní strany krajní pravice v ČR se tak patrně podařilo přebrat SPD již v průběhu roku 2016.

Ačkoliv se zpětně může zdát úspěch nové strany SPD jasný, volatilita voličů, kteří volili jak SPD, tak ÚPD tomu nenasvědčuje. Jejich drtivá část v průběhu cyklu zvažovala jiné strany nebo nevěděla, koho volit. To, že se podaří SPD získat zpět poměrně významnou část původních voličů ÚPD, nebylo jisté. Návrat voličů byl postupný a část původních voličů se podařilo získat až během předvolební kampaně. Stejně tak nejvýraznější nárůst voličů z jiných stran proběhl až těsně před volbami.

10.3 Vliv stranické identifikace na volební volatilitu

Stranická identifikace představuje psychologickou vazbu voliče ke straně (Campbell et al. 1960; Bartle a Bellucci 2008). Ovlivňuje řadu kognitivních procesů a představuje určitou mřížku, skrze niž lidé interpretují politiku. Zároveň představuje kotvu pro voličské chování: lidé, kteří se identifikují s nějakou stranou, pro tuto stranu hlasují. Z tohoto hlediska je zřejmé, že stranictví je důležitým konceptem, který podstatně souvisí s voličskou volatilitou. Lidé, kteří se silněji identifikují s politickou stranou, obvykle hlasují pro stejnou stranu a vykazují menší úroveň volatility. Stabilizující efekt stranické identifikace je poměrně zřejmý. Volič, který se identifikuje se stranou, pravděpodobně více souzní s jejím programem a spíše tak nebude měnit názor na její volbu. Voliči identifikující se stranou mohou například podléhat kognitivním zkreslením a nemusí brát v úvahu informace hovořící v neprospěch strany (Lodge a Taber 2013; Fieldhouse et al. 2019).

Proměnná stranické identifikace byla vytvořena ze sady několika otázek. Respondentům byly položeny otázky, zda se k nějaké straně cítí blízko, nebo alespoň k některé mají blíže, o jakou stranu se jedná a jak blízko k dané straně mají. Na základě těchto otázek jsme vytvořili proměnnou stranické identifikace, která má tři kategorie: silnou stranickou identifikaci, docela silnou stranickou identifikaci a náklonost ke straně. Volič, který uvedl, že má k některé straně blízko, uvedl spontánně její název a řekl, že k ní má velmi blízko, byl zařazen do kategorie silné stranické identifikace. Respondent, který také uvedl, že má k některé straně blízko a uvedl spontánně její název, ale neřekl, že k ní má velmi blízko (uvedl např., že k ní má celkem blízko nebo ne moc blízko), byl zařazen do kategorie docela silné stranické identifikace. Do poslední kategorie, náklonost ke straně, byli zařazeni respondenti, kteří uvedli, že sice nemají k žádné straně blízko, ale je strana, ke které mají blíže, a uvedli opět spontánně její název (podrobněji viz Kapitola 9).

Jak tedy stranická identifikace stabilizuje voličské chování? Odráží se intenzita stranictví v tom, zda lidé pro danou stranu hlasují? Náš výzkum potvrzuje, že ano. Tabulka 10.4 zobrazuje procento konzistentních voličů, kteří ve volbách 2017 hlasovali pro stranu, s níž se identifikovali v jednotlivých vlnách výzkumu. Například tedy 68 procent respondentů, kteří se v první vlně dotazování silně identifikovali s nějakou stranou, ji volilo i ve volbách 2017. Z hlediska rozdílů mezi různými typy stranické identifikace se velmi jasně potvrzuje teoreticky očekávaný vztah – čím silnější stranická identifikace, tím větší voličská stabilita. Rozdíly ve stabilitě mezi vlnami jsou již o něco méně přímočaré. Obecně má většina typů stranické identifikace s blízcími se volbami rostoucí stabilizační efekt. Výjimkou jsou zaprvé lidé se

silnou stranickou identifikací, u kterých nedošlo mezi vlnami 2016 a 2017 k nárůstu stability. V případě voličů opozičních stran se silnou stranickou identifikací dokonce došlo k poklesu stability.

Neměli bychom ale přehlédnout, že již zmiňovaných pouze 68 procent respondentů, kteří se velmi silně identifikovali s jednou stranou, pro tuto stranu hlasovalo o 2 roky později. Skoro jedna třetina jedinců se silnou identifikací ke straně pro ni za dva roky později nehlasovala. Ani tato vysoká úroveň psychologické vazby nepředstavuje nijak významný stabilizátor volebního chování. Nižší úroveň stranictví mají ještě mnohem nižší míru konzistence stranictví a budoucího hlasování pro stranu, 52 procent u kategorie celkem blízko a 38 u kategorie náklonost.

Tabulka 10.4 Konzistence stranické identifikace s volbou strany ve volbách do PSP ČR 2017 (%)

Procento respondentů, již volili stranu ve volbách 2017, Vlna 2015		Vlna 2016	Vlna 2017	
ke které deklarovali stranickou identifikaci				
Všechny strany	Silná stranická identifikace	68	77	77
	Docela silná stranická identifikace	52	60	71
	Náklonost ke straně	38	44	55
Vládní strany	Silná stranická identifikace	73	74	81
	Docela silná stranická identifikace	51	62	74
	Náklonost ke straně	43	46	60
Opoziční parlamentní strany	Silná stranická identifikace	73	86	80
	Docela silná stranická identifikace	59	63	76
	Náklonost ke straně	37	47	47

Zdroj: České panelové šetření domácností (Vlna 1, 2, 3 a povolební vlna); váženo dle volebních výsledků

V rozdílech mezi vládními a opozičními stranami nejsou u silné stranické identifikace a docela silné stranické identifikace významnější rozdíly. Nejvýznamnějším rozdílem je u náklonosti ke straně, u které ve třetí vlně vládní strany dosahují stability 60 procent, zatímco opoziční strany pouze 40 procent. Zdá se tedy, že opoziční strany v závěru kampaně byly méně úspěšné v přesvědčování svých mírných sympatizantů než strany vládní.

10.4 Shrnutí

Voličská volatilita bývá běžně analyzována pomocí povolebních dotazníkových šetření, která se konají krátce po volbách. My jsme v této kapitole využili skutečnosti, že v Česku mezi lety 2015 až 2018 probíhalo rozsáhlé panelové šetření domácností. Jeho data nám umožňují analyzovat voličskou volatilitu v průběhu volebního cyklu 2013 až 2017. Toto panelové šetření nám umožnilo překonat obvyklý problém, který spočívá v tom, že většina studií voličské volatilitu je založena na datech z povolebního dotazníkového šetření, v němž se zjišťuje, jak voliči hlasovali nejen v aktuálních, ale i v minulých volbách. Respondenti v dotazníkových šetřeních mají tendenci zapomínat na své minulé voličské chování z doby před čtyřmi lety a ve velké míře odpovídají na takovou otázku nepřesně. Tato nepřesnost spočívá většinou v tom, že uvádějí, že v minulých volbách hlasovali pro stejnou stranu jako v aktuálních volbách, i když v minulých volbách hlasovali ve skutečnosti pro jinou stranu. V důsledku tak klesá naměřená úroveň voličské volatilitu. Pomocí panelového šetření jsme zjistili, že voličská volatilita v období 2013 až 2017 byla přibližně o 10 procentních bodů vyšší než ta, kterou jsme zjistili v předchozí kapitole pomocí povolebního dotazníkového šetření. Voličská volatilita je tak s velkou pravděpodobností ještě mnohem vyšší, než si myslíme na základě běžných studií.

Jednotlivé politické strany se lišily v míře, s jakou se jim dařilo si udržet své bývalé voliče. V datech se objevil zřetelný rozdíl mezi stranami etablovanými, mezi něž spadaly KSČM, KDU-ČSL a ODS, a stranami, které existují krátce. Delší existence strany ale nebyla faktorem, který by zabránil odlivu voličů od vládní strany ČSSD. A z druhé strany, nová strana ANO zvýšila svou volební podporu o 11 procentních bodů, což vyžadovalo loajalitu vlastních voličů. ANO se tak mírou stability vlastních voličů dostalo na úroveň etablovaných stran. Krátce působící TOP 09 a ÚPD měly mnohem nestabilnější elektorát.

Panelová data zároveň umožnila pozorovat preference voličů v průběhu volebního cyklu. Tři případové studie věnující se zaprvé volatilitě mezi vládními stranami, zadruhé přechodu voličů k Pirátské straně a zatřetí stabilitě voličů transformující se ÚPD ukázaly, že konkrétní trajektorie voličské volatilitu v průběhu volebního cyklu mohou být velmi rozdílné. V případě voličské volatilitu vládních stran přecházeli voliči ČSSD k ANO v průběhu volebního období, a naopak na poslední chvíli před volbami již nepřecházeli v podstatě žádní voliči. U voličů Pirátské strany jsme pozorovali, že velká část jejich voličů v průběhu volebního období měnila různorodě své preference, až našla svého favorita těsně před volbami. U voličů ÚPD, kteří přešli

k SPD, se zdánlivá mezivolební stabilita voličů následujících předsedu původní strany ukazuje v pohledu panelové studie jako chiméra. Většina těchto voličů v průběhu volebního cyklu zvažovala jiné chování než volbu transformující se strany. Pozorování těchto přechodů a průběžné sledování preferencí nám umožnil právě panelový design šetření, který tak do studia volatility přináší velmi užitečný nástroj.

Kapitola 11

Závěr

Lukáš Linek

V této publikaci jsme se zaměřili na volební volatilitu v postkomunistických státech od roku 1990 do roku 2020. Volební volatilitu chápeme jako změnu voličské preference v po sobě jdoucích volbách. Jelikož se přechody voličů mezi stranami odehrávají různými směry, rozhodli jsme se zredukovat všechny voličské přechody pouze na několik z nich, a to na ty, které považujeme v postkomunistickém kontextu za nejdůležitější. Zaprvé jsme vyčlenili hlasování pro nové strany, a tedy přechody voličů k novým stranám. Zadruhé jsme vyčlenili přechody voličů od vládních stran. Tyto dva procesy považujeme za nejdůležitější v celkové sumě všech voličských přechodů. V této závěrečné kapitole shrneme, co jsme v předchozích kapitolách zjistili o nových stranách, volební volatilitě a o tom, jak jsou vládní strany trestány ve volbách. Tato zjištění z různých kapitol vzájemně propojíme a nabídneme tak souhrnné popisy a vysvětlení volební volatilitu v postkomunistických státech.

Nyní velmi stručně shrneme způsob, jak v této práci konceptualizujeme novost politických stran a jejich organizační změny. Jako východisko využíváme organizační přístup, který si všímá „vstupu strany na scénu“. Tím neříkáme, že charakteristiky stran se nemění a že nemá smysl zkoumat postupné transformace politických stran. Politické strany se totiž proměňují v řadě svých aspektů a tyto změny logicky mají vliv na jejich volební podporu (anebo jsou vyvolané proměňující se volební podporou). V tom tkví výhody přístupu zaměřeného na atributy strany, a proto v omezené míře doplníme organizační přístup o atributy stran. Rozlišujeme proto úplně nové strany, které vznikají bez pomoci starých politiků, a částečně nové strany, u jejichž vzniku asistují politici původních stran. Náš přístup tedy není čistou podobou organizačního přístupu, kde by klíčovým momentem bylo pouze založení strany, resp. formální vznik nové strany. Pro účely výzkumu voličského chování je důležitá i volební relevance strany, přítomnost na scéně, tedy to, že se strana reálně objevuje v hledáčku voličů, a ne, že pouze formálně existuje zapsaná v registru stran či kandiduje jako marginální uskupení. Relevanci měříme vyšší podpory ve volbách, takže strana je pro nás nová v těch

volbách, ve kterých poprvé ve své organizační historii přesáhne určitý práh relevance.

Všechna tato konceptuální a analytická rozhodnutí společně se strukturou volební soutěže mají podstatné důsledky pro určování organizační kontinuity stran a analytickou klasifikaci jednotlivých organizačních změn jako vznik a rozpad volební koalice či slučování stran. Ve zjednodušené podobě lze říci, že jsou pro náš výzkum důležité volebně relevantní kandidující subjekty (elektony), které svým vstupem na scénu mění volební situaci etablovaných stran a jsou zřetelným soupeřem o voliče, již v předchozích volbách hlasovali pro etablované strany. Naopak ty elektony, které jsou důsledkem volební koalice nebo sloučení stran, pro nás nepředstavují nové strany, protože v jejich případě nedochází ke vzniku nového soupeře, ale staří soupeři se pouze rekonfigurují (obdobně Hug 2001, 13).

11.1 Co jsme se dozvěděli o volební úspěšnosti nových stran?

Nové strany jsme z analytických důvodů rozdělili na ty, které vznikly bez pomoci etablovaných politiků (úplně nové strany), a ty, které naopak s pomocí bývalých politiků etablovaných stran vznikly (částečně nové strany). Toto členění odráží klasickou Duvergerovu klasifikaci místa vzniku stran, když odlišil strany vzniklé v parlamentu a strany vzniklé mimo parlament. Důvodů pro toto členění jsme měli několik. V prvé řadě jsme očekávali, že oba typy nových stran budou mít odlišnou trajektorii vývoje. Zadruhé jsme předpokládali, že úspěšnost obou typů stran budou ovlivňovat odlišné faktory. Zatřetí jsme očekávali, že částečně nové strany využijí skutečnosti, že navazují na stranu, z níž se oddělily, a podaří se jim přetáhnout některé bývalé voliče původní strany.

Nové strany v analyzovaných postkomunistických zemích vznikají mnohem častěji než v jiných regionech. Přibližně od přelomu 20. a 21. století vznikají v průměru dvě nové strany na jedny volby, přičemž úplně nových stran vzniká asi tak dvakrát více než částečně nových stran. Nové strany v průměru získaly v daném období 30 let kolem 17 procent hlasů: ale zatímco v 90. letech minulého století získaly 21 procent hlasů, ve druhé dekádě 21. století již jen 16 procent. Oba typy nových stran mají odlišné trajektorie vývoje. Podpora úplně nových stran v čase roste a postupně se stávají dominantním způsobem ustavování nových volebně úspěšných stran. Na druhé straně podpora částečně nových stran klesá. Nové strany získávají vyšší podporu v zemích, kde je permissivní volební systém, přímá volba prezidenta

a státní financování stran. Pro nové strany vytváří příznivý kontext špatné hospodářské podmínky a rozšíření korupce.

Analýzy individuálních dat z dotazníkových šetření odhalily základní vzorec v podpoře nových stran. Hlavním zdrojem voličské podpory nových stran totiž jsou bývalí voliči vládních stran, kteří tvoří více než polovinu všech voličů nových stran. Nové strany jsou sice ve srovnání s opozičními a vládními stranami úspěšnější v mobilizaci bývalých nevoličů, ale rozdíly mezi nimi nejsou výrazné. Na zisky nových stran jsme se zaměřili i v analýzách českých voličů. Na základě povolebních dotazníkových šetření jsme zjistili, že pro částečně nové strany jsou důležití bývalí voliči stran, z nichž se oddělili. Původní strana by ale měla být dostatečně velká, aby část jejích voličů mohla tvořit základ oddělené nové strany. V případě, že se částečně nová strana oddělí od strany malé, nelze očekávat, že tato původní strana bude významným zdrojem podpory nové strany. To se ostatně stalo v případě TOP 09, která se oddělila od KDU-ČSL, nicméně bývalí voliči KDU-ČSL tvořili pouze jednu desetinu voličů TOP 09.

Mnohem detailnější pohled na zisky nových stran poskytla analýza panelových dat z dotazníkových šetření, která se konala čtyřikrát v průběhu let 2015 až 2017. V detailu jsme se tak zaměřili na podporu dvou nových stran: Pirátů a SPD. Volební podpora Pirátů vzrostla ze tří procent v roce 2013 na 11 procent v roce 2017. V naší klasifikaci tak Piráty považujeme v roce 2017 za úplně novou stranu. Pouhých 13 procent budoucích voličů Pirátů hlasovalo pro tutéž stranu i v roce 2013. Zbylá část elektorátu Pirátů se rekrutovala nejvíce z řad opozičních stran, nevoličů a nejméně jich přišlo od vládních stran. Důležitým zjištěním je i to, že voliči, kteří v roce 2017 hlasovali pro Pirátskou stranu, byli v průběhu volebního cyklu výrazně volatelnější než voliči, kteří si nakonec zvolili jinou stranu. Dá se říci, že v průběhu volebního cyklu hledali svou volbu, až ji nakonec těsně před volbami našli v Pirátské straně.

SPD představuje odlišný případ, neboť organizačně navazovala na stranu ÚPD, od níž se oddělil její zakladatel a bývalý lídr Tomio Okamura a založil novou stranu SPD. Tato transformace nastala přibližně v polovině volebního cyklu v roce 2015. Je tak možné sledovat, jak se proměňoval elektorát obou stran a zda na sebe voličsky navazovaly. K podstatné návaznosti stran odkazuje nejen osoba lídra, podobné programové zaměření, ale i podobný zisk obou stran. SPD se podařilo získat třetinu voličů, kteří v minulých volbách hlasovali pro ÚPD. Největší část původních voličů ÚPD přešla k jiným stranám. Ani v případě takto podstatné návaznosti v osobě lídra strany nelze považovat elektorát obou stran za stabilní. Na druhou stranu podstatná část

voličů ÚPD se od strany oddělila v průběhu prvních dvou let volebního cyklu, kdy došlo k podstatné ideové transformaci ÚPD a Okamury.

11.2 Co jsme se dozvěděli o trestání vládních stran?

Hodnocení vládních stran ve volbách je považováno za standardní nástroj voličů k tomu, aby jejich vlády odrážely preference veřejnosti. To se projevuje v relativně bezproblémovém přístupu literatury o retrospektivním a ekonomickém hlasování k tomu, jak definovat vládu, která má být hodnocena. S velkou pravděpodobností to souvisí s tím, že tato literatura vznikala v zemích se stabilními vládami, jako jsou USA, Velká Británie nebo Německo. V postkomunistických státech jsou vlády mnohem méně stabilní. Pouze v jedné třetině volebních cyklů vládla pouze jedna vláda ve smyslu stejného stranického složení. Ve zbylých případech existovaly dvě, tři či více vlád; ve čtvrtině případů vládly tři a více různých vlád.

Z výše uvedených důvodů jsme se rozhodli definovat dva typy vlád: poslední a nejdelší. V literatuře se objevuje hodnocení poslední vlády jako automatické a nejjednodušší řešení problému. Hodnocení nejdelší vlády je založené na argumentu, že čím déle vláda vládla, tím větší vliv její vládnutí mělo na vývoj společnosti. Pouze ve dvou třetinách volebních cyklů se stranické složení poslední a nejdelší vlády shodovalo. Více trestané byly nejdelší vlády, které v následujících volbách přišly o 14 procentních bodů volební podpory. V případě trestání poslední vlády jsou ztráty vládních stran 12 procentních bodů. Jedná se o hodnoty, které se shodují s těmi, které prezentovali Jastramskis, Kuokštis a Baltrukevičius (2021).

Analýza 23 povolebních dotazníkových šetření odhalila, že opoziční strany se mohou spolehnout na mnohem vyšší loajalitu jejich původních voličů než vládní strany. Vládní strany ani netrpí tím, že by jejich voliči ve větší míře přecházeli k neúčasti. Mnohem horší pro ně je skutečnost, že voliči vládních stran přecházejí k stranám novým v mnohem větší míře než voliči opozice. Na trestání vládních stran se zaměřily i kapitoly, v nichž jsme zkoumali voličské chování českých voličů. Opět se potvrdilo, že voliči vládních a opozičních stran ve stejné míře přecházeli k neúčasti, a tedy že neexistuje selektivní neúčast vládních a opozičních voličů. Přechod od vládních stran k opozičním byl skoro ve všech volbách vyšší než přechody opačným směrem. Pouze v letech 1996 a 2017 přešlo více voličů od opozičních stran k vládním než naopak. V obou těchto případech se obecně dařilo vládám obhájit skoro stejný procentní zisk jako v předchozích volbách. Analýzy také prokázaly, že největší ztráty mají vládní strany tehdy, jestliže vznikne volebně úspěšná

nová strana. Nové strany bez ohledu na to, zda jsou úplně, či částečně nové, rekrutují své stoupence spíše mezi bývalými voliči vládních stran než mezi voliči opozice. Výjimkou byl pouze rok 2017 v důsledku stranických reorganizací SPD a STAN.

V panelové studii z volebního období 2013 až 2017 jsme měli možnost zkoumat trestání vládních stran v situaci, kdy vládu tvořily strany ČSSD, ANO a KDU-ČSL. V tomto období došlo k výrazné proměnné dvou hlavních vládních stran. Zatímco ČSSD klesl zisk přibližně na třetinu, zisk ANO se zvýšil o 11 procentních bodů na 29 procent. Celkový zisk vládních stran ale v tomto období klesl pouze o 3 procentní body. Důvodem byla skutečnost, že v průběhu volebního cyklu došlo relativně rovnoměrně k přechodu velkého počtu voličů ČSSD k ANO, zatímco opačným směrem téměř nikdo nepřecházel. Díky tomu se vládním stranám v roce 2017 podařilo udržet více než dvě třetiny svých původních voličů, což je podíl, jakého se vládním stranám nepodařilo v předchozím období nikdy dosáhnout. Znamená to, že existence koaličních vlád umožňuje vládním stranám překonat situaci nespokojenosti s některou z vládních stran tím, že tuto nespokojenost zkanalizuje jiná vládní strana. Zdrojem samozřejmě může být i pozitivní vazba k lídrovi původně menší vládní strany.

11.3 Co jsme se dozvěděli o volební volatilitě?

Volební volatilitu jsme se rozhodli zkoumat několika způsoby, které se odlišovaly metodou určení kontinuity stran, úrovní politické relevance strany pro zahrnutí do výpočtu a daty, s nimiž jsme pracovali. Nejdůležitější rozhodnutí při studiu volební volatility se týká určení toho, kdy na sebe jednotlivé strany organizačně navazují a má smysl porovnávat jejich volební zisky v po sobě jdoucích volbách, a kdy se naopak jedná o nové strany či strany, které zanikly. Při výpočtu volební volatility jsme využili dva způsoby výpočtu. První jsme označovali jako metoda žádné spojení (NC), která považuje částečně nové strany za nové jednotky. Druhou jsme označili jako metodu kombinace hlasů (CV), která naopak sčítá zisk částečně nové strany a strany, od níž se oddělila, a porovnává jej se ziskem této strany v předchozích volbách. Je zřejmé, že první způsob vede k vyšším hodnotám volební volatility.

Druhé důležité rozhodnutí se týká hranice volebního zisku v procentech, od něhož je strana zařazena do výpočtu. V této studii hovoříme o tzv. kritériu politické relevance strany. Důsledně jsme používali dvě hranice, kdy první bylo 1 procento hlasů ve volbách a druhé překonání volební klauzule. Toto rozhodnutí se promítá do existence skupiny stran pod touto hranicí,

kteřou je potřeba zařadit nějakým způsobem do výpočtu. Zisky těchto malých stran agregujeme a vytváříme kategorii ostatních stran, o níž uvažujeme jako o kontinuální straně.

Tato klasifikační rozhodnutí jsme důsledně implementovali jak do dat agregovaných na úroveň volebních výsledků v zemi, tak do dat z dotazníkových rozhovorů, které umožňují sledovat individuální stabilitu a volatilitu voličů. Jaký je vzájemný vztah obou způsobů měření volební volatility? Z logiky toho, jak je vypočítávána agregovaná volební volatilita, je zřejmé, že představuje procento voličů, kteří museli své voličské chování změnit, aby mohly nastat konkrétní volební výsledky. Znamená to, že na individuální úrovni muselo dojít k minimálně stejně vysokému podílu přechodů voličů mezi stranami. Většinou ale docházelo k podstatně vyšší voličské volatilitě.

Celková úroveň volební volatility byla v postkomunistických státech vysoká a za celé období dosahovala průměrné hodnoty 31 při použití metody NC (a 26 při použití metody CV). Zatímco při použití metody NC klesala v průběhu tří dekad volatilita z hodnoty 39 na 27, tak při použití metody CV byla volatilita stabilní kolem úrovně 26. Tyto odlišné trajektorie vývoje volební volatility souvisejí s tím, jak klesala volební úspěšnost částečně nových stran, které byly typické především pro 90. léta minulého století. Další důležité zjištění při výpočtech volatility se týká toho, že úroveň volatility je skoro identická při odlišných kritériích politické relevance. To je užitečné zjištění, které využíváme při analýze voličského chování, neboť při něm z důvodu malých počtů případů nemůžeme analyzovat voličské přechody voličů stran s malým volebním ziskem.

Jak se úroveň agregované volatility odráží v individuálních voličských přesunech? Voličskou volatilitu jsme definovali jako podíl voličů, kteří změnili volbu strany v po sobě jdoucích volbách, na celkovém počtu voličů, kteří se účastnili obou voleb. Na základě analýzy dat CSES jsme zjistili, že průměrná voličská volatilita dosahovala 44 procent. Téměř každý druhý volič změnil svou preferenci. Přestože spolu hodnoty agregované a voličské volatility silně korelují, jsou hodnoty voličské volatility podstatně vyšší, a to o celých 13 procentních bodů. Data CSES pokrývají období od roku 2001 do roku 2017 a je zajímavé, že v průběhu času byl podíl volatilních voličů téměř shodný.

Při detailnější analýze všech voleb v Česku od roku 1992 jsme zjistili – podobně jako v datech CSES – průměrnou hodnotu volatility 44 procent. Voličská volatilita dosáhla nejnižších hodnot ve volbách v roce 2002 a 2006, v nichž změnila stranickou preferenci pouze čtvrtina voličů. V ostatních volbách je spíše dvojnásobná a blížila se polovině voličů. V českém případě jsou vysoké hodnoty volatility vždy spojeny s volbami, v nichž uspěly nové strany.

Je příznačné, že sněmovní volby 2021 představovaly pokles voličské volatility. Rozdíl mezi agregovanou a individuální volatilitou dosahoval pravidelně kolem 12 procentních bodů, což je oproti průměru analyzovaných postkomunistických států hodnota o 4 procentní body nižší.

Na základě panelového dotazníkového šetření jsme měli možnost zjistit, jak se mění úroveň voličské volatility, jestliže je získána informace o volbě strany v předchozích volbách dříve než v době po dalších volbách. Standardní výzkum voličské volatility používá povolební dotazníkové šetření, v němž je respondent dotazován, jak hlasoval v aktuálních a předchozích volbách. Na základě těchto informací se pak vytvářejí matice přechodů v čase. Dřívější studie odhalily, že respondenti mají tendenci zapomínat a upravovat minulou preferenci podle aktuální (Dassonneville a Hooghe 2017a). V našem případě jsme zjišťovali hlasování ve sněmovních volbách v roce 2013 v první vlně panelového šetření, která se konala v roce 2015. Bylo to tedy dva roky po konání voleb a o dva roky dříve, než se standardní povolební studie dotazují respondentů, jak hlasovali v předchozích volbách. Podle očekávání jsou hodnoty voličské volatility mnohem vyšší, jestliže zjišťujeme hlasování v minulých volbách dříve před jejich konáním. Zatímco povolební studie udávala pro období 2013 až 2017 voličskou volatilitu na úrovni 47 procent (metoda NC), tak v panelové studii dosahovala 57 procent.

V navazujících analýzách jsme zjišťovali, co ovlivňuje volební podporu nových stran. Z hlediska jejich úspěšnosti patří mezi nejdůležitější politické instituce volební systém, neboť ve větších volebních obvodech mají nové strany větší šanci na úspěch a získávají tam i vyšší podporu. Nové strany jsou úspěšnější i v zemích s přímou volbou prezidenta, přičemž efekt přímé volby je nejsilnější v případě, kdy se prezidentské a parlamentní volby konají krátce od sebe. Třetí důležitou institucí je státní financování stran na jejich činnost. Nárok na tyto státní dotace je odvozen od volebního zisku. Tam, kde je oprávnění nízké na úrovni jednoho či dvou procent, jsou nové strany úspěšnější. Podstatný efekt má ale i celková výše státního financování, resp. výše statutárního financování stran. Poslední důležité kontextuální faktory se týkají hospodářství a rozšíření korupce. Naše analýzy potvrdily většinové zjištění z odborné literatury, že nové strany jsou úspěšné především tehdy, když roste nezaměstnanost, klesá HDP a v zemi se zvyšuje míra korupce.

Zisky vládních stran podstatně ovlivňují podobné charakteristiky, především hospodářská situace a rozšíření korupce tak, jak to ostatně bylo popsáno v dřívějších studiích (Roberts 2008; Jastramskis, Kuokštis a Baltrukевичius 2021). V postkomunistických státech dále podle očekávání ovlivňují zisky vládních stran klasické charakteristiky zřetelnosti odpovědnosti vlád. Větší ztráty mají většinové a jednobarevné vlády. V některých zemích jako

Česko či Bulharsko bývá často používán fenomén úřednických kabinetů bez stranického premiéra, jehož úkolem je dovládnout do konání parlamentních voleb. Jestliže volební období zakončuje taková úřednická vláda, pak jsou ztráty vládních stran přibližně o 5 procentních bodů menší než v situaci, kdy dovládne standardní stranická vláda.

Volatilita je mírně vyšší v zemích s velkými volebními obvody, přímo voleným prezidentem a státními dotacemi pro strany na činnost. Volatilita klesá v zemích s lepším hospodářským vývojem a zlepšením situace ohledně korupce v zemi. Je zřejmé, že některé faktory ovlivňují jak volební volatilitu, tak její jednotlivé složky v podobě úspěchu nových stran a trestání vládních stran. Jedná se především o hospodářské podmínky a rozšíření korupce. Jiné faktory jsou specifičtější a týkají se buď nových stran a volební volatility (volební systém, přímá volba prezidenta, státní financování stran), anebo spíše změn v podpoře vládních stran (pozice vlády a její struktura).

V této knize jsme používali různé konceptualizace a operacionalizace studovaných fenoménů. Díky tomuto flexibilnímu přístupu se nám podařilo odhalit rozdílné procesy a trajektorie, které se týkaly tzv. částečně nových stran a úplně nových stran. Zatímco první typ stran postupně z postkomunistického regionu mizí, tak druhý typ se naopak rozšiřuje. To se propisuje i do dalších studovaných jevů, jako je volební volatilita, jejíž vývoj kopíruje trajektorie nových stran, a změn v podpoře vládních stran, neboť vládní strany jsou hlavním rezervoárem voličů nových stran. Uvedené odlišné trajektorie vývoje naznačují, že by příští analýzy těchto jevů měly využít situace, že postkomunistické země se demokraticky vyvíjejí již více než třicet let, a rozlišit studované období na dva úseky. Prvním by bylo období krystalizace stranických systémů, kdy docházelo k podstatnému přeskupování stran a novým stranám dominovaly ty, které se oddělily od jiných. Pro druhé období jsou již mnohem typičtější úplně nové strany. Jsme přesvědčeni, že tento přístup by mohl odhalit nové souvislosti.

Summary

Electoral Volatility in Post-Communist Europe

This study focuses on electoral volatility in post-communist states from 1990 to 2020. Electoral volatility is understood as the change in voter preference in successive elections. Since voter transitions between parties take place in all different directions, we decided to focus the analysis on the main ones, e.g. those that we consider the most important in the post-communist context. First, we separated out voting for new parties and thus voter transitions to new parties. Second, we singled out voter transitions away from government parties. In effect, the book analyses not only the electoral volatility, but also the support of new parties and the punishment of government parties in elections.

Compared to previous studies of electoral volatility, this study brings a number of theoretical and methodological innovations related to the determination of party novelty, organizational continuity of parties, political relevance of parties for inclusion in the calculation of electoral volatility, and the combination of election results and post-election surveys in the investigation of electoral volatility. When determining whether a party is new, we use an organizational approach that looks at the party's "entry on the scene" as a starting point. By entering the scene, a new party changes the electoral situation of established parties and is thus a clear competitor for voters who voted for established parties in previous elections. This is not to say that the characteristics of parties do not change and that there is no point in examining the gradual transformations of political parties. Political parties are changing in a number of aspects. Therein lies the advantage of the party attribute approach and we supplement the organizational approach with party attributes to a limited extent. We therefore distinguish between genuinely new parties that are created without the help of old politicians, and partially new parties that are assisted by old politicians.

The second innovation concerns the determination of the organizational continuity of parties, which is particularly important in electoral volatility

research, as it determines the parties whose support in consecutive elections is subtracted in the calculations. Before determining the organizational continuity of the parties, all candidate entities were classified in terms of which organizational change the entity underwent. We distinguish between the formation and dissolution of an electoral coalition, merger of parties, dissolution of a party, establishment of a new party, renaming of a party, and the residual category of organizational continuity of a party. In accordance with the definition of new parties, which arise either through the dissolution of a party or the establishment of a new party, other situations (renaming, mergers, electoral coalitions) represent cases of organizational continuity, and the gains of these parties are compared in successive elections.

The third essential innovation is the use of different boundaries of political relevance. The relevance represents a presence on the scene, i.e. the fact that the party actually appears in the minds of the voters, and not that it only formally exists registered in the party register or is running as a marginal group. We measure relevance by the amount of support in elections and systematically work with thresholds of 1 percent of votes in elections and the threshold for parliamentary representation. If the party does not reach the threshold of relevance, we do not include it in the electoral volatility calculations and include it in the group of other smaller parties. In combination with the novelty criterion, this means that the party is new in those elections in which it exceeds a certain threshold of relevance for the first time in its organizational history.

The latest innovation of our research is the consistent combination of different data sets and the use of a uniform classification across data. The basic data set is the set of parliamentary election results in the given countries. Individual parties are subsequently classified in terms of organizational continuity, newness of the party, and government participation. This classification is subsequently applied to survey data from CSES project that harmonizes post-election surveys. At the same time, the aggregated data from the election level is linked with other data that measure the context of the election, such as the electoral system, the method of electing the president, party finance, economic development or the level of corruption in the country.

The book is divided into three parts. The first three chapters present the conceptualization of basic concepts such as electoral volatility, new party or organizational continuity of the party. At the same time, these chapters contain comparative analyses of 84 post-communist elections in 11 countries. In the individual chapters, we describe electoral success of new parties and electoral volatility. The second part of the book consists of four chapters, the aim of which is to present the basic theoretical explanations of electoral

volatility (and of support for new parties), and then to examine these explanations using data from post-communist elections. These analyses are complemented by an examination of how government parties are punished in post-communist states and how much government punishment contributes to overall electoral volatility. The third part of the book focuses on voters and its aim is to describe and analyse electoral volatility at the individual level in detail. Therefore, we focus on what the level of volatility is at the individual level and how it differs from that at the aggregate level. We further examine where support for genuinely and partially new parties comes from and where voters of government parties shift their support.

In the analysed post-communist countries, new parties are formed much more often than in other regions. Since approximately the turn of the 20th and 21st centuries, an average of two new parties have been formed per election, with about twice as many genuinely new parties as partially new ones. On average, new parties won around 17 percent of the vote over the 30-year period: but while they won 21 percent of the vote in the 1990s, only 16 percent in the second decade of the 21st century. Both types of new parties have different development trajectories. Support for genuinely new parties grows over time and they gradually become the dominant way of establishing new electorally successful parties. On the other hand, support for partially new parties is decreasing. New parties gain higher support in countries with a permissive electoral system, direct election of the president and state funding of parties. Poor economic conditions and the spread of corruption create a favourable context for new parties.

Electoral volatility partly reflects trends concerning new parties. Electoral volatility decreases slightly over time, but it depends on which method of organizational continuity we use. If we consider partially new parties as new parties without any continuity to the original parties, the electoral volatility has decreased from 39 to 27; on the contrary, if partially new parties are not considered new ones, electoral volatility is not only lower, but also stable over time around level 26. Subsequently, we decompose electoral volatility into that caused by voter transitions between established parties and that caused by voters of new and defunct parties. We consider an important finding that within-system volatility constitutes a larger part of total volatility. This means that the volatility caused by political elites' entry and exit decisions contributes less to overall volatility than voter switches between incumbent parties.

The second block of the book is devoted to the explanation of electoral volatility in post-communist states. In these chapters, we use data for individual elections in post-communist states, whereby for each election we

record the number of genuinely and partially new parties and their electoral support, the overall electoral volatility, including that caused by parties inside and outside the system, and the change in support for government parties. We supplement this information with contextual characteristics such as the structure of the political system, the electoral system, state financing of parties, the development of the economy and the spread of corruption. Our analyses confirmed a number of findings from previous studies. A substantial majority of characteristics had the expected effect on electoral volatility and support for new parties, but the statistical significance of these relationships mostly did not reach the required level. Several findings are worth noting. Electoral volatility is influenced by the permissiveness of the electoral system and the fragmentation and polarization of the party system. The existence of presidential elections and second chambers is also related to volatility. But while the existence of the second chamber reduces volatility, a directly elected president increases it. The introduction of state financing of political parties contributes to the stabilization of their electoral support, and thus lower electoral volatility and support for new parties. Bad and worsening economic conditions lead to higher electoral volatility and support for new parties.

The third part of the book uses data from the individual voters, which are obtained through surveys, to analyse electoral volatility. The dominant finding of these chapters is high voter volatility, which exceeds levels from analysis of aggregated data. Based on questionnaire surveys, it emerged that voter volatility reaches 45 percent, i.e. 15 percentage points more than we identified using aggregated data. A panel study reveals nearly 70 percent of volatile voters over the course of an election cycle. Analyses of individual data from questionnaire surveys further revealed a basic pattern in support for new parties. The main source of voter support for the new parties is the former voters of the government parties, who make up more than half of all the voters of the new parties. Although the new parties are more successful in mobilizing former non-voters compared to the opposition and government parties, the differences between them are not significant.

Přílohy

Příloha 1

Výběr zemí a voleb

P1.1 Výběr zemí (geografické pokrytí)

Do analýz zahrnujeme pouze středo- a východoevropské demokratické země a výběr dokonce omezujeme na země, které postupně v letech 2004, 2007 a 2013 vstoupily do EU. Seznam zemí (v závorce uvádíme rok vstupu do EU):

Bulharsko (2007), Česká republika (2004), Estonsko (2004), Chorvatsko (2013), Litva (2004), Lotyšsko (2004), Maďarsko (2004), Polsko (2004), Rumunsko (2007), Slovensko (2004), Slovinsko (2004).

Jedná se o relativně běžný způsob výběru zemí pro komparativní analýzy stranické politiky v postkomunistických státech. Použili jej například Ibenskas a Sikk (2017) anebo Conrad a Golder (2010); omezení analýz na 10 zemí (bez Chorvatska) použil například Savage (2016).

V literatuře lze zaregistrovat i studie, které pokrývaly větší soubor zemí. Například Birch (2003, 25) použila 20 zemí: **Albánie, Arménie, Bosna a Hercegovina**, Bulharsko, Česko, Estonsko, **Gruzie**, Chorvatsko, Litva, Lotyšsko, Maďarsko, **Makedonie, Moldávie**, Polsko, Rumunsko, **Rusko**, Slovensko, Slovinsko, **Ukrajina** a bývalá **Jugoslávie (Srbsko a Černá Hora)**. Vylučuje Ázerbájdžán, Bělorusko a Jugoslávii před rokem 2000, neboť tyto země nebyly dostatečně demokratické.

P1.2 Výběr voleb (časové pokrytí)

Analýzu volebních výsledků a voličského chování provádíme pouze pro hlasování do dolní komory parlamentu v případě dvoukomorových systémů a jediné komory parlamentu v ostatních případech. Takto specifikované volby utváří to, čemu říkáme stranické systémy a podpora stran ve společnosti. V případě, že země používá smíšený volební systém, a jsou tak dostupné výsledky ze dvou typů hlasování, vybíráme hlasování v poměrné části. V postkomunistických zemích, které zahrnujeme do analýzy, tato část distribuuje kolem poloviny mandátů a lépe odráží celospolečenské preference.

Výpočet volatility dává smysl vždy až od druhých voleb, neboť volební volatilita je koncipována jako změna preference strany v po sobě jdoucích volbách. Proto je důležité definovat první volby v každé zemi. Někdy se o nich hovoří jako o tzv. zakládajících volbách (*founding elections*) či o volbách, které definovaly první kohortu politických stran. V literatuře lze zaregistrovat různé přístupy k definování prvních demokratických voleb. Například Pop-Eleches (2010) mezi ně řadí volby v Polsku v roce 1989 a republikové či substátní volby v řadě vícenárodních států, jako byl Sovětský svaz, Jugoslávie a Československo, které se konaly v roce 1990. Na druhé straně Birch (2003, 26) nezařazuje do výběru tzv. „republikové“ volby v Jugoslávii a SSSR v roce 1990, neboť se jednalo spíše o regionální volby s jinou dynamikou než národní volby. Naopak volby v Česku a na Slovensku do národních rad do své analýzy zařazuje.

V naší analýze využíváme přístup Birch a volby v roce 1990 nepovažujeme za zakládající v Estonsku, Litvě, Lotyšsku a Slovinsku (obdobně Ibenskas a Sikk 2017; Kreuzer a Pettai 2003). V případě československých voleb v letech 1990 a 1992 bereme v potaz volby do regionálních parlamentů (Česká národní rada pro ČR a Slovenská národní rada pro SR). Argumentem je, že federální a regionální volby se konaly ve stejnou dobu, měly skoro shodné výsledky a je vhodné respektovat kontinuitu analyzovaných institucí (Birch 2003, 26). Využití výsledků voleb do Federálního shromáždění – vzhledem k podobnosti výsledků – nevede k odlišným výsledkům. Volby v Bulharsku v roce 1990 nejsou zahrnuty v databázi ParlGov. Tento případ jsme zahrnuli do analýz poté, co jsme dohledali volební výsledky v jiných zdrojích (seznam zemí a zahrnutých voleb viz dále).

Vzhledem k tomu, že považujeme za smysluplné zaměřit analýzu pouze na demokratické země, v nichž volby mají určitý smysl z hlediska složení parlamentu a vlády, nabízí se otázka, jak pracovat s obdobími ve vývoji jednotlivých zemí, které mají autoritářské znaky. Například období vlády Vladimíra Mečiara na Slovensku let 1994–1998, vlády Viktora Orbána v Maďarsku po roce 2014, vlády Jarosława Kaczyńskiego po roce 2015, ale i některá období v Rumunsku či Bulharsku především v 90. letech. Ani jednu z uvedených epizod však nepovažujeme za tak zásadní, aby došlo k narušení hodnocení dané země jako demokracie. Jedinou výjimku představují maďarské volby v roce 2018. Řada institucí, které hodnotí vývoj demokracie ve světě, na problematiku případu Maďarska upozorňovala. Například výzkumný program Varieties of Democracy nepovažuje volby v Maďarsku za svobodné a férové od roku 2018. Freedom House přestala Maďarsko klasifikovat jako demokracii v roce 2020. Přesto volby v Maďarsku v roce 2018 do analýz zahrnujeme.

Jejich vyloučení by vedlo k otázkám, proč nevyločit také některé slovenské či rumunské volby. Specifickým případem představuje Chorvatsko, v jehož případě vyřazujeme všechny volby v 90. letech a zařazujeme až ty po Daytonské dohodě (tedy volby v roce 2000).

Seznam zemí a voleb (volby po vstupu do EU tučně):

Bulharsko

1990, 1991, 1994, 1997, 2001, 2005, **2009**, 2013, 2014, 2017 (10 voleb; výpočet volatility od roku 1991)

Česko

1990, 1992, 1996, 1998, 2002, **2006**, 2010, 2013, 2017 (9 voleb; výpočet volatility od roku 1992)

Estonsko

(1990), 1992, 1995, 1999, 2003, **2007**, 2011, 2015, 2019 (8 voleb; výpočet volatility od roku 1992)

Chorvatsko

2000, 2003, 2007, 2011, **2015**, 2016, 2020 (7 voleb; výpočet volatility od roku 2003)

Lotyšsko

(1990), 1993, 1995, 1998, 2002, **2006**, 2010, 2011, 2014, 2018 (9 voleb; výpočet volatility od roku 1993)

Litva

(1990), 1992, 1996, 2000, **2004**, 2008, 2012, 2016, 2020 (8 voleb; výpočet volatility od roku 1992)

Maďarsko

1990, 1994, 1998, 2002, **2006**, 2010, 2014, 2018 (8 voleb; výpočet volatility od roku 1994)

Polsko

1991, 1993, 1997, 2001, **2005**, 2007, 2011, 2015, 2019 (9 voleb; výpočet volatility od roku 1993)

Rumunsko

1990, 1992, 1996, 2000, 2004, **2008**, 2012, 2016, 2020 (9 voleb; výpočet volatility od roku 1992)

Slovensko

1990, 1992, 1994, 1998, 2002, **2006**, 2010, 2012, 2016, 2020 (10 voleb; výpočet volatility od roku 1992)

Slovinsko

(1990), 1992, 1996, 2000, **2004**, 2008, 2011, 2014, 2018 (8 voleb; výpočet volatility od roku 1992)

Celkem v období 1990 až 2020 evidujeme v daných 11 zemích 95 voleb. Pro 84 voleb můžeme počítat zisk nových stran a volební volatilitu.

Příloha 2

Identifikace nových stran a jejich přehled v jednotlivých zemích

Tato příloha prezentuje tabulky s informacemi o nových stranách v 11 analyzovaných postkomunistických státech. Rozlišujeme nové strany podle dvou kritérií: způsobu vzniku (úplně a částečně nové) a politické relevance (1 procento a parlamentní zastoupení); podrobněji viz Kapitola 2. Prezentované seznamy stran/elektonů vycházejí z volebních výsledků v databázi ParlGov. Z ní pochází i kódování a pojmenování kandidujících subjektů. Nové strany jsme klasifikovali podle vlastního kódovacího klíče na základě řady akademických zdrojů.

Tabulková prezentace je doplněna o zdůvodnění operacionalizace úplně a částečně nových stran podle obou určení politické relevance na příkladu České republiky. Od voleb v roce 1992 do voleb v roce 2017 evidujeme 16 nových stran, které překonaly 1 procento. Vysvětlujeme, proč jsou jednotlivé strany zařazeny pod jednotlivé skupiny nových stran. Druhé doplnění této přílohy diskutuje tři studie nových stran z poslední doby, které zveřejnily detailní kódování jednotlivých organizačních změn stran. Diskuze těchto studií ukazuje, jak variabilním způsobem lze konceptualizovat nové strany a k jakým odlišnostem tato rozhodnutí vedou.

P2.1 Tabulkové přehledy nových stran

Tabulka P2.1 Bulharsko

Rok	UNS 1 %	UNS klauzule	ČNS 1 %	ČNS klauzule
1991	FTB, BBB, BNRP		BZNS-NP, SDS-ts, SDS-I	
1994	DAR, KPB	BBB, ZNS	PS, SNI	
1997	OT-SII		BE	BE
2001	DG, KSII, NDSV	NDSV		
2005	Ataka, BNS, ER, KR	Ataka, BNS	DSB, NV	DSB
2009	GERB, Lider, RZS	GERB, RZS		

Rok	UNS 1 %	UNS klauzule	ČNS 1 %	ČNS klauzule
2013	BNG, CSD, GN, NFSB, VMRO			
2014		NFSB, RB	ABV, D21, BBZ	ABV, BBZ
2017	DB, Volya	Volya	DOST	

Poznámka: UNS = úplně nové strany; ČNS = částečně nové strany.

Legenda: ABV – Alternativa za balgarsko vazrazhdane; Ataka – Ataka; BBB – Balgarski Biznes Blok; BBZ – Balgariya bes Zensura; BE – Balgarska Evrolevica; BNG – Dvizhenie „Balgariya na grazhdanite“; BNRP – Balgarska Natsionalnoradikalna Partiya; BNS – Balgarski Naroden Suyuz; BZNS-NP – Balgarski Zemedelski Naroden Suyuz – „Nikola Petkov“; CSD – Tsentür – Svoboda i dostoinstvo; D21 – Dvizhenie 21; DAR – Demokraticzna Alternativa za Republikata; DB – Da Bulgaria; DG – Dvizhenie Gergyovden; DOST – Demokrati za Otvornost, Svoboda i Tolerantnost; DSB – Demokrati za Silna Balgariya; ER – Evroroma; FTB – Federatsiya Tsarstvo Balgariya; GERB – Grazhdani za Evropeysko Razvitiye na Balgariya; GN – Glas Naroden; KPB – Komunisticheska Partiya na Balgariya; KR – Koalitsiya na Rozata; KSII – Koalitsiya Simeon II; Lider – Lider; NDSV – Natsionalno Dvizhenie Simeon Vtori; NFSB – Natsionalen Front za Spasenie na Balgariya; NV – Novoto vreme; OT-SII – Obedinenie za Tsar [Simeon II]; PS – Patriotichen Suyuz; RB – Reformatorski Blok; RZS – Red, zakonnost i spravedlivost; SDS-I – Suyuz na Demokratichnite Sili – Liberali; SDS-ts – Suyuz na Demokratichnite Sili – Tsentur; SNI – Suyuz „Nov izbor“; VMRO – VMRO – Balgarsko Natsionalno Dvizhenie; Volya – Volya; ZNS – Zemedelski Naroden Suyuz

Tabulka P2.2 Česko

Rok	UNS 1 %	UNS klauzule	ČNS 1 %	ČNS klauzule
1992	DZJ, HSS, NEI, SCPZR, SPP	CSSD, LSU, SPR-RSC	KAN, ODA, OH	ODA
1996	DU		LB	
1998	SZ		US	US
2002	SNK-ED			
2006		SZ		
2010	DSSS, S-JB, SPOZ, VV	VV	TOP 09	TOP 09
2013	ANO, Pir, SSO, UPD	ANO, UPD		
2017		Pir	SPD, STAN	SPD, STAN

Poznámka: UNS = úplně nové strany; ČNS = částečně nové strany.

Legenda: ANO – Akce nespokojených občanů; CSSD – Česká strana sociálně demokratická; DSSS – Dělnická strana sociální spravedlnosti; DU – Demokratická unie; DZJ – Důchodci za životní jistoty; HSS – Hnutí za sociální spravedlnost; KAN – Klub angažovaných nestraníků; LB – Levý Blok; LSU – Liberálně sociální unie; NEI – Nezávislá iniciativa; ODA – Občanská demokratická aliance; OH|SD – Občanské hnutí | Svobodní Demokraté; Pi – Česká pirátská strana; S-JB – Suverenita – Blok Jany Bobošíkové; SCPZR – Strana československých podnikatelů, živnostníků a rolníků; SNK-ED – SNK Evropští demokraté; SPD – Svoboda a přímá demokracie Tomio Okamura; SPOZ – Strana práv občanů – Zemanovci; SPP – Strana přátel piva; SPR-RSC – Sdružení pro republiku – Republikánská strana Československa; SSO – Strana svobodných občanů; STAN – Starostové a nezávislí; SZ – Strana zelených; TOP 09 – Tradice Odpovědnost Prosperita 09; UPD – Úsvit přímé demokracie; US – Unie svobody; VV – Věci veřejné

Tabulka P2.3 Estonsko

Rok	UNS 1 %	UNS klauzule	ČNS 1 %	ČNS klauzule
1995	ETE, K-EUR, TEE	K-EUR	EK, ERe, VKR	EK, ERe, VKR
1999	EKD, ESE-D		ERa/EKR, K-EUR, VEE	ERa/EKR, K-EUR
2003	ERP	ERP		
2007	EER	EER		
2015	EV	ERa/EKR, EV	ERa/EKR	
2019	E200, ELE			

Poznámka: UNS = úplně nové strany; ČNS = částečně nové strany.

Legenda: E200 – Erakond Eesti 200; EER – Erakond Eestimaa Rohelised; EK – Eesti Keskerakond; EKD – Eesti Kristlikud Demokraadid; ELE – Elurikkuse Erakond; ERa/EKR – Eestimaa Rahvaliid / Eesti Konservatiivne Rahvaerakond; ERe – Eesti Reformierakond; ERP – Erakond Res Publica; ESE-D – Eesti Sinine Erakond – Demokraadid; ETE – Eesti Talurahva Erakond; EV – Eesti Vabaerakond; K-EUR – Konstitutsioonierakond – Eestimaa Ühendatud Rahvapartei; TEE – Tuleviku Eesti | Iseseisvuspartei; VEE – Vene Erakond Eestis; VKR – Vabariiklaste ja Konservatiivide Rahvaerakond

Tabulka P2.4 Chorvatsko

Rok	UNS 1 %	UNS klauzule	ČNS 1 %	ČNS klauzule
2003	HDSS		HB	
2007	HDSSB			
2011	I-IG, PGS		HL-LR	
2015	MB, Most, NS, ORaH, ZiZi	Most		
2016		ZiZi		
2020	DPMS, M!, NS, P	DPMS, M!		

Poznámka: UNS = úplně nové strany; ČNS = částečně nové strany.

Legenda: DPMS – Domovinski pokret Miroslava Škore; HB – Hrvatski blok; HDSS – Hrvatska demokratska seljačka stranka; HDSSB – Hrvatski demokratski savez Slavonije i Baranje; HL-LR – Hrvatski laburisti – Stranka rada; I-IG – Neovisna lista – dr.sc. Ivan Grubišić; M! – Možemo! – politička platforma; MB – Milan Bandić 365 – Stranka rada i solidarnosti; Most – Most nezavisnih lista; NS – Narodna stranka – Reformisti; ORaH – Održivi razvoj Hrvatske; P – Pametno; PGS – Primorsko goranski savez; ZiZi – Živi zid

Tabulka P2.5 Maďarsko

Rok	UNS 1 %	UNS klauzule	ČNS 1 %	ČNS klauzule
1994	KP		MIEP	
1998		MIEP		
2010	LMP	Jobbik, LMP	Jobbik	
2018	MKKP, MM			

Poznámka: UNS = úplně nové strany; ČNS = částečně nové strany.

Legenda: Jobbik – Jobbik Magyarorszáért Mozgalom; KP – Köztársaság Párt; LMP – Lehet Más a Politika; MIEP – Magyar Igazság és Élet Pártja; MKKP – Magyar Kétfarkú Kutya Párt; MM – Momentum Mozgalom

Tabulka P2.6 Litva

Rok	UNS 1 %	UNS klauzule	ČNS 1 %	ČNS klauzule
1996	LMP-NDP, LRS, LTMA, LUP, LVP	LCS	JL, KDS, LDP, LiCS, LPKTS, TS-LK	TS-LK
2000	NS-SL, UTL	LiCS, NS-SL	KKSS	
2004	DP	DP, LVLS	TT-LDP	TT-LDP
2008	JL, TPP	TPP	LRLS, PDP, SPF	LRLS
2012	DK, TAIP	DK, LLRA	KKSS	
2016	LCP, LZP	LCP, LVLS		
2020	DK, K-VRS		LP, LSDDP	LP

Poznámka: UNS = úplně nové strany; ČNS = částečně nové strany.

Legenda: DK – Drašos kelias; DP – Darbo partija; JL – Jaunoji Lietuva; K-VRS – VRK – Vytautas Radžvilas: susigrąžinkime valstybę!; KDS – Krikščionių demokratų sąjunga; KKSS – Krikščionių konservatorių socialinė sąjunga; LCP – Lietuvos Centro Partija; LCS – Lietuvos centro sąjunga; LDP – Lietuvos demokratų partija; LiCS – Liberalų ir centro sąjunga; LLRA – Lietuvos lenkų rinkimų akcija; LMP-NDP – Lietuvos moterų partija – Naujosios demokratijos partija; LP – Laisvės partija; LPKTS – Lietuvos politinių kalinių ir terminių sąjunga; LRLS – Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdis; LRS – Lietuvos rusų sąjunga; LSDDP – Lietuvos socialdemokratų darbo partija; LTMA – Lietuvos tautinių mažumų aljansas; LUP – Lietuvos ūkio partijos; LVLS – Lietuvos valstiečių sąjunga; LVP – Lietuvos valstiečių partija; LZP – Lietuvos žaliųjų partija; NS-SL – Naujoji sąjunga (socialliberalai); PDP – Pilietinės demokratijos partija; SPF – Socialist People’s Front; TAIP – Tėvynės atgimimas ir perspektyva; TPP – Tautos prisikėlimo partija; TS-LK – Tėvynės sąjunga; TT-LDP – Tvarka ir teisingumas – Liberalų demokratų partija; UTL – Liaudies sąjunga „Uz teisingą Lietuvą“

Tabulka P2.7 Lotyšsko

Rok	UNS 1 %	UNS klauzule	ČNS 1 %	ČNS klauzule
1995	LSDSP, LVP, MPA-LNP	LVP	LZ, TKL-ZP, TPA	TKL-ZP
1998	JP, TP	JP, LSDSP, TP		
2002	JL, LG, LPP, SDLP	JL, LPP, ZZS	SDP	
2006	VL		JD	
2011	RP	RP		
2014	LRa, NsL, PCTVL, ViLa	LRa, NsL		
2018	JKP, KPV-LV, LA, P	JKP, KPV-LV, LA		

Poznámka: UNS = úplně nové strany; ČNS = částečně nové strany.

Legenda: JD – Jaunie Demokrāti; JKP – Jaunā konservatīvā partija; JL – Jaunais Laiks; JP – Jaunā partija; KPV-LV – Kam pieder valsts?; LA – Latvijas attīstībai; LG – Latgales Gaisma; LPP – Latvijas Pirmā partija; LRa – Latvijas Reģionu apvienība; LSDSP – Latvijas Sociāldemokrātiskā Strādnieku Partija; LVP – Latvijas Vienības Partija; LZ – Latviesu Zemnieku Savienība; MPA-LNP – Maznodrošināto politiskā apvienība un Latviešu neatkarības partija; NsL – No sirds Latvijai; P – Progresīvie; PCTVL – Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā; RP – Reformu partija; SDLP – Sociāldemokrātiskā Labklājības partija; SDP – Sociāldemokrātiskā partija; TKL-ZP – Tautas Kustība Latvijai – Zigerista Partija; TP – Tautas Partija; TPA – Tautsaimnieku politiskā apvienība; ViLa – Vienoti Latvijai; VL – Visu Latvijai!; ZZS – Zaļo un Zemnieku savienība

Tabulka P2.8 Polsko

Rok	UNS 1 %	UNS klauzule	ČNS 1 %	ČNS klauzule
1993	BBWR, RdR, SRP, X	BBWR	UP	UP
1997	KPEiR, KPEiR-RP, NCD -BdP	ROP	ROP	
2001	SRP	LPR, SRP	LPR, PiS, PO	PiS, PO
2005	ROP, UPR KNP		SDPL	
2011	UPR KNP		PjN, RP	RP
2015	K, N, Razem	K, N	KORWIN	
2019		KORWIN		

Poznámka: UNS = úplně nové strany; ČNS = částečně nové strany.

Legenda: BBWR – Bezpartyjny Blok Wspierania Reform; K – Kukiz'15; KORWIN – Koalicja Odnowy Rzeczypospolitej Wolność i Nadzieja KORWiN; KPEiR – Krajowa Partia Emerytów i Rencistów; KPEiR-RP – Krajowe Porozumienie Emerytów i Rencistów Rzeczypospolitej Polskiej; LPR – Liga Polskich Rodzin; N – Nowoczesna; NCD -BdP – Narodowo Chrześcijańsko Demokratyczny – Blok dla Polski; PiS – Prawo i Sprawiedliwość; PjN – Polska jest Najważniejsza; PO – Platforma Obywatelska; Razem – Partia Razem; RdR – Ruch dla Rzeczypospolitej; ROP – Ruch Odbudowy Polski; RP – Twój Ruch (Palikota); SDPL – Socjaldemokracja Polska; SRP – Samoobrona Rzeczypospolitej Polskiej; UP – Unia Pracy; UPR|KNP – Unia Polityki Realnej | Kongres Nowej Prawicy; X – Partia X

Tabulka P2.9 Rumunsko

Rok	UNS 1 %	UNS klauzule	ČNS 1 %	ČNS klauzule
1992	PRM, PSM	PRM, PSM	PaRe, PD, PUNR	PD, PUNR
1996	PPR, PS, PSMR			
2000	PNL-C		ApR	
2004	PNG-CD			
2012	PP-DD	PP-DD		
2016	PRU, USR	USR	ALDE, PMP	ALDE, PMP
2020	AUR	AUR	PROR	

Poznámka: UNS = úplně nové strany; ČNS = částečně nové strany.

Legenda: ALDE – Alian-a Liberalilor și Democraților; ApR – Alianta pentru Romania; AUR – Alian-a pentru Unirea Românilor; PaRe – Partidul Republican; PD – Partidul Democrat; PMP – Partidul Mișcarea Populară; PNG-CD – Partidul Noua Generație – Creștin Democrat; PNL-C – Partidul National Liberal Campeanu; PP-DD – Partidul Poporului – Dan Diaconescu; PPR – Partidul Pensionarilor din Romania; PRM – Partidul România Mare; PROR – PRO România; PRU – Partidul România Unită; PS – Partidul Socialist; PSM – Partidul Socialist al Muncii; PSMR – Partidul Socialist Muncitoresc Roman; PUNR – Partidul Unitatii Naționale a Romanilor; USR – Uniunea Salvați România

Tabulka P2.10 Slovensko

Rok	UNS 1 %	UNS klauzule	ČNS 1 %	ČNS klauzule
1992			KSU, MOS, SZ-92, VPN	
1994	HZPCS, KSS, NS, SPK		DUS, ZRS	DUS, ZRS
1998	SOP	SOP		
2002	ANO	ANO, KSS	HZD, PSNS, SDA, SDKU-DS, Smer	SDKU-DS, Smer
2006			SF	
2010	LsNS, SaS, SDL-05	SaS	MH	MH
2012	99%, ANO, ZZ		OLaNO	OLaNO
2016	S, SR	LsNS, S, SR		
2020	PS, V, ZAL	PS, ZAL	DV	

Poznámka: UNS = úplně nové strany; ČNS = částečně nové strany.

Legenda: 99% – 99% – občiansky hlas; ANO – Aliancia nového občana; DUS – Demokratická únia; DV – Dobrá voľba; HZD – Hnutie za demokraciu; HZPCS – Hnutie za prosperujúce Česko a Slovensko; KSS – Komunistická strana Slovenska; KSU – Kresťanská sociálna únia Slovenska; LsNS – Ľudová strana Naše Slovensko; MH – Most-Híd; MOS – Maďarská občianska strana – Magyar polgári párt; NS – Nové Slovensko; OLaNO – Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti; PS – Progressívne Slovensko; PSNS – Prává Slovenská národná strana; S – Siet; SaS – Sloboda a solidarita; SDA – Sociálnodemokratická alternatíva; SDKU-DS – Slovenská demokratická a kresťanská únia – Demokratická strana; SDL-05 – Strana demokratickej ľavice – 2005; SF – Slobodné fórum; Smer – Smer – sociálna demokracia; SOP – Strana občianskeho porozumenia; SPK – Strana proti korupcii, za poriadok, prácu a peniaze pre všetkých slušných občanov; SR – Sme Rodina – Boris Kollár; SZ-92 – Strana zelených – 1992; V – Vlast; VPN – Verejnosť proti násiliu; ZAL – Za ľudí; ZRS – Združenie robotníkov Slovenska; ZZ – Zmena zdola, DÚ

Tabulka P2.11 Slovinsko

Rok	UNS 1 %	UNS klauzule	ČNS 1 %	ČNS klauzule
1996	SF		DeSUS	DeSUS
2000	SMS	SMS	NSI, SLS	NSI, SLS
2004	SO		AS	
2008			LIPA, Zares	Zares
2011	DL, LZJ-PS, TRS	DL, LZJ-PS		
2014	PSS, SMC	SMC, ZdLe	ZaAB	ZaAB
2018	DD, LMS, ZS	LMS, SNS		

Poznámka: UNS = úplně nové strany; ČNS = částečně nové strany.

Legenda: AS – Aktivna Slovenija; DD – Dobra Drzava; DeSUS – Demokratična stranka upokojeencev Slovenije; DL – Državljska lista; LIPA – Stranka Lipa; LMS – Lista Marjana Šarca; LZJ-PS – Lista Zorana Jankovića – Pozitivna Slovenija; NSI – Nova Slovenija – Krščanska ljudska stranka; PSS – Piratska stranka Slovenije; SF – Slovenski forum; SLS – Slovenska ljudska stranka; SMC – Stranka Mira Cerarja; SMS – Stranka mladih Slovenije; SNS – Slovenska nacionalna stranka; SO – Slovenija je naša; TRS – Stranka za trajnostni razvoj Slovenije; ZaAB – Zavezníštvo Alenke Bratušek; Zares – Zares; ZdLe – Združena levica; ZS – Zeleni Slovenije

P2.2 Operacionalizace nových stran na příkladu České republiky

Na příkladu České republiky nyní přistoupíme k celkovému představení fungování konceptualizace a operacionalizace nových stran. Náznorně tak budeme ukazovat, které strany a proč považujeme za nové v konkrétních volbách a podle jakých kritérií. Celkem tak fungování dané operacionalizace ukážeme na 4 kombinacích dvou kritérií: (1.) úplně nové strany (hranice 1 procento); (2.) úplně nové strany (hranice zastoupení ve Sněmovně, tedy 5 procent); (3.) částečně nové strany (hranice 1 procento); (4.) částečně nové strany (hranice zastoupení ve Sněmovně, tedy 5 procent). Celkový přehled obou typů nových stran s dvěma různými hranicemi pro určení politické relevance stran prezentuje Tabulka P2.2. Zatímco první dva sloupce tabulky uvádějí seznamy úplně nových stran, které se liší hranicí politické relevance, poslední dva sloupce uvádějí částečně nové strany s různými hranicemi politické relevance.

Celkově evidujeme 16 případů, kdy úplně nová strana dosáhla alespoň 1 procenta (viz sloupec UNS 1 procento). Pouze 3 z těchto 16 získaly mandáty ve Sněmovně v těch samých volbách, kdy přesáhly přes 1 procento: Věci veřejné v roce 2010, ANO a Úsvit přímé demokracie Tomio Okamury v roce 2013. Jedná se o ty případy, kdy je strana zahrnuta v jednom roce jak ve sloupci UNS 1 procento, tak ve sloupci UNS 5 procent. Z tabulky je zároveň vidět, že dalších 5 stran z 8 úplně nových, které získaly parlamentní zastoupení, jej získalo až při druhé účasti ve volbách nebo později: ČSSD, LSU a SPR-RSČ, které se předchozích voleb účastnily buď samostatně, nebo v koalici (volby 1992), SZ, která se samostatně účastnila voleb v letech 1998 a 2002 a posléze získala parlamentní zastoupení (volby 2006), a Pirátská strana, která se účastnila voleb v letech 2010 a 2013 a teprve následně získala parlamentní mandáty (volby 2017). Celkově se tak v krátké historii Česka ukazuje, že v každém druhém případě, kdy úplně nová strana překročí 1 procento volební podpory, získá parlamentní zastoupení. Sice ne hned, ale do dvou volebních cyklů ano.

V seznamu úplně nových stran figuruje i Suverenita Jany Bobošíkové (S-JB) v roce 2010, která byla podstatnou transformací původní Strany zdravého rozumu. Na základě pravidel pro určení nové strany, podle nichž přejmenování strany nepovažujeme za případ nové strany, a to ani tehdy, jestliže je doplněné o změnu lídra či programu, se nejedná o novou stranu a považujeme tuto stranu za organizační kontinuitu s původní stranou. Na druhou stranu zisk Strany zdravého rozumu v předchozích volbách v roce 2006 byl pouze 0,5 procenta, což automaticky činí z volebního zisku 3,7 procenta pro Suverenitu v roce 2010 zisk pro novou stranu (viz kritérium politické relevance na úrovni 1 procenta).

Jedním z hraničních případů je zařazení Strany práv občanů – Zemanovců mezi úplně nové strany. Přestože tato strana byla založena významným politikem etablované strany, neoznačujeme ji za částečně novou stranu. Bývalý předseda ČSSD a premiér za tuto stranu Miloš Zeman po 7 letech mimo politiku spoluzaložil stranu, která dokonce obsahovala v názvu jeho jméno. Potud by vše svádělo k tomu, abychom stranu označili za částečně novou. Důvodem pro naše rozhodnutí je požadavek, podle nějž částečně novou stranu musí zakládat aktivní politik (nejlépe poslanec nebo ministr). V případě, že mezi odchodem z politiky a založením nové strany existuje delší časová prodleva, jsme přesvědčeni, že daný politik už nemůže využívat silnou vazbu na voliče, kterou mohl mít vytvořenou v době aktivního působení. Při první účasti strany SPOZ ve volbách se jí nepodařilo překonat hranici 5 procent, což lze považovat za potvrzení toho, že Zeman neměl tak velkou popularitu, aby ji dokázal přeměnit v hlas pro stranu (viz jeho výsledky v Ústeckém kraji).

V Tabulce P2.2 evidujeme pro období 1992 až 2017 celkem 9 částečně nových stran při hranici politické relevance na úrovni 1 procenta. Mezi částečně nové strany řadíme následující:

- Občanská demokratická strana, Občanská demokratická aliance, Občanské hnutí a Klub angažovaných nestraníků, které se odštěpily od OF a v jejichž případech neshledáváme užitečné určovat následnickou stranu (volby 1992);
- Levý blok, který se odštěpil od KSČM (volby 1996);
- Unie svobody, která se odštěpila od ODS (volby 1998);
- TOP 09, která se odštěpila od KDU-ČSL (volby 2010);
- Strana přímé demokracie, která se odštěpila od ÚPD (volby 2017);
- STAN, který se osamostatnil po koaliční spolupráci s TOP 09 (volby 2017).

Šest z celkem devíti částečně nových stran získalo hned ve svých prvních volbách parlamentní zastoupení. Na první pohled může překvapit, jak rozdílné případy jsou spojeny do jedné kategorie. Na jedné straně tu máme případy, kdy strana získá podstatný podíl stranické infrastruktury a elity (ODS, OH, US, TOP 09), a na druhé straně případy, kdy stranu opustí jeden významný politik, který založí novou stranu (SPD). Přesto ale všechny tyto případy spojuje skutečnost, že v době ustavení v jejich čele působil politik, který byl dříve aktivní a významný v jiné straně.

Zaměřme nyní pozornost na případy stran, které v seznamu mohou chybět. Například strana Starostové a nezávislí (STAN) nefiguruje ani v letech 2010 a 2013, kdy kandidovala jako juniorní partner v neformální koalici¹

1 Viz poznámka o formálních a neformálních koalicích v Příloze 3.

s TOP 09. Naopak v roce 2017, kdy kandidovala samostatně, a dokonce získala parlamentní zastoupení, ji klasifikujeme jako částečně novou stranu. Hnutí STAN totiž před tím v parlamentních volbách nekandidovalo samostatně. V seznamu chybí také KDU-ČSL, která získala sněmovní zastoupení v roce 2013 poté, co ve volbách v roce 2010 neuspěla. V tomto případě uplatňujeme pravidlo pro staronové strany, které nejsou považovány za nové, jestliže se vrátí do parlamentu po jednom volebním období mimo. A to přesto, že podle striktního použití pravidla 5 procent pro relevanci by KDU-ČSL měla být pro období mezi lety 2010 až 2013 klasifikována jako mimoparlamentní, a ve volbách v roce 2013 tudíž jako strana, která nově překročila 5 procent.

¶2.3 Diskuze tří soudobých studií nových politických stran

V následujícím přehledu detailněji popíšeme konceptualizaci a logiku tří studií nových politických stran, které byly publikovány v poslední dekádě a které zároveň poskytují jasný klíč k identifikaci nových stran, neboť zveřejnily dostatečně detailní informace o tom, jaké strany označují za nové. Tyto studie pro nás představovaly významné zdroje, neboť u řady nestandardních organizačních transformací politických stran ve střední Evropě poskytovaly informaci o výsledném kódování organizačních změn stran. Na jejich základě jsme si také uvědomili, jak podstatné důsledky mohou mít relativně malé změny v konceptualizaci.

Tyto studie se liší nejen v důrazu na organizaci a charakteristiky strany, ale i na jejich velikost a politickou relevanci. Dvě z těchto studií se zaměřují na (téměř) všechny strany, které se účastní voleb (Emanuele a Chiaramonte 2018; Haughton a Krause 2020), zatímco třetí stanovuje jako kritérium zisk parlamentního zastoupení (Chiru, Popescu a Székely 2021). V následující diskuzi se proto zaměříme nejen na to, jakou roli v jejich přístupech sehrává způsob ustavení strany při určení novosti, ale také na to, jaké má kritérium politické relevance vliv na rozhodnutí, které strany zahrneme do analýzy a které označíme za nové.

Emanuele a Chiaramonte (2018) využívají postup, který navazuje na již zmiňovanou monografii Bartoliniho a Maira (1990). Strana je považovaná za novou, jestliže musí budovat od počátku stranickou organizaci. Tento přístup z kategorie nových stran automaticky vylučuje takové strany, které vzniknou sloučením či rozpadem; stejně tak přejmenování strany či její celkový rebranding nehraje pro tento přístup roli. Rozpad definují tito autoři velmi restriktivně jako formální rozhodnutí menšiny ve straně opustit

stranu. Toto kritérium může splňovat například rozpad OF na 4 subjekty, které následně kandidovaly v roce 1992 samostatně. Naopak případy, kdy se politik rozhodne původní stranu opustit nebo se z ní nechá vyloučit a následně pak založí stranu, představují případy nové strany, neboť je nutné budovat organizaci od začátku. Kritérium novosti strany je tak podstatně volnější než u Sikka (2005).

Politická relevance je u Emanueleho a Chiaramonteho odvozena od volebního zisku, neboť vyžadují zisk alespoň 1 procenta hlasů ve volbách pro zahrnutí stran do analýz nových stran. Díky tomu vylučují z analýz nových stran marginální strany s nízkou podporou, které nemohou představovat inovace ve stranickém systému z pohledu běžného voliče. Pro novou stranu pak tedy nestačí pouze poprvé kandidovat, ale směrodatné je, ve kterých volbách se strana stane alespoň trochu důležitou. V případě, že strana získá zanedbatelnou podporu a bude kandidovat v dalších volbách, tak teprve tehdy, když získá podporu vyšší než 1 procento, je považována za novou stranu. Hranice jednoho procenta volebního zisku se objevuje v literatuře docela často, a je dokonce doporučována jako optimální strategie, která vyvažuje přesnosti měření a obtíže při získávání dat (viz Casal Bértoa, Deegan-Krause a Haughton 2017, 152).

Velmi propracované klasifikační schéma nových stran (a organizačních transformací obecně) představuje studie Haughtona a Deegan-Krause (2020), kteří se explicitně hlásí ke kombinaci přístupu organizačního s přístupem založeným na charakteristikách strany. Tito autoři považují počátek ustavení strany za primární informaci, která ale musí být doplněna o informace o charakteristikách strany. Klíčové pro určení novosti strany totiž je, nakolik organizační změna vede ke změně podmínek, v nichž se strana pohybuje, ke změně výzev, jimž strana čelí, a ke změně zdrojů, jimiž disponuje (Haughton a Krause 2020, 38). Jestliže dojde k podstatné změně v těchto aspektech, je nutné hovořit o nové straně. V důsledku pak nová strana může vzniknout na základě jakékoli organizační změny, tedy jak na základě odštěpení od původní strany, tak na základě sloučení více stran či jejich spolupráce v předvolební koalici. To jejich přístup podstatně odlišuje od ostatních autorů, pro něž koalice a sloučení stran většinou nepředstavují ustavení nové strany. Zároveň tento přístup vyžaduje enormní znalosti o organizačním vývoji téměř všech stran v politickém systému.

Klasifikace organizačního vývoje stran Haughtona a Deegan-Krauseho je založena na rozlišení čtyř hierarchicky uspořádaných kategorií organizační změny strany: (1.) založení (*inception*); (2.) transformace (*transformation*); (3.) pozměnění (*alteration*); (4.) pokračování (*continuation*). Toto schéma ještě dále rozšiřují pomocí mezilehlých kategorií na celkem sedm kategorií

(podobně detailně rozlišuje organizační změny Litton [2015]). Detailní znalost organizačního vývoje stran jim umožňuje přiřazovat jednotlivé případy příslušným kategoriím, a tak provádět analýzy nových stran a volební volatility v závislosti na tom, jak striktně definují novost. Jejich závěry jsou díky tomu robustní, neboť nejsou závislé na jedné definici novosti strany. Většinu analýz nicméně provádí s následující definicí dvou stupňů novosti strany: (1.) strana bez jakéhokoli formálního vztahu k jiné straně a s minimem neformálních vztahů (Sikkova úplně nová strana, úroveň „inception“ výše); a (2.) strana se silným vztahem k předchozí straně, která ale v žádném případě není pouhým pozměněným pokračováním strany, z níž se ustavila (úroveň „transformation“ z kategorizace představené výše). Zde je nutné upozornit, že Haughton a Deegan-Krause zařazují mezi druhé případy stran se silným vztahem k předchozí straně nejen strany, které se odštěpí od původní či jejich předseda vystoupí z původní strany a založí novou, ale i strany, které svou identitu významně promění v průběhu slučování. Tím se odlišují od většiny přístupů, které sloučení stran nepovažují za krok k ustavení novosti strany (viz diskuzi přístupu Chiru [2020] v dalších odstavcích).

Dominantní přístup ve výzkumu nových stran nepovažuje koalice za nové strany (Emanuele a Chiaramonte 2018, 477) a Haughton a Deegan-Krause s tímto názorem převážně souhlasí. Ve většině případů si totiž strany ponechávají vlastní identitu a pouze spolupracují ve volbách. V postkomunistických státech se ale objevovaly specifické případy, kdy se postupem času dvě odlišné strany prostřednictvím volební spolupráce sloučí do jedné strany nebo kdy má předvolební koalice název, který je odlišný od názvů původních stran a který se stane názvem budoucí strany (podrobněji k tomuto fenoménu viz například Ibenskas a Sikk 2017). Proto Haughton a Deegan-Krause dochází k závěru, že v některých případech volební koalice mohou představovat ustavení nové strany.

Kromě detailního pohledu na jednotlivé organizační změny je pro přístup Haughtona a Deegan-Krauseho důležitý ještě jeden aspekt, který jej odlišuje od ostatních přístupů. Věnují se totiž kombinaci různých organizačních změn v průběhu jednoho volebního cyklu. Jedná se o zřejmý důsledek toho, že jejich výzkum je zaměřen na postkomunistické státy, v nichž strany velmi často zažívají organizační změny (Ibenskas a Sikk 2017). Jak pracovat s kombinacemi organizačních změn se od většiny jiných autorů nedozvíme, a proto je přístup Haughtona a Deegan-Krauseho v tomto ojedinělý a užitečný. Jejich přístup je ale nakonec relativně restriktivní: v případě kombinace sloučení a rozpadu považují stranu za kontinuální pouze tehdy, když byla v obou případech dominantním aktérem organizační změny, tj. tehdy, když je dominantní strana při sloučení a hlavní nástupnická strana jedna

a tatáž. V ostatních případech kombinace organizačních změn vedou k ustavení nové strany.

Z hlediska politické relevance pracují – obdobně jako Emanuele a Chiaramonte – s podmínkou zisku alespoň 1 procenta hlasů ve volbách. Na rozdíl od nich ale Houghton a Deegan-Krause vrací do hry organizační kritérium. V případě, že strana ve volbách získá více než jedno procento, dohledají datum jejího ustavení a vznik strany pak datují k prvním volbám, jichž se strana účastnila (nehledě na výsledek), nikoli k zisku nad 1 procento. Odlišnost obou přístupů ke kritériu politické relevance lze názorně ukázat na příkladu České pirátské strany, která v roce 2010 získala pouze 0,8 procenta, zatímco v roce 2013 již 2,7 procenta. Podle Emanueleho a Chiaramonteho byla novou stranou až v roce 2013, neboť poprvé získala nad 1 procento, zatímco pro Houghtona a Deegan-Krauseho byla strana nová už v roce 2010, neboť se těchto voleb účastnila poprvé a jednoprocentní hranici ve volbách se jí podařilo přeskochit až v následujících volbách. Jejich přístup tedy znamená, že výsledky analýz by se v budoucnu mohly měnit s tím, jak některé nyní marginální strany překročí hranici relevance, takže by je bylo potřeba zpětně zahrnout a „aktualizovat“ tak již jednou provedené výpočty. Je zřejmé, že v případě Emanueleho a Chiaramonteho je kritérium politické relevance důležitější než organizační kritérium; naopak Houghton a Deegan-Krause preferují v tomto případě organizační kritérium.

Bez ohledu na uvedené rozdíly obě výše zmíněné studie spojuje zájem o stranu jako organizace, a proto volí nižší hranici relevance pro zahrnutí stran do analýzy, zatímco studie, kterou představíme v následujících odstavcích, se zajímá o úroveň stranického systému (v podobě parlamentního zastoupení), a proto volí vyšší hranici pro zahrnutí. Konkrétně Chiru a jeho kolegové zkoumají podmínky, za nichž se novým stranám podaří proniknout do parlamentu (Chiru, Popescu a Székely 2021).² Tato výzkumná otázka se projevuje v konceptualizaci nové strany, neboť za novou stranu považují každou stranu, která poprvé získá mandáty v parlamentu, bez ohledu na to, zda kandidovala v koalici či sama. Nepoužívají tak žádnou procentní hranici; kritériem je totiž zisk parlamentního zastoupení. Protože se z teoretických důvodů nechtějí omezovat definicí novosti strany, která by byla příliš úzká (úplně nová strana) či příliš široká (úplně nová strana až strana odštěpená

2 V podobném duchu Grotz a Weber (2016) zkoumají, nakolik a kdy nové strany v postkomunistických zemích vstupují do vlád. Celkový počet případů tvoří strany zastoupené v parlamentu při každém ustavení nové vlády (v důsledku voleb či změny stranického složení vlády). Díky tomu zahrnují do analýzy i strany, které se v parlamentu nově ustaví (například v českém případě to znamená zahrnutí strany LIDEM mezi nové strany). Naopak Chiru a kol. (2021) zaměřují svou studii na faktory, které ovlivňují vstup stran do parlamentu, a tím pádem zkoumají pouze strany zastoupené v parlamentu na počátku volebního cyklu; LIDEM tak nemůže vstoupit do jejich seznamu případů.

od existující), rozhodli se rozlišovat tři skupiny nových stran, které odrážejí odlišné způsoby ustavení:

(1.) úplně nová strana (*genuinely new party*) – strana vytvořená mimo parlament; účast bývalých politiků je povolena pouze, jestliže se jednalo o nestranické poslance či ministry; může vzniknout sloučením malých neparlamentních stran;

(2.) strana odštěpená od existující strany (*splinter new party*) – strana vytvořená bývalými členy strany, která byla v parlamentu;

(3.) strana vzniklá sloučením existujících stran (*merger of previously existing parties*) – strana vytvořená sloučením dvou parlamentních stran nebo jedné parlamentní a jedné neparlamentní; naopak sloučení mimoparlamentních stran vede k případu úplně nové strany.

Tento přístup k určení nových stran opět vychází primárně z organizačního přístupu, ale doplňuje jej o charakteristiku stran z hlediska politických elit a velikosti stran. Na rozdíl od většiny přístupů ale zahrnuje mezi nové strany i strany vzniklé sloučením existujících parlamentních stran. Chiru, Popescu a Székely se touto klasifikací podstatně blíží přístupu, který pro klasifikaci způsobu ustavení nových stran použili Harmel a Robertson (1985), již odlišili strany vzniklé přirozeně, odštěpením a sloučením. Podstatným rozdílem nicméně je, že Harmel a Robertson mezi odštěpené strany řadí i ty, které vznikly odštěpením od neparlamentních stran.

Vzhledem k tomu, že se Chiru, Popescu a Székely zajímají o nové strany v parlamentu, nemusí vůbec tematizovat volební koalice. Vstup volební koalice do parlamentu totiž představuje vstup alespoň dvou stran do parlamentu, u nichž se následně musí určit, zda jsou nové či nikoli. Například v Česku v roce 2010 do Poslanecké sněmovny vstoupily TOP 09 a STAN, které kandidovaly ve společné koalici, při čemž první byla stranou odštěpenou a druhá úplně novou stranou. Trochu odlišný případ představuje koalice LSU, která v roce 1992 vstoupila do Sněmovny. Podle těchto autorů úspěch této koalice znamenal parlamentní vstup tří úplně nových stran SZ, ČSNS a ZS, přestože tyto strany již dříve kandidovaly. Když pak v roce 2006 vstoupila SZ opět do Sněmovny, jednalo by se optikou těchto autorů opět o novou stranu z důvodu delší nepřítomnosti ve Sněmovně.

Výše prezentovaný přehled studií a přístupů ukazuje, že při určení nové strany lze klást různý důraz na roli organizace (a tedy formálního ustavení strany a její organizační proměny) nebo na jednotlivé charakteristiky strany. Do hry nicméně podstatným způsobem vstupuje i otázka politické relevance stran, která proměňuje složení analyzovaných případů i určení nové strany. Uvedené přístupy jsou důležité a společně pomáhají k lepšímu pochopení toho, co představuje novost v případě politických stran.

Příloha 3

Měření volební volatility

Tato příloha představuje základní principy našeho měření volební volatility a porovnává je s dalšími přístupy, které se v literatuře objevují. Proto nejprve představíme tři dominantní přístupy k určování organizační kontinuity stran. Poté detailně popíšeme kódovací klíče pro jednotlivé typy organizačních změn. Prezentovaná klasifikační schémata umožňují výpočet (1.) volatility stranického systému (agregované volatility); a (2.) voličské volatility (individuální volatility). Oba typy volatility počítáme na základě kombinace dvou způsobů určování kontinuity stran (metody *žádné spojení* a *kombinace hlasů*) a dvou způsobů zahrnutí stran (hranice 1 % a volební klauzule); v případě voličské volatility jsme nuceni z důvodu omezení dat používat pouze hranici pro parlamentní zastoupení.

P3.1 Způsoby určování organizační kontinuity stran

V této podkapitole detailněji pojednáme tři základní přístupy k určování organizační kontinuity stran. Tyto přístupy představujeme na základě konkrétních studií, které danou metodu použily a dostatečně podrobně vysvětlily klasifikační rozhodnutí ohledně kontinuity stran.

P3.1.1 Metoda žádné spojení (Birch; Powell a Tucker)

Základním principem metody *žádní spojení* je, že při výpočtu volatility není mezi stranami, které se organizačně rozštěpily a ustavily se s novými jmény či se sloučily v novou stranu, žádné spojení (Birch 2003; Powell a Tucker 2014).

Nová strana (s výjimkou úplně nové strany založené na zelené louce) tak podle Birch (2003, 185–188) vzniká (1.) variabilní účastí ve volebních koalicích; (2.) sloučením stran společně s přejmenováním strany a změnou identity; (3.) odštěpením strany; (4.) rozpadem původní strany na více stran. Důsledkem těchto rozhodnutí je například variabilní zacházení s kontinuitou

stran při jejich slučování. Jestliže velká strana A absorbuje malou stranu B, je strana A považována za kontinuální se sloučenou stranou a strana B jako strana, která zanikla. Jestliže sloučením vznikne nová strana s novým názvem a identitou, je tato sloučená strana nová a slučované strany jsou považovány za zaniklé. Pouze v případě sloučení dvou stran, kdy název nové strany obsahuje názvy či identity původních stran, je sloučená strana považována za kontinuální s původními stranami.

Nová strana (s výjimkou úplně nové strany založené na zelené louce) podle Powella a Tuckera (2014) vzniká (1.) sloučením stran, které v předchozích volbách získaly každá alespoň pět procent; (2.) odštěpením strany; (3.) rozpadem původní strany na více stran. Bohužel nelze zjistit, jak autoři zacházejí se dvěma transformacemi, které uvádí Birch jako důvody pro vznik nové strany: přejmenováním a variabilní účastí ve volebních koalicích.

p3.1.2 Metoda kombinace hlasů (Chiaromonte a Emanuele)

Základním principem této metody je, že při výpočtu volatility při různých organizačních změnách (sloučení a štěpení) jsou brány v potaz všechny strany, které se sloučí či které se odštěpí. Tento přístup zpopularizovali Bartolini a Mair (1990); jejich přístup používají například Chiaromonte a Emanuele (2017), Ersson (2007) a pro kontext postkomunistických států jej upravil Sikk (2005).

Nová strana (s výjimkou úplně nové strany založené na zelené louce) tak podle Chiaromonteho a Emanueleho (2017) vzniká pouze tehdy, když je ze strany vyloučen její důležitý politik či sám ze strany vystoupí a následně založí stranu. V případě, že ze strany vystoupí podstatná část jejích členů a založí stranu jinou, není tato považována za novou. Přejmenování, volební koalice i sloučení stran představují kontinuitu strany. V důsledku těchto rozhodnutí pak v případě odštěpení nové strany od původní dochází k porovnání zisku původní strany (v čase T) se součtem zisku původní a odštěpené strany (v čase $T + 1$) a zahrnutí rozdílu do výpočtu vnitrosystémové volatility.

p3.1.3 Metoda největší strany (Mainwaring)

Základním principem tohoto přístupu je, že při výpočtu volatility při různých organizačních změnách (koalice, sloučení a štěpení) chápe jako kontinuální největší stranu. Jedná se o pravidla Mainwaringa (Mainwaring a Zoco 2007; Mainwaring, Gervasoni a España-Najera 2017).

Nová strana (s výjimkou úplně nové strany založené na zelené louce) tak podle Mainwaringa vzniká v následujících případech: (1.) přejmenováním,

jestliže strana podstatným způsobem změní své jméno a identitu; (2.) odštěpením od původní strany.

Zároveň v případě volebních koalic a sloučení stran považuje za organizační kontinuitu pouze největší stranu budoucí koalice či sloučené strany. Menší strany v koalici a ve sloučené straně jsou považovány za konec strany a vstupují tak do výpočtu vněsystemové volatility. Jestliže při rozštěpení strany není možné identifikovat nástupce s původním názvem, je za kontinuální stranu považována ta s větším ziskem ve volbách po rozštěpení.

P3.2 Určování kontinuity stran

Přesné kódování vyžaduje detailní informaci o vývoji jednotlivých stran. Kódování jsme provedli pro všechny strany nad 1 procento. Zdrojem dat jsou volební výsledky všech kandidujících subjektů (elektonů) se ziskem nad 1 procento. K těmto elektonům jsme přiřadili příslušný kód pro určení organizační kontinuity. Tento kód změny byl doplněn o informace o stranách, na něž strana navazovala. Rozlišujeme:

- kontinuitu strany
- přejmenování strany
- volební koalice stran
- sloučení stran
- štěpení strany
- úplně novou stranu

P3.2.1 Přejmenování strany

Spíše než o organizační změnu (nebo též také změnu v tzv. strukturální afilii strany) se jedná o charakteristiku identity strany, podobně jako program či lídr strany (Litton 2015). V případě přejmenování strany mohou hypoteticky nastat dvě krajní situace. Strana pozmění jméno, aniž by došlo ke sloučení či štěpení, a tato změna není doplněna změnou identity strany. Na druhé straně si můžeme představit situaci, kdy strana změní podstatným způsobem své jméno a zároveň změní svou identitu a vedení strany. Tento druhý případ se většinou týká případů akvizice stranické schránky: Suverenita Jany Bobošíkové v roce 2010 byla podstatnou transformací původní Strany zdravého rozumu (CZE10–Suverenita Jany Bobošíkové).³ Dovedeme

3 Bez ohledu na to, že v daném případě považujeme vztah obou stran za organizační kontinuitu, Strana zdravého rozumu získala v předchozích volbách pouze 0,5 procenta, což automaticky činí z volebního zisku 3,7 procenta pro Suverenitu zisk pro novou stranu (podle kritéria relevance 1 procenta; podle kritéria relevance 5 procent strana de facto neexistuje).

si představit argumentaci, proč by se mělo jednat o novou stranu. Na druhou stranu, řada změn, k nimž ve stranách dochází, mají delší časový horizont a dějí se postupně. Typicky procesy změny identity strany probíhají delší dobu a ke změně identity dochází postupně: nejprve třeba program, pak předseda a nakonec jméno strany, které se změní třeba částečně a za rok se upraví znovu. Řadíme sem například přejmenování slovenské komunistické strany a její sociál-demokratizace (SVK92–SDL), neboť změna jména byla postupná. Obdobným případem je i proměna nástupnického subjektu VPN na Slovensku (SVK92–VPN/ODU).

P3.2.2 Volební koalice

Koalice je specifická forma spolupráce stran, která se odlišuje jak od organizační kontinuity, tak od organizačního sloučení či rozdělení stran. Narozdíl třeba od sloučení či odštěpení, které jsou ireverzibilní, lze koaliční organizační změnu v dalších volbách „odčinit“ a „změnit“. Strany, které se stanou součástí volební koalice, si ponechávají vlastní identitu, i když se může objevovat nová identita volební koalice, která může časem zastínit individuální identity členských stran. Koalice navíc mohou být formální (podle zákona) anebo neformální (společná kandidátka). Třetí problém vzniká kvůli tomu, že není zřejmé, podle jakého člena koalice určovat organizační kontinuitu, především v situacích, kdy v koalici kandiduje nová strana.

Reverzibilita koaliční spolupráce

Reverzibilita koaliční spolupráce znamená, že pro postižení koalice ve volebních výsledcích je nutné zmapovat troje volby, kdy ve druhých kandiduje koalice a v prvních a třetích její členské strany kandidují jednotlivě. Reverzibilitu komplikuje variabilita koaliční spolupráce, přičemž vytváření koalic může mít tři základní vzorce:

- jednorázová spolupráce, která bývá často vyprovokována volebním zákonem či dominantním držitelem moci (ČR 2002, 2021; SR 1998 apod.);
- opakovaná spolupráce dvou či více stran, přičemž se nejedná o jednorázovou spolupráci, ale dlouhodobější (a může také skončit sloučením stran). Tato spolupráce také může vycházet ze specifík volebního systému (viz například Fidesz a KDNP v Maďarsku);
- proměnlivost spolupráce, kdy strana inklinuje k stranám různého zaměření.

První a třetí vzorec jsou příkladem toho, kde je původní koalice změněna. Zároveň ale pouze první a částečně druhý vzorec jsou příkladem toho, kdy si

strana uchovává vlastní identitu; naopak účastní-li se strana různých koalic, její identita není zřejmá a přibližuje se identitě jednotlivých koalic, jichž je strana členem. V důsledku to znamená, že případy jednorázové a opakované koaliční spolupráce budou relativně snadno zaznamenatelné, zatímco proměnlivá koaliční spolupráce bude nutně vést ke specifickým případům, kdy spolupracující strany mohou pokrývat velkou část spektra či kdy není snadné určit následnictví (viz Slovensko 1994–2006, Lotyšsko 1993–1998). Stejně jako v případě nových stran v koalici (viz dále), nereflujeme proměnlivé vzorce koaliční spolupráce malých a marginálních stran v takových koalicích.

Zde je možné upozornit na příklad slovenských stran Strana zelených na Slovensku a Sociálnědemokratická strana Slovenska, které v roce 1994 kandidovaly se Slovenskou demokratickou levicí v koalici Společná volba (SV), zatímco v roce 1998 kandidovaly pod názvem Slovenská demokratická koalice (SDK) společně s Křesťanskodemokratickým hnutím (KDH), Demokratickou unií (DU) a Demokratickou stranou (DS). Mezi koalicemi SV a SDK není podle nás organizační kontinuita (viz diskuze tohoto případu v Casal Bértoa, Deegan-Krause a Houghton 2017).⁴ Naopak případy jednorázové či opakované koaliční spolupráce považujeme za organizační kontinuitu stran s koalicí.

Reverzibilita volebních koalic má i další důsledek pro nejednoznačnosti při určování nové strany. Jak postupovat v situaci, kdy se nová strana nejprve účastní voleb v koalici s další stranou (nejlépe také novou) a teprve při svých druhých či třetích volbách z koalice vystoupí a kandiduje samostatně? Takovým případem z Česka může být například strana STAN, která nejprve v letech 2010 a 2013 kandidovala v (neformální) koalici s TOP 09 a teprve v roce 2017 kandidovala samostatně. Takovéto případy, kdy je nová strana nejprve v koaličním vztahu s jinou stranou a následně kandiduje samostatně, považujeme v situaci samostatné kandidatury za případ nové strany, protože z hlediska voličů představuje rozpad takovéto koalice vznik nové volební nabídky, která dosud neexistovala. Podobným případem je situace, kdy v prvních demokratických volbách kandidovala koalice stran, které v následujících volbách kandidovaly samostatně. Uvedené stany logicky nemohly dříve kandidovat samostatně a nemohly si ustavit vlastní volební identitu. Proto tyto stany, které po ukončení takovéto koalice kandidují samostatně, považujeme za částečně nové strany.⁵

⁴ Dalším příkladem může být lotyšská strana LZP, která v roce 1995 kandidovala v koalici LNKP a v roce 1998 v koalici DP.

⁵ Celkem se jedná o tři případy, kdy nová strana kandiduje nejprve v koalici s tehdy větší stranou, a teprve následně kandiduje sama (STAN v ČR, Jobbik v Maďarsku a EME v Estonsku), a čtyři případy, kdy v prvních

Formální vs. neformální koalice

Rozhodnutí o tom, kdy se jedná o koalici, může být obtížné. Na jedné straně totiž mohou být koalice ustavené podle volebního zákona, při čemž se na ně vztahují odlišná pravidla pro volební práh, a na druhé straně mohou být koalice méně formální, které mají podobu kandidatury zástupců menší strany na kandidátce hlavní strany. Volební pravidla v řadě zemí tlačí politické strany do méně formálních koalic. Jejich odhalení je v případě neparlamentních uskupení, navíc v zemích, o nichž máme bez znalosti mateřského jazyka málo dostupných informací, často obtížné a někdy nemožné. Při určování koalic se snažíme v různých odborných zdrojích identifikovat reálnou spolupráci stran, tedy nejen případy koalice dle zákona, ale i méně formální spolupráce, které nicméně mají podobu veřejně vyhlášené spolupráce alespoň dvou stran (viz například diskuzi slovenských volebních koalic v roce 1998 ve studii Kopečka [2006]). Kdybychom pouze spoléhali na formální kritérium, pak by označování stran, které tvoří koalici, bylo ve vleku národních úprav (obdobně argumentuje Sikk [2005, 409–410]). To by bylo problematické při mezinárodním srovnání. V českém případě tak za volební koalice považujeme jak nově registrovaný subjekt (LSU složená ze stran SZ, SZV a ČSS v roce 1992), tak neformální koalici na kandidátce dominantní strany (TOP 09 a STAN v letech 2010 a 2013) i formální koalici dle zákona (KDU-ČSL a US-DEU v roce 2002).

Nové strany v koalici

Pro správné označení koalic je nutné, aby členské strany koalice kandidovaly v předchozích volbách. Pro organizační kontinuitu stran v koalici je konstituující, že ji ustavují alespoň dvě strany, které se dříve samostatně účastnily voleb. Jestliže ani jedna ze stran koalice nekandidovala v předchozích volbách, je koalice kódovaná jako nová strana (SVK20 – Progresivné Slovensko a Spolu kódujeme jako novou stranu; PS je nová strana a Spolu je odštěpek od Sietě; CZE10 – spolupráce TOP 09 a STAN v letech 2010 a 2013 představuje koalici, nicméně TOP 09 ani STAN před rokem 2010 nekandidovaly).

V případě koalice etablované (staré, již kandidující) strany s nově ustavenou nastává dilema, zda takovou koalici označit jako nový či starý subjekt. Rozhodnutí záleží na tom, kdo je dominantním aktérem koalice, což se také odráží v tom, jak se nový koaliční subjekt jmenuje. O nový subjekt se jedná tehdy, když dominantním aktérem je nová strana a když daný subjekt nenes

demokratických volbách kandidovala koalice stran, které až v dalších volbách kandidovaly samostatně (PUNR a Pare v Rumunsku 1992; JL a KDS v Litvě 1996; R a EEE v Estonsku 1995; K-EUR a VEE v Estonsku 1999).

jméno staré strany (LVA95 – koalice LSP a Equal rights; HUN06 – koalice MIÉP a Jobbik). Naopak když je dominantním aktérem etablovaná strana a nové strany jsou menší (a jméno koalice odráží jméno dominantního aktéra), kódujeme daný subjekt jako kontinuitu (LVA06 – Saskaņas Centrs je kontinuita s TSP a jejími volebními koalicemi).

Proměna volební koalice v novou stranu

Někdy nastane situace, kdy se postupem času strany, které spolu vytvořily koalici, sloučí do jedné strany (například LVA Unity či National Alliance). Takovéto případy také kódujeme jako kontinuita, přestože může dojít k ustavení nové organizace s novým jménem. Odlišným případem je situace, kdy se z volební koalice odštěpí nová strana s podobným nebo stejným názvem jako koalice. Například slovenskou SDKU v roce 2002 považujeme za částečně novou stranu.

P3.2.3 Sloučení stran

Třetí typ organizační změny strany, který v odborné literatuře není všeobecně považován za ustavení nové strany, je sloučení stran, které již kandidovaly ve volbách. Sloučení stran je relativně bezproblémové na kódování. Hypoteticky mohou nastat tři modelové případy:

(1.) jména obou (více) slučovaných stran jsou v názvu či jsou v něm identifikovatelné;

(2.) strana A pohltí stranu B a nově vzniklá strana má název A;

(3.) sloučením vznikne nová strana s novým jménem a odlišná od původních stran.

Všechny tyto případy sloučení chápeme jako organizační kontinuitu slučovaných stran. V českém případě tak nelze za novou stranu považovat například ODS v roce 1996 po sloučení s KDS (CZE96–ODS). ODS po sloučení měla jméno i identitu shodnou a konzistentní s tou z doby před sloučením, a o nové straně tak nelze mluvit ani náznakem. Za novou stranu stejně tak nelze považovat SD-LSNS v roce 1996, i když situace této strany byla podstatně odlišnější: formace měla jméno složené z obou slučovaných stran, nicméně organizačně dominovala LSNS (CZE96–CNSP). Přesto ani v tomto případě nepovažujeme nově zformovanou organizaci za novou.

Obtíže nicméně vznikají, když dochází ke kombinaci s dalšími organizačními změnami. Klasickým případem bývá sloučení menší strany s velkou stranou, při čemž část menší strany nesouhlasí se sloučením a vystoupí ze strany (ať už z původní nebo sloučené) a následně vstoupí do jiné strany či založí novou stranu. Jako příklad může sloužit sloučení ODS a KDS před

sněmovními volbami v roce 1996. V průběhu slučovacího procesu se KDS rozdělila a část poslanců a členů KDS se odtrhla a vstoupila KDU-ČSL. Při kódování organizační kontinuity na tyto další přestupy členů nereflaktueme.

P3.2.4 Odštěpení strany

Při štěpení strany mohou nastat dvě základní situace. Zaprvé všechny vzniklé strany mají odlišné jméno od té, ze které se oddělily. Všechny strany pak považujeme za částečně nové strany (viz Kapitola 2). Zadruhé se od strany A oddělí nová strana B a strana A si podrží jméno a strana B má jiné jméno. Strana A je pro výpočet volební volatility považována za kontinuitu, zatímco strana B za částečně novou stranu. Při tomto kódování nezohledňujeme variabilitu vztahů mezi stranou A a B, které mohou zahrnovat případy vyloučení politika, který si založí novou stranu, i případy, kdy ze strany vystoupí podstatná část členů a založí novou stranu. Zahrnujeme tak mezi částečně nové strany i situace, které Bartolini a Mair považovali za kontinuitu, tedy situace, kdy nová strana vzniká na základě „oficiálních rozhodnutí menšiny ve struktuře dané strany“ (1990, 311).

Při kódování vycházíme z poznatku, že téměř nikdy se v postkomunistických zemích nejedná o situaci, kdy se menšina strany oficiálně usnese na vystoupení ze strany a založení nové. Proto používáme inkluzivnější definici kategorie odštěpení, která zahrnuje každý případ, kdy se od původní strany odštěpí politik ve vysoké pozici (poslanec) a založí stranu (Sikk 2005, 410).

Mezi hraniční případy patří například Strana práv a občanů – Zemanovci (CZE10–SPOZ), která je klasifikována jako úplně nová strana, přestože ji zakládali předchozí politici (předseda strany Zeman kandidoval do Poslanecké sněmovny v roce 2010, do roku 2002 byl předsedou ČSSD a premiérem). Důvodem pro naši klasifikaci je delší časové rozpětí mezi opuštěním politiky a opětovným vstupem do ní. Podobný případ představuje slovenská stran Sieť (SVK16–SIET), kterou zakládal nezávislý prezidentský kandidát Procházka, jenž byl poslancem za KDĽ, z níž před prezidentskými volbami vystoupil). Oba případy kódujeme jako vznik úplně nové strany.

P3.2.5 Poznámka ke kombinaci organizačních změn

Mnohem složitější jsou různé kombinace organizačních změn, což můžeme demonstrovat například na slovenském případě z roku 2002. V roce 1998 se protimečiarovská opozice spojila do volební koalice Slovenská demokratická koalícia (SDK). Členy koalice byly: Demokratické unie, Demokratická strana, Křesťansko-demokratické hnutí, Sociálnodemokratická strana Slovenska,

Strana zelených Slovenska. Po volebním úspěchu se elity koalice SDK rozhodly transformovat koalici do strany Slovenská demokratická a křesťanská unie (SDKÚ) a kandidovat pod touto značkou v roce 2002, přestože tři strany původní koalice byly proti. Ačkoli některé členské strany SDK byly základem SDKÚ a obě organizace podstatně sdílely politickou identitu a hlavní politické lídry, nepovažujeme SDKÚ za organizační kontinuitu SDK, ale chápeme ji jako částečně novou stranu (podrobněji viz Kopeček 2006).

Jinou variantou je odštěpení strany a sloučení tohoto odštěpku s existující stranou. Tento odštěpek neevidujeme; strana, od níž se tento odštěpek odloučil, dále pokračuje jako kontinuita (SVN96–LDS a DS).

Příloha 4

Měření charakteristik politického systému

Na základě teoretické argumentace v kapitolách 4 a 5 využíváme ve výzkumu pouze ty charakteristiky politického systému, které souvisí s volbou prezidenta a druhé parlamentní komory.

P4.1 Přímá volba prezidenta

Odlišujeme politické systémy, v nichž je prezident volen v přímých a všeobecných volbách. Některé studie na základě této charakteristiky odlišují poloprezidentské systémy od parlamentních.⁶ Původně tak učinil Elgie (1999, 13), ale shodný přístup můžeme vidět i u dalších autorů (Cheibub, Gandhi a Vreeland 2010, 69–72; Clark, Golder a Golder 2013, 457–465). Klasifikaci zemí z hlediska konání přímých voleb prezidenta aktualizovali do konce roku 2020 Bormann a Golder (2022) a aktualizovaná verze datového souboru je dostupná na <http://mattgolder.com/elections>.

Přímá volba prezidenta: Litva, Polsko, Rumunsko, Slovinsko; Bulharsko od 1992, Chorvatsko od 2000, Slovensko od 1999, Česko od 2013.

Nepřímá volba prezidenta: Estonsko, Maďarsko, Lotyšsko; Bulharsko do 1991, Česko do 2012, Slovensko do 1998.

Česká republika je tak do voleb v roce 2010 charakterizována jako parlamentní režim. Kvůli zavedení přímé volby prezidenta a jejímu prvnímu konání v lednu 2013 je Česká republika od sněmovních voleb na podzim roku 2013 považována za režim s přímou volbou.

P4.2 Souběh národních voleb

Souběh parlamentních voleb s dalšími volbami na národní úrovni má smysl registrovat ve dvou úrovních: prezident a druhá komora.

⁶ Uvedený přístup k definici semiprezidencialismu není bezrozporný a v češtině definiční problémy diskutují například Kubát a Brunclík (2017) nebo Šedo (2018). Pro nás je důležitá především charakteristika přímých voleb prezidenta, nikoli jeho moc a pravomoci, které se v řadě definic semiprezidencialismu objevují.

P4.2.1 Souběh prezidentských a parlamentních voleb

Pro systémy s přímou volbou prezidenta rozlišujeme 4 kategorie souběhu voleb:

- (1.) prezidentské a parlamentní volby jsou od sebe minimálně rok;
- (2.) v průběhu jednoho roku se konají nejprve parlamentní a pak prezidentské;
- (3.) v průběhu jednoho roku se konají nejprve prezidentské a pak parlamentní;
- (4.) souběh prezidentských a parlamentních voleb (pouze první 4 rumunské volby do roku 2004 měly takovýto souběh).

Pro parlamentní systémy bez přímé volby prezidenta používáme pátou kategorii (0).

Jestliže se konaly parlamentní volby před prvními prezidentskými volbami v zemi, kódujeme tyto případy jako parlamentní systémy (kód 0). Pouze v případě, že se parlamentní volby konaly méně než rok před prezidentskými (Bulharsko 1991, Slovensko 1998), používáme pro dané parlamentní volby kód 2.

Pro účely analýzy seskupujeme kategorie souběhu přímých prezidentských voleb do 3 kategorií: (1.) nepřímá volba; (2.) konání voleb s větším než ročním intervalem; (3.) méně než roční interval mezi volbami a souběh prezidentských a parlamentních voleb.

P4.2.2 Souběh voleb do dvou komor parlamentu

Bikameralismus evidujeme ve třech zemích a z nich pouze ve dvou dochází k časovému souběhu voleb do obou komor parlamentu: v Polsku a Rumunsku (po celé období). V Česku se konají volby do druhé komory v odlišném termínu. Bikameralismus evidujeme v Česku od parlamentních voleb v roce 1998, neboť první volby do Senátu na podzim 1996 ještě nemohly ovlivnit předchozí jarní volby do Sněmovny.

Dvoukomorový parlament nebyl na Slovensku, Maďarsku, Estonsku, Litvě, Lotyšsku, Chorvatsku a Bulharsku. Slovinskou Národní radu jako druhou komoru nechápeme, neboť je obsazována na základě voleb v různých korporacích, které vznikají na základě funkčního a územního principu. Do slovinské Národní rady se nekonají běžné volby, jichž se mohou účastnit kandidáti politických stran.

Používáme dichotomickou proměnnou pro indikaci bikameralismu v zemi.

Příloha 5

Měření charakteristik volebního systému

Volební systém chápeme jako soubor zákonů, které regulují volební soutěž mezi politickými stranami a kandidáty (Cox 1997, 38; Clark, Golder a Golder 2013). Farrell (2011, 3–4) rozlišuje volební zákonodárství a volební systém. Volební zákonodárství (či volební systém v širším pojetí) v sobě zahrnuje pravidla a zákony, které upravují celý proces a organizaci voleb. Zahrnují tedy způsob vyhlášení voleb a jejich náležitostí, oprávnění hlasovat, registraci voličů, pravidla nominace kandidátů, kampaní a jejich financování, způsob a místo hlasování, sčítání hlasů, způsob vyhlášení výsledků a pravidla pro jejich přezkum. Volební systém (či volební systém v užším pojetí) určuje mechanismus obsazování zastupitelských mandátů. Zahrnuje tedy způsob hlasování a podobu volebních lístků, vymezení a velikost volebních obvodů, způsob přepočtu hlasů na mandáty (formule), obsazování mandátů apod.

Klasifikace volebních systémů s ohledem na vztah k volební volatilitě by měla využívat tři logiky působení volebního systému, a to na:

- snadnost stran dostat se mezi relevantní strany (volební formule, velikost obvodu a klauzule);
- rozšíření strategického hlasování (smíšený systém, velikost obvodu a klauzule).

p5.1 Základní charakteristiky volebního systému

Při uvažování o měření charakteristik volebního systému vycházíme z jednoho z hlavních zjištění výzkumu efektů volebních systémů, podle něž je velikost volebního obvodu nejlepším možným individuálním indikátorem toho, jak volební systém funguje. Čím nižší je velikost volebního obvodu (měřeno jako počet mandátů distribuovaných ve volebním kraji), tím větší podněty mají politické elity k tomu, aby koordinovali své volební strategie (Cox 1997).

Velikost volebních obvodů ale nabývá menší důležitosti tehdy, když jsou volební obvody velké tak, až se hlavním měřítkem volební úspěšnosti stane překonání volební klauzule. Proto při výpočtu průměrné velikosti volebních

obvodů bereme v potaz výši volební klauzule. Cílem je zohlednit situace, kdy strategie stran a politických elit určuje spíše volební klauzule než velikost volebních obvodů. Celostátní volební obvod na Slovensku s velikostí 150 mandátů se nechová podle efektivní hranice na úrovni 0,67 ($100 / 150 = 0,67$), ale podle výše volební klauzule (Andrews a Bairett 2014; Filippov, Ordeshook a Shvetsova 1999; Tavits 2008).

Při kódování charakteristik volebního systému využíváme Golderův datový soubor (Bormann a Golder 2022), jehož aktualizovaná verze je dostupná na <http://mattgolder.com/elections>.

PS.1.1 Výpočet průměrné velikosti obvodu

V analyzovaných 11 zemích se objevují pouze poměrné a smíšené systémy. Vzhledem k tomu, nakolik komplexní je výpočet průměrné velikosti volebního obvodu ve smíšených systémech, jsme se rozhodli o provedení dvou výpočtů. První bere v potaz pouze poměrnou složku a nezohledňuje většinovou složku ve smíšených systémech. Druhý bere v potaz obě složky (poměrnou a většinovou) a pomocí váženého průměru dochází k průměrné velikosti volebního obvodu.

Hlavním východiskem při výpočtu velikosti volebních obvodů je průměrná velikost volebního obvodu v poměrné složce. Pro smíšené volební systémy následně počítáme vážený průměr z obou složek:

(1.) průměrná velikost volebního obvodu – počítáme aritmetický průměr, kdy celkový počet mandátů v poměrné složce dělíme počtem obvodů;

(2.) vážený průměr průměrné velikosti volebních obvodů v poměrné a většinové složce zvlášť – v bodě jedna vypočítaná hodnota bude mít váhu dle podílu poměrné složky na celkovém počtu rozdělovaných mandátů; zbývající část podílu obsadí jednomandátové volební obvody z většinové složky.

U poměrných systémů využíváme v Golderově souboru první skrutinium (*tier1_avemag*), zatímco u smíšených bereme v potaz Golderovo druhé, poměrné, skrutinium (*tier2_avemag*). Jedná se tedy o průměrnou velikost obvodu v poměrné složce. Vytváříme proměnnou *PR_avemag*.

U Rumunska 2008 a 2012 počítáme s tím, že všechny mandáty jsou rozdělovány v 43 volebních obvodech. Stejně tak označujeme, že všechny mandáty jsou přidělovány v poměrné složce (k problematice rumunského volebního systému pro tyto roky viz dále).

Proměnná *uppertier* udává podíl mandátů, které jsou distribuovány v poměrné složce smíšeného systému. Využíváme ji k výpočtu podílu poměrné složky (*PRshare*) a většinové složky (*Plushare*). Následně vypočítáme vážený

průměr pro smíšené volební systémy (*Plu_avemag*) a výslednou hodnotu průměrné velikosti volebního obvodu při zohlednění smíšené složky (*avemag_w*). V analýze použijeme proměnné *PR_avemag* a *avemag_w*.

p5.1.2 Zohlednění volební klauzule

Volební klauzule podstatným způsobem ovlivňuje schopnost stran získat parlamentní zastoupení. V případě, že je klauzule vyšší než několik procent, může její výše dokonce neutralizovat vliv velikých volebních obvodů. Naopak je-li klauzule nižší, nebo jestliže vůbec neexistuje (v prvních demokratických volbách neměly stanovenou volební klauzuli Polsko, Rumunsko a Slovinsko dokonce dvakrát), je určující při získání parlamentního zastoupení pouze velikost volebních obvodů.

Vliv volební klauzule reflektujeme dvěma způsoby: (1.) tradiční zákonem stanovenou procentní volební klauzuli; a (2.) úpravou průměrné velikosti volebních obvodů v případě větších volebních obvodů. Volební klauzuli měříme podle Golderovy proměnné (*threshold*). Z této proměnné odvodíme inverzní hodnotu klauzule, kdy hodnotu 100 dělíme výší volební klauzule (*threshold_inversion*). V případě zemí bez volební klauzule považujeme za inverzní hodnotu 100. Ve čtyřech zemích je inverzní hodnota klauzule nižší než průměrná velikost volebního obvodu (Slovensko a Litva po celé období, Česko do roku 1998 a Maďarska od roku 2014). To znamená, že volební klauzule by v těchto případech měla mít větší vliv na volební strategie politických elit než velikost volebních obvodů. Proto vytvoříme proměnnou (*avemag_thr*), která udává průměrnou velikost volebního obvodu, nicméně v případě velikých volebních obvodů (viz čtyři země uvedené výše) bere v potaz výši volební klauzule v podobě inverzní hodnoty.

Při analýzách nevyužíváme inovace, které se v posledních dekadách objevily ve vztahu k měření otevřenosti volebního systému z hlediska získání parlamentního zastoupení. Zatímco zákonem určené volební klauzule jsou explicitní a jasné, volební systémy zahrnují i implicitní volební klauzuli, která je daná velikostí volebních obvodů. V literatuře se někdy hovoří o tzv. efektivní volební klauzuli (*effective threshold*), kterou Lijphart (1994) definoval jako:

$$\text{eff thresh} = 75 \% / (m + 1)$$

Tuto základní rovnici je nutné přizpůsobit počtu obvodů. Není totiž možné tuto efektivní klauzuli na úrovni volebního obvodu aplikovat automaticky na celý politický systém a celou zemi: čím větší počet obvodů, tím více efektivní

klauzule klesá, neboť lze získat zastoupení díky zisku v jednom či dvou obvodech. Proto Taagapera (2002) navrhl úpravu, která spodní část rovnice vynásobí odmocninou z počtu volebních obvodů (ND). Někdy se hovoří také o proporční hranici/klauzuli (proportional threshold).

$$\text{prop thresh} = 75 \% / (m + 1) * \sqrt{ND}$$

Nabízí se možnost vytvořit index permisivity, který bude kombinací zákonné hranice a efektivní volební hranice. Jestliže bude zákonná vyšší, určuje permisivitu. Jestliže bude efektivní klauzule vyšší, určuje permisivitu ona. Rozlišují se tak země, kde je zákonná hranice vyšší (Slovensko, Litva, Lotyšsko, Česko a Chorvatsko), od zemí, v nichž je efektivní volební hranice vyšší (Bulharsko, Maďarsko, Rumunsko, Estonsko, Polsko, Slovinsko).

P5.1.3. Volební formule

Při kódování volební formule využíváme Golderovo členění na tři typy systémů (v Golderově datovém souboru proměnná *legislative_type*):

(1.) většinový – systém, v němž mandát/y získá ten, kdo získá nejvíce hlasů;

(2.) poměrný – systém, v němž jsou mandáty rozdělovány stranám poměrně podle volebního zisku;

(3.) smíšený – využívá prvky většinového i poměrného systému s dvojitým hlasováním.

Problémovým bodem je rumunský volební systém pro roky 2008 a 2012. Obecně bývá označován jako smíšený systém (a Golder jej tak i označuje), ale voliči mají pouze jeden hlas a mandáty jsou přidělovány v jednomandátových obvodech při absolutní většině hlasů a zbylé mandáty jsou přerozdělovány na vyšší úrovni podle poměrného systému.⁷ V zásadě má systém poměrný efekt. Odlišujeme se v tomto případě od Golderovy klasifikace a označujeme jej jako poměrný volební systém. Problémy s rumunským systémem se nepropisují pouze do klasifikace volební formule, ale i dalších charakteristik volebního systému.

Další detailnější členění volebních systémů do 12 podtypů (proměnná *elecrule*) a dokonce 28 podtypů (proměnná *formula*) nepoužíváme.

⁷ Mezi kritiky tohoto zařazení rumunského volebního systému patří například Marian a King (2010), podle nichž se nejedná o smíšený volební systém, či Coman (2012: 204), podle nějž „systém přijatý v roce 2008 se podobá smíšeným volebním systémům, neboť vyžaduje, aby kandidáti kandidovali v jednomandátových obvodech, avšak konečné výsledky zachovávají těsný vztah mezi procentem hlasů a procentem mandátů získaných každou stranou. Tento systém však neobsahuje prvek kandidátních listin, a neodpovídá tak kategorií smíšených volebních systémů, jak byly definovány Shugartem a Wattenbergem (2003, 10).“

P5.1.4 Struktura volebního lístku (*ballot structure*)

V literatuře se objevují dva základní způsoby, jak klasifikovat volební systémy dle způsobu hlasování. První rozlišuje rozsah volby, tedy to, zda má volič jeden hlas, anebo jich má více a může kandidující seřadit (kategorické vs. ordinální systémy). Druhý rozlišuje povahu volby, tedy to, zda volič hlasuje spíše pro kandidáty, nebo spíše pro strany (Farrell 2011, 165–171). První rozlišení by nemělo mít vliv na volební volatilitu, zatímco druhé ano. Jestliže je volební systém více zaměřen na kandidáty, může nastávat vyšší volatilita než v systému, který je zaměřen na strany. Volební systémy v 11 analyzovaných zemích jsou buď poměrné, nebo smíšené, a vzhledem k tomu, že u smíšených systémů analyzujeme poměrnou složku, tak jsou všechny vlastně poměrné a zaměřené na strany. Proměnná „volební formule“ navíc postihuje rozdíl mezi poměrnými a smíšenými. Strukturu volebního lístku tedy v analýzách neměříme speciální proměnnou.

P5.2 Změna volebního systému

Vytváříme proměnnou změna volebního systému pro postihnutí změny hlavních parametrů volebního systému, za něž považujeme: (1.) změnu volební formule; (2.) změnu volební klauzule; (3.) změnu průměrné velikosti volebního obvodu. Proměnná *change_elsys* má tři kategorie: 0 = kontinuita (a malé změny); 1 = větší změna; 2 = změna formule. Kategorie 1 obsahuje řadu různých změn volební klauzule (alespoň o 2 procentní body) a velikosti volebních obvodů (alespoň o 25 procent a jedna z hodnot musí být menší než 10). Kategorie 2 obsahuje pouze případy, kdy došlo ke změně z poměrného na smíšený volební systém a naopak. Celkem evidujeme 6 větších změn a 3 změny formule. Podobným způsobem o operacionalizaci změny volebního systému uvažuje například Bischoff (2013, 543), která za změnu považuje situaci, kdy dojde ke změně tzv. *proportional threshold* o 20 procent.

Změnu pravidel pro volební koalice nebereme v potaz, přestože vyšší klauzule pro koalice vede k menší koordinaci kandidujících stran a tím pádem větší volatilitě a vzniku nových stran.

Dílčí poznámky ke kódování změny volebního systému

Změnu velikosti volebních obvodů v Česku mezi roky 1998 a 2002 (průměrná velikost klesla z 25 na 14,3) nepovažujeme za větší změnu, neboť poměrný systém zůstal podobně proporcí, průměrná velikost obvodu neklesla pod 10

a hodnota efektivní volební klauzule nepřevýšila ani v jednom případě hranici zákonem stanovené volební klauzule.

Volební reforma v Polsku mezi roky 1991 a 1993 představuje změnu, která se nedotýká formule, ale výrazně ovlivňuje proporcionalitu (zavedení volební klauzule ve výši 5 % namísto žádné, zmenšení průměrné velikosti volebních obvodů z 10,5 na 7,5 a přechod z Hareho kvóty na d'Hondtova dělitele). Proto tuto situaci hodnotíme jako 1 (větší změna); intenzitou se ale skoro blíží kategorii 2 (změna volební formule). Podobným případem je polská reforma v roce 2001, kde se velikost volebního obvodu zvětšila ze 7,5 na 11,2, d'Hondt dělitel se změnil na Saint-Lague dělitel a byl zrušen disproporční celostátní obvod. Tuto změnu klasifikujeme také jako 1 (větší změna), neboť nedošlo ke změně volební formule. Přesto se jedná o větší změnu volebního systému s ohledem na změnu velikosti volebních obvodů.

Rumunskou reformu v roce 1992 považujeme za větší změnu, neboť došlo k zavedení volební klauzule na úrovni 3 procent a zmenšení průměrné velikosti volebních obvodů z 9,4 na 7,8. V dalších letech se zvýšila klauzule na 5 procent (také považujeme za větší změnu) a mírně se snížila průměrná velikost obvodu snížením počtu mandátů (nepovažujeme za větší změnu).

Slovenskou reformu v roce 1992 považujeme za větší změnu (zvýšení klauzule z 3 na 5 procent). Naopak reformu v roce 1998, kdy byl zaveden jeden volební obvod na místo čtyř, nepovažujeme za větší změnu, neboť se jednalo o zvýšení průměrné velikosti obvodu, která byla už v době před reformou hodně vysoká.

Slovinská reforma z roku 2000 zavedla čtyřprocentní volební klauzuli namísto žádné. Slovinsko používalo v letech 1992 a 1996 poměrný volební systém bez zákonem stanovené volební klauzule. Pro druhé skrutinium byly nicméně vyloučeny ty strany, které by nezískaly alespoň tři mandáty (v realitě toto pravidlo představuje volební klauzuli kolem 3 procent). Na druhé straně mohly kandidující strany získat potřebné tři mandáty již v prvním skrutiniu v jakémkoli obvodě, neboť neexistovala klauzule (reálná hranice byla 9,1 procent při 11mandátových obvodech). Celkově proto zavedení volební klauzule v roce 2000 hodnotíme jako větší změnu.

p5.3 Měření disproporcionality volebních systémů

Rozdíly mezi podílem hlasů a mandátů pro jednotlivé strany shrnuje index disproporcionality (*dissimilarity index*). Nejpoužívanější je index nejmenších čtverců (*least square index*) Gallaghery (1991). Výpočet indexu je detailně

popsán v Gallagher a Mitchell (2005, appendix B). Problém agregace u kategorie ostatních pod 1 procento lze řešit pomocí Taageperova přístupu nejmenších komponent (tamtéž). Přidržíme se jednoduššího postupu a zisky stran pod 1 procento vezme jako zisk jedné strany, která nezískala mandát.

Detailní výpočty jsou například zde:

https://www.tcd.ie/Political_Science/people/michael_gallagher/ElSystems/Docts/Indices.xlsx

https://www.tcd.ie/Political_Science/people/michael_gallagher/ElSystems/Docts/ElectionIndices.pdf

Příloha 6

Měření složení vlády a dalších proměnných spojených s trestáním vlád

Pro hodnocení vlád ve volbách je nutné určit, jaká vláda bude hodnocena. Ve volbách prováděné hodnocení vlád má povahu hlasování pro jednotlivé strany, které vládu tvořily – proto je nutné je určit. Situaci znesnadňují dva faktory: (1.) existence nestranických vlád; (2.) existence více (stranických) vlád v průběhu volebního cyklu. Nejprve proto vyjasníme konceptuální rozlišení stranických a nestranických vlád, neboť nestranické vlády zásadním způsobem komplikují určení odpovědnosti. Následně popíšeme, jak zacházíme se situací, kdy se v průběhu volebního období vystřídá více vlád. Ve třetí části popíšeme, jak konceptualizujeme a operacionalizujeme zřetelnost vládní odpovědnosti.

Ještě před tím se zastavíme u toho, jak definujeme vládu. Podle základní definice vlády z odborné literatury je vláda standardně definovaná premiérem, stranickým složením vlády a volebním obdobím (Budge a Keman 1990). Jakákoli změna v jedné z těchto složek je považována za změnu vlády. Náš primární datový soubor ParlGov tuto definici respektuje a určuje novou vládu, jestliže dojde ke změně stranického složení vlády, osoby premiéra anebo jestliže se konají nové volby.

ParlGov také používá pravidlo tří měsíců, které aplikuje na změny ve složení vlády a změny jejího statusu. Jestliže strana A opustí vládní koalici a do tří měsíců se zase vrátí, ParlGov to neidentifikuje jako změnu vlády. Jestliže vládní koalice podá demisi či prohraje hlasování o důvěře a dokončí krátký zbytek svého mandátu do voleb, ParlGov to kóduje jako novou vládu. Proto je například slovenská vláda Radičové po prohraném hlasování o důvěře v říjnu 2011 evidována jako druhá vláda Radičové (a jelikož SaS ministr zůstal ve vládě, je strana SaS považována za vládní stranu v této dosluhující vládě a tím pádem nemohlo dojít k označení vlády za novou na základě změny stranického složení, i když SaS se od vlády distancovala).

Vzhledem k tomu, že naším cílem je identifikovat vládní strany, nebudeme hodnotit změny v osobě premiéra jako změnu vlády, jestliže zůstane zachován politický půdorys předchozí vlády a vládu tak budou tvořit stejné strany.

P6.1 Úřednická, udržovací a stranická vláda

V literatuře se objevuje rozlišení dvou druhů vlád z hlediska volebního mandátu k vládnutí a z hlediska jejich stranickosti. První rozlišuje standardní, stranické (*duly-constituted, party government*) a udržovací (úřednické) vlády (*caretaker cabinet*). Udržovací vlády jsou definovány tím, že „vznikají v době, kdy jsou vyhlášeny předčasné volby, nebo když vláda rezignuje či je poražena v parlamentu při hlasování o nedůvěře vládě. Taková vláda vládne dočasně do té doby, než je zformována nová vláda“ (Clark, Golder a Golder 2013, 474). Podobně definují udržovací vlády Schleitter a Morgan-Jones (2009, 672). Téma diskutují také McDonnell a Valbruzi (2014, 661–662).

Conrad a Golder (2010) dokonce rozlišují dva druhy udržovacích vlád: (1.) nová udržovací vláda (nový premiér je jmenován do čela dočasné vlády s omezeným mandátem; takový kabinet začíná svou existenci již jako udržovací; například Tošovský, Fischer, Indzhova apod.); (2.) pokračující udržovací vláda (dosluhující vláda v demisi, po ztrátě důvěry parlamentu, po nových volbách, než je ustavena nová vláda). Studie Conrad a Golder (2010) považuje za udržovací vládu i takovou, která je jmenována, ale nezíská důvěru (typicky české vlády Topolánek I a Babiš I).

Druhé rozlišení vlád z hlediska volebního mandátu se týká tzv. úřednických či technokratických vlád (vs. stranických vlád). McDonnell a Valbruzi (2014, 657–658) definují technokratické vlády na základě osoby premiéra. Premiér technokratické vlády „v době jmenování do funkce (1.) nikdy nezástával veřejnou pozici jako zástupce některé ze stran; (2.) není členem žádné politické strany; (3.) říká se o něm, že disponuje nestranickými politickými schopnostmi, které jsou přímo relevantní k jeho pozici ve vládě.“ V jejich pojetí má takováto úřednická či spíše technokratická vláda mandát k provádění reformů (typicky se uvádí například Montiho vláda v Itálii). Nejedná se tedy o pouhou udržovací vládu. Politické strany v takovýchto případech nechtějí mít odpovědnost, resp. se z ní snaží vyvléknout, a nechtějí tak být trestány za nepopulární kroky. V českém případě se obě charakteristiky (udržovací vs. technokratická/úřednická vláda) směšují: vlády Tošovského, Fischera a Rusnoka lze považovat za vlády technokratických premiérů (i když Rusnok se trochu vymyká), ale zároveň to všechno byly udržovací vlády s omezeným mandátem do voleb.

Trestání udržovacích vlád ve volbách nedává moc velký smysl (omezený krátký mandát do voleb). Proto udržovací vlády z analýz vyloučíme. Technokratické vlády jsou definovány na základě nestranické příslušnosti premiéra bez ohledu na to, které strany vládu podporují a mají v ní dokonce své ministry. Tyto vlády ale získávají podporu v parlamentu, a proto této

skutečnosti využijeme a budeme vlády nestranických premiérů klasifikovat jako stranické na základě toho, jaké strany je podpořily v hlasování o důvěře vládě. Do analýzy tak vstoupí všechny vlády s výjimkou udržovacích; technokratické vlády s nestranickým premiérem budeme klasifikovat jako stranické.

A. UDRŽOVACÍ VLÁDY

ParlGov obsahuje kód pro vlády s názvem *caretaker*. Bohužel se nelze úplně spolehnout na tento seznam a je nutné jej v několika málo případech upravit. ParlGov totiž takto označuje vlády, aniž by to bylo potřeba. Týká se to především vlád, které jsou jmenovány (často na počátku volebního období), ale nezískají důvěru (viz například Conrad a Golder 2010). Za udržovací vlády by tak ParlGov měl považovat například české vlády Topolánek I a Babiš I, nicméně mezi udržovacími vládami najdeme pouze Babiš I, nikoli Topolánek I. My tyto vlády budeme chápat jako standardní stranické vlády, které jsou menšinové (a bez důvěry). Za udržovací vlády budeme považovat pouze ty, které dokončují volební období po neúspěchu předchozí vlády. Proto oproti ParlGov následující vlády nepovažujeme za udržovací: Oresharski 2013–2014, Stolojan 1991–1992, Babiš I 2017, Kucinskis II 2018, Pawlak I 1992.

B. ÚŘEDNICKÉ/TECHNOKRATICKÉ VLÁDY

Technokratická či úřednická vláda je definována nestranickým premiérem. V případě takových vlád budeme vycházet z toho, že musí tak jako tak získat důvěru v parlamentu. Z toho lze odvodit, které strany se symbolicky spojují s danou vládou a jejími cíli. Proto budeme v ParlGov identifikovat strany, které danou (technokratickou) vládu podporovaly. Využíváním nestranického premiéra pro identifikaci úřednických vlád (jako například Brunclík [2020]) bychom jako úřednické vlády v řadě případů označovali situace, kdy je pouze obtížné sestavit vládu. Například menšinové vlády často využívají strategii nestranického premiéra a nestranických členů vlády. Proto by při použití kritéria nestranického premiéra mohlo dojít k záměně různých typů vlád: menšinová vláda s nestranickým premiérem by byla považována za úřednickou. Kritérium tzv. technokratické či úřednické vlády (bez stranického premiéra) nebudeme využívat k identifikaci hodnocených vlád (hodnocena totiž bude, a to prostřednictvím stran, které tuto vládu podpořily), ale využijeme tuto charakteristiku jako nezávislou proměnnou do vysvětlujícího modelu.

ParlGov eviduje 17 technokratických vlád, tedy vlád bez stranického premiéra (především 6× v Rumunsku, 4× v Bulharsku, 3× v Česku). Šest z nich je udržovacích vlád, takže nejsou hodnoceny a není nutné identifikovat

stranickou příslušnost premiéra. V případě bulharské vlády Berova 1992–1994 je nutné v ParlGov doplnit stranickou podporu vlády: BSP (1160 ParlGov) a DPS (1286 ParlGov) (dle Bergman, Ilonovski a Müller 2019).

Pravidla určování stranických vlád ve vztahu k technokratickým vládám:

(1.) jestliže je úřednická/technokratická vláda (bez stranického premiéra) současně udržovací, má udržovací status větší důležitost, a tyto vlády jsou vyloučeny z hodnocení;

(2.) jestliže je úřednická/technokratická vláda poslední vláda v daném volebním cyklu, jejíž výkon by tedy měl být ve volbách hodnocen, budeme danou vládu považovat za tu, která má být hodnocena, a budeme tedy zjišťovat, které strany ji podporovaly;

(3.) jestliže je úřednická/technokratická vláda jediná vláda v daném volebním cyklu a je tudíž jedinou vládou, jejíž výkon může být ve volbách hodnocen, budeme danou vládu považovat za tu, která má být hodnocena, a budeme tedy zjišťovat, které strany ji podporovaly.

¶6.2 Více vlád ve volebním cyklu

Druhým důležitým aspektem identifikace hodnocené vlády je skutečnost, že v průběhu volebního cyklu existovalo více (stranických) vlád. Znamená to, že je nutné určit, která z těchto více vlád má být označena jako hodnocená ve volbách. Vzhledem k tomu, že naším cílem je identifikovat vládní strany, nebudeme hodnotit změny v osobě premiéra jako změnu vlády, jestliže zůstane zachován politický půdorys předchozí vlády, a vládu tak budou tvořit stejné strany. Délka života vlád se tak automaticky prodlouží oproti striktní definici.

Po odstranění udržovacích vlád je nutné přistoupit k identifikaci konkrétní stranické vlády, která má být ve volbách hodnocena, jestliže v průběhu volebního cyklu vládlo více stranicky složených vlád. Jestliže totiž v průběhu volebního cyklu existovaly různé vlády z hlediska stranického složení, lze očekávat, že hodnoceny budou všechny tyto vlády, resp. strany, které je tvořily, s velkou pravděpodobností ale každá vláda v odlišné míře v závislosti na tom, kdy a jak dlouho vládla. Lze formulovat dva předpoklady: (1.) voliči hodnotí tu vládu, která je aktuálně v úřadu (*recency principle*); navíc vláda může využít zdroje státu ve volební kampani a efekt držitele úřadu; (2.) voliči hodnotí tu vládu, která vládla nejdéle období. Nejčistší řešení samozřejmě je, jestliže existuje jednoduchá odpověď na otázku, která vláda jde do voleb obhajovat mandát a zda nejdéle vládnoucí vláda je zároveň ta poslední. V řadě situací v postkomunistických zemích to ale tak snadné není. Připomeňme si

například slovenské volby v roce 1994, u nichž se můžeme ptát, zda byla hodnocena Mečiarova (nejdelší) vláda, nebo vláda Moravčíka (poslední)?

Proto budeme konceptualizovat hodnocenou vládu dvěma způsoby:

(1.) poslední vláda – poslední stranická vláda ve volebním cyklu (nesmí se jednat o udržovací vládu);

(2.) nejdéle sloužící vláda – nejdéle sloužící stranická vláda ve volebním cyklu.

Ke konci roku 2020 evidujeme 91 voleb, při čemž analýzu trestání vlád můžeme provést na těch případech, po nichž následují volby. Jedná se tak celkem o 80 případů. Z těchto 80 případů byla poslední a nejdelší vláda shodná ve 44 případech; v dalších 8 případech měla poslední a nejdelší vláda stejné stranické složení. V 52 případech tak bude hodnocena stejná stranická koalice. Ve 25 případech se odlišuje poslední a nejdelší vláda z hlediska stranického složení. Povětšinou dochází k odchodu jedné z vládních stran. V mnohem menším počtu případů dochází k celkové změně (SVK94; Rumunsko, Litva). Pouze ve třech případech z 80 nastala situace, že poslední politická vláda se odlišuje od vlády, která vládla alespoň 80 % volebního období. V těchto třech případech došlo ke změně v případě jedné strany v koalici: buď strana do koalice vstoupila (EST92), nebo vystoupila (SVN96 a 08). Znamená to, že klasifikace KOMBO (poslední, nebyla-li jiná 80 % období a více) je téměř vždy totožná s POSLEDNÍ.

Významným problémem bude určení organizačních změn vládních stran, kdy vládní strany mohly vstupovat do volebních koalic, slučovat se či procházet procesy štěpení. Tyto obtíže můžeme ilustrovat na příkladech Nečasových vlád. ParlGov eviduje vládu Nečas I a Nečas II, při čemž tyto vlády se liší tím, že v první byla členem strana VV a v druhé nástupnická strana LIDEM. Zde je nutná nějaká forma agregace vlád na základě určení organizační kontinuity stran dle našich výpočtů. Některé studie z těchto důvodů dokonce vylučují zvláštní případy z analýzy. Například Jastramskis, Kuokštis a Baltrukavičius (2021) uvádí, že Lotyšsko 2006 a 2010 kvůli nepřehledným změnám vyřazuje z analýzy. Zde budeme používat kritéria určená pro výpočty volatility, která jsme představili v Kapitola 3 a Příloze 3.

6.3. Konceptualizace a operacionalizace zřetelnosti odpovědnosti vlády

Poté, co se podařilo identifikovat vládu, která má být ve volbách hodnocena, je možné začít diskutovat otázku, jak konceptualizovat zřetelnost odpovědnosti vlád. Rozlišujeme při tom kontext tvorby veřejných politik (Powell

a Whitten 1993) a volební kontext (Bengtsson 2004). Oba kontexty jsou důležité, ale je zřejmé, že kontext tvorby politik bývá stabilnější, přičemž pozice vlády v politickém systému bývá často konstantní v jedné zemi, zatímco složení vlády a opozice se proměňuje. Naopak volební kontext je členitější a variabilnější, protože zřetelnost alternativ se mění s každými volbami (Hobolt, Tilley a Banducci 2013; Dassonneville a Lewis-Beck 2017).

A. Kontext tvorby veřejných politik: zřetelnost odpovědnosti (*clarity of responsibility*)

Jestliže mají mít ekonomické podmínky vliv na podporu vládních stran, musí být voliči schopní identifikovat toho, kdo je za ně odpovědný, a proto musí být zřetelně určitelná odpovědnost. Ekonomické hlasování (souvislost mezi ekonomickými podmínkami a podporou vládních stran) je tedy silnější tehdy, když lze určit, která strana má odpovědnost. Podle Powella a Whittena (1993) souvisí zřetelnost odpovědnosti vlády za ekonomiku s (1.) pozicí vlády v politickém systému; a (2.) jejím složením. Pozice se týká především struktury politického systému a postavení celostátní vlády v něm (struktura parlamentu, státu apod.) a složení vlády se týká stranického složení a většinového statusu.

Pozice vlády v politickém systému postihuje kapacitu vlády prosadit svou vůli v politickém procesu (zřetelnosti odpovědnosti), resp. pozici dalších politických aktérů, které mohou politický proces zvrátit, případně hrát vinící hry. Mezi hlavní faktory řadíme většinový status vlády (Powell a Whitten 1993; Dassonneville a Lewis-Beck 2017; Hobolt, Tilley a Banducci 2013).

Složení vlády se týká více charakteristik. Rozlišujeme to, zda je vláda jednobarevná, nebo koaliční. K tomu evidujeme počet stran v koalici, neboť z čím více stran se koalice skládá, tím by měly být ztráty vládních stran menší (Powell a Whitten 1993). Dále identifikujeme hlavní vládní stranu na základě velikosti volebního zisku na základě studií Wilkina et al. (1997), Tuckera (2001) a Andersona (2000). Druhou možností, jak identifikovat hlavní vládní stranu, je na základě stranictví premiéra. Obě tyto možnosti jsou využívány k tomu, že ekonomické hlasování je zkoumáno nejen ve vztahu ke všem vládním stranám, ale i k tomu, že je testováno ve vztahu k hlavní vládní straně, jak dokládají Debus, Stegmaier a Tosun (2014). Tito autoři například ukazují na individuálních datech z Německa, že ekonomické hlasování se týká především strany kancléře v pozitivním smyslu a strany ministra hospodářství v negativním smyslu (tamtéž).

B. volební kontext: existence jasné alternativy (*obvious alternatives*)

Existence jasné alternativy znamená, že ekonomické hlasování a trestání vlád se objeví především tehdy, když lze jasně určit hlavní (stranickou) alternativu

vůči vládě. Čím fragmentovanější je stranický systém, tím je efekt ekonomického hlasování slabší (Anderson 2000). Struktura opozice totiž ovlivňuje to, nakolik jsou vlády trestány a nakolik jsou trestány za hospodářskou situaci. Musí existovat důvěryhodný alternativní subjekt, díky němuž lze vládní strany trestat. Anderson (2000) hovoří o dostupných alternativách, Bengtson (2004) o existenci zjevné alternativy.

Základní charakteristikou volebního kontextu je efektivní počet stran, který je měřen ve vztahu k minulým volbám, a to jak poměrem mandátů v parlamentu, tak křesly ve vládě.

Příloha 7

Přehled použitých dotazníkových šetření

Dotazníková šetření nejsou ani zdaleka bezchybným nástrojem pro přesné stanovení celkové volební volatility. Jako v každém jiném dotazníkovém šetření usilujícím o reprezentativnost se zde mohou objevit všechny klasické typy chyb. První je samozřejmě výběrová neboli náhodná chyba, které se nelze vyhnout, nicméně alespoň její pravděpodobnou velikost jsme schopni vyčíslit.

Větším problémem jsou všechny typy systematických zkreslení. Údaje z dotazníkových šetření typicky nadhodnocují volební účast a způsob sběru dat s největší pravděpodobností způsobuje různá systematická zkreslení pro různé typy stran. Dalším problémem je nadhodnocování konzistence hlasování v po sobě jdoucích volbách (van der Eijk a Niemoller 1979), kdy si voliči například nepamatují, pro kterou stranu hlasovali v předchozích volbách, a mají tendenci uvádět, že šlo o stejnou stranu, kterou volili i ve volbách stávajících. Přestože existují pokusy systematická zkreslení v datech korigovat, například různými formami vážení, je potřeba se s určitou mírou chybovosti smířit.

Spíše okrajovou zmínku věnujeme na tomto místě také problematice chybějících odpovědí. Existují dvě nejčastější možnosti, jak s nimi nakládat. První možností je, že respondenty, již nevedli, kterou stranu volili v aktuálních nebo předešlých volbách, vyloučíme z analýzy. Druhou možností je, že je budeme považovat za nevoliče. To je jednak lákavé vzhledem k tomu, že volební účast je v dotazníkových šetřeních zpravidla nadhodnocena, ale zároveň je to podpořeno i některými validizačními studiemi, podle kterých respondenti, již tvrdí, že se voleb účastnili, ale následně nejsou schopni nebo ochotni uvést, kterou stranu volili, s větší pravděpodobností svoji účast nadhodnocují (častěji nepravdivě informují o své volební účasti). Z důvodů čistoty řešení používáme první možnost.

Pro všechny používané soubory používáme stejně konstruované váhy. Jejich účelem je převážit soubor tak, aby relativní četnosti hlasování v aktuálních a minulých volbách odpovídaly volebním výsledkům v daných letech. Díky tomu odpovídá agregovaná volatilita, kterou lze z dotazníkových dat vypočítat, té, která je vypočítána ze skutečných volebních výsledků. To nám umožňuje přesnější srovnání agregované a voličské volatility.

p7.1 Comparative Study of Electoral Systems (CSES)

CSES představuje program, který sdružuje výzkumníky volebního chování, již v jednotlivých národních povolebních studiích implementují stejný dotazník. To umožňuje sloučit data za jednotlivé země do integrovaného datového souboru. Používáme tzv. integrovaný soubor pro moduly 1 až 4 (CSES Integrated Module Dataset Release, December 8, 2020; doi:10.7804/cses.imd.2020-12-08). Soubor zahrnuje 22 dotazníkových šetření v námi analyzovaných postkomunistických státech. Nejvíce šetření je z Polska, Česka, Lotyšska a Slovinska. Alespoň jedněmi volbami je zastoupená každá země s výjimkou Litvy. Datový soubor pro analyzovaných 11 zemí zahrnoval 30 437 respondentů. Poté, co jsme vyloučili příliš mladé respondenty a ty, kteří neposkytli platnou odpověď na volební účast a volbu strany v aktuálních a minulých volbách, zůstalo 24 360 respondentů.

Seznam zemí (rok voleb je uveden v závorce): Bulharsko (2001), Bulharsko (2014), Česko (2002), Česko (2006), Česko (2010), Česko (2013), Estonsko (2011), Chorvatsko (2007), Maďarsko (2002), Lotyšsko (2010), Lotyšsko (2011), Lotyšsko (2014), Polsko (2001), Polsko (2005), Polsko (2007), Polsko (2011), Rumunsko (2004), Slovensko (2010), Slovensko (2016), Slovinsko (2004), Slovinsko (2008), Slovinsko (2011).

Tento soubor doplňujeme o soubor za Česko 2017. Celkem tedy používáme 23 dotazníkových šetření.

p7.2 Povolební dotazníková šetření v ČR

1992 – Ekonomická očekávání a postoje 5 (páté šetření EOP v roce 1992)

Sběr dat provedla společnost STEM. Sběr byl proveden metodou dvoustupňového kvótního výběru. V prvním kroku byly vybrány lokality podle okresu a velikosti sídla, ve druhém kroku respondenti podle věku a vzdělání. Cílovou populací bylo obyvatelstvo Československa starší 18 let. Celkem byly v průběhu června 1992 sebrány odpovědi od 2084 respondentů. Pro účely analýz byli vyloučeni respondenti ze Slovenska (980 respondentů). Proto bylo v analýzách využito 1104 respondentů.

1996 – kontinuální měsíční výzkum IVVM

Sběr dat provedl IVVM Českého statistického úřadu. Sběr byl proveden metodou kvótního výběru. Cílovou populací bylo obyvatelstvo ČR starší 15 let. Sběr dat proběhl v období od 3. 6. do 10. 6. 1996. Po odstranění respondentů mladších 18 let obsahují data 957 respondentů.

1998 – kontinuální měsíční výzkum IVVM

Sběr dat provedl IVVM České statistického úřadu. Sběr byl proveden metodou kvótního výběru. Cílovou populací bylo obyvatelstvo ČR starší 18 let. Data byla sebrána v období od 1. do 8. 7. 1998. Celkem byly sebrány odpovědi od 2035 respondentů. V Českém sociálněvědním datovém archivu Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. jsou dva datové soubory za červen. Zde používaný má registrační číslo V9821.

2002 – kontinuální měsíční výzkum CVVM

Sběr dat provedlo CVVM Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. Sběr byl proveden metodou kvótního výběru. Cílovou populací bylo obyvatelstvo ČR starší 15 let. Data byla sebrána v období od 24. 6. do 1. 7. 2002. Celkem byly sebrány odpovědi od 1043 respondentů. Pro účely analýz byli vyloučeni respondenti mladší 18 let (95 respondentů) a respondenti ve věku 18 let, kteří tvrdili, že neměli volební právo (4 respondenti). Proto bylo v analýzách využito 944 případů.

2006 – Česká volební studie 2006

Sběr dat provedlo CVVM Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. Sběr byl proveden metodou kvótního výběru. Cílovou populací bylo obyvatelstvo ČR starší 18 let. Data byla sebrána v období od 9. do 21. 6. 2006. Celkem byly sebrány odpovědi od 2002 respondentů.

2010 – Česká volební studie 2010

Sběr dat provedlo CVVM Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. Sběr byl proveden metodou kvótního výběru. Cílovou populací bylo obyvatelstvo ČR starší 18 let. Data byla sebrána v období od 31. 5. do 18. 6. 2010. Celkem byly sebrány odpovědi od 1857 respondentů.

2013 – Česká volební studie 2013

Sběr dat provedlo CVVM Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. Sběr byl proveden metodou kvótního výběru. Cílovou populací bylo obyvatelstvo ČR starší 18 let. Data byla sebrána v období od 28. 10. do 11. 11. 2013. Celkem byly sebrány odpovědi od 1653 respondentů.

2017 – Česká volební studie 2017

Sběr dat provedlo CVVM Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. Sběr byl proveden metodou kvótního výběru. Cílovou populací bylo obyvatelstvo ČR starší 18 let. Data byla sebrána v období od 23. 10. do 12. 11. 2017. Celkem byly sebrány odpovědi od 1559 respondentů.

2021 – Česká volební studie 2021

Sběr dat provedlo CVVM Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. Sběr byl proveden metodou kvótního výběru. Cílovou populací bylo obyvatelstvo ČR starší 18 let. Data byla sebrána v období od 11. 10. do 23. 11. 2021. Celkem byly sebrány odpovědi od 1490 respondentů.

p7.3 České panelové šetření domácností

České panelové šetření domácností je pravděpodobnostní výběrové dotazníkové šetření organizované Sociologickým ústavem AV ČR, v. v. i., CERGE-EI a Fakultou sociálních studií Masarykovy univerzity. Sběr byl realizovaný agenturami MEDIAN, s. r. o., a STEM/MARK, a. s.

Jednotkou výběru je domácnost definovaná v souladu s metodikou Českého statistického úřadu. Výběr vzorku je náhodný stratifikovaný jednostupňový skupinkový výběr. Strata jsou kraje kombinované s velikostí obce. V geografickém okolí první vybrané adresy bylo vybráno 16 dalších adres. Celkem bylo v první vlně vybráno 13 269 adres. Návratnost výzkumu v první vlně byla 42,1 %. Druhé a třetí vlny se zúčastnilo 79,5 %, respektive 84,7 % domácností z předchozí vlny. Pro naši analýzu využíváme první tři standardní vlny šetření a povolební vlnu. V povolební vlně byly osloveny všechny domácnosti s telefonním nebo e-mailovým kontaktem. Celkem bylo osloveno 1705 domácností telefonicky a 101 online s návratností 68 %, respektive 40 % (návratností v tomto případě rozumíme alespoň jeden získaný rozhovor v rámci domácnosti).

Způsob sběru dat byl vzhledem k rozsáhlosti výzkumu značně komplexní. Ve standardních vlnách byla část otázek vyplněna s tazatelem pomocí tabletu (CAPI) a poté každý člen domácnosti vyplňoval papírový dotazník (PAPI). Pro zvýšení návratnosti bylo umožněno vyplnit dotazník také online (CAWI). Pro naše analýzy využíváme zejména otázky, na které odpovídali všichni dospělí členové domácnosti v rámci papírového dotazníku (nebo online). Povolební vlna dotazování probíhala jako jediná pomocí telefonického a online dotazování. Na dotazník odpovídali všichni dospělí členové domácnosti.

Příloha 8

Přechody voličů mezi stranami v Česku v letech 1992 až 2021

Tabulky voličských přechodů obsahují údaje v absolutních počtech. Na jejich základě si každý může spočítat řádková, sloupcová či celková procenta.

P8.1 Volby 1992

Volená strana 1990	Volená strana 1992									
	CSSD	HSD-SMS	KDU-CSL	KSCM	LSU	ODA	ODS	SPR-RSC	jiná	nevolič
HSD-SMS	9	32	2	8	11	6	5	4	19	0
KDU-CSL	1	1	43	0	3	3	9	0	7	14
KSCM	6	3	0	101	4	0	3	0	6	5
nevolič	1	2	1	3	2	1	7	0	9	5
OF	17	9	5	4	8	35	205	22	79	85
jiná	21	2	3	6	29	8	26	23	21	29

P8.2 Volby 1996

Volená strana 1992	Volená strana 1996									
	CSSD	DEU	KDU-CSL	KSCM	ODA	ODS	SD-LSNS	SPR-RSC	jiná	nevolič
CSSD	26	0	1	0	1	3	3	0	0	0
HSD-SMS	10	0	5	0	0	10	0	0	2	0
KDU-CSL	2	2	26	0	1	2	0	0	0	4
KSCM	8	3	1	47	0	0	0	0	5	10
LSU	16	0	0	3	4	4	0	0	6	0
nevolič	6	1	1	1	3	16	1	2	5	68
ODA	2	0	1	0	8	10	0	0	0	13
ODS	13	7	5	0	9	88	0	0	4	38
jiná	8	0	0	0	6	10	5	5	0	0

Volená strana 1992	Volená strana 1996									
	CSSD	DEU	KDU-CSL	KSCM	ODA	ODS	SD-LSNS	SPR-RSC	jiná	nevolič
SPR-RSC	10	0	0	0	0	0	0	1	5	0

P8.3 Volby 1998

Volená strana 1996	Volená strana 1998							
	CSSD	DEU	KDU-CSL	KSCM	ODS	US	jiná	nevolič
CSSD	234	1	12	13	14	10	18	60
DEU	13	8	0	0	2	4	3	8
KDU-CSL	10	0	77	1	4	6	3	11
KSCM	12	0	0	111	0	0	6	12
nevolič	51	4	11	9	53	28	18	249
ODA	13	1	4	2	27	15	4	21
ODS	41	3	10	1	245	45	12	49
jiná	28	1	0	5	10	2	17	21
SPR-RSC	26	1	1	4	2	3	41	31
SD-LSNS	0	0	4	0	10	4	7	0

P8.4 Volby 2002

Volená strana 1998	Volená strana 2002						
	CSSD	Koalice	KSCM	ODS	SN	jiná	nevolič
CSSD	100	4	20	5	2	2	40
Koalice	10	46	0	8	5	4	19
KSCM	0	0	50	0	0	1	8
nevolič	6	2	4	4	1	2	169
ODS	8	5	2	85	1	2	47
jiná	3	0	3	0	4	16	15
DEU	0	3	0	0	0	4	0

P8.5 Volby 2006

Volená strana 2002	Volená strana 2006							
	CSSD	KDU-CSL	KSCM	ODS	SN	SZ	jiná	nevolič
CSSD	230	2	7	23	2	8	6	42
Koalice	17	68	0	29	7	3	5	21
KSCM	29	1	131	5	0	3	4	23
nevolič	79	8	8	101	6	37	16	512
ODS	5	1	0	228	1	4	4	17
jiná	21	5	6	26	3	14	5	23
SN	0	0	0	4	6	6	6	9

P8.6 2010

Volená strana 2006	Volená strana 2010						
	CSSD	KSCM	ODS	TOP 09	VV	jiná	nevolič
CSSD	178	5	3	16	11	48	81
KDU-CSL	3	0	4	18	5	43	4
KSCM	7	98	2	5	2	3	18
nevolič	23	10	23	40	33	41	412
ODS	9	2	165	78	40	22	58
jiná	2	2	9	5	7	15	23
SZ	4	0	1	10	14	21	16

P8.7 Volby 2013

Volená strana 2010	Volená strana 2013								
	ANO	CSSD	KDU-CSL	KSCM	ODS	TOP 09	UPD	jiná	nevolič
CSSD	22	113	2	11	0	2	6	7	40
KSCM	1	2	0	86	0	0	2	1	12
nevolič	31	28	7	10	4	7	15	26	420
ODS	33	0	0	0	61	29	3	10	50
jiná	19	23	38	20	0	2	10	33	27
TOP 09	33	0	7	0	2	62	7	16	24
VV	26	12	5	1	1	4	16	16	20

P8.8 Volby 2017

Volená strana 2013	Volená strana 2017										
	ANO	CSSD	KDU-CSL	KSCM	ODS	Pi	SPD	STAN	TOP 09	jiná	nevolič
ANO	115	0	0	0	3	8	8	1	3	3	12
CSSD	47	52	3	1	4	6	6	3	1	3	41
KDU-CSL	1	0	35	0	2	2	2	3	0	2	8
KSCM	10	2	0	61	0	2	7	5	0	7	29
nevolič	44	7	3	2	16	44	23	9	6	4	403
ODS	4	0	0	0	41	2	3	2	1	0	10
jiná	14	0	3	1	11	16	7	12	3	25	5
TOP 09	10	0	4	0	18	7	0	8	31	2	18
UPD	4	0	0	0	0	3	35	0	0	0	15

P8.9 Volby 2021

Volená strana 2017	Volená strana 2021					
	ANO	PirSTAN	SPD	SPOLU	jiná	nevolič
ANO	181	1	6	14	16	28
CSSD	10	2	4	2	35	7
KSCM	11	0	1	3	38	11
nevolič	27	41	11	45	30	379
jiná	1	6	5	13	18	9
PirSTAN	5	70	2	26	12	18
SPD	4	7	56	0	16	6
SPOLU	3	12	1	146	12	12

Literatura

- Abou-Chadi, T., Kayser, M. A. 2017. It's Not Easy Being Green: Why Voters Punish Parties for Environmental Policies during Economic Downturns. *Electoral Studies* 45 (February): 201–207. doi:10.1016/j.electstud.2016.10.009.
- Alvarez, R. M., Kiewiet, D. R., Núñez, L. 2018. A Taxonomy of Protest Voting. *Annual Review of Political Science* 21 (1): 135–154. doi:10.1146/annurev-polisci-050517-120425.
- Amorim N. O., Strøm K. 2006. Breaking the Parliamentary Chain of Delegation: Presidents and Non-Partisan Cabinet Members in European Democracies. *British Journal of Political Science* 36 (4): 619–643. doi:10.1017/S0007123406000330.
- Anderson, Ch. J. 2000. Economic Voting and Political Context: A Comparative Perspective. *Electoral Studies* 19 (2–3): 151–170. doi:10.1016/S0261-3794(99)00045-1.
- Andress, H.-J., Golsch K., Schmidt, A. W. 2015. *Applied Panel Data Analysis for Economic and Social Surveys*. Berlin: Springer Berlin.
- Andrews, J. T., Bairett, R. L. 2014. Institutions and the Stabilization of Party Systems in the New Democracies of Central and Eastern Europe. *Electoral Studies* 33 (March): 307–321. doi:10.1016/j.electstud.2013.06.002.
- Armingeon, K., Careja, R. 2008. Institutional Change and Stability in Postcommunist Countries, 1990–2002. *European Journal of Political Research* 47 (4): 436–466. doi:10.1111/j.1475-6765.2008.00772.x.
- Arter, D. 2012. Analysing „Successor Parties“: The Case of the True Finns. *West European Politics* 35 (4): 803–825. doi:10.1080/01402382.2012.682346.
- Arter, D. 2016. When New Party X Has the “X Factor”: On Resilient Entrepreneurial Parties. *Party Politics* 22 (1): 15–26. doi:10.1177/1354068813509523.

- Bågenholm, A. 2013a. The Electoral Fate and Policy Impact of “Anti-Corruption Parties” in Central and Eastern Europe. *Human Affairs* 23 (2): 174–195. doi:10.2478/s13374-013-0118-4.
- Bågenholm, A. 2013b. Throwing the Rascals Out? The Electoral Effects of Corruption Allegations and Corruption Scandals in Europe 1981–2011. *Crime, Law and Social Change* 60 (5): 595–609. doi:10.1007/s10611-013-9482-6.
- Bågenholm, A., Charron, N. 2014. Do Politics in Europe Benefit from Politicising Corruption? *West European Politics* 37 (5): 903–931. doi:10.1080/01402382.2014.909164.
- Bakke, E., Sitter, N. 2015. Where Do Parties Go When They Die? The Fate of Failed Parties in the Czech Republic, Slovakia and Hungary 1992–2013. *East European Politics* 31 (1): 1–22. doi:10.1080/21599165.2014.959661.
- Baldini, G., Pappalardo, A. 2009. *Elections, Electoral Systems and Volatile Voters*. London: Palgrave Macmillan. Dostupné též z: <http://link.springer.com/book/10.1057/9780230584389>.
- Barnea, S., Rahat, G. 2011. “Out with the Old, in with the New”: What Constitutes a New Party? *Party Politics* 17 (3): 303–320. doi:10.1177/1354068810369148.
- Bartle, J., Bellucci, P., eds. 2008. *Political Parties and Partisanship: Social Identity and Individual Attitudes*. London, New York: Routledge.
- Bartolini, S. 1999. Collusion, Competition and Democracy: Part I. *Journal of Theoretical Politics* 11 (4): 435–470. doi:10.1177/0951692899011004001.
- Bartolini, S., Mair, P. 1990. *Identity, Competition and Electoral Availability: The Stabilisation of European Electorates, 1885–1985*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bašná, K. 2018. Three Generations of Methods for Measuring Corruption in Europe. *Naše společnost* 1 (16): 9–34. doi:10.13060/1214438X.2018.1.16.418.
- Bengtsson, A. 2004. Economic Voting: The Effect of Political Context, Volatility and Turnout on Voters’ Assignment of Responsibility. *European Journal of Political Research* 43 (5): 749–767. doi:10.1111/j.0304-4130.2004.00173.x.
- Berelson, B. R., Lazarsfeld, P. F., McPhee, W. N. 1954. *Voting: A Study of Opinion Formation in a Presidential Campaign*. Chicago, IL: University of Chicago Press. Dostupné též z: <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/V/bo3616092.html>.
- Bergman, T., Ersson, S., Hellström, J. 2015. Government Formation and Breakdown in Western and Central Eastern Europe. *Comparative European Politics* 13 (3): 345–375. doi:10.1057/cep.2013.27.

- Bergman, T., Ilonzski, G., Müller, W. C., eds. 2019. *Coalition Governance in Central Eastern Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Bernauer, J., Bochsler, D. 2011. Electoral Entry and Success of Ethnic Minority Parties in Central and Eastern Europe: A Hierarchical Selection Model. *Electoral Studies* 30 (4): 738–755. doi:10.1016/j.electstud.2011.07.001.
- Bielasiak, J., Hulsey, J. W. 2013. Party System Determinants of Electoral Reform in Post-Communist States. *Communist and Post-Communist Studies* 46 (1): 1–12. doi:10.1016/j.postcomstud.2012.12.001.
- van Biezen, I. 2003. *Political Parties in New Democracies: Party Organization in Southern and East-Central Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- van Biezen, I., Poguntke, T. 2014. The Decline of Membership-Based Politics. *Party Politics* 20 (2): 205–216. doi:10.1177/1354068813519969.
- van Biezen, I., Rashkova, E. R. 2014. Deterring New Party Entry? The Impact of State Regulation on the Permeability of Party Systems. *Party Politics* 20 (6): 890–903. doi:10.1177/1354068812458616.
- Bilinski, A. 2015. Cultural Legacies and Electoral Performance of Ethnic Minority Parties in Post-Communist Europe. *Nations and Nationalism* 21 (4): 721–740. doi:10.1111/nana.12143.
- Birch, S. 2003. *Electoral Systems and Political Transformation in Post-Communist Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Birch, S., Dennison, J. 2019. How Protest Voters Choose. *Party Politics* 25 (2): 110–125. doi:10.1177/1354068817698857.
- Birnir, J. K. 2004. Stabilizing Party Systems and Excluding Segments of Society?: The Effects of Formation Costs on New Party Foundation in Latin America. *Studies in Comparative International Development* 39 (3): 3–27. doi:10.1007/BF02686280.
- Birnir, J. K. 2005. Public Venture Capital and Party Institutionalization. *Comparative Political Studies* 38 (8): 915–938. doi:10.1177/0010414005275429.
- Bischoff, C. S. 2013. Electorally Unstable by Supply or Demand? An Examination of the Causes of Electoral Volatility in Advanced Industrial Democracies. *Public Choice* 156 (3–4): 537–561. doi:10.1007/s11127-011-9910-z.
- Blair, G. et al. 2022. Estimatr: Fast Estimators for Design-Based Inference. *Cran.r Project* [online]. Dostupné z: <https://CRAN.R-project.org/package=estimatr>.
- Bochsler, D. 2011. It Is Not How Many Votes You Get, but Also Where You Get Them. Territorial Determinants and Institutional Hurdles for the

- Success of Ethnic Minority Parties in Post-Communist Countries. *Acta Politica* 46 (3): 217–238. doi:10.1057/ap.2010.26.
- Bochsler, D., Szöcsik, E. 2013. Building Inter-Ethnic Bridges or Promoting Ethno-Territorial Demarcation Lines? Hungarian Minority Parties in Competition. *Nationalities Papers* 41 (5): 761–779. doi:10.1080/00905992.2013.801411.
- Bolleyer, N. 2013. *New Parties in Old Party Systems: Persistence and Decline in Seventeen Democracies*. Comparative Politics. Oxford: Oxford University Press.
- Bolleyer, N., Bytzek, E. 2017. New Party Performance after Breakthrough: Party Origin, Building and Leadership. *Party Politics* 23 (6): 772–782. doi:10.1177/1354068815626604.
- Bormann, N.-Ch., Golder, M. 2013. Democratic Electoral Systems around the World, 1946–2011. *Electoral Studies* 32 (2): 360–369. doi:10.1016/j.electstud.2013.01.005.
- Brunclík, M. 2020. *Úřednické kabinety v Evropě*. Brno: Books and Pipes.
- Brunclík, M., Kubát, M. 2017. *Kdo vládne Česku? Poloprezidentský režim, přímá volba a pravidla hry*. Brno: Barrister & Principal Publishing.
- Budge, I., Keman, H. 1990. *Parties and Democracy: Coalition Formation and Government Functioning in Twenty States*. Oxford ; New York: Oxford University Press.
- Butler, D., Stokes, D. 1971. *Political Change in Britain. Forces Shaping Electoral Choice*. London: Palgrave Macmillan.
- Campbell, A. et al. 1960. *The American Voter*. New York: John Wiley and Sons.
- Carlin, R. E., Love, G. J., Martínez-Gallardo, C. 2015. Security, Clarity of Responsibility and Presidential Approval. *Comparative Political Studies* 48 (4): 438–463. doi:10.1177/0010414014554693.
- Carreras, M. 2012. The Rise of Outsiders in Latin America, 1980–2010: An Institutional Perspective. *Comparative Political Studies* 45 (12): 1451–1482. doi:10.1177/0010414012445753.
- Casal Bértoa, F. 2017. It's Been Mostly About Money! A Multi-Method Research Approach to the Sources of Institutionalization. *Sociological Methods & Research* 46 (4): 683–714. doi:10.1177/0049124115588998.
- Casal Bértoa, F., van Biezen, I., eds. 2019. *The Regulation of Post-Communist Party Politics*. London: Taylor & Francis Group.
- Casal Bértoa, F., Deegan-Krause, K., Haughton, T. 2017. The Volatility of Volatility: Measuring Change in Party Vote Shares. *Electoral Studies* 50 (December): 142–156. doi:10.1016/j.electstud.2017.09.007.

- Casal Bértoa, F., Rama, J. 2022. Paying for Appeasement: On the Moderating Role of Public Subsidies in East Central European Party Politics. *Party Politics* 28 (4): 611–624. doi:10.1177/13540688211015933.
- Casal Bértoa, F., Spirova, M. 2019. Parties between Thresholds: State Subsidies and Party Behaviour in Post-Communist Democracies. *Party Politics* 25 (2): 233–244. doi:10.1177/1354068817710221.
- Casas Zamora, K. 2005. *Paying for Democracy: Political Finance and State Funding for Parties*. Colchester: ECPR.
- Clark, W. R., Golder, M., Nadenichek Golder, S. 2013. *Principles of Comparative Politics*. 2. vydání. Washington, D. C.: CQ Press.
- Colin Cameron, A., Miller, D. L. 2015. A Practitioner's Guide to Cluster-Robust Inference. *Journal of Human Resources* 50 (2): 317–372. doi:10.3368/jhr.50.2.317.
- Coman, E. E 2012. Legislative Behavior in Romania: The Effect of the 2008 Romanian Electoral Reform. *Legislative Studies Quarterly* 37 (2): 199–224. doi:https://doi.org/10.1111/j.1939-9162.2012.00043.x.
- The Comparative Study of Electoral Systems (CSES). CSES Integrated Module Dataset (IMD). Updated on 8 December 2020. <https://ces.org/data-download/cses-integrated-module-dataset-imd/>.
- Conrad, C. R., Golder, S. N. 2010. Measuring Government Duration and Stability in Central Eastern European Democracies. *European Journal of Political Research* 49 (1): 119–150. doi:10.1111/j.1475-6765.2009.01888.x.
- Converse, P. E. 1969. Of Time and Partisan Stability. *Comparative Political Studies* 2 (2): 139–171. doi:10.1177/001041406900200201.
- Cox, G. W. 1997. *Making Votes Count: Strategic Coordination in the World's Electoral Systems*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Crabtree, Ch., Golder, M. 2017. Party System Volatility in Post-Communist Europe. *British Journal of Political Science* 47 (1): 229–234. doi:10.1017/S0007123415000344.
- Crewe, I., Denver, D. T., eds. 1985. *Electoral Change in Western Democracies: Patterns and Sources of Electoral Volatility*. New York: St. Martin's Press.
- Crow, G., Rees, T. 1999. "Winners" and "Losers" in Social Transformations. *Sociological Research Online* 4 (1): 83–13. doi:10.5153/sro.215.
- Dandoy, R., Schakel, A. H., eds. 2013. *Regional and National Elections in Western Europe: Territoriality of the Vote in Thirteen Countries*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Dassonneville, R., Hooghe, M. 2017a. The Noise of the Vote Recall Question: The Validity of the Vote Recall Question in Panel Studies in Belgium,

- Germany and the Netherlands. *International Journal of Public Opinion Research* 29 (2): 316–338. doi:10.1093/ijpor/edv051.
- Dassonneville, R., Hooghe, M. 2017b. Economic Indicators and Electoral Volatility: Economic Effects on Electoral Volatility in Western Europe, 1950–2013. *Comparative European Politics* 15 (6): 919–943. doi:10.1057/cep.2015.3.
- Dassonneville, R., Lewis-Beck, M. S. 2017. Rules, Institutions and the Economic Vote: Clarifying Clarity of Responsibility. *West European Politics* 40 (3): 534–559. doi:10.1080/01402382.2016.1266186.
- Debus, M., Stegmaier, M., Tosun, J. 2014. Economic Voting under Coalition Governments: Evidence from Germany. *Political Science Research and Methods* 2 (1): 49–67. doi:10.1017/psrm.2013.16.
- Döring, H. 2016. Mapping Established Democracies: Integrated Data on Parties, Elections and Cabinets. *Electoral Studies* 44 (December): 535–543. doi:10.1016/j.electstud.2016.07.002.
- Döring, H., Regel, S. 2019. Party Facts: A Database of Political Parties Worldwide. *Party Politics* 25 (2): 97–109. doi:10.1177/1354068818820671.
- Downs, A. 1957. *An Economic Theory of Democracy*. Boston: Addison Wesley.
- Duch, R. M., Falcó-Gimeno, A. 2022. Collective Decision-Making and the Economic Vote. *Comparative Political Studies* 55 (5): 757–788. doi:10.1177/00104140211036045.
- Duch, R. M., Stevenson, R. 2008. *The Economic Vote: How Political and Economic Institutions Condition Election Results*. New York: Cambridge University Press.
- Duverger, M. 1954. *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State*. London: Methuen.
- Elgie, R. 1999. The Politics of Semi-Presidentialism. In *Semi-Presidentialism in Europe*, ed. R. Elgie, 1–20. Oxford: Oxford University Press.
- Emanuele, V., Chiaramonte, A. 2018. A Growing Impact of New Parties: Myth or Reality? Party System Innovation in Western Europe after 1945. *Party Politics* 24 (5): 475–487. doi:10.1177/1354068816678887.
- Emanuele, V., Chiaramonte, A., Soare, S. 2020. Does the Iron Curtain Still Exist? The Convergence in Electoral Volatility between Eastern and Western Europe. *Government and Opposition* 55 (2): 308–326. doi:10.1017/gov.2018.25.
- Emanuele, V., Sikk, A. 2021. Party Crashers? Modeling Genuinely New Party Development Paths in Western Europe. *Party Politics* 27 (5): 883–895. doi:10.1177/1354068820911355.

- Engler, S. 2016. Corruption and Electoral Support for New Political Parties in Central and Eastern Europe. *West European Politics* 39 (2): 278–304. doi:10.1080/01402382.2015.1084127.
- Epperly, B. 2011. Institutions and Legacies: Electoral Volatility in the Postcommunist World. *Comparative Political Studies* 44 (7): 829–853. doi:10.1177/0010414011401226.
- Evans, G., Whitefield, S. 2000. Explaining the Formation of Electoral Cleavages in Post-Communist Democracies. In *Elections in Central and Eastern Europe: The First Wave*, ed. Klingemann, H.-D., Mochmann, E. a Newton, K., 36–70. Berlin: Sigma.
- Farrell, D. M. 2011. *Electoral Systems: A Comparative Introduction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Fidrmuc, J. 2000. Economics of Voting in Post-Communist Countries. *Electoral Studies* 19 (2–3): 199–217. doi:10.1016/S0261-3794(99)00048-7.
- Fieldhouse, E. et al. 2019. *Electoral Shocks: The Volatile Voter in a Turbulent World*. Oxford: Oxford University Press. Dostupné též z: <https://oxford.universitypressscholarship.com/10.1093/oso/9780198800583.001.0001/oso-9780198800583>.
- Filippov, M. G., Ordeshook, P. C., Shvetsova, O. V. 1999. Party Fragmentation and Presidential Elections in Post-Communist Democracies. *Constitutional Political Economy* 10 (1): 3–26. doi:10.1023/A:1009065130231.
- Fiorina, M. P. 1981. *Retrospective Voting in American National Elections*. New Haven: Yale University Press.
- Gallagher, M. 1991. Proportionality, Disproportionality and Electoral Systems. *Electoral Studies* 10 (1): 33–51. doi:10.1016/0261-3794(91)90004-C.
- Gallagher, M., Mitchell, P., eds. 2005. *The Politics of Electoral Systems*. Oxford: Oxford University Press.
- Garzia, D. 2014. *Personalization of Politics and Electoral Change*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Garzia, D., de Angelis, A. 2016. Partisanship, Leader Evaluations and the Vote: Disentangling the New Iron Triangle in Electoral Research. *Comparative European Politics* 14 (5): 604–625. doi:10.1057/cep.2014.36.
- Geers, S., Strömbäck, J. 2019. Patterns of Intra-Election Volatility: The Impact of Political Knowledge. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties* 29 (3): 361–380. doi:10.1080/17457289.2018.1531010.

- Golder, M. 2003. Explaining Variation In The Success Of Extreme Right Parties In Western Europe. *Comparative Political Studies* 36 (4): 432–466. doi:10.1177/0010414003251176.
- Golder, S. N. et al. 2017. *Multi-Level Electoral Politics: Beyond the Second-Order Election Model*. Oxford: Oxford University Press.
- Grotz, F., Weber, T. 2016. New Parties, Information Uncertainty, and Government Formation: Evidence from Central and Eastern Europe. *European Political Science Review* 8 (3): 449–472. doi:10.1017/S1755773915000120.
- Gschwend, T., Meffert, M. F. 2017. Strategic Voting. In *The SAGE Handbook of Electoral Behaviour*, ed. K. Arzheimer, J. Evans a M. Lewis-Beck, 339–366. London: SAGE.
- Hale, H. E. 2008. *The Foundations of Ethnic Politics: Separatism of States and Nations in Eurasia and the World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hanley, S. 2011. Dynamics of New Party Formation in the Czech Republic 1996–2010: Looking for the Origins of a Political Earthquake. *Czech Sociological Review* 47 (1): 115–136. doi:10.13060/00380288.2011.47.1.06.
- Harmel, R. 1985. On the Study of New Parties. *International Political Science Review* 6 (4): 403–418. doi:10.1177/019251218500600403.
- Harmel, R., Robertson, J. D. 1985. Formation and Success of New Parties: A Cross-National Analysis. *International Political Science Review* 6 (4): 501–523. doi:10.1177/019251218500600408.
- Houghton, T., Deegan-Krause, K. 2015. Hurricane Season: Systems of Instability in Central and East European Party Politics. *East European Politics and Societies* 29 (1): 61–80. doi:10.1177/0888325414566072.
- Houghton, T., Deegan-Krause, K. 2020. *The New Party Challenge: Changing Cycles of Party Birth and Death in Central Europe and Beyond*. New York: Oxford University Press.
- Heller, W. B. 2007. Divided Politics: Bicameralism, Parties and Policy in Democratic Legislatures. *Annual Review of Political Science* 10 (1): 245–269. doi:10.1146/annurev.polisci.10.071105.112758.
- Hellwig, T. T. 2001. Interdependence, Government Constraints and Economic Voting. *The Journal of Politics* 63 (4): 1141–1162. doi:10.1111/0022-3816.00104.
- Henjak, A., Toka, G. 2007. Party Systems and Voting Behaviour in the Visegrad Countries 15 Years After the Transition. In *Visegrad Votes: Parliamentary Elections 2005–2006*, ed. P. Šaradin a E. Bradová, 210–244. Dostupné z: <https://www.bib.irb.hr/353104>.

- Hernández, E., Kriesi, H. 2016. The Electoral Consequences of the Financial and Economic Crisis in Europe. *European Journal of Political Research* 55 (2): 203–224. doi:10.1111/1475-6765.12122.
- Hix, S., Marsh, M. 2007. Punishment or Protest? Understanding European Parliament Elections. *The Journal of Politics* 69 (2): 495–510. doi:10.1111/j.1468-2508.2007.00546.x.
- Hloušek, V., Kopeček, L., Vodová, P. 2020. *The Rise of Entrepreneurial Parties in European Politics*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Hobolt, S., Tilley, J., Banducci, S. 2013. Clarity of Responsibility: How Government Cohesion Conditions Performance Voting. *European Journal of Political Research* 52 (2): 164–187. doi:10.1111/j.1475-6765.2012.02072.x.
- Hug, S. 2000. Studying the Electoral Success of New Political Parties: A Methodological Note. *Party Politics* 6 (2): 187–197. doi:10.1177/1354068800006002004.
- Hug, S. 2001. *Altering Party Systems: Strategic Behavior and the Emergence of New Political Parties in Western Democracies*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Chabova, K. 2017. Measuring Corruption in Europe: Public Opinion Surveys and Composite Indices. *Quality & Quantity* 51 (4): 1877–1900. doi:10.1007/s11135-016-0372-8.
- Chandra, K. 2011. What Is an Ethnic Party? *Party Politics* 17 (2): 151–169. doi:10.1177/1354068810391153.
- Charron, N., Bågenholm, A. 2016. Ideology, Party Systems and Corruption Voting in European Democracies. *Electoral Studies* 41 (March): 35–49. doi:10.1016/j.electstud.2015.11.022.
- Charvát, J. 2016. Temptation of the “Powerful”: The Politics of Electoral Reform in Central Europe in Post-Transitional Period. *Slovak Journal of Political Sciences* 16 (4): 353–368. doi:10.1515/sjps-2016-0017.
- Cheibub, J. A., Gandhi, J., Vreeland, J. R. 2010. Democracy and Dictatorship Revisited. *Public Choice* 143 (1–2): 67–101. doi:10.1007/s11127-009-9491-2.
- Chiamonte, A., Emanuele, V. 2017. Party System Volatility, Regeneration and De-Institutionalization in Western Europe (1945–2015). *Party Politics* 23 (4): 376–388. doi:10.1177/1354068815601330.
- Chiru, M., Popescu, M., Székely, I. G. 2021. Political Opportunity Structures and the Parliamentary Entry of Splinter, Merger and Genuinely New Parties. *Politics* 41 (3): 316–333. doi:10.1177/0263395720943432.

- Chytilék, R., Šedo, J. 2007. How the Tailor of Marrakesh Suit Has Been Altered: Advantage Ratio as a Tool in Post-Communist Electoral Reforms Research. *European Electoral Studies* 2 (1): 30–62.
- Ibenskas, R. 2016. Understanding Pre-Electoral Coalitions in Central and Eastern Europe. *British Journal of Political Science* 46 (4): 743–761. doi:10.1017/S0007123414000544.
- Ibenskas, R., Sikk, A. 2017. Patterns of Party Change in Central and Eastern Europe, 1990–2015. *Party Politics* 23 (1): 43–54. doi:10.1177/1354068816655571.
- Ishiyama, J., Stewart, B. 2021. Organization and the Structure of Opportunities: Understanding the Success of Ethnic Parties in Postcommunist Europe. *Party Politics* 27 (1): 69–80. doi:10.1177/1354068819864089.
- Jastramskis, M., Kuokštis, V., Baltrukevičius, M. 2021. Retrospective Voting in Central and Eastern Europe: Hyper-Accountability, Corruption or Socio-Economic Inequality? *Party Politics* 27 (4): 667–679. doi:10.1177/1354068819880320.
- Kapidžić, D., Komar, O. 2022. Segmental Volatility in Ethnically Divided Societies: (Re)Assessing Party System Stability in Southeast Europe. *Nationalities Papers* 50 (3): 535–553. doi:10.1017/nps.2021.9.
- Karvonen, L. 2010. *The Personalisation of Politics: A Study of Parliamentary Democracies*. Colchester: ECPR Press.
- Key, V. O. 1966. *The Responsible Electorate: Rationality in Presidential Voting 1936–1960*. Cambridge: Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/harvard.9780674497764>.
- Kitschelt, H. 1989. *The Logics of Party Formation: Ecological Politics in Belgium and West Germany*. Ithaca: Cornell University Press.
- Kitschelt, H., McGann, A. J. 1995. *The Radical Right in Western Europe: A Comparative Analysis*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Klašnja, M., Tucker, J. A., Deegan-Krause, K. 2016. Pocketbook vs. Sociotropic Corruption Voting. *British Journal of Political Science* 46 (1): 67–94. doi:10.1017/S0007123414000088.
- Koev, D. 2022. Ethnic Minority Party Formation and Success in Europe. *East European Politics* 38 (1): 83–100. doi:10.1080/21599165.2021.1895116.
- Kopeček, L. 2006. *Demokracie, diktatury a politické stranictví na Slovensku*. Brno: Centrum pro Studium Demokracie a Kultury.
- Kopeček, L. et al. 2018. *Já platím, já rozhoduji!: Političtí podnikatelé a jejich strany*. Brno: Masarykova univerzita – B & P Publishing.

- Kostadinova, T. 2002. Do Mixed Electoral Systems Matter?: A Cross-National Analysis of Their Effects in Eastern Europe. *Electoral Studies* 21 (1): 23–34. doi:10.1016/S0261-3794(00)00032-9.
- Kostadinova, T. 2006. Party Strategies and Voter Behavior in the East European Mixed Election Systems. *Party Politics* 12 (1): 121–143. doi:10.1177/1354068806059347.
- Kreuzer, M., Pettai, V. 2003. Patterns of Political Instability: Affiliation Patterns of Politicians and Voters in Post-Communist Estonia, Latvia and Lithuania. *Studies in Comparative International Development* 38 (2): 76–98. doi:10.1007/BF02686269.
- Kuhn, U. 2009. Stability and Change in Party Preference. *Swiss Political Science Review* 15 (3): 463–494. doi:10.1002/j.1662-6370.2009.tb00142.x.
- Laakso, M., Taagepera, R. 1979. “Effective” Number of Parties: A Measure with Application to West Europe. *Comparative Political Studies* 12 (1): 3–27. doi:10.1177/001041407901200101.
- Lane, J.-E., Ersson, S. 1997. Parties and Voters: What Creates the Ties? *Scandinavian Political Studies* 20 (2): 179–196. doi:10.1111/j.1467-9477.1997.tb00191.x.
- Lane, J.-E., Ersson, S. 2007. Party System Instability in Europe: Persistent Differences in Volatility between West and East? *Democratization* 14 (1): 92–110. doi:10.1080/13510340601024322.
- Lazarsfeld, P. F., Berelson, B., Gaudet, H. 1944. *The People’s Choice: How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign*. New York: Columbia University Press.
- Lewis-Beck, M. S. 1988. *Economics and Elections: The Major Western Democracies*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Lewis-Beck, M. S., Stegmaier, M. 2008. The Economic Vote in Transitional Democracies. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties* 18 (3): 303–323. doi:10.1080/17457280802227710.
- Lewis-Beck, M. S., Stegmaier, M. 2013. The VP-Function Revisited: A Survey of the Literature on Vote and Popularity Functions after over 40 Years. *Public Choice* 157 (3–4): 367–385. doi:10.1007/s11127-013-0086-6.
- Lewis-Beck, M. S., Stegmaier, M. 2019. Economic Voting. In *The Oxford Handbook of Public Choice, Volume 1*, ed. R. D. Congleton, B. Grofman a S. Voigt, 246–265. Oxford: Oxford University Press. doi:10.1093/oxfordhb/9780190469733.013.12.
- Lijphart, A. 1994. *Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945–1990*. Oxford : Oxford University Press.

- Linek, L. 2014. Čistá a celková volební volatilita v Česku v letech 1990–2013: Stejný koncept, odlišná měření a podobné závěry?. *Acta Politologica* 6 (1): 24–38.
- Linek, L., Gyárfášová, O. 2020. The Role of Incumbency, Ethnicity and New Parties in Electoral Volatility in Slovakia. *Politologický časopis – Czech Journal of Political Science* 27 (3): 303–322. doi:10.5817/PC2020-3-303.
- Linek, L., Lyons, P. 2013. *Dočasná stabilita? Volební podpora politických stran v České republice v letech 1990–2010*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON) a Sociologický ústav AV ČR.
- Linek, L., Škvrňák, M. 2022. Beyond the Second-Order National Elections Model: Incumbency Effects in Regional Elections in the Czech Republic. *Regional & Federal Studies* (September): 1–25. doi:10.1080/13597566.2022.2116427.
- Lipcean, S. 2022. Direct Public Funding of Political Parties: Between Proxy Measures and Hard Data. *Party Politics* 28 (6): 1041–1057. doi:10.1177/13540688211037302.
- Lipset, S. M., Rokkan, S. 1967. *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York: Free Press.
- Litton, K. 2015. Party Novelty: Conceptualization and Measurement of Party Change. *Party Politics* 21 (5): 712–725. doi:10.1177/1354068813499866.
- Lodge, M., Taber, Ch. S. 2013. *The Rationalizing Voter*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Maeda, K. 2010. Divided We Fall: Opposition Fragmentation and the Electoral Fortunes of Governing Parties. *British Journal of Political Science* 40 (2): 419–434. doi:10.1017/S000712340999041X.
- Mainwaring, S. 1993. Presidentialism, Multipartyism and Democracy: The Difficult Combination. *Comparative Political Studies* 26 (2): 198–228. doi:10.1177/0010414093026002003.
- Mainwaring, S., Gervasoni, C., España-Najera, A. 2017. Extra- and Within-System Electoral Volatility. *Party Politics* 23 (6): 623–635. doi:10.1177/1354068815625229.
- Mainwaring, S., Su, Y.-P. 2021. Electoral Volatility in Latin America, 1932–2018. *Studies in Comparative International Development* 56 (3): 271–296. doi:10.1007/s12116-021-09340-x.
- Mainwaring, S., Zoco, E. 2007. Political Sequences and the Stabilization of Interparty Competition: Electoral Volatility in Old and New Democracies. *Party Politics* 13 (2): 155–178. doi:10.1177/1354068807073852.
- Mair, P. 1997. *Party System Change: Approaches and Interpretations*. Oxford: Clarendon Press.

- Marian, C. G., King, R. F. 2010. Plus Ça Change: Electoral Law Reform and the 2008 Romanian Parliamentary Elections. *Communist and Post-Communist Studies* 43 (1): 7–18. doi:10.1016/j.postcomstud.2010.01.004.
- Marinova, D. M. 2015. A New Approach to Estimating Electoral Instability in Parties. *Political Science Research and Methods* 3 (2): 265–280. doi:10.1017/psrm.2014.35.
- Matějů, P. 1996. Winners and Losers in the Post-communist Transformation: The Czech Republic in Comparative Perspective. *Innovation: The European Journal of Social Science Research* 9 (3): 371–390. doi:10.1080/13511610.1996.9968495.
- McDonnell, D., Valbruzzi, M. 2014. Defining and Classifying Technocrat-Led and Technocratic Governments. *European Journal of Political Research* 53 (4): 654–671. doi:10.1111/1475-6765.12054.
- Müller-Rommel, F. 1998. Explaining the Electoral Success of Green Parties: A Cross-national Analysis. *Environmental Politics* 7 (4): 145–154. doi:10.1080/09644019808414428.
- Nannestad, P., Paldam, M. 1994. The VP-Function: A Survey of the Literature on Vote and Popularity Functions after 25 Years. *Public Choice* 79 (3–4): 213–245. doi:10.1007/BF01047771.
- Nassmacher, K.-H. 2009. *The Funding of Party Competition: Political Finance in 25 Democracies*. Baden-Baden: Nomos.
- Offe, C. 1996. *Modernity and the State: East, West*. Cambridge: MIT Press.
- Ordeshook, P. C., Shvetsova, O. V. 1994. Ethnic Heterogeneity, District Magnitude and the Number of Parties. *American Journal of Political Science* 38 (1): 100. doi:10.2307/2111337.
- Oscarsson, H., Rosema, M. 2019. Consideration Set Models of Electoral Choice: Theory, Method and Application. *Electoral Studies* 57 (February): 256–262. doi:10.1016/j.electstud.2018.08.003.
- Pacek, A. C., Radcliff, B. 1995. Economic Voting and the Welfare State: A Cross-National Analysis. *The Journal of Politics* 57 (1): 44–61. doi:10.2307/2960270.
- Pedersen, M. N. 1979. The Dynamics of European Party Systems: Changing Patterns of Electoral Volatility. *European Journal of Political Research* 7 (1): 1–26. doi:10.1111/j.1475-6765.1979.tb01267.x.
- Pedersen, M. N. 1982. Towards a New Typology of Party Lifespans and Minor Parties. *Scandinavian Political Studies* 5 (1): 1–16. doi:10.1111/j.1467-9477.1982.tb00256.x.
- Pedersen, M. N. 1983. Changing Patterns of Electoral Volatility in European Party Systems, 1948–1977: Explorations in Explanation. In *Western*

- European Party Systems: Continuity and Change*, ed. Daalder, H., Mair, P., 29–66. London: SAGE.
- Pedersen, M. N., Katz, R. S., Rattinger, H. 1997. The Dynamics of European Party Systems. *European Journal of Political Research* 31 (1–2): 83–97. doi:10.1111/j.1475-6765.1997.tb00766.x.
- Poguntke, T., Webb, P., eds. 2005. *The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies*. Oxford: Oxford University Press.
- Pop-Eleches, G. 2010. Throwing out the Bums: Protest Voting and Unorthodox Parties after Communism. *World Politics* 62 (2): 221–260. doi:10.1017/S0043887110000043.
- Powell, E. N., Tucker, J. A. 2014. Revisiting Electoral Volatility in Post-Communist Countries: New Data, New Results and New Approaches. *British Journal of Political Science* 44 (1): 123–147. doi:10.1017/S0007123412000531.
- Powell, G. B., Whitten, G. D. 1993. A Cross-National Analysis of Economic Voting: Taking Account of the Political Context. *American Journal of Political Science* 37 (2): 391–414. doi:10.2307/2111378.
- Przeworski, A. 1975. Institutionalization of Voting Patterns, or Is Mobilization the Source of Decay?. *American Political Science Review* 69 (1): 49–67. doi:10.2307/1957884.
- Reif, K., Schmitt, H. 1980. Nine Second-Order National Elections – A Conceptual Framework for the Analysis of European Election Results. *European Journal of Political Research* 8 (1): 3–44. doi:10.1111/j.1475-6765.1980.tb00737.x.
- Roberts, A. 2008. Hyperaccountability: Economic Voting in Central and Eastern Europe. *Electoral Studies* 27 (3): 533–546. doi:10.1016/j.electstud.2008.01.008.
- Roberts, K. M., Wibbels, E. 1999. Party Systems and Electoral Volatility in Latin America: A Test of Economic, Institutional and Structural Explanations. *American Political Science Review* 93 (3): 575–590. doi:10.2307/2585575.
- Samuels, D., Shugart, M. S. 2010. *Presidents, Parties, and Prime Ministers: How the Separation of Powers Affects Party Organization and Behavior*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Šárovec, D. 2020. Konceptuální a metodologické aspekty výzkumu nových politických stran. *Politologická revue* 26 (1): 67–86.
- Sartori, G. 1976. *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. New York: Cambridge University Press.

- Savage, L. 2016. Party System Institutionalization and Government Formation in New Democracies. *World Politics* 68 (3): 499–537. doi:10.1017/S0043887115000477.
- Scarrow, S. E. 2006. Party Subsidies and the Freezing of Party Competition: Do Cartel Mechanisms Work? *West European Politics* 29 (4): 619–639. doi:10.1080/01402380600842148.
- Schakel, A. H. 2015. How to Analyze Second-Order Election Effects? A Refined Second-Order Election Model. *Comparative European Politics* 13 (6): 636–655. doi:10.1057/cep.2014.16.
- Schedler, A. 1996. Anti-Political-Establishment Parties. *Party Politics* 2 (3): 291–312. doi:10.1177/1354068896002003001.
- Schleiter, P., Morgan-Jones, E. 2009. Party Government in Europe? Parliamentary and Semi-Presidential Democracies Compared. *European Journal of Political Research* 48 (5): 665–693. doi:10.1111/j.1475-6765.2009.00847.x.
- Schmitt, H., Teperoglou, E. 2017. The Study of Less Important Elections. In K. Arzheimer, J. Evans a M. Lewis-Beck. *The SAGE Handbook of Electoral Behaviour*, 56–79. London: SAGE Publications Ltd.
- Schwindt-Bayer, L. A., Tavits, M. 2016. *Clarity of Responsibility, Accountability and Corruption*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sebők, M., Horváth, A., Balázs, Á. M. 2019. Electoral Reforms, Entry Barriers and the Structure of Political Markets: A Comparative Analysis. *European Journal of Political Research* 58 (2): 741–768. doi:10.1111/1475-6765.12309.
- Šedo, J. 2007. *Volební systémy postkomunistických zemí*. Brno: CDK.
- Šedo, J. 2011. *Volební systémy a stabilita systémů politických stran*. Brno: Muni Press.
- Šedo, J. 2018. Definice semiprezidencialismu – řešení či nové otázky? *Středoevropské politické studie / Central European Political Studies Review* 20 (1): 69–80. doi:10.5817/CEPSR.2018.1.69.
- Selb, P., Pituctin, S. 2010. Methodological Issues in the Study of New Parties' Entry and Electoral Success. *Party Politics* 16 (2): 147–170. doi:10.1177/1354068809341054.
- Shugart, M. S., Taagepera, R. 2018. Electoral System Effects on Party Systems. In *The Oxford Handbook of Electoral Systems*, ed. E. S. Herron, R. J. Pekkanen a M. S. Shugart, 40–68. Oxford: Oxford University Press.
- Shugart, M. S., Carey, J. M. 1992. *Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Sikk, A. 2005. How Unstable? Volatility and the Genuinely New Parties in Eastern Europe. *European Journal of Political Research* 44 (3): 391–412. doi:10.1111/j.1475-6765.2005.00232.x.
- Sikk, A. 2012. Newness as a Winning Formula for New Political Parties. *Party Politics* 18 (4): 465–486. doi:10.1177/1354068810389631.
- Sikk, A., Köker, P. 2019. Party Novelty and Congruence: A New Approach to Measuring Party Change and Volatility. *Party Politics* 25 (6): 759–770. doi:10.1177/1354068817747512.
- Slomczynski, K., Shabad, G. 2012. Perceptions of Political Party Corruption and Voting Behaviour in Poland. *Party Politics* 18 (6): 897–917. doi:10.1177/1354068810393266.
- Spirova, M. 2007. *Political Parties in Post-Communist Societies: Formation, Persistence, and Change*. New York: Palgrave Macmillan.
- Stegmaier, M., Lewis-Beck, M., Park, B. 2017. The VP-Function: A Review. In *The SAGE Handbook of Electoral Behaviour: Volume 2*, ed. K Arzheimer, J. Evans a M. Lewis-Beck, 584–605. London: SAGE Publications Ltd.
- Stegmaier, M., Lewis-Beck, M. S. 2009. Learning the Economic Vote: Hungarian Forecasts, 1998–2010. *Politics & Policy* 37 (4): 769–780. doi:10.1111/j.1747-1346.2009.00197.x.
- Stephenson, L. B., Aldrich, J. H., Blais, A., eds. 2018. *The Many Faces of Strategic Voting: Tactical Behavior in Electoral Systems around the World*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Taagepera, R. 2002. Nationwide Threshold of Representation. *Electoral Studies* 21 (3): 383–401. doi:10.1016/S0261-3794(00)00045-7.
- Tavits, M. 2005. The Development of Stable Party Support: Electoral Dynamics in Post-Communist Europe. *American Journal of Political Science* 49 (2): 283–298. doi:10.1111/j.0092-5853.2005.00123.x.
- Tavits, M. 2006. Party System Change: Testing a Model of New Party Entry. *Party Politics* 12 (1): 99–119. doi:10.1177/1354068806059346.
- Tavits, M. 2008a. Party Systems in the Making: The Emergence and Success of New Parties in New Democracies. *British Journal of Political Science* 38 (1): 113–133. doi:10.1017/S0007123408000069.
- Tavits, M. 2008b. On the Linkage between Electoral Volatility and Party System Instability in Central and Eastern Europe. *European Journal of Political Research* 47 (5): 537–555. doi:10.1111/j.1475-6765.2008.00782.x.
- Tucker, J. A. 2001. Economic Conditions and the Vote for Incumbent Parties in Russia, Poland, Hungary, Slovakia and the Czech Republic from 1990 to 1996. *Post-Soviet Affairs* 17 (4): 309–331. doi:10.1080/1060586X.2001.10641506.

- Tucker, J. A. 2002. The First Decade of Postcommunist Elections and Voting: What Have We Studied and How Have We Studied It?. *Annual Review of Political Science* 5 (1): 271–304. doi:10.1146/annurev.polisci.5.100201.102917.
- Tucker, J. A. 2006. *Regional Economic Voting: Russia, Poland, Hungary, Slovakia and the Czech Republic, 1990–1999*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tufte, E. R. 1975. Determinants of the Outcomes of Midterm Congressional Elections. *American Political Science Review* 69 (3): 812–826. doi:10.2307/1958391.
- Voda, P., Havlík, V. 2021. The Rise of Populists and Decline of Others: Explanation of Changes in Party Support in the Czech Republic. *Problems of Post-Communism* 68 (4): 279–291. doi:10.1080/10758216.2020.1869906.
- de Vries, C. E., Hobolt, S. B. 2020. *Political Entrepreneurs: The Rise of Challenger Parties in Europe*. Princeton: Princeton University Press.
- Wagner, A., Krause, W. 2021. Putting Electoral Competition Where It Belongs: Comparing Vote-Based Measures of Electoral Competition. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, January, 1–18. doi:10.1080/17457289.2020.1866584.
- Whitefield, S. 2002. Political Cleavages and Post-Communist Politics. *Annual Review of Political Science* 5 (1): 181–200. doi:10.1146/annurev.polisci.5.112601.144242.
- Whitten, G. D., Palmer, H. D. 1999. Cross-National Analyses of Economic Voting. *Electoral Studies* 18 (1): 49–67. doi:10.1016/S0261-3794(98)00043-2.
- Wilkin, S., Haller, B., Norpoth, H. 1997. From Argentina to Zambia: A World-Wide Test of Economic Voting. *Electoral Studies* 16 (3): 301–316. doi:10.1016/S0261-3794(97)00028-0.

O autorech

Lukáš Linek je vědeckým pracovníkem Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. Věnuje se výzkumu volebního chování, politických postojů a stranictví. V monografii *Kam se ztratili voliči?* (2013, CDK) vysvětloval pokles volební účasti v Česku. V knize *Sociální stát, nerovnosti, politika* (2020, SLON) zkoumal změny postojů české veřejnosti k sociálnímu státu a redistribuci a jejich důsledky ve volebním chování. Publikoval v řadě odborných časopisů, jako jsou například *Party Politics*, *Electoral Studies* či *Parliamentary Affairs*.

Jaromír Mazák je ředitelem výzkumu v analytickém ústavu STEM. V době práce na publikaci působil jako výzkumník v Sociologickém ústavu AV ČR, v. v. i., kde se zaměřoval na kvantitativní výzkum volebního chování. Během svého působení v akademickém světě se odborně věnoval i dalším tématům ve výzkumu politické participace a občanské společnosti. Nyní se věnuje aplikovanému sociologickému výzkumu různých stránek společenského a politického dění v ČR.

Matouš Pilnáček pracuje v Centru pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i., a je doktorandem na Filozofické fakultě UK. Věnuje se metodologii dotazníkových šetření, výzkumu struktury postojů, volebního chování a dynamice veřejného mínění. Publikoval v odborných časopisech jako *European Societies*, *International Journal of Public Opinion Research* či *Sociologický časopis*.

Michael Škvrňák pracuje v Sociologickém ústavu AV ČR, v. v. i., a je doktorandem sociologie na Fakultě sociálních věd UK. Pracuje také jako analytik v PAQ Research. Odborně se zabývá výzkumem volebního chování a chování politických elit. Publikoval v odborných časopisech, jako jsou například *Local Government Studies*, *Regional & Federal Studies* nebo *Historical Methods: A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History*.